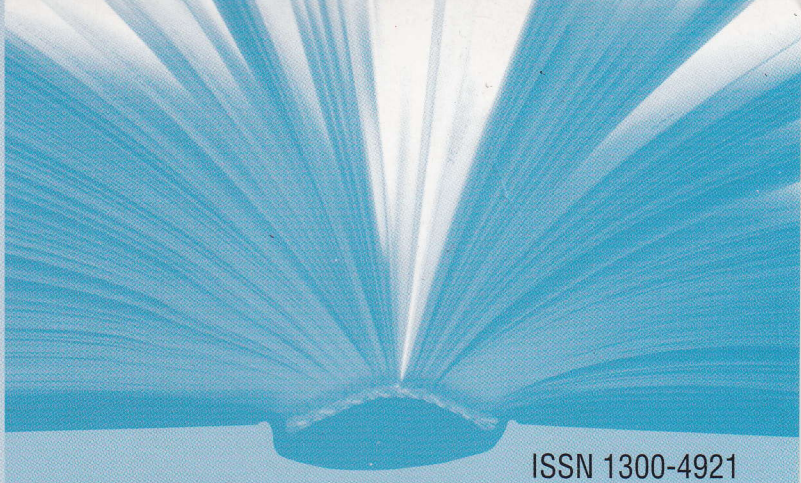

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT
FAKÜLTESİ

ISSN 1300-4921

Edebiyat Dergisi

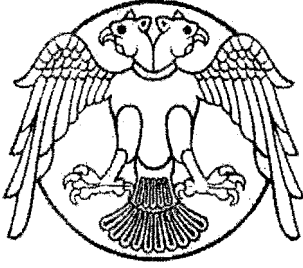
18

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

EDEBİYAT DERGİSİ

ef

Yıl: 2007
Sayı: 18
ISSN 1300-4921
KONYA

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ EDEBİYAT DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Yılda iki defa yayınlanan hakemli bir dergidir.

Yıl/Year: **2007** – Sayı/Number: **18**

ISSN 1300-4921

Sahibi/Published by

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Ahmet A. TIRPAN (Dekan)

Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Âlim GÜR

Editör Yardımcıları/Vice Editors

Arş. Gör. Dr. Durmuş BULGUR
Arş. Gör. Mehmet Ali AYDEMİR
Arş. Gör. Mahmut H. AKIN
Arş. Gör. Uğur ÇAĞLAK
Fatma ÜÇLER

Yayın Kurulu/Editorial Board

Doç. Dr. Abdullah ÖZTÜRK
(Dekan Yardımcısı-Başkan)
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ
Prof. Dr. Haşim KARPUZ
Prof. Dr. Recep DİKİCİ
Doç. Dr. Yılmaz KOÇ
Yrd. Doç. Dr. Köksal ALVER
Yrd. Doç. Dr. Naile HACIZADE
Yrd. Doç. Dr. Nazlı GÜNDÜZ

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Christine ÖZGAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Fehmi EFE (Atatürk Ü)
Prof. Dr. Galip BALDIRAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. İbrahim İLKHAN (Selçuk Ü)
Prof. Dr. Korkut TUNA (İstanbul Ü)
Prof. Dr. Mehmet ÖZ (Hacettepe Ü)
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM (Marmara Ü)
* Prof. Dr. Thomas DREW-BEAR (Lyön Ü, Fransa)

Yazışma Adresi/Communication Address

Doç. Dr. Âlim GÜR
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Edebiyat Dergisi Editörlüğü, 42003 Kampus/KONYA
Telefon: 0 332 223 13 60 (editör)
223 14 66 (editörlük)
223 14 20 (editör yrd)
223 15 08 (editör yrd)
223 15 12 (editör yrd)
Belgegeçer: 0 332 241 01 06
E-posta: edebiyatdergisi@selcuk.edu.tr
selcukedebiyat@gmail.com

Yasal Sorumluluk/Legal Responsibility

Dergide yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlarına ve çevirmenlerine aittir.
The authors and translators are responsible for the contents of their paper.

Baskı – Cilt

Selçuk Üniversitesi Matbaası

Hakem Kurulu/Referee Board

- Prof. Dr. Abdullah TOPÇUOĞLU (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Ahmet MERMER (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Ahmet SEVGİ (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Aygün ATTAR (Dumlupınar Ü.)
Prof. Dr. Beylû DİKEÇLİGİL (Erciyes Ü.)
Prof. Dr. Çetin PEKACAR (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Emine YENİTERZİ (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Gönül AYAN (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Hasan KAVRUK (İnönü Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin BAŞAR (Hacettepe Ü.)
Prof. Dr. Hüseyin GÜMÜŞ (Marmara Ü.)
Prof. Dr. Mahmut KAPLAN (Celal Bayar Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Emin ÖZCAN (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Mehmet Fatih ANDI (İstanbul Ü.)
Prof. Dr. Mehmet KARA (Fatih Ü.)
Prof. Dr. Mehmet TEKİN (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Muharrem ŞEN (A. Menderes Ü.)
Prof. Dr. Musa GÜRSEL (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Necdet HAYTA (Gazi Ü.)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Ü.)
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN (Ankara Ü.)
Prof. Dr. Rıza FİLİZOK (Ege Ü.)
Prof. Dr. Timuçin Faik ERTAN ((Ankara Ü.)
Prof. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ (Selçuk Ü.)
- Doç. Dr. Abdullah ÖZTÜRK (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Adem CEYHAN (Celal Bayar Ü.)
Doç. Dr. Ali Murat SÜNBÜL (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Âlim GÜR (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Funda TOPRAK (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Mehmet İPÇİOĞLU (Selçuk Ü.)
Doç. Dr. Mehmet ÖZDEN (Hacettepe Ü.)
Doç. Dr. Yunus KOÇ (Hacettepe Ü.)
- Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÖGERCİN (Selçuk Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARADOĞAN (Kırıkkale Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Feridun ATA (Selçuk Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Köksal ALVER (Selçuk Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Meral SERARSLAN (Selçuk Ü.)
Yrd. Doç. Dr. Tamer SEZER (Selçuk Ü.)

İÇİNDEKİLER

Ahmet SEVGİ

Ahmed-i Dâî'nin Bilinmeyen Bir Eseri: İlm-i Arûz
1- 11

Deniz KÜZECİ

Yabancı Dil Öğretiminde Genel Becerilerin Kazandırılması
13- 27

Fatih ERBAY

Türkçede 'Tap-' Fiilinin Anlam Özellikleri
29- 41

Mahmut H. AKIN - Mehmet Ali AYDEMİR

Üniversitede Okuyan Kız Öğrencilerin Cinsiyet Rolü Tutumları Bağlamında
Aile ve Evlilik Kurumlarına Bakışları (Selçuk Üniversitesi Örneği)
43- 60

Mehmet KIRBIYIK

Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar
61- 75

Nalân GENÇ

Varoluş-Bilinç Ekseninde İki Uyumsuz Tiyatro Yazarı ve İki Oyun:
Ionesco (Ders), Tardieu (Gereksiz Terbiye)
77- 96

Necmi UYANIK

Dr. Jules (Gyula) Germanus ve Türk İnkılâbına Dair Risalesi
97- 123

Nermin ORTA

Türkiye'de Yaşanan Sosyal Olaylar ve
Türk Sinemasına Yansımaları (1980- 2004)
125 - 143

Ömer SAVRAN

Divan Şairlerinin Gözüyle Aşk Yolu
145 - 158

Rehman SEFEROV - Adalet İBADOV

Ermenistan'ın Karabağ'ı İşgal Süreci ve Sonrasında Azerbaycan'da Yaşanan
Zorunlu Göçler ve Sorunları
159- 173

Sadık YAZAR

Fetihnâme-İ Kıbrıs'ın Müellifi Olan "Şerifi" Kimdir?
175- 192

Selim ALTINTOP

Üç Roman Çerçevesinde Yazma Zamanı:
Yaban- Küçük Ağa-Yorgun Savaşçı
193- 204

Çeviri

Angela THODY- Zoi PAPANAOUM - Olof JOHANSSON - Petros PASHIARDIS

(Çevirenler: Abdurrahman İLGAN - Hilmi SÜNGÜ - Semra KIRANLI)
Avrupa'da Okul Müdürlerinin Hazırlanması
205- 224

Kongre, Toplantı ve Değerlendirmeler

Ali TEMİZEL

Türkmen Şairi Mahtumguli Fıragı'nın Düşünceleri Çerçevesinde
Birinci Uluslararası Bilim Kongresi ve Anma Etkinlikleri Ardından
225- 234

Kitap Tanıtımı & Eleştiri

Cemal ÇETİN

Şer'iyeye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650- 1800)
235- 239

Mehmet YASTI

Açıklamalı Yeni Kelimeler Sözlüğü
241- 244

S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi Yayın İlkeleri
245- 248

AHMED-İ DÂÎ'NİN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: İLM-İ ARÛZ

Prof. Dr. Ahmet SEVGİ
Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ahsevgi@selcuk.edu.tr

Özet

Bu makalemizde 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Ahmed-i Dâî'nin bilinmeyen manzum bir eserini sunuyoruz. "İlm-i Aruz" adındaki bu eserde Ahmed-i Dâî aruzun 29 farklı kalıbını birer dörtlülle açıklamaktadır. Bizim tahminimize göre "İlm-i Arûz" Anadolu'da yazılan ilk manzum Türkçe aruz risâlesidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmed-i Dâî, İlm-i Arûz, vezin, Reşidüddîn-i Vatvât.

AN UNKNOWN WORK BY AHMED-İ DÂÎ: İLM-İ ARUZ

Abstract

In this essay we present an unknown work which is written in verse form by Ahmed-i Dâî who lived in between the periods of the second half of the 14th and the first quarter of the 15th century. In each stanza of İlm-i Aruz, Ahmed-i Dâî explains to 29 different pattern of meter. Regarding our study İlm-i Aruz stands out to be the first Turkish pamphlet inscribed in verse form in Anatolia.

Key Words: Ahmed-i Dâî, İlm-i Arûz, meter, Reşidüddîn-i Vatvât.

Ahmed-i Dâî 14. yüzyılın ikinci yarısıyla 15. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamıştır. Anadolu'da hüsnîyat şiirinin kurucuları arasında yer alan bu velut şairimizin edebiyat tarihinde hak ettiği yeri almış olduğu söylenemez. Kanaatimizce bunda, tezkirelerde Ahmed-i Dâî ile ilgili verilen yetersiz bilgilerin yanında, eserlerinin derli toplu ortaya çıkarılmamış olmasının da rolü vardır. Son dönemlerde özellikle Ahmet Ateş, İsmail Hikmet Ertaylan, Tunca Kortantamer¹ gibi araştırmacıların çalışmalarıyla Ahmed-i Dâî'nin eserleri gün ışığına çıkmaya başlamıştır. Bugün elimizde Dâî'nin manzum ve mensur 20'ye yakın eseri bulunmaktadır.² Biz bu makalemizde onun aruza dair bilinmeyen manzum bir eserini ilim âlemine sunmak istiyoruz.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi'nde 5128 numaralı mecmuanın 16^b-19^a varakları arasında yer alan söz konusu eser "İlm-i Arûz Ahmed-i Dâî Fermâyed" başlığını taşımaktadır. "İlm-i Arûz" üç risâleden oluşan mecmuanın ikinci risâlesidir. Diğer iki risâle [(1^b-15^a); (21^b-55^a)] Farsçadır ve yine aruzla ilgilidir.

Klâsik Türk edebiyatında "Dâî" mahlasını kullanan 9 şair tespit edilmiştir.³ Ancak, "Ahmed-i Dâî" olarak meşhur olan şair, Germiyanlı "Çengnâme" müellifi "Dâî"dir. Üzerinde durduğumuz risâle "İlm-i Arûz Ahmed-i Dâî Fermâyed" şeklinde açıkça Ahmed-i Dâî'ye izafe edildiğine göre büyük ihtimalle bu eser II. Murat'a şehzâdeliği sırasında Farsça ve aruz hocalığı yapan Ahmed-i Dâî'ye aittir.

Bilindiği üzere Ahmed-i Dâî, Reşîdüddîn-i Vatvât'ın (öl. 1177) "Nukûdü'z-zevâhir"ini "Ükûdü'l-cevâhir" adıyla tercüme ederek şehzâde Murat'ın istifadesine sunmuştu.⁴ Anlaşılan o ki Ahmed-i Dâî yine Reşîdüddîn-i Vavât'ın "Muhtasar Aruz Risâlesi"ni⁵ örnek alarak "İlm-i Arûz"u vücûda getirmiştir.

Aşağıda sunulan metinden de anlaşılacağı üzere Ahmed-i Dâî bu küçük risâlesinde aruzun 29 farklı kalıbını birer dörtlülle açıklamıştır. Dâî, örnek aldığını tahmin ettiğimiz R.Vatvât'ın "Muhtasar Arûz Risâlesi"nde olduğu gibi önce bahrin adını başlık halinde vermiş, sonra da üçüncü mısradan -6. kalıpta dördüncü mısradan- bahrin cüzlerini zikretmiştir.

¹ Bilgi için bkz.

- Ahmed Ateş, "Burdur-Antalya ve Havalisi Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe, Arapça ve Farsça Bazı Mühim Eserler", TDED II \ 3-4 (1948), s. 171-191.
- İsmail Hikmet Ertaylan, *Ahmed-i Dâî, Hayatı ve Eserleri*, İst., 1952.
- Tunca Kortantamer, "Ahmed-i Dâî ile İlgili Yeni Bilgiler", TD, VII (1977), s.103-138.

² Bkz. Abdülbaki Çetin, "Ahmed-i Dâî'nin Farsça Öğretmek Amacıyla Yazdığı Bir Eser: Müfredât", S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 20, (2006), s. 113-128.

³ Bkz. Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, (Hazırlayanlar: Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı) Ankara, 2001, c. 1, s. 268-269.

⁴ Günay Kut, "Ahmed-i Dâî" mad. DİA, c. 2, s. 57.

⁵ Reşîdüddîn-i Vatvât, *Muhtasarî Der-İlm-i Arûz*, nşr. Ahmed Ateş-Abdülvehhâb Tarzî (Farsça Grameri içinde) İst. 1962, s. 252-262.

Biz risâlenin metnini hazırlarken Ali-Şîr Nevâyî'nin "Mîzânu'l-evzânı"⁶ndan kontrol ederek bahirlerin adlarında gördüğümüz eksiklik ve yanlışlıkları düzeltmeye çalıştık. Metin ve başlıklarda tarafımızdan yapılan ilaveler köşeli parantez [ ] içine alınmış, çıkarmalar da dipnotlarda belirtilmiştir. Ayrıca aruz bahirlerini öğrenmek isteyenlere kolaylık sağlamak amacıyla başlıkları numaralandırdık. Şimdi Anadolu'da yazılan ilk Türkçe manzûm aruz risâlelerinden biri olan^x bu mühim eserin metnini sunuyoruz...

İLM-İ ARÛZ AHMED-İ DÂÎ FERMÂYED

1) *Der-bahr-i hezec-i müsemmen-i sâlim.*

Hezec çünkim müsemmendür dahî sâlimdür iy dil-ber
Anuñ veznini gönlüñde mukarrer eylegil ezber

Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Yüzüñ güldür saçüñ sünbül hatuñ misk ü beñüñ fülful.

2) *Der-bahr-i hezec-i müsemmen-i ahreb[-i mekfûf-ı mahzûf].*

Çün bahr-i hezec ola müsemmen dahî ahreb

Gâyetde selîs olur [u] mevzûn [u] müretteb

Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ülün

İy serv-i semen-gabgab u v'ey mâh-ı şeker-leb.

3) *Der-bahr-i hezec-i müsemmen-i ahreb nev'-i diğer.*

Bahr-i hezec-i ahreb vezni ki müsemmendür

Pes kâ'idesi anuñ bu resme mukannendür

Mef'ülü mefâ'ilün mef'ülü mefâ'ilün

Fâluñ hoş [u] ferhunde hem tâli'ün eymendür.

⁶ Ali-Şîr Nevâyî, *Mîzânu'l-evzân*, (Hazırlayan: Prof. Dr. Kemal Eraslan), Ankara, 1993.

^x Mutahhar b. Ebî Tâlib-i Lârendî'nin *Ravzatü'l-evzân* (Süleymaniye Ktp., Şâşeli, nr. 147, v. 182-184) adlı Türkçe manzum aruz risalesi de bu dönemde yazılmıştır. (Bkz. DİA, c. 3, s.433)

4) *Der-bahr-i hezec-i müsemmen-i mekfûf [-i sadr u ibtidâ mahzûf-ı arûz u darb].*

Hezec bahri çü mekfûf ola aslı nedendür
 Diyem saña mufassal kim ol başı bu fendür
Mefâ'ilü fe'ülün mefâ'ilü fe'ülün
 Lebün gonca yüzün gül tenün berg-i semendür.

5) *Der-bahri hezec-i ahreb ki bahr-i rubâ'î gûyend.*

Çün bahr-i hezec müsemmen ü ahrebdür
 Ol bahr-i rubâ'î kamudan ağrebdür
Mef'ülü mefâ'ilün mefâ'ilün fa'
 Hatun Hızır u lebün aña meşrebdür.

6) *Der-bahr-i rubâ'î-i diğer gûyend.*

İy hâl ü hatun fâtiha-i levh-i ezel
 Hüsnün sıfatı câmi'a-i medh ü gazel
 Bir fer'i dahı [bahr-i] rubâ'inün olur
Mef'ülü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ül.

7) *Der-bahr-i hezec-i müseddes[-i mahzûf].*

Hezec bahri kaçan olsa müseddes
 Anun vezni ayâ rûh-ı mukaddes
Mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün
 Kabâ-yı bahtun olsun çarh-ı atlas.

8) Der-bahr-i hezec-i müseddes-i ahreb[-i makkûz-ı mahzûf].

Ahreb ola çün hezec müseddes
 Mîzânı anuñ bu resmedür pes
Mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün
 İy kirpigi ok kaşı mukavves.

9) Der-bahr-i remel-i müsemmen-i [mahzûf]*

Çün remel bahri müsemmen ola vü sâlim yakîn
 Vezni gâyetde selîs olur sakâmetden sakın*
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün
 Ay u gün görmek [dilerseñ] âyene al u yakın.

10) Der-bahr-i remel-i [müsemmen-i] mahbûn.

Çün remel ola müsemmen dahı mahbûn sanma
 Tab'-ı mevzûna virür hâsiyeti neşv ü nemâ
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün
 İy yüzüñ 'aksi durur âyine-i rûh-nümâ.

11) Der-bahr-i remel-i müseddes-i [müreffel]*

Çün remel ola müseddes iy tabîb
 Her tabî'atda olur andan nasîb
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fa'ilât
 Leblerüñ cân derdine hâzık tabîb.

* 9) Metinde "...müsemmen-i sâlim".

* 9/2 Metinde "Vezni olur..."

* 11) Metinde "...müseddes-i sâlim".

12) *Der-bahr-i remel-i müseddes-i mahbûn[-ı mahzûf].*

Çün müseddes ola mahbûn-ı remel
 'İlm-i sin bilicîñüz ide 'amel
Fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün
 Saçlarıñ kıssasıdur tûl-ı emel.

13) *Der-bahr-i remel-i[müsemmen-i] meşkûl.*

Çü remel olursa meşkûl [digil] aña gel terâzû
 Okıma rekîk şî'ri yazıcak dürüst yazu
Fe'ilâtü fâ'ilâtün fe'ilâtü fâ'ilâtün
 Zâr olur devâsı 'ışkuñ anı sanma zôr yazu.

14) *Der-bahr-i[serî'-i] murabba'-ı matvî.*

Bahr-i murabba' okımak cân-ı men
 Tâze olur bâgda gül ü yâsemen
Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün
 La'lüñedü r teşne 'akîk- i Yemen.

15) *Der-bahr-i recez-i müsemmen-i sâlim.*

Çünkü müsemmendür recez eczâsı hep sâlim gerek
 Anı mufassal bilmege key şâ'ir ü 'âlim gerek
Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
 Sâkî güzel 'âdil ola h"ânı gözi zâlim gerek.

16) Der-bahr-i recez-i müseddes-i matvî[-i mahbûn].

Çün recezûñ tay idesin müseddesin
 Nazm idesin veznde incü şeddesin
Müfte'ülün müfte'ülün mefâ'ilün
 Lutfdasın rûh gibi ceseddesin.

17) Der-bahr-i hafîf-i müseddes[-i mahbûn sâlim-i sadr u maktû'-i arûz u darb].

Ne güzel bahr olur şu bahr-i hafîf
 Veznini ideyüm saña ta'rîf
Fâ'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün
 Çün lafîfüñ olur kelâmı lafîf.

18) Der-bahr-i münserih-i müsemmen-i [matvî-i mekşûf]*

Sâlim olup münserih olsa müsemmen gerek
 Kâ'idesi veznile hûb u mukannen gerek
Müfte'ülün fâ'ilün müfte'ülün fâ'ilün
 'Âşık-ı dîdar olan dîde-i rûşen gerek.

19) Der-bahr-i münserih-i müreffel nev'-i âhar.

Çünkü ola bahr-ı münserihde müreffel
 Veznini bilseñ [gerek] 'arûzda evvel
Müfte'ülün fâ'ilâtü müfte'ülün fa'
 Sâkî-i meclis gerek nedîm ü müşekkel.

* 18) Metinde "...müsemmen-i sâlim".

20) *Der-bahr-i muzâri'-i müsemmen-i ahreb.*

Bahr-i muzâri' olsa ahreb dahı müsemmen
 Vezn-i 'arûz içinde bu resmedür mu'ayyen
Mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün
 Gülşen yüzün gülınden cennet bağı müzeyyen.

21) *Der-bahr-i muzâri'-i müsemmen-i ahreb [-i mekfûf-i mahzûf]*

Bahr-i muzâri'-i ahreb olsa misâlini
 Veznile gösterem bilesin vaf-ı hâlini
Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün
 Yâ Rab hemîşe tâze tut ol serv dalını.

22) *Der-bahr-i müctess-i müsemmen-i mahbûn*

Çü bahr-i müctes-i mahbûn müsemmen ola tamâmı
 'Aceb [mi] şâ'irün anda selîs olursa kelâmı
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilâtün
 Bu resme 'ikd-ı cevâhir dize r mi nazm-ı Nizâmî.

23) *Der-bahr-i müctess-i müsemmen-i mahbûn nev'-i dîger*

Çü bahr-ı müctes-i mahbûn müsemmen-i mahzûf
 Olursa veznesi anuñ bu resmedür ma'rûf
Mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilât
 Cemâlün[ün] güneşi görmesün zevâl-ı küsûf.

24) Der-bahr-i basît-i mahbûn nev'-i dîger

Bahr-i basîtken kaçan selîs olur u hûb*
 Lâ-siyyemâ kim Arab katındadır mergûb
Müstef'ilün fâ'ilün mefâ'ilün fa'lün
 Âlemde yokdur bu gün senüñ bigi mahbûb.

25) Der-bahr-i mütekârib-i müsemmen[-i sâlim]*

Kaçan mütekâribdür aslı müsemmen
 Olur vezni dil-keş dahı nazmı rûşen
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün*
 Boyuñ servine kuldur âzâde-sûsen.

26) Der-bahr-i mütekârib-i [müsemmen-i] mahzûf.

Kaçan mütekâribde mahzûf ola
 Söz ol vezn içinde selâmet bula
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül
 Şehâ çok yaşağıl sa'âdet bula.

27) Der-bahr-i medîd-i müseddes-i sâlim*

Çün müseddesdür medîd-i sâlim anı
 Şerh ideyüm dinlegil bu dâsîtânı
Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün
 Gül yüzüñ cennet[-veş] olmuş gül-sitânî.

* 24/1 Metinde "...kaçan şî'r..."

* 25) Metinde "...mütekârib-i müsemmen nev'-i dîger".

* 25/3 Metinde "Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün".

* 27) Kaynaklarda bu vezin "Bahr-i remel-i müseddes-i sâlim" olarak geçmektedir.

28) *Der-bahr-i medîd-i mahzûf nev'-i dîger*

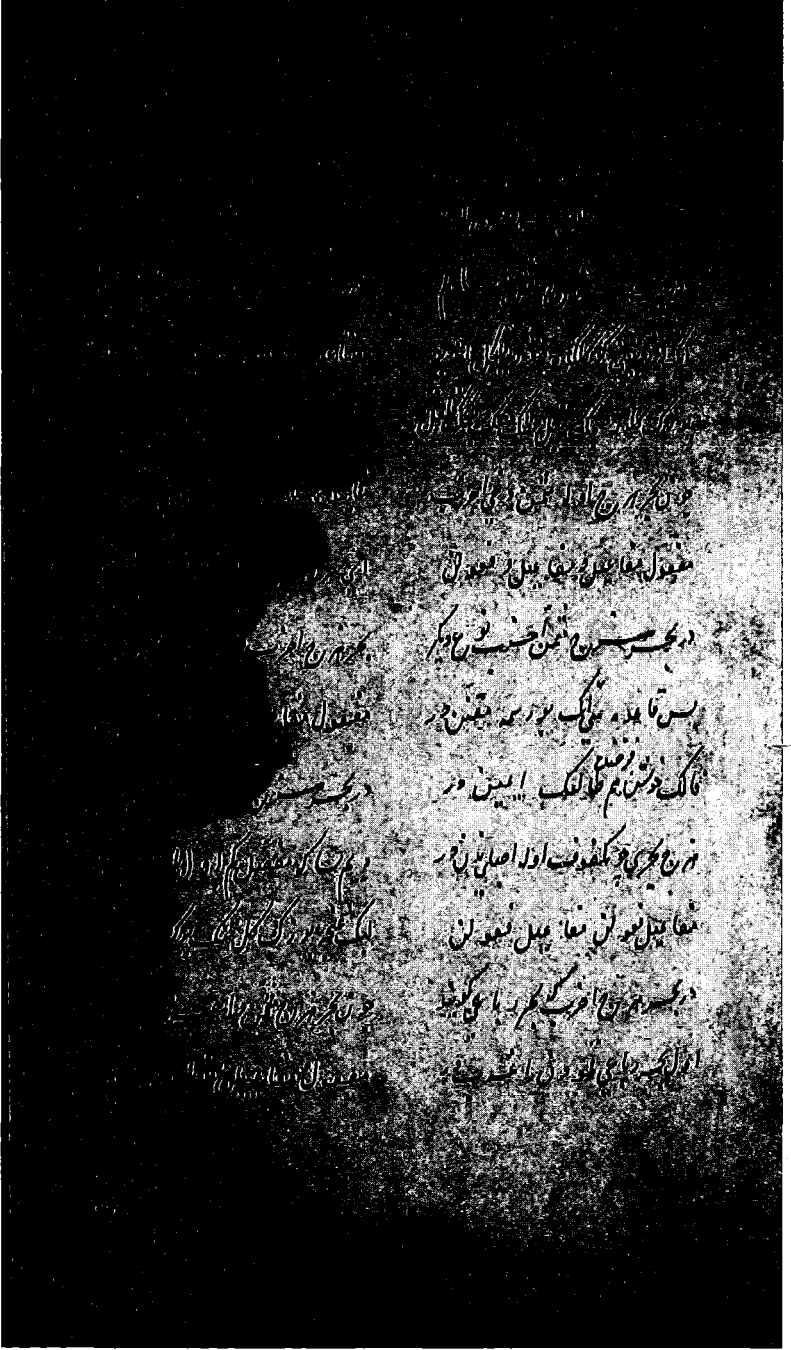
Çünkü mahzûf ola bahr-i medîdi
 İşbu nazmı vezn ider nev-neşîdi
Fâ'ilâtün fâ'ilün fâ'ilâtün
 Rahmetüñe dutmuşam ben ümîdi.

29) *Der-bahr-i tavîl nev'-i dîger*

Çü bahr-i tavîlüñ şerh idem veznini saña
 Ki şi'r-i Arabda nicedür kalasın taña
Fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün
 Gerekmez sen olmasañ bu cân u cihân baña.

TEMMET KİTÂBU'L-'ARÛZ

Eczâ-yı 'Arûz kim şi'r andan mürekkebdür
 Vezni budur nazar ideler göreler.

Ahmed-i Dâî'nin İlm-i Arûz adlı eserinin ilk sayfası. (KBYE Ktp. No: 5128)

YABANCI DİL ÖĞRETİMİNDE GENEL BECERİLERİN KAZANDIRILMASI

Yard. Doç. Dr. Deniz KÜZECİ
Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi
Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı.
dkuzeci@atauni.edu.tr

Özet

Yabancı dil öğretiminde bazı temel becerilerin kazandırılması gerekir. Bu becerilerin kazandırılması esnasında da dikkat edilmesi gereken hususlar mevcuttur. Ayrıca bu becerilerin ediniminde bir yöntem izlenmelidir. Rast gele ya da yönemsiz yabancı dil öğretimi, harcanan zaman kaybı ve boşuna bir çabadan ibaret olacaktır. Bu çalışmada "Dinleme ve Algılama", "Konuşma ve Telaffuz", "Kelime Öğrenme", "Okuma" ve "Yazma" gibi temel becerilerin kazandırılması konusunda uyulması gereken kural ve uygulanması gereken metotları irdeledik. Farklı fonolojik yapısı olduğu için, yabancı dili öğrenci dinlerken algılamada sorunlarla karşılaşmaktadır. Seslerin farklı gösterilmesi ve farklı telaffuz edilmesi, konuşma ve telaffuzda bazı güçlüklerle karşılaşmamıza neden olmaktadır. Kelime hazinesini geliştirmek de başlıca bir sorundur yabancı dil öğretiminde. Anlayarak doğru okuma ve yazma öğretimi de üzerinde durulan hususlardır. Bu çalışmada, yabancı dil öğretimindeki becerilerin geliştirilmesini engelleyen sebepler belirlenerek, bu sebeplerin ortadan kaldırılması veya en aza indirilmesi, yabancı dilin akıcı ve doğru bir şekilde öğrenilmesi doğrultusunda sınıfta ve sınıf dışında yapılması gereken çalışmalar ve izlenmesi gereken yöntemler üzerinde durulmuştur. Yabancı dil öğrenimindeki temel becerilerin geliştirilmesi tek tek ele alınarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: yabancı dil öğretiminde beceriler, dinleme ve algılama becerileri, konuşma ve telaffuz becerileri, sözcük öğrenme, okuma ve yazma becerileri.

ACQUISITION OF GENERAL SKILLS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Abstract

In language teaching, some fundamental skills should be taught. During the acquisition of these skills, there are some important aspects. In addition, a kind of method should be followed. The language teaching realized at random or without any method will be of no use and also time wasting. In this work, we study the rules to be obeyed and the methods to be followed about the acquisition of such skills as "Listening and Perception skills", "Speaking and Pronunciation skills", "Vocabulary Learning Skills", "Reading Skills" and "Writing Skills". The learner meets problems in perception while listening as the foreign language has a different phonological structure. The fact that the pronunciation of the letters, thus the words, is distinct results in our encountering some difficulties with speaking and pronouncing. In language learning, improvement of vocabulary is essentially a problem. We also stress on such subjects as reading comprehension and teaching effective writing. In this work, we state that the obstacles on the way to learning a foreign language should be discovered and completely excluded or brought down to minimum. The efforts to teach a foreign language both in the class and outside the classroom environment and the methods to be followed in order to materialize the learning are also stressed. The development of fundamental skills in learning a foreign language is dealt with and some solutions are offered concerning this subject.

Key Words: foreign language learning, foreign language skills, listening and perception skills, speaking and pronunciation skills, vocabulary learning skills, reading skills and writing skills.

Giriş

Yabancı dil öğretimindeki güçlüklerden en önemlileri yabancı dil öğretimine temel olan becerilerin kazandırılmasındaki sıkıntılardır. Bunların en başında dinleme-algılama güçlüğü ve hedef dilin seslendirilmesindeki farklılıklar gelmektedir. Diğer sorunlardan bazıları da sözcük bilgisi ve hedef dildeki kalıpların öğrenilememesidir. Hedef dilin yazımında da zorluklar karşımıza çıkar. Kültür farklılığından kaynaklanan güçlükler de yabancı dilin öğrenimini zorlaştırır. Kısaca bu becerilerin kazandırılması büyük bir gayret gerektirir ve oldukça zaman alır. Bu becerilerin kazandırılmasında öğretmene büyük görevler düşmektedir. İzlenecek metod, ve bu metodla ilgili kaynakların temini ve kullanımı ve en önemlisi verilecek motivasyon öğretmenin görevleri arasındadır. Öğrenciye bu zorlu yolda düşen görev ise yabancı dile ayıracağı zaman ve göstereceği ilgiyi öğretmenin yöntemine uygun bir şekilde kullanmaktır. Şimdi sırayla bu becerilerin nasıl kazandırılması gerektiğini irdeleyelim.

1- Dinleme ve Algılama Becerisinin Geliştirilmesi

Yabancı dil öğrenenlerin dinleme ve algılamada oldukça zorlandıkları bilinmektedir. Çoğu zaman öğrenci yazarak çok rahat anlayabildiği bir cümleyi dinlediği zaman hemen hemen hiç anlamama durumuyla karşılaşmaktadır. Algılama yetisinin kazandırılması en öncelikli konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü algılayamayan öğrenci duyduğu seslere anlam veremeyecektir. Dinleme-algılamada çekilen güçlüklerle yol açan sebepleri şöyle sıralayabiliriz: okulda ve öğrencide yeterince seslendirme araç ve gereçlerinin bulunmaması; öğrenim süresince yeterince sesli görüntülü programların kullanılmaması; sınıf içerisinde verilen derslerde öğrencinin pasif bırakılması, yeterince konuşma olanağı verilmemesi; lider öğretmen yerine despot öğretmen tutumuyla öğrencilerin katılımcı davranmalarının engellenmesi, çekingenlik cenderesine sıkıştırılarak anti-öğretimle ders işlenmesi; yöntem bilmeyen öğretmenlerin rasgele ders işlemeleri, derste öğretilen bilgilerin uygulamaya yönelik olmamaları veya öğrencilerin öğrendiklerini uygulayacak uygulama alanları bulamamaları ve öğrencilerin öğrendikleri dilin konuşulduğu ülkelere gidememeleri gibi. Özcan Demirel'in de belirttiği gibi "yabancı dil öğretiminde dört temel dil becerilerinden en zor gelişeni dinleme becerisidir" (Demirel, 2003: 90). Dinleme becerisinin geliştirilebilmesi için yukarıda sıraladığımız engellerin aşılması hususunda yeterince gayret gösterilmediği ortadadır. Yabancı dil öğreniminin ülkemizde sorun olmaktan çıkamamasını buna açık bir delil olarak kabul edebiliriz. Yabancı dil dersleri teorik olarak dilbilgisi konularının işlenmesinden ibaret olup, uygulama kısmı hep göz ardı edilmiştir. Bunun başlıca sebebi yabancı dilin öneminin yeterince kavranılmaması ve bu nedenle de dile yeterince yatırım yapılmamış olmasıdır. Dinleme öğretiminde hedef öğrenenlerin yabancı dildeki farklı ses birim ve kümelerini tek tek veya birlikte tanımalarını sağlamaktır. Sesler yazılı olarak tanıtıldıktan sonra bunların seslendirmelerinin en yavaştan en hızlıya doğru uygulamaları yapılır. Dersin işleniş hızı, tekrar sıklığı ve tanıtılmaya çalışılan

bilginin seslendirilme hızı sınıf içindeki öğrenci farklılıkları göz önüne alınarak anlama yetisi en yavaş veya seviyesi en düşük öğrenciye göre ayarlanır. Yabancı dil öğretiminde vurgu son derece önemli yer tutar. Özellikle sesli çalışmaların algılamasında tonlamaya büyük özen gösterilmeli, işlenen cümle tahtaya yazıldıktan sonra ritmik guruplar altı çizilerek veya bölü işaretleriyle ayrılarak belirlenmelidir. Aşağıda bunu bir örnekle netleştirecek olursak:

Donnez moi le gros dictionnaire qui est sur la table. (Masanın üzerindeki büyük sözlüğü bana veriniz.) Cümlesini vurgularını belirtecek bir biçimde yazacak olursak;

Donnez moi / le gros dictionnaire / qui est sur la table. (Masanın üzerindeki / büyük sözlüğü/ bana veriniz.) Yukarıda verilen örnekte cümle ritmik guruplara ayrılarak vurgu ritmik grubun sonunda koyulaştırılarak gösterilmiştir. “Bu bürünsel bölümlenme konuşulan cümlelerin anlaşılmasını dikkate değer ölçüde kolaylaştırır” (Rigault, 1971:35). Ritmik gurupların armonisi özellikle dil öğrenen kişinin hoşuna gidecek ve bu da motivasyon olarak etkili olacaktır. Başka bir örnekle pekiştirelim;

Je viens d'apprendre que son père a acheté une maison nouvelle près de Paris. (Babasının Paris'e yakın yeni bir ev satın aldığını şimdi öğrendim.)

Je viens d'apprendre / que son père / a acheté une maison nouvelle / près de Paris. (Babasının Paris'e yakın yeni bir ev satın aldığını şimdi öğrendim.)* Burada (que) bağlacından (conjonction) sonraki ikinci cümlelerin öznesi olan père kelimesi bir durak v̄eri vazifesi görür *ve vurgu ile bir müddet beklenilmesi ikt̄i cümlelerin birleşiminde önceki düşüncenin daha iyi kavranılmasına ve sonrakinin de daha güzel devam ettirilebilmesine zemin hazırlar.

Ritmik ve vurgulu söylendiğinde çok kolay algılanabilecek bu cümle hızlı söylendiğinde basit olmasına karşın anlaşılmayacaktır. Ders esnasında cümle ritmik guruplara ayrılır, tonlama ritmik gurubun sonundaki en son sesli hece üzerinde yapılır ve son hecenin vurgulu söylenmesi istenir. Önce ritmik guruplar ayrı ayrı çalışılır sonra bu guruplar birleştirilerek tüm cümle üzerinde durulur. Çalışma daha sonra aşama aşama paragrafa uygulanır. Tonlamalı çalışmada öğrencinin kulağı, sesleri ve dolayısıyla seslerin gösterdiği mesajı daha iyi kavrayacaktır. Vurgu anlamayı kolaylaştıracak, anlamadaki ilerleme motivasyonu artıracak motivasyon derse ilgiyi, sonunda başarı elde edilecektir. Tersini düşünürsek; vurgusuz seslendirme anlamamayla sonuçlanacak, mesaj anlaşılmayınca cevap verilemeyecek, motivasyon bozulacak hatta olumsuz motivasyonla öğrencinin dersle ilgisi kesilecek, öğrenci sınıfın arka sıralarına yönelecek, derse katılmaktan korkacak veya utanacak sonuç olarak başarısızlık kaçınılmaz olacaktır. Yabancı dil öğretiminde öğrencinin sosyal çevresi ve kişisel yapısı göz önünde bulundurulmalı dolayısıyla dinleme becerisinin kazandırılması

* Ana dil ve hedef dildeki vurgulama ve ritmik bölünmeler tam örtüşmeyebilir. Önemli olan hedef dildeki vurgu ve ritmik bölümlenmedir.

esnasında bunların rolü hesaba katılmalıdır. Zira öğrenciler yazılı cevaba sözlü cevaptan daha fazla iştirak etmektedirler. O halde diyebiliriz ki algılamayı mutlaka sağlamalıyız. Algılamayı sağlamak için dinleme yeteneğini geliştirmeliyiz. Dinleme yetisini becerisini geliştirmek için önce sınıf içerisinde disiplin sağlanmalıdır. Disiplinden kasıt öğrencinin dersin dışındaki işlerle uğraşmasını önlemektir. Yoksa korku ve baskıyla öğrenciyi sindirmek değildir çünkü yabancı dil dersi oldukça özgür bir ortam gerektirir. Özellikle konuşma derslerinin işlenişi sırasında sınıf düzeni çok önemlidir. Mümkünse öğrencilerin tek tek oturabilecekleri bir sınıf düzeni sağlanmalıdır. Bitişik oturan öğrenciler ister istemez birbirlerinin dikkatini bozabilmekte, dinleme ve algılamayı olumsuz etkilemektedirler Tekli oturma sistemi öğrencilerin konsantrasyonlarının diğer öğrenciler tarafından kolayca bozulmasını engeller. Bu oturma şekliyle motivasyon sürekli kılınır. Nihayetinde öğrencilerin algılamalarının daha kolay olması sağlanır ve ayrıca diğer uygulamalı yabancı dil yöntemlerinden daha verimli bir şekilde faydalanılması açısından da bu oturuş şekli daha çok tercih edilir. Derse giriş ve çıkış ilkelerinden taviz verilmez. Zira geç giren öğrenciler dersin başında işlenen konulardan yoksun olacakları için dersin devamını da anlamada güçlük çekecekler ve dersle irtibat kuramayan öğrenci dersin huzurunu bozacak davranışlarda bulunabilecektir. Geç gelen öğrencilerin sürekli derse alınması ayrıca öğrencide geç kalma alışkanlığına da sebep olacaktır. Bu tür olumsuzlukları engellenmesi için mümkün olduğunca dikkat edilmesi gerekir. Derse devam gönüllü sağlanamazsa devam mecburiyeti uygulanmalı, devamsızlık ölçüsü iyi bir şekilde hesaplanarak öğrenci devamsızlığı en aza indirilmelidir.

Ders disiplini sağlandıktan sonra hedef dilin fonetik bilgisi hakkında gerekli bilgiler verilir. Yabancı bir dilin fonolojisi dinleme ve algılamada son derece önemlidir. "Bu nedenle dinleme öğretiminde öncelikle dilin fonolojik yapılarının tanınması ve daha sonra bunların seçilebilmesi önemli olmaktadır" (Rigault, 1971:35). Algılamının gerçekleşmesi için semantik analizinde yapılması gerekir. "Semantik analiz kelimelerin ve kelime dizilişlerinin ifade ettiği düşünceleri anlamaktan ibarettir." (Lerat, 1983:7) Bir kelime her zaman gerçek anlamında kullanılmayabilir. Bazı durumlarda mecaz anlamlar yüklenir. Mecaz anlam yüklenmiş bir kelimenin doğru algılanması için daha önceki kelime ve cümlelerin veya bir paragraf veya metnin veyahut daha sonraki kelime veya cümlelerin ifade ettiği anlamın ona vereceği değer farkını dikkate almalıyız. Yani bir kelimenin anlamı bazen tek başına değil bir bütün içinde çözümlenebilir. Bu takdirde dinlemenin kalitesi algılamının kalitesiyle orantılıdır. Anlamla paralel dinleme ise metin çözümlenmesinde oldukça gereklidir. Mecaz anlamlar daha çok benzetme sanatlarında kullanılır. Bu yüzden benzetme sanatlarının ipuçları olan kelimeler (gibi, benzer, sanki...) telaffuz edildiğinde kelimedeki mecaz anlam olduğu düşünülür.

Dinleme öğretiminde dinlenen mesajın genel hatlarıyla algılanması, varsa metin içindeki kişilerin rollerinin ne olduğunu, varsa metindeki olayın geçtiği yer

ve zamanın algılanması genel amaçtır. Dinleyen kişi amaçlarını bilerek buna dinleme yapacak olursa hedefine ulaşacaktır.

Dinleme uygulaması yapılırken dinleme öncesinde bazı kurallara dikkat etmek gerekir. Sınıfta dinleme konusunu ana hatlarıyla açıklanır. Dinleti konusu ve başlığı verilerek öğrencilerin dinleme konusunda hazırlıklı olmaları sağlanır. Yani dinlemeye şartlandırılır. Öğrenci tahmin yeteneğini kullanarak dinletide geçecek bilgilerin algılanmasını daha rahat gerçekleştirir. Tahmin yeteneği ile öğrenci konuyla ilgili kendi yorumunu ve düşüncelerini karıştırarak konuyu dinleyeceği için dinletiyi daha rahat algılayacaktır. İmkânlar müsaitse dinleti metninin canlandırılması görsel ve işitsel cihazlarla da yapılır. Eğer imkânlar yeterli değilse canlandırma başarılı öğrenciler ve öğretmen aracılığı ile yapılarak, jest ve mimiklerle olaylar, duygu ve düşünceler desteklenerek metnin algılanması sağlanır. Ayrıca tarih, yer ve zaman kavramları simge resimler ve grafikler aracılığı ile de tahtaya çizilerek algılama pekiştirilir. Örneğin bir kuş resmi yaparak ok işaretiyle kuşun hareketlerini aşağı yukarı göstererek ana dilini kullanmadan kuşun hareketlerini anlatan metnin anlaşılmasına yardım edebiliriz. Metinde yeni kelime ve kalıplar veya yeni yapılar kullanılmışsa metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak için bunlar açıklanır. Dinleme algılama öğretiminde ilk önce metin birkaç kez öğretmen tarafından okunur. Öğretmenin tonlaması ve hızı öğrencilere daha yakın ve uygun olacağı için önce öğretmenin okumasında fayda vardır. Yabancı metinlerdeki fonolojik yapılar öğrenci pek alışkın olmadığı için sesleri algılamada güçlük çekebilir. Öğretmenin okumasıyla metin algılanmış olacaktır. Daha sonra kaset ve videolardan dinleme yapılır. Öğrenci orijinal dilden yapılan seslendirmeye de bağlantı kurarak algılama sorununu çözecektir. Seslendirme cihazı ileri geri alınarak özellikle telaffuzu ve algılanması zor kelime ve cümleler üzerinde durularak tekrar yapılır. Öğrencilerin algılamayı yaptıklarından emin oluncaya kadar tekrar yapılır. Seslerin doğru ve orijinal dile uygun telaffuzu sağlanır. Hatalı telaffuzların düzeltilmesi istenir. Öğretimin aşamasına göre dinleme yapıldıktan sonra sözlü veya yazılı olarak dinlenen metinden ne anladıkları sorulur. Birkaç öğrenci metin hakkında bilgilerini, dinlediklerini açıkladıktan sonra sınıfın anlama seviyesine göre tekrarlar yapılır veya başka bir konuya geçilir. Dinleme sonrasında metinle ilgili soru ve cevaplara geçilir. Dinletinin sözlü ya da yazılı özeti istenir. Metinden cümle parçaları alınarak boşlukların öğrenci tarafından doldurulması istenir.

Öğrencilerden sürekli hedef dilde dinleme yapmaları istenir. Özellikle müzikli seslendirmelerin algılanmasında büyük güçlük çekilmektedir. Kulak-Dil alışkanlığı yöntemi dinleme becerisi üzerinde ısrarla durmaktadır. Bu yöntem gereği: “Öğrencinin okumayı öğrenmeden önce dili, tamamıyla öğrenmesinden çok bir kısım becerilerinin yazılı şekilden önce sözlü olarak kazanılmasının gereği üzerinde durulur. “Okuma” ve “Yazma”dan önce “Dinleme” ve “Konuşma”nın kazanılması, doğru tonlama ve seslerin doğru çıkarılması ile birlikte büyük önem taşır” (Demirel, 2003:90).

Yabancı bir dilde seslendirmenin anlaşılması müzik aletlerinin ve diğer televizyon tekniklerinde kullanılan aletlerin sesleriyle iyice anlaşılması güç bir hal almaktadır. Öğrenciler karışık seslerin içerisinde hedef dildeki sesleri ayırt edebilecek aşamaya gelince dinleme ve algılama yetisi gelişmiş demektir. Öğrenci ders dışı zamanlarda hedef dilde bol bol müzik dinlemeli ve film izlemelidir

2- Konuşma ve Telaffuz Becerilerinin Geliştirilmesi

Yabancı dil öğreniminde öğrencinin ve öğretmenin geliştirmekte en çok güçlük çektiği beceri konuşma becerisidir. Bu yüzden konuşma becerisinin geliştirilmesine özen gösterilmesi gerekir. Sınıfta kullanılan yöntem konuşma becerisinin gelişmesinde etkilidir. Soru-cevap yöntemi konuşma ve telaffuz öğrenimini ön plana çıkaran bir yöntemdir. Sınıfta yapılan gurup çalışmaları ve ikili alıştırmalarla öğrencinin konuşma becerisi geliştirilir. Öğrencilerin telaffuz hataları anında düzeltilerek yanlış öğrenimin önüne geçilir. Tonlama konuşma derslerinde önem taşır. Telaffuz kuralları tekrar alıştırmalarıyla öğretilir. Ana dilimizi de tekrarlarla öğrendiğimizi düşünürsek konuşma dersleri tekrar edilen cümleler üzerine inşa edilir. Başlangıçtan itibaren bol bol tekrar yapılır. Telaffuzun daha yerinde ve düzgün yapılması için dil bilgisi kurallarının iyi bir şekilde öğretilmesi zaruridir. Sözlü iletişimin geliştirilmesi yapılan pratik çalışma yoğunluğuna dayanır ama dil bilgisi kurallarının doğru bir şekilde bilinmesi hedef dilin daha süratli bir şekilde öğrenilmesini sağlar. Dil bilgisi dersleri ile konuşma derslerinin konuları birbirine paralel olarak yürütülmelidir. Özellikle başlangıç aşamasında bu gereklidir. Dilbilgisi dersinde öğretilen bir tek kural birçok yerde kullanıldığı için yabancı dil öğretiminde kuralların önemi göz ardı edilemez. Örneğin: Fransızcada Birinci gurup fiillerin çekimini anlatırken sadece bir fiili örnek vermemiz yeterli olacaktır. Örnek olarak konuşmak (parler) fiilinin şimdiki zamanını ele alalım. Sonu er ile biten fiiller birinci gurup fiillerdir. İstisnalar hariç. – er eki fiilden atılarak kök (parl) elde edilir. Kişi zamirlerine göre köke (parl) e, es, e, ons, ez, ent eklenir. Je **parle**, tu **parles**, il **parle**, nous **parlons**, vous **parlez**, ils **parlent**. Bu kural yaklaşık on bin adet birinci gurup fiilin çekimini ilgilendirdiği için öğrenci tek kuralla büyük bir yol almış olacaktır. Öğrenci başka bir fiili kolaylıkla çekecektir. Geriye uygulama yapmak kalıyor. Bu yüzden Dilbilgisi dersleri konuşma ve telaffuz bilgisinin öğrenilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Konuşma ve telaffuz yetisinin geliştirilmesinde “öğrenciye tekrar etme, dil öğelerini bir araya getirme, fırsatı verilir. Fakat aynı zamanda bizzat kendi düşüncesini ifade edebilmesi için kendisine seçim imkanı sunulur”(Bouacha, 1978:127). Dersler bir oyun havası içinde sunulmalı, öğrenci derste kendisini bir oyunun içinde hissetmelidir. Bu derste sıkılmayı önleyecek ve derse ilgiyi artıracaktır.” Birçok alıştırma oyun biçiminde sunulabilir ya da iletişim basit bir görünüm alabilir (Bouacha, 1978:127). Konuşma ve telaffuz öğreniminde önce mekanik alıştırmalar, sonra anlamlı alıştırmalar ve sonra iletişim alıştırmaları yapılmalıdır. Mekanik alıştırmalar için şöyle bir örnek verebiliriz. Öğretmen

öğrenciden okumak (lire) fiilini kullanarak cümle kurmasını ister ve verdiği her kelimeyi okumak fiili ile birleştirerek alıştırmaya yapar:

- Öğretmen: un livre
 Öğrenci: Je lis un livre.
 Öğretmen: un journal
 Öğrenci: Je lis un journal
 Öğretmen: Une revue
 Öğrenci: Je lis une revue.

Görüldüğü gibi burada amaç kullanılan fiilin pekiştirilmesi, öğrencinin cevabı basit ve tekrar niteliğindedir. Öğretmen yeni kelimeler katarak sözcük bilgisini aynı kural içerisinde geliştirmeyi hedefler. Yeni kelimeler jest, mimik, resim veya gerçekleri ile işaret edilerek konuşmanın akışı içinde sunulur. Mekanik alıştırmalara yer değiştirme alıştırmaları diyebiliriz. Cümlelerin öğeleri sırayla değiştirilir. "Mekanik alıştırmalarda, tekrar alıştırmalarından sonra en çok yapılan çalışma, yer değiştirme alıştırmalarıdır. Bu alıştırmalar yeni bir cümle kalıbını öğretirken başlangıç düzeyindeki öğrencilere uygulanan bir çalışmadır. Yer değiştirme alıştırmalarında önce özneler, sonra nesnelere, daha sonra fiiller (eylemler) değiştirilir" (Demirel, 2003:95). Öğretmenin verdiği örnek cümle kalıbı üzerinde öğrenci değişiklikleri uygulayarak alıştırmalar yapar. Cümlelerin öğeleri değiştirildiği gibi zamanları ya da kipleri de değiştirilebilir. Olumlu cümle olumsuz veya soru cümlesine dönüştürülür veya tersi olan yapılar uygulanarak alıştırmalar zenginleştirilir.

Dilbilgisi kurallarının yapıldığı alıştırmalar ise anlamlı alıştırmalardır. Farklı kalıplar ve dilbilgisi kuralları ile farklı basit cümleler oluşturulur. Bu tür alıştırmalarda daha fazla dikkat gösterilmeli, dilbilgisi kuralı düşünülerek cevap verilmelidir. Aşağıda ki alıştırmalarda bir dilbilgisi kuralı mevcuttur. Bu doğrultuda düşünülerek cevap vermek gerekir. Örnek:

- Je vois que tu prends l'avion.
 Je veux que tu prennes l'avion.
 Je veux que tu viennes.
 Je sais que tu viens.
 Je suis heureux que tu viennes.

Avoir (sahip olmak) fiiliyle farklı sorular sorulur ve "de" edatının olumsuz yapıdaki kullanımı çalışılır:

- Avez-vous du café? Non, Je n'ai pas de café.
 Avez-vous du lait? Non, Je n'ai pas de lait.
 Avez-vous un livre? Non, Je n'ai pas de livre.

Son olarak iletişim alıştırmalarını dilbilgisini veya dilin unsurlarını öğrenip dili geliştirmek veya iletişim kurmak için yapılan alıştırmaları olarak adlandırabiliriz. Bu tür alıştırmalarda öğrenci daha önceki dil edinimlerini kullanarak karşılıklı konuşma çalışmaları, söylevler, oyunlar, hikâye veya olay anlatma gibi iletişimsel alıştırmalar yapılarak öğrencinin hedef dili konuşması

sağlanır. Konuşma yetisinin kazandırılması sırasında metotların hepsinden bir miktar yararlanılabilir. Zira yapacağımız tüm çalışmalarını bir metot içine sokmak yanlış olur. Her metodun iyi bir tarafı vardır. Belli bir metodun kurallarını takip ederek diğer metotların iyi tarafları da uygulanır. Konuşma yetisinin geliştirilmesine çalışılırken telaffuzun tam ve eksiksiz olmasına özen gösterilir. “Telaffuz, seslerin ve sözcüklerin söyleniş biçimidir” (Demirel, 2003:96). Kelime ve kelime grupları her dilde kendi sesleri ile telaffuz edilmelidir. Aksi takdirde herkes kendine özgü bir seslendirme geliştirir ki konuşma dilinde insanların anlaşmaları imkânsız olur. Aslında yabancı dil öğretim sorunlarının başında gelir seslendirme sorunu. Özcan Demirel’in dediği gibi “Dil öğrenme, o dildeki sesleri çıkarmakla ve sözcükleri söylemekle başlar. Yabancı dil öğretiminde de özellikle başlangıç düzeyinde derslere genelde telaffuz öğretimiyle, çoğu kez ana dille-amaç dil arasında problem olan seslerin öğretilmesiyle başlanır” (Demirel, 2003:96). Öğrenciler her zaman kendi ana dillerinin seslerinin tesiri altında kalırlar. Hatta ikinci bir yabancı dil öğrenen öğrenciler ilk öğrendikleri yabancı dilin tesirini de yansıtırlar dil öğrenirken. Bu etkiyi kaldırmak hiç olmasa en aza indirmek gerekir. Dil öğreniminin başlangıç aşamasında telaffuz kurallarına azami özen gösterilerek seslerin doğru çıkarılmasına çalışılmalı, yanlış öğrenmeye izin verilmemelidir. Telaffuzu yanlış öğrenmek son derece güçlük oluşturur. Yanlış düzeltmek yeni yapılmaktan zordur. Ve ilerde öğrenci ana dilinin tesiri gibi sürekli yanlış öğrenilen telaffuzun etkisi altında kalacak telaffuz kuralını bilse bile alışkanlıkla yanlış telaffuz edecektir. Yabancı dil öğretiminin tüm aşamalarında seslerin doğru kullanılmasına özen gösterilmeli, telaffuz hemen hemen her dersin içinde önemini hissettirmelidir. Öğretmenin kendisi seslerin doğru çıkarılmasına özen göstererek vurgulu bir şekilde sözcükleri söylemeli, birkaç kez tekrar ettikten sonra öğrencinin de aynı vurguyla tekrar etmesini sağlamalıdır. Telaffuz konusu gevşek tutulmamalı, öğrencinin “aman ben Fransız mıyım ki onlar gibi telaffuz edeyim” düşüncesini aklından bile geçirmesine fırsat verilmemelidir. Yapılan telaffuz hataları anında düzeltilmelidir.

Telaffuz öğretiminde ortam çok önemlidir. Sesin doğru algılanması için gürültünün olmaması gerekir. Dinleme ve algılamadaki kalite telaffuzun doğru yapılmasını sağlar. Telaffuz edilecek sözcük ya da sözcük öbekleri önce öğretmen tarafından dikkatle vurgulu bir biçimde söylenir. Sınıfın tümü bu telaffuza katılarak öğretmeni taklit ve takip eder. Birkaç tekrardan sonra öğrencilere tek tek telaffuz yaptırılır. Daha sonra kasetten dinleme yaptırılıp telaffuz pekiştirilir. Telaffuz öğreniminde öğrenci genelde benzer sesleri algılama sorunu yaşar. Bu ses benzerliklerini seçebilmek için öğrenciye bazı ipuçları verilir. Örnek: Fransızcada yazılışı farklı ama aynı sesle telaffuz edilen sesler (mes, mais) vardır. Bu kelimelerden ilkinin (mes) telaffuz ederken ağız yeterince açılmaz ve bir solukta söylenir. İkincisinde ise ağız daha çok açık ve kelime uzatılarak söylenir. Birincisi mülkiyet sıfatı ikincisi fakat anlamındadır. Öğrenciye fakat anlamına gelen “mais” nin tek başına bir kelime olduğunu, tek başına söylenebileceğini, diğer sıfat olan “mes” sesini bir başka kelimeyi nitelendirdiği için kendisini bir başka isim takip

etmesi gerektiği anlatılır. Örnek: Mes livres. (Benim kitaplarım). Oysa “fakat” anlamına gelen “mais” yi söyleyip düşünebilir, bekleyebiliriz. “Mais” üzerinde her zaman bir vurgu vardır. Oysa sıfatları hızlı bir şekilde isimle birlikte söyleriz. Bu şekilde ses ve anlam bağının tanınmasını sağlayarak telaffuzun doğru yapılması sağlanır. Ve tekrar yapılarak pekiştirilir. Yanlış telaffuzlar düzeltilerek dikkatsiz öğrencilerin dinleme algılama motivasyonları sağlanır. Monique Leon’un da belirttiği gibi Fransızcada “vurgu her zaman telaffuz edilen en son sesli hece üzerindedir”(Leon, 1970:2). Bir metinde kelimeler ritmik bir grup oluştururlar. Ritmik bir grup bir fikir içeren kelimeler bütünüdür. Yani her ritmik grup anlamı olan olumlu ya da olumsuz bir fikir belirtir. Her ritmik grup sonu vurguyla biten bir kelime gurubudur. Ayrıca bir durakla son bulan soluk alma grupları da söz konusudur ki bunların içerisinde bir ya da daha fazla ritmik grup bulunur (Leon, 1970:3). Bir noktalama işaretiyle belirlenen bu duraklar anlam açısından önem arz ederler. Ritmik gruplara yeni kelime ve kelime gruplarının eklenmesiyle vurgu yer değiştirebilir.

Örnek: Un mendiant en habit dechiré a sonné.

Un mendiant en habit dechiré complètement a sonné à la **porte**.

Her eklenen kelime vurgunun yerini değiştirebilir.

Örnek: **Monsieur/Monsieur Philippe/Monsieur Philippe Hamon**

Burada yeni kelimelerin eklenmesiyle vurgunun yer değiştirdiğini görüyoruz. Anlamın algılanmasında ritmik grupların ve noktalama işaretlerinin oldukça önemi vardır. Telaffuz yapılırken anlam kaymasını veya anlama güçlüğü önlemek açısından cümlelerin telaffuzunda ritmik grupları tonlamalı bir şekilde seslendirmeli, noktalama işaretlerinde işaretin türüne ve görevine göre durulmalıdır. Tek ritmik gruptan oluşan olumlu ve olumsuz açıklama cümlelerinde sürekli azalan bir tonlama söz konusudur. Soru cümlelerinin sonunda yükselen bir tonlama söz konusudur.

Öğretmen sınıfta hızlı konuşmak yerine daha yavaş tonlamalı konuşarak daha az tekrarla öğrencilerin kendilerini anlamasını sağlamalıdır. Doğru telaffuz öğrencide cesaret ve motivasyonu artıracak için öğretmen her doğru telaffuza “güzel, bravo, harika” gibi takdir sözleriyle karşılık vererek öğrenciyi ödüllendirir. Yanlış telaffuzlarda ise “dikkat et”, “iyi dinle”, “tekrar et” gibi cümlelerle öğrenciyi üzmeden hatalar düzeltilir.

3- Kelime Öğrenme Becerisinin Geliştirilmesi

Kelimeler bir dilin yapı taşlarıdır. Her ne kadar dilbilgisi kurallarına sahip olursak olalım yeterince kelime hazinesine sahip değilsek o dili akıcı bir şekilde kullanamayız. Kelime öğretimi yabancı dil öğretim tekniklerinde farklılık gösterir. Kelime öğretiminin sistematik yapılmaması nedeniyle yeni başlayanlar birçok hataya düşmekte, zaman kaybına uğramakta ve yeterince de kelime öğrenememektedirler. Kelimelerin ana dildeki karşılıklarının bir listeden direkt öğrenme yöntemi kelimenin farklı anlamlara gelmesi nedeniyle pek rağbet görmemiş, kelimenin metin içerisinde anlamını veren yöntemler tercih edilmeye

başlanmıştır. Ancak başlangıç aşamasında tek anlamlı (kitap, defter, kalem, masa, sıra gibi) nesne isimlerinin ana dildeki karşılıkları bir liste ile verilmesi öğrenmenin hızını artıracığı için daha uygun olacaktır. Ancak tüm nesne isimlerinin birden verilmesi yerine alanlara göre kelime listelerinin verilerek ezberlenmesinde yarar vardır. Yani mutfakla ilgili kelimeler ve bu kelimelerin cümle içerisinde kullanımları, sağlıklı, bitkilerle, balıklarla, kuşlarla, ağaçlarla ilgili aynı türden kelimeler bir derste işlenerek öğretilmelidir. Aksi takdirde hangi kelimelerin verilip verilmediği unutulur ve bir sistem karmaşasına girilebilir. Günümüzde bilgisayar çağında internetten herhangi bir kelime grubu aratıldığı zaman tüm kelimeler özellikleriyle karşımıza gelmektedir. Kuşlar görüntü ve sesleriyle, balıklar, ağaçlar, çiçekler ve benzeri. Daha önceki bölümlerde belirttiğim gibi dilde yerine göre her metoda başvurulabilir. Kelime bilgisi düzey ve ihtiyaca göre guruplar halinde öğretilir. İlk aşamadan sonra basit metinli kitap okumaları başlamalıdır. Ancak başlangıç aşamasında öğretmen takip edilen metot kitabı içerisindeki konulara göre aynı türden kelimeleri tahtaya yazarak yabancı dildeki tanımlarını yapar. Aynı kelimeyi farklı şekilde tanımlayarak açıklamaya çalışır. Kelime öğretilirken ana dile başvurulmaz. Kelimeye göre jestler ve mimikler, hareketler, kullanılarak veya tahtaya resim çizilerek anlatım yapılır. Örnek: Yeryüzü ve gökyüzünü içeren kelimeler verilmek istendiğinde tahtanın alt kısmına bir dağ, bir tepe, bir nehir, ağaçlar, göl, deniz vb. resimler çizilir. Tahtanın üst kısmına güneş, yıldızlar, bulutlar, ay vb resimler çizilir. Tahtanın ortasından yukarı doğru bir ok işareti çizilir ve hedef dil kullanılarak üzerine burası gökyüzü, aşağı doğru bir ok işareti çizilerek burası yeryüzü diye yazılır ve gökyüzünde ve yeryüzündeki cisimler sırayla görev, hareket ve özelliklerine veya birbirlerine olan ilişkileriyle açıklanır. Buna da bir örnek verecek olursak: Bir güneş ve bir dünya resmi çizilir. Dünyanın kendi etrafında dönüşünü gösteren bir ok çizilir. Ve Güneşten gelen ışıklar belirtilir. Dünyanın ışık alan kısmı ortadan bölünerek gündüz yazılır, Diğer kısmına gece yazıldıktan sonra dünya kendi etrafında döndürülür. Ve bu şekilde gece ve gündüzlerin oluştuğu açıklanır. Sonra dünya güneş etrafında döndürülür gerçekleşen eylem öğrenciler tarafından hemen bilinecektir. Burada önemli olan şudur. Bu tür bir ders işlenişi öğrenciyi sıkmayacaktır ve anlatım ilginç olduğu için ve eylemi ana dilinden bildiği için çizim anlatımı bitmeden verilecek kelimenin anlamını bilecektir. Ve cazip gelen ders verimli geçecektir. Bu yöntemin diğer bir faydası da öğrencinin önceki bilgilerinin yabancı dille pekiştirilmesidir. Ders bittikten sonra öğrencinin seviyesine göre verilen konuyla ilgili çeşitli ödevler verilir. Bu dersin ödevi olarak yer ve gök cisimlerinin tasvirleri istenilebilir. Öğrenci basit cümlelerle cisimleri açıklar.

Yabancı dil öğretiminde sorunlardan bir tanesi ve hatta en önemlisi kaynak sorunu olmuştur. Bu sorunlar kaynak kitapların bilinmemesi, getirilememesi veya maddi imkânsızlıklar nedeniyle alınamamasıdır. Yabancı dil öğretiminde etkili olacak resimli sözlükler (Dictionnaire en images) bulunmaktadır. Bu sözlüklerde kelimeler, eylemler, nesnelere vb. birçok şey alfabetik sıraya göre resimlerle anlatılmakta, ana dilinin bile kullanılmasına gerek kalmadan öğrenci kelimenin

anlamını bilmektedir. Her şeyden önce böyle bir resimli sözlüğün kelime öğrenimine katkısı büyük olacaktır. Yabancı dil öğretmenlerine çalıştıkları kurum tarafından araştırma izni verilerek kaynak araştırması yaparak mevcut kaynakların teminine çalışılmalıdır.

Sözcük bilgisi öğretiminde kelimenin anlamının ana dilde verilmesi kelimenin açıklamasının imkânsız olduğu durumlarda en son çare olarak kullanılabilir. Buna örnek olarak da soyut kavramların hedef dilde açıklanmasını verebiliriz.

Öğrencilere sözlük kullanımının öğretilmesi gerekir. Zira yıllar sonra bile kısaltmaların anlamını bilmeyen öğrencilerle karşılaşmaktadır. Bazı nesnelere sınıf ve çevrede olan gerçekleriyle gösterilerek açıklanırken, diğer olmayanlar kelimele fotoğraf, resim ve grafiklerle açıklanır. Video ve teyp yardımıyla açıklanabilir. Örnek Horoz, köpek, kedi veya at gibi hayvanların resmi yoksa sesi kullanılabilir. Tepegöz, slayt gibi cihazlar kullanılabilir. Öğrenilen basit kelime ve cümlelerle tanımlar yapılabilir, kelimelerin eş ve zıt anlamlarından hareketle açıklamalar yapılır. Örnek: becerikli kelimesini anlatmak için iki duvarcı ustası resmi yapılır tahtaya birisinin önüne düzgün bir duvar, diğerinin önüne eğri yapılmış bir duvar yerleştirilir. Zıtlık düşüncesinden hareketle düz duvarın önündeki ustanın altına adroit (becerikli), diğerine maladroit (beceriksiz) sıfatları yazılarak açıklama yapılır. İkisi de ustadır ve birinin önünde iyi yapılmış diğerinde kötü bir duvar vardır. Öğrenci derhal buradaki sıfatı tahmin edecektir. Kelime öğretiminde öğretmen aynı kökten olan isim, fiil, sıfatlardan bir tanesini verirken diğerlerini de vermelidir. Zira Fransızca da aynı kökten gelen kelime sayısı fazladır. Böylece bir taşla birkaç kuş vurmuş olacaktır öğrenci. Örnek: Libérable (salıverilebilir), libéral (serbest), libérement (serbestçe), libéralisation (özgürleştirme serbestleştirme), libéraliser (serbest bırakmak), libéralimse (bağışlayıcılık) libéralité (hoşgörü-bağışlayıcılık), libérateur (kurtarıcı), libération (salıverme), libéré (salıverilmiş), libérer (salıvermek) ve libérté (özgürlük-serbestlik). Görüldüğü gibi bir kökten birçok kelime türetilmiştir. Bu şekilde 5-10 kelimenin ele alınması en azından öğrenciyi bu konuda bilgilendirecek öğrenci sözlük kullanırken baktığı kelimenin türevlerine de bakarsa ve baktığı kelimeleri sıcağı sıcağına cümle içinde kullanırsa bu öğrencinin kelime bilgisi hızla gelişecektir.

Fransızcada ön ek ve son eklerle kelimelerin türetilme biçimleri verilerek kelime bilgisi desteklenmiş olur. Ancak burada şu sorunla karşılaşmaktayız. Öğrenci anadilin etkisinde kalarak örneklerle türetilmiş özellikle fiilleri pek kullanmamaktadır. Bunun yerine başka daha zor yapılara başvurmakta bazen çok kolay olan bir cümleyi ifade etmekte zorlanmaktadır. Örnek: Faire (yapmak)

Refaire (tekrar-yeniden yapmak)

Öğrenci yeniden yaptım demesi gereken yerde “**refaire**” fiilini kullanması gerekirken “faire” fiilini kullanarak yeniden kelimesine anlam ararken sözlükten başka anlama gelecek bir kelime bularak farklı bir cümle yapmaktadır. Ön ekler ve

son ekler ve bunlarla türetilen kelimeler verilerek ve bunların uygulamaları artırılarak öğrencinin de bu tür kullanımları yapmaları sağlanır. Bu konunun özellikle üzerine gidilerek öğrenciler arasında bu tür kullanımların yaygınlaştırılması gerekir. Dilin yapı taşları olarak kabul ettiğimiz kelimeler yazılı ve sözlü olarak doğru yazılış, okunuş ve anlamları ile birlikte cümle içerisinde kullanarak yabancı dilin öğrenilmesinde etkili bir ilerleme sağlayabiliriz.

4- Okuma Becerisinin Geliştirilmesi

“Okuma, bilişsel davranışlarla psikomotor becerilerinin ortak çalışmasıyla yazılı sembollerden anlam çıkarma etkinliğidir”(Demirel, 2003:101). Okuma, kelimelerin simgesel gösterimlerinin anlamla birlikte sesli veya sessiz bütünleştirilmesidir. Okunan kelimenin kavramı ve cümlenin anlamı kişiye bir fikir veriyorsa okuma eylemi gerçekleşmiş demektir. Okuma eylemi ancak yazarın mesajını okuyucu almışsa söz konusu olur. Yazarla okuyucu bütünleşir aynı amaç uğruna kelimeler terennüm edilir. Özcan Başkan'ın da belirttiği gibi okuyan okuduğu metinden anlam çıkarmalıdır aksi takdirde okuma gerçekleşmez. “Okumanın belirli özellikleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki okunan metinden anlam çıkarılmasıdır. Eğer kişi bir metni okuduğunda anlam çıkaramıyorsa bu okuma değildir. Özellikle yabancı dil öğretiminde bu tür okumalar belli sözcükleri seslendirmenin ötesine geçemez” (Demirel, 2003:101). Bu telaffuz olur. Metin seslendirilmiştir. Okumanın bir amacı olmalıdır. Kişi niçin okur? Her şeyden önce kişi bilgi edinmek için okur. Yazılan kitapları okuyarak okuyucu dünyaya bakışını biçimlendirir. Okuma becerisini geliştirmek için okuruz. Sürekli bu işi yaparak beynimizin alışmasını sağlarız. Kelime hazinemiz zenginleşir. Okuma ile zamanla daha iyi anlama, daha iyi algılama becerimizi geliştiririz. Okuyarak aldığımız mesajları başkalarına aktarız. O halde diyebiliriz ki okuma eyleminde, bir okumanın okuma olması için yazılı metnin mesajı okuyucuya kesinlikle ulaşması gerekir. Özcan BAŞKAN'a göre yabancı dil derslerinde öğretmenin okuma yapması öğrenci seslerden başka bir şey algılayamıyor yani okunan şeyi anlamıyorsa bu bir okuma sayılmaz. Öğrenci okunan simgeleri bile görememekte sadece sesleri duymaktadır. Okuyan metni bilinçli ya da bilinçsiz terk etse, öğrenci okunan şeyi görmediği için sadece dinleme etkinliği yapmış olacaktır ve “bu çalışma okumadan çok dinlediğini anlama becerisini geliştirmeye dönük olmaktadır” (Demirel, 2003:101) Okumayı sesli ve sessiz olarak ikiye ayırabiliriz. Ayrıca her iki şekilde de yine okumayı yavaş okuma, tonlamalı okuma, hızlı okuma, göz gezdirerek okuma diye sınıflandırabiliriz. Neden okuma hızını çeşitlere ayırıyoruz? Bu soruya yanıt olarak diyebiliriz ki dünya kitapla dolu, ama her kitabın, her yazının önemi aynı değil ve bu kitapların birçoğunu okumak için de ayrı bir hız gereklidir. Ayrıca okuduğumuz kitabın önemine göre de ayıracağımız zaman farklı olmalıdır. O zaman okuma hızımızı okuduğumuz yazının önemine göre ayarlıyoruz ya da sahip olduğumuz zamana göre okuma hızımızı da değiştirebiliriz. Okuduğumuz yazının okuma seslendirmesi biçimini de okuduğumuz amaca göre ayarlıyoruz. Kendimize okuyorsak genelde içimizden okuruz. Başkalarına okuyorsak sesli okumak zorundayız. En önemli yazıları en

tonlamalı bir biçimde bir defada anlayacak şekilde okuruz: Üniversite sınavında soruları okumak gibi. Gazete başlıklarına göz gezdirebiliriz ama gazetede ilgimizi çeken bir konuyu gördüğümüzde daha dikkatli yani yavaş okumaya geçeriz. Okumanın okuma olabilmesi için mesajın okuyucuya ulaşması gerektiğini söyledik. Sınıfa bir okuma yapıyorsak okuyan kişi kendi okuduğunu kendisi anlayacak şekilde okumamışsa bu metni okuma biçimi ve tonu uygun olmamış demektir ki dinleyenlerde büyük oranda anlamayacaklardır. Yani okuyanın kendisi ne kadar çok anlarsa okuduğunu dinleyenlerde o kadar çok anlar. Sınıf içi okumalarda sanki karşınızda ki insanın gözünün içine bakarak konuşuyormuş gibi okumak lazım. Gereğinden fazla hızlı okumamak ve noktalama ve vurgulamaya önem vermek önemlidir. Yabancı dil öğretiminde sınıf içi sesli okumanın amacı “öğrencilerin telaffuz, vurgulama ve tonlamayı doğru yapmalarını kazandırmak için özellikle başlangıç düzeyindeki sınıflarda yapılması gereken bir öğrenim etkinliğidir” (Demirel, 2003:101). Sesli okuma bir sınıf içi etkinlik olduğu için daha çok telaffuz öğrenimini geliştirmek için kullanılır. Okumanın genel amaçlarındaki bilgi ve becerilerin geliştirilmesinde kullanılmaz. Sesli okuma sınıfta sırayla yapılır. Tartışılacak konuya top yekun hakim olmak ve yabancı dilde yabancı kelime ve kalıpların telaffuzunu çözmek için uygulanmalıdır. Sesli okumada dinleyiciye ihtiyaç vardır. Bireysel okumalar daha çok sessiz gerçekleşir. Başlangıç aşamasından sonra sessiz okuma kullanılmaya başlanmalıdır.

Okuma becerisinin geliştirilmesinde okuma metinlerini zorluk kolaylık derecesi açısından üç aşamada ele alabiliriz. Yabancı dil öğreniminin ilk aşamasında dersler ilerledikçe basit düzeyde metinler okutulmaya başlanır. Hedef dilin fonolojik ve dilbilgisel yapısı öğretildikten sonra ve belli bir oranda kelime hazinesine ulaşıldıktan sonra basit düzeyde metinler okutulur. Bu tür metinler özellikle öğretmen tarafından hazırlanmış veya seçilmiş belli amaçlara ulaşmak için okunan metinler olmalıdır. Yüksek sesle ve doğru okuma, anlama ve algılama gibi becerilerin gelişmesinde en uygun olanıdır.

Basit okuma metinlerinden gerekli bir şekilde yararlanıldıktan sonra yeni kelime ve kalıpların öğrenilmesi için orta seviyede okumaya geçilir. Bu seviyede telaffuz ve doğru okumanın yanında, metin içeriğine de önem verilir ve sessiz okumaya da başlanır. Okunan metinlerin özeti yazılı veya sözlü istenerek öğrencilerin kontrolü yapılmış olur.

Üçüncü aşamada bilgi edinmek, iletişim kurmak, farklı kültür ve edebiyat ürünlerini tanımak için kullanılır. Yabancı dilde ileri seviyede okuma dilin inceliklerine inen yapıları tanımak, kelime hazinesini en üst seviyeye çıkarmak hızlı okuma ve anlama, doğru okuma ve yazma yetilerini geliştirmek için uygulanabilir.

5- Yazma Becerisinin Geliştirilmesi

Yazma öğrenimini sona bıraksak bile yazma öğrenimi de okuma, dinleme, konuşma becerilerinin gelişmesiyle birlikte yürütülmektedir. Öğrenci her karşılaştığı kelimeyi, her yeni yapı ve cümleyi defterine not eder. Yazma sınıf içi çalışmaların

evde pekiştirilmesi için kullanılan bir eylemdir. Her şeyden önce yazılan her kelime işlenen bir konu demektir. Öğrenci defterinde bulunan bir kelimenin detaylı bilgisini unutsa da bu kelime ona üzerinde çalışılması gereken bir konu düşüncesini ileticek ve öğrenci bu konuyu başka bir biçimde yeniden gözden geçirme imkânı bulacaktır. Ayrıca yazılı ödev yoluyla öğretmen öğrencinin sınıf içi ve sınıf dışı çalışmalarını takip etme fırsatı bulur. Sınavlarında birçoğu yazılı yapıldığına göre yazı öğretmen ve öğrenci arasında bir tür iletişim aracıdır. Yazma dersteki sözlü çalışmaları pekiştirmede de kullanılır.

Konuşma hatalarının telafisi mümkün olduğu halde, bazen sınav kâğıdındaki hatalar gibi, yazma hatalarını telafi edemeyiz. Yazma daha fazla dikkat gerektiren bir eylemdir. Hatta yabancı dil öğrenim sürecinde bazen bildiğimiz konularda bile yazılı hatalar yapabiliriz. Düşüncemizde doğrusunu harmanlarken kâğıda istem dışı eksik ya da farklı geçebiliriz. Bu konuda bilgisayarlar imdadımıza yetişse de bilgisayarında atladığı, düzeltmediği hatalar mevcuttur.

Yabancı dil öğretiminde yazma öğrenimini de aşama olarak üç seviyede ele alabiliriz. Birinci aşamada daha çok kelime ve cümle seviyesinde kalmalıyız. Kelime ve cümlelerin doğru yazılması aşaması tamamlanuncaya kadar bu seviye devam ettirilir. Orta seviyede mektup, dilekçe, kompozisyon ve tasvir gibi kısa yazı denemelerine çalışılır. İleri aşamada ise düşünsel eylemlerimizi ve iletişim ihtiyacımızı kâğıda aktarmak, not almak için yazı kullanılır.

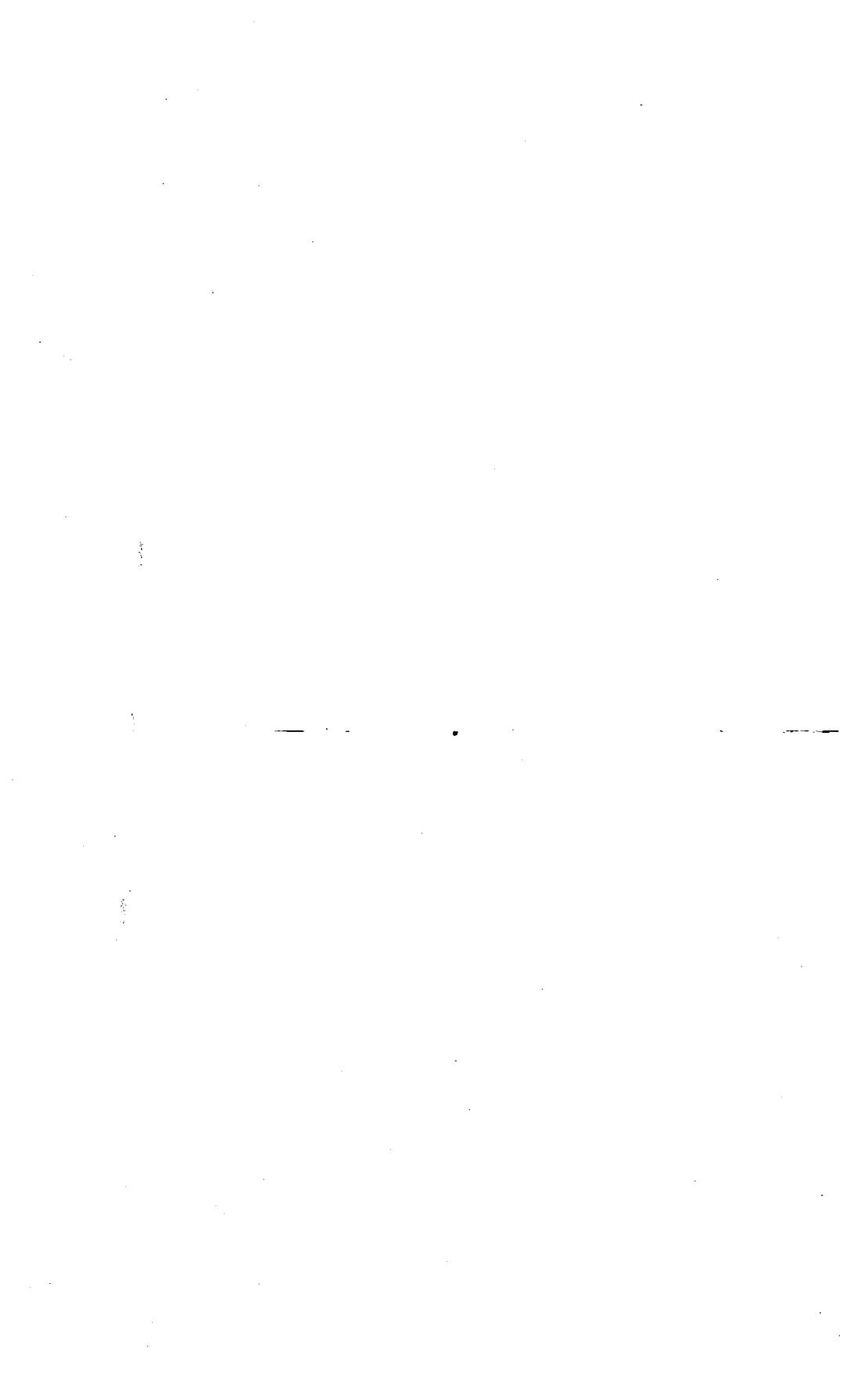
Birinci aşamada öğretmenin yaptığı bir alıştırmaların benzeri tahtada veya kâğıt üzerinde öğrencilere yaptırılır. Öğretmen sınıfta dolaşarak anında kontrolünü ve düzeltmelerini yapar. Çalışmalar daha çok dilbilgisi amaçlıdır. Orta seviyede sınıfta yapılan kompozisyon türü alıştırmaların konusu değiştirilerek ev ödevi verilir. Öğretmen bu ödevlerin değerlendirilmesini yaparak ödevleri öğrenciye geri verir. Öğrencinin hatalarını görmesi sağlanır. Sınıfta yapılacak çalışmalarda yazılacak konunun amacı belirlenir. Yazılış biçimi anlatılır. Konuya giriş, konuyu sunuş ve bağlayış yöntemleri açıklanır. Verilen bilgilerin uygulamaları ödevlerde takip edilir ve öğrenciler bilgilendirilir. Eğitim sistemimizin en zayıf taraflarından birisi de öğrencilerin yeni fikirler üretmemesi, öğrendiklerini geliştirip değiştirememeleridir. Ezberci eğitimin sonucu olan bu konuda dikkat edilmesi gerekir. Sınıfta yapılan alıştırmaları öğretmenin direk yapmaması, öğrenciye ipuçları vererek buldurtması daha uygun olacaktır. Sınıftaki çalışmalarda öğrencilerin katkısı ile ortak bir tanım yapılmalı ve sonuca birlikte ulaşılmalıdır. Aksi durumda ilerideki derslerde ve hayatta öğrenci bilgi üretmekte zorlanacak öğretmensiz yol alamayacaktır.

Yazma seviye ilerledikçe dikteler yapılır. Okunan veya seslendirilen bir metnin özeti istenir. Hedef dilde mektup ve dilekçeler yazılır. Kompozisyon yarışmaları düzenlenir. Yazma becerisinde en üst seviyeye ulaşıldığında kısa edebi yazılar yazılması istenir.

Sonuç olarak yabancı dil öğreniminde temel beceriler sistemli bir şekilde belli bir metot izlenerek yapılmalı bu yetiler paralel geliştirilmeli, öğretim uygulamalı olmalı, öğrencinin daha aktif bir şekilde rol alması sağlanmalıdır. Yukarıda vermeye çalıştığımız temel yetiler geliştirildiği takdirde yabancı dil öğretimi gerçekleşmiş olacaktır. Burada altını çizmek istediğim bir konuda şudur: Amaç yabancı dil öğrenimi ve kullanımınıdır, yabancılaşma değildir. Türkçe cümlelere Fransızca kelimeler eklenerek dilimizin bozulmasına müsaade etmemeliyiz.

KAYNAKÇA

- DEMİREL, Özcan, (2003) *Yabancı Dil Öğretimi*, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- RIGAUT, André, (1971) *La Grammaire du Français Parlée*, Hachette, Paris.
- LERAT, Pierre, (1983), *Semantique Descriptive*, Hachette, Paris.
- ABDELMADJİD, Ali Bouacha, (1978), *La Pédagogie du Français Langue Etrangere*, Hachette, Paris.
- LEON, Monique, (1970) *Exercices systématiques de prononciation française 2*, Hachette/Larousse, Paris.
- Unesco, (1963) *Guides Pratiques pour l'éducation extrascolaire*, Unesco, Paris.
- WAGNER, Emmanuelle, (1965), *De la Langues Parlée, à la Langue littéraire*, Hachette/Larousse, Paris.
- DUPONT, Béatrice, (1980), *Fille ou Garçon: la même éducation? Etudes sur les programmes scolaires dans le secondaire*, Unesco, Paris.
- VIGNER Gerard - MARTIN, Alix, (1976) *Le Français Technique*, Hachette /Larousse, Paris.
- REQUEDAT, François, (1965) *Les Exercices Structuraux*, Hachette/Larousse, Paris.
- SUCHODOLSKÍ, Bogdan - ROLLER, Samuel - STOCK, Rodney - AVANZINI, Guy - EGGER, Eugen - DARCY de OLIVEIRA, Rosiska, (1979) *Le Bureau International d'Education au service du mouvement Educatif*, Roto Sadag, Genève.
- FRANÇOIS, Louis, (1968) *Le Droit à l'Education*, Berger-Levrault, Paris.
- GALISSON, Robert, (1970) *L'Apprentissage Systématique du Vocabulaire* (tome 2 -exercices) Hachette/Larousse, Paris.
- JACQUES, Jean-Pierre, (1981) *L'Oral de Français au Baccalauréat*, Hatier, Paris.
- POITRINAL, L., (1955) *Pédagogie Pratique*, Armand Colin, Paris.
- PEYROLLAZ, Marguerite - BARA DE TOVAR, M.-L., (1954) *Manuel de Phonétique et de Diction Françaises*, Larousse, Paris.
- DUBOIS, Jean - LAGANE, Rene, (1975) *La Nouvelle Grammaire du Français*, Larousse, Paris.

TÜRKÇEDE ‘TAP-’ FİİLİNİN ANLAM ÖZELLİKLERİ

Arş. Gör. Fatih ERBAY
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
ferbay@selcuk.edu.tr

Özet

Tap- fiili Türkçede yüzyıllar boyunca kullanılmış ve bu fiilden Türkçenin yapısına uygun yüzlerce kelime türetilmiştir. Türetilen bu kelimeler geniş Türk coğrafyasında birçok farklı anlamda kullanılmıştır. Bu çalışmada, Eski Türkçe dönemi eserlerinden başlayarak günümüze kadar tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinin sözlükleri taranmış ve Türkçede anlam genişliğinin lokomotiflerinden biri olarak göreceğimiz *tap-* fiili ile bu fiilden türetilmiş yapıların anlam ve kullanım sahası incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme sonunda iki farklı anlam dairesine ait *tap-* fiili tespit edilmiştir. *Tap-* fiilleriyle türetilmiş bu kelimeler, anlam özelliklerine göre ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk dili, tap- fiili, anlambilim.

MEANING PROPERTIES OF ‘TAP-’ VERB IN TURKIC

Abstract

Tap- verb have been used for centuries and hundreds of word was derived from these word that is suitable for the structure of Turkic. These derived words have been used in many different meanings in wide Turkic geography. In this work, historical and modern Turkic dialects words have been scanned, starting from the old Turkic period’s documents until today and in Turkic *tap-* verb helps making very large meaning of words. *Tap-* verb and the structural meaning of the words and usage areas that have been derived from them have been tried to analysed. At the end of this analysing there were two different meanings of *tap-* verb has been found. These words that has been derived with *tap-* verb, has been considered detailedly according to their meaning property.

Key Words: Turkic, tap verb, symantics.

Giriş

Çağdaş ve tarihî Türk lehçeleri arasında, bazı kelimelerden yola çıkarak karşılaştırmalı bir inceleme yapıldığında lehçeleri birbirinden ayıran farklılıklar bulunduğu görülebilir. Oğuz lehçelerinde kullanılan benze- / meñze- kelimesine karşılık diğer Türk lehçelerinde oħşa- / oqşa- kelimelerinin kullanıldığı gibi, bir kavram için bazı lehçelerin kullandığı kelimeye karşılık bir diğer lehçe grubu başka bir kelime tercih etmektedir (Gülsevin, 2007: 281). Türk lehçelerinde farklı kelime tercihlerinde en çok bilinen şekil tap- / bul- fiillerinin kullanımınıdır. Gürer Gülsevin bu konu ile ilgili, Kutadgu Bilig’de yer alan tap- ve bu kelimenin denk çifti olarak gördüğü bul- kelimesini incelemiş; tap- ve bul- fiillerinin Kutadgu Bilig’de birlikte kullanıldığını (bul-: 323 kez; tap-: 1 kez) belirtmiştir:

Özül buldı tevfiķ kamuğ edgüke

Budun todtı bütti yigü kedküke (KB. 3113)

Uluğluk tapayın tise sen özün

Er at birle yaqşsı yorı ay tüzün (KB. 4172) (Gülsevin, 2007: 281).

Ancak Kutadgu Bilig’den daha önce de Türk dilinde aynı kavramı ifade eden bu iki kelimenin birlikte kullanıldığını bilinmektedir. Kullanım genişlikleri farklı olmak üzere Uygur, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde tap- ve bul- kelimelerinin her ikisiyle de karşılaşmaktayız. Çağdaş Türk lehçelerinde ise bu kavram için kullanılan kelime de ayırım oluşmaya başlamış ve bazı çağdaş lehçeler bul- fiilini, bazı lehçeler de tap- fiilini tercih ederken Azerbaycan Türkçesi gibi bazı lehçelerde de her iki fiil de kullanımda kalmıştır (Gülsevin, 2007: 282; Gülsevin, 1998: 16).

Bu çalışmada, tap- fiili, “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek” ve “Bulmak; kavuşmak; kazanmak; elde etmek” şeklindeki anlamlarına göre iki bölümde incelenmiştir. Eski Türkçe döneminden çağdaş Türk lehçelerine kadar olan geniş süre içerisinde bu fiil iki farklı anlamda kullanılmıştır. Gabain, tap- fiiline hem “Hürmet etmek” hem de “Bulmak, kazanmak” anlamlarını vermiştir (Gabain, 1988: 297). Buradan hareketle tap- fiilinin Türkçenin takip edilebilen dönemleri içerisinde iki ayrı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Ancak Eski Türkçe döneminden bugüne iki farklı anlam alanı içerisinde gelişen fiilin, Türkçenin takip edemediğimiz dönemlerinde, dilin bünyesinde, bahsettiğimiz anlamları kapsayan tek bir fiil olarak bulunması muhtemel görülmektedir. Bununla birlikte “Bulmak, kavuşmak” kavramları ile “İbadet etmek, tapmak” kavramlarının anlam bağı açıkça görülmektedir.

1. Türkçede Tap- Fiili

"Bulmak" anlamına gelen *tap-* fiili Eski Türkçe döneminden itibaren çağdaş lehçelere kadar kullanıla gelmiştir. 'Eski Türk Yazıtları'nda H. N. Orkun bu fiile "Bulmak" anlamını vermiştir (Orkun, 1986: 105). Caferoğlu, 'Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde "1. Tapmak 2. Bulmak, elde etmek" (Caferoğlu, 1993: 147); Kutadgu Bilig'de Arat, "Tapmak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek" anlamlarını vermiştir (Arat, 1979: 422-426). Arat'ın da anlamlandırırken böldüğü "Tapmak, bulmak, kavuşmak" ve "Hizmet etmek" anlamlarına gelen "*tap- I*" ve "*tap- II*" fiillerini biz de ayrı ayrı gösterdik. Tarihî lehçeler üzerine yapılan bütün çalışmaların sözlük ve eser dizinlerinde gösterildiği gibi Dîvânü Lügâti't-Türk'te de *tap-* fiilinin bu iki ayrı anlamına dikkat çekilir. Burada fiile "Tapmak, hizmet etmek; bulmak, sezmek, kaybolanı bulmak" anlamları verilmiştir (Atalay, 1999: 573). Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur'an Tercümesi'nde fiile *tap II* "Bulmak" anlamı verilmiştir (Ata, 2004: 654-655). Kısâsü'l-Enbiyâ'da kelimeye *tap- I* "*Bulmak, nail olmak, kabul etmek*", *tap- II* "Tapmak, ibadet etmek" anlamları verilir (Ata, 1997: 596-597). Ata, Nehcü'l-Ferâdis'te geçen kelimeyi "Bulmak" şeklinde anlamlandırır (Ata, 1998: 404). Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânü'l-Etrâk'te kelime *taptı* "1. Buldu 2. Buluştu" şeklinde geçmektedir (Caferoğlu, 1931: 97-98). Gülistan Tercümesi'nde de aynı kelime yer almaktadır. Karamanlıoğlu, eserdeki kelimeye "Bulmak, kazanmak, elde etmek" şeklinde anlam vermiştir (Karamanlıoğlu, 1989: 369). Borovkov da kelimeye "Bulmak" anlamını verir (Borovkov, 2002: 250).

Kelimeye ve kelimeden türetilmiş yapılara Çağatay Türkçesinde de sıkça rastlanmaktadır. Karasoy, 'Şiban Han Divanı'ndaki fiile "Bulmak; kazanmak, elde etmek" anlamını vermiştir (Karasoy, 1998: 635). Çağatay şairi Bâbü'r'ün divanında kelimeye "Bulmak" anlamı verilmiştir (Yücel, 1995: 426). Toparlı ve arkadaşları 'Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde *tap-* fiilinin üç anlamına dikkat çeker: *Tap-* (I) "1. Bulmak 2. Kazanmak, elde etmek", *tap-* (II) "Sezmek", *tap-* (III) "Hizmet etmek" (Toparlı ve diğerleri, 2003: 262). Burada kelimeye verilen "Sezmek" anlamı dikkat çekicidir. Kelimenin buna yakın bir anlamını çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde de görebiliyoruz. 'Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti'nde *tap-* fiilinin "Görmek, hissetmek" anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir (Orujeva, 1987: 136).

Radloff, *tap- II* kelimesinin yer aldığı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerini sırasıyla vererek (Çağatay, Altay, Teleüt, Şor, Koybal, Küerik, Kazan Tatar, Kırgız, Uygur, Kara Kırgız...) bu lehçelerde kelimenin "Bulmak, elde etmek, kazanmak" anlamlarında kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1960: 947).

Fiile, Özbek Türkçesinde "Bulmak" (Yaman-Mahmud, 1998: 91-92); Kazak Türkçesinde "Bulmak; kazanmak; doğurmak" (Koç ve diğerleri, 2003: 520); Tatar Türkçesinde "Bulmak, ele geçirmek" (Toker, 2003: 788); Türkmen Türkçesinde "Bulmak" (Türkmen Diliniñ Sözlüğü, 1962: 636); Karaçay Türkçesinde "Bulmak, erişmek, kazandırmak" (Pröhle, 1991:83); Karayım Türkçesinde "Bulmak" (Kowalski, 1996:134); Kırgız Türkçesinde "Bulmak, ele geçirmek" anlamının dışında "*bala tap-* Çocuk doğurmak" ve "Halletmek (bilmeceyi)" anlamında kullanılmıştır

(Yudahin, 1998: 708; Aşçı, 2003: 1121). Bu fiil Altay Türkçesinde geniş bir anlam özelliği kazanmaktadır. Emine Gürsoy-Naskali, fiilin zarf-fiil şeklinin *taap* olduğunu belirterek kelimenin “1. Bulmak 2. Kazanmak, elde etmek 3. Doğurmak 4. (bilmece) Çözmek 5. Kazanmak 6. Çarçabuk atılmak, fırlamak 7. Hükme varmak” gibi birçok anlamını göstermişlerdir (Gürsoy-Naskali ve diğerleri, 1999:168–169). 20. yüzyılın başlarında kendi yurtlarından sürülen Doğu Türkistan Türkleri Hindistan, Afganistan ve Arabistan’ı yurt edinmişlerdir. Arabistan bölgesine yerleşen bu Uygur Türkleri, “Bulmak” anlamındaki *tap-* fiilini *taf-* şeklinde kullanmaktadırlar (Aşçı, 2004: 55).

Türkçenin takip edilebilen dönemlerinden itibaren iki anlama gelen *tap-* fiilinin anlamlarından bir diğeri “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek”tir. Tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde bu anlama gelen *tap-* fiilini ve bu fiilden türetilmiş kelimeleri görmek mümkündür. Türkiye Türkçesinde de *tap-* fiilinin bu anlamı dile yerleşmiş durumdadır.

Kutadgu Bilig’de yer alan *tap-* fiiline Arat, “Tapmak, bulmak, kavuşmak” anlamlarından başka “Hizmet etmek” anlamını da vermiştir (Arat, 1979: 422–426). Divânü Lügâti’t-Türk’te de geçen kelimeye “Tapmak, hizmet etmek; bulmak, sezmek” anlamları verilmiştir (Atalay, 1999: 573). Karahanlı Türkçesi ile yazılmış ilk metinlerden olan Kur’an Tercümesi’nde *tap-* fiiline “Tapmak, ibadet etmek, iman etmek” anlamı verilmiştir. (Ata, 2004: 654–655). *Tap-* kelimesine Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde *tap-* (III) “Hizmet etmek” (Toparlı ve diğerleri, 2003: 262); Kısâsü’l-Enbiyâ’da *tap-* II “Tapmak, ibadet etmek” (Ata, 1997: 597) anlamları verilmiştir. Radloff ise *tap-* I kelimesinin Uygur ve Osmanlı Türkçelerinde yer aldığını ve kelimenin “Hürmet etmek, saygı göstermek” anlamlarına geldiğini belirtmiştir (Radloff, 1960: 947).

Türkiye Türkçesinin ağızlarında da *tap-* fiili, anlam genişliği bakımından zengindir. Derleme Sözlüğünde kelime “Bulmak; kapmak” anlamının dışında tarihi lehçelerde rastlanılmayan “Başa kakmak”, “Bir şeye tutkun olmak, düşkünlük göstermek”, “Yapı, köprü vb. şeylerin selden çökmesi” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır (Derleme Sözlüğü, X. cilt, 1978: 3828). Derleme Sözlüğünde *tap-* kelimesine verilen “Bir şeye tutkun olmak, düşkünlük göstermek” şeklindeki anlam, “Hizmet etmek; saygı göstermek” anlamlarına gelen *tap-* fiiliyle ilgili olmalıdır. Yine buradaki “Yapı, köprü vb. şeylerin selden çökmesi” biçimindeki *tap-* fiili, Yozgat ağzında *hap-* şeklindedir.

2. “Bulmak, elde etmek, kavuşmak, kazanmak; sezmek” Anlamlarına Gelen *Tap-* Fiilinden Türetilen Kelimeler

2.1. *Tapıl- / Tapul-*: *Tapıl-* kelimesinin, *tap-* fiil köküne ‘-l-’ fiilden fiil yapma eki getirilerek yapıldığı -fiilin anlamını da göz önüne alarak- muhakkaktır. Kelime, Divânü Lügâti’t-Türk’te *tapul-* şekliyle ve “(kaybolan şey) Bulunmak” anlamında kullanılır (Atalay, 1999: 575). Yine *tapul-* şekliyle Gülistan Tercümesi’nde “Bulunmak, kazanılmak” (Karamanlıoğlu, 1989: 369); Nehcü’l-Ferâdis’tte “Bulunmak” (Ata, 1998: 404) anlamındadır. Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde *tapıl-* ve

tapul- şekline ise "Bulunmak, kazanılmak" anlamı verilmiştir (Toparlı ve diğerleri, 2003: 262–263). Kısâsü'l-Enbiyâ'da *tapul-* "Bulunmak" (Ata, 1997: 597) şeklinde yer alırken Çağatay Türkçesi şairlerinden Bâbü'r ve Şiban Han'da da kelime karşımıza çıkar. Karasoy ve Yücel fiilin anlamını "Bulunmak" olarak vermektedir (Karasoy, 1998: 635; Yücel, 1995: 427). Çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde de kelimeye tarihî lehçelerdeki anlamıyla paralel olarak "Bulunmak" anlamı verilmiştir (Türkmen Dilinin Sözlüğü, 1962: 636). Radloff da *tapul-* kelimesinin "Bulmak" anlamına gelen *tap-* fiiline *-l-* fiilden fiil yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ve Kırım Tatar Türkçesinde "Bulunmuş olmak" anlamına geldiğini belirtmiştir (Radloff, 1960: 950).

2.2. Tapış-: *Tapış-* kelimesinin "Bulmak" anlamındaki *tap-* fiilinin '*-ş-*' fiilden fiil yapma eki ile genişletildiği görülmektedir. A. von Gabain de *tapış-* fiilinin "Bulmak" anlamındaki *tap-* fiilinden geldiği görüşündedir. Yine Gabain kelimeye "Bulmak, yeniden bulmak" anlamını vermiştir (Gabain, 1988: 297). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde Caferoğlu, "Buluşmak, karşılaşmak, rastlaşmak" (Caferoğlu, 1993: 147); Kutadgu Bilig'in indeksinde Arat, "Kavuşmak" (Arat, 1979: 422–426); Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini'nde, *tapış* ismi "İki kişinin işlerini birbirine tapşırması, vekilleşme, yekeleşme" şeklinde anlamlandırılmıştır (Atalay, 1999: 574). Ancak *tapış* ismindeki yapının *tapış-* fiilindeki yapıdan ayrı olduğu görülmelidir. *Tapış-* ve *tapuş-* fiiline Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde "Buluşmak, kavuşmak" anlamı verilir (Toparlı ve diğerleri, 2003: 262–263). Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânü'l-Etrâk'te *tapıştı* kelimesine "Buluştu" (Caferoğlu, 1931: 97–98); çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *tapış-* kelimesine "Birbiri ile görüşmek; bir maksat için buluşmak" (Orujeva, 1978: 136) anlamı verildiği görülmüştür.

2.3. Tapşur- / Tapşır-: Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıkça kullanılan bir fiildir. Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde kelimeye "Tenbih ve teslim etmek" anlamı verilmiştir (Caferoğlu, 1993: 147). Drevne Tyurkskiy Slovar'da kelimenin *tapşur-* ve *tapşır-* biçimleri yer almaktadır. Burada *tapşur-* fiiline "Emanet etmek, emanet bırakmak; teslim etmek" anlamları verilmiştir (Drevne Tyurkskiy Slovar, 1969: 535). Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini'nde *tapşur-* kelimesine "Tapşırarak, ulaştırmak, teslim etmek" anlamı verildikten sonra eserde (ş-ç değişikliği ile) *tapçur-* şeklinin de geçtiği belirtilmiştir (Atalay, 1999: 575). Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur'an Tercümesi'nde Ata, kelimeye "Getirmek, vermek" anlamını vermiştir (Ata, 2004: 656). Yine Ata, Nehcü'l-Ferâdis Dizini'nde "Ulaştırmak, götürmek, teslim etmek, vermek" (Ata, 1998: 404); Kısâsü'l-Enbiyâ Dizini'nde "Ulaştırmak, vermek, göndermek, emanet etmek" (Ata, 1997: 597) anlamlarını vermiştir. Borovkov, çalışmasında *tapşur-* fiiline "İsmlenmek, emanet etmek" (Borovkov, 2002: 251); Vámbéry, Çağatay Türkçesinde yer alan fiile "Emanet bırakmak; inanmak, güvenmek" (Vámbéry, 1867: 253); Şiban Han Divanı'nda Karasoy, "Tevdi etmek, emânet etmek, ismarlamak" (Karasoy, 1998: 635) anlamlarını vermişlerdir. Bâbü'r Dîvânı'nda ise *tapşur-* kelimesinin anlam genişlemesi rahatlıkla görülebilmektedir. Yücel, kelimenin Divan'da "Emanet etmek, teslim etmek, bırakmak; güvenmek, bel bağlamak; açmak, söylemek" anlamlarına geldiğini gösterir (Yücel, 1995: 427).

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde *tapşır-* fiiline “Görevlendirmek” anlamı verilmiştir (Yaman-Mahmud, 1998: 91–92). Bu lehçede *tapşır-* fiilinin, “Bulmak” anlamı *tap-* fiilinden değil; “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak” anlamlarına gelen *tap-* fiilinden geldiği açıktır. Aynı şekilde Özbek Türkçesinde *tapşırık* kelimesinin “Görev, vazife” anlamında kullanıldığı ve yine bu kelimenin “Görevlendirmek” anlamına gelen *tapşır-* fiilinden türetildiği görülebilir.

Tapşır- fiili, Tatar Türkçesinde “Takdim etmek, buyurmak, teslim etmek” (Toker, 2003: 790); Kırgız Türkçesinde “Teslim etmek, tevdi eylemek” (Yudahin, 1998: 709); Kazak Türkçesinde – *tapşır-* şekliyle - “Bir işi bir kimseye vermek; teslim etmek” (Koç ve diğerleri, 2003: 520) ve “Emanet etmek, tahsis etmek” (Aşçı, 2003: 1121) anlamında kullanılırken kelimenin Türkiye Türkçesinde anlam genişlemesine uğradığı görülebilir. Derleme Sözlüğü’nde *tapşır-* fiiline “Korumak için alınan bir şeyi geri vermek; sunmak; başışta bulunmak; ulaştırmak”, “Tanıştırmak”, “Öpmek”, “Aktarmak, ismarlamak” gibi geniş bir anlam özelliği yüklenmiştir (Derleme Sözlüğü, X. cilt, 1978: 3829).

2.4. Taptır-: *Taptır-* kelimesinin *tap-* fiil köküne ‘-tır-’ fiilden fiil yapma ekinin getirilmesiyle yapıldığı görülmektedir. *Taptır-* fiiline “1. Buldurtmak, 2. Elde ettirmek 3. (bilmeceyi) Çözdürmek” anlamında Altay Türkçesinde (Gürsoy-Naskalı, 1999: 169) ve “Buldurmak” anlamında Kırgız Türkçesinde rastlanmıştır (Yudahin, 1998: 709). Radloff, Osmanlı Türkçesinin kelimeleri arasında gösterdiği ve “Hürmet etmek, saygı göstermek” anlamına gelen *tap-* fiilinden türediğini belirttiği *taptır-* / kelimesine “1. Buldurtmak 2. Taptırmak; hizmet ettirmek” anlamlarını verir (Radloff, 1960: 956). Ancak bu kelime için verdiği birinci anlam (Buldurtmak) kelimenin kökünü dayandırdığı “Hürmet etmek, saygı göstermek” anlamına gelen *tap-* fiili ile çelişmektedir. Yine Radloff, “Bulmak, elde etmek, kazanmak” anlamlarına gelen *tap-* fiiline dayandırdığı *taptır-* / kelimesine Altay, Teleüt, Koybal, Kuman Türkçeleri gibi birçok çağdaş Türk lehçesinde “1. Buldurtmak 2. Biraz genişletmek”; Şor Türkçesinde “İzlemek, peşine düşmek” anlamını vermiştir (Radloff, 1960: 956).

2.5. Tapılmas / Tapıldık: *Tap* ismi ve *tap-* fiilinden türemiş yapılar bakımından zengin olan Özbek Türkçesi, bu kelimelerden türemiş yapılar bakımından da özelliklidir. Özbek Türkçesinde diğer tarihî ve çağdaş lehçelerde görülen *tap-* fiilinden türemiş yapıların dışında sadece Özbek lehçesinin kelime hazinesine ait yapılar da bulunmaktadır. Biz *tapılmas* ve *tapıldık* kelimeleri için Özbek Türkçesine ait kelimeler diyebilmekteyiz. Yaman-Mahmud, *tapılmas* kelimesine “Bulunmaz, nadir” anlamını verirken *tapıldık* kelimesine “buluntu” anlamını vermiştir (Yaman-Mahmud, 1998: 91–92).

2.5. Tapıştur-: Yalnız Kitâbü’l-İdrâk li-Lisânü’l-Etrâk’te gördüğümüz kelime, burada *tapışturdı* şeklinde yer almaktadır. Eserde *tapışturdı* kelimesinin anlamı olarak “Buluşturdu” verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 97–98).

2.6. **Tapmaca:** Kelime, neredeyse tüm Türk lehçelerinde “Bilmece” anlamında yer almaktadır. Kelimenin “Bulmak” anlamına gelen *tap-* fiilinden türediği açıkça görülmektedir.

2.7. **Tapuç:** Wilhelm Radloff, Çağatay Türkçesine ait olduğunu gösterdiği *tapuç* kelimesine “1. Bulunmuş, elde edilmiş 2. Oyunda kazanma” anlamlarını vermiştir. Yine Radloff kelimenin *tap-* fiiline -uç fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu belirtmektedir (Radloff, 1960: 951).

2.8. **Tapuzmak / Tapzuğ:** *Tapuzmak* ve *tapzuğ* kelimelerine Dîvânü Lügâti't-Türk'te rastlanmıştır. Burada *tapuzmak* kelimesine “Bilmece sormak ve söylemek”; *tapuz-* fiilinden türediği görülen *tapzuğ* kelimesine ise “Bilmece” anlamı verilmiştir. Yine Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini'nde *tapzuğ* kelimesinden başka bu anlama gelen *tabuzğu, tabuzğuğ, tapzuğuğ* kelimeleri de yer almaktadır (Atalay, 1999: 575-576).

Drevne Tyurkskiy Slovar'da, Dîvânü Lügâti't-Türk kaynak gösterilerek *tapuz-* kelimesine “Bilmece sormak” şeklinde anlam verilmiş ve Dîvân'dan “*Tapzuğuğ tapuzdum*” örneği alınmıştır. Yine kelimenin *tapız-* biçimine de aynı anlamla sözlük'te yer verilmiştir (Drevne Tyurkskiy Slovar, 1969: 536).

3. “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak” Anlamlarına Gelen *Tap-* Fiilinden Türetilen Kelimeler

3.1. **Tapın- / Tapun-:** *Tap-* fiilinden '-n-' fiilden fiil yapma eki ile türetilen *tapın-* kelimesi, Türkçenin bilinen ilk devirlerinden itibaren kullanılan kelimelerdendir. Bū kelimeye Caferoğlu, Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü'nde “Tapınmak, perestiş¹, hürmet etmek” anlamlarını vermiştir (Caferoğlu, 1993: 147). Kelime Kutadgu Bilig'de “Tapınmak, hizmette bulunmak” (Arat, 1979: 422-426); Karahanlı Türkçesinde “Tapınmak, ibadet etmek, kulluk etmek” (Ata, 2004: 657); Dîvânü Lügâti't-Türk'te “Tapmak, tapınmak; hizmet etmek” (Atalay, 1999: 574); Nehcü'l-Ferâdis'te “Tapınmak” (Ata, 1998: 404); Kısâsü'l-Enbiyâ'da -tapun-şekliyle- “Tapınmak” (Ata, 1997: 598) anlamlarına gelmektedir. Yine kelimeye Borovkov, “Hizmet etmek, ibadet etmek” (Borovkov, 2002: 252) anlamını verirken; Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde - *tapun-* şekliyle- “Tapınmak, ibadet etmek” (Toparlı ve diğerleri, 2003: 263) anlamı verilmiştir.

Tapınmak kelimesi, tarihî lehçelerimizde olduğu gibi çağdaş lehçelerde de sıklıkla kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde artık “Hizmet etmek, hürmet etmek” gibi anlamlardan sıyrılarak tamamen dinî bir anlam kazanan kelime, Türkçe Sözlük'te “Tanrıya ve İlâh olarak tanınan varlığa karşı inanış ve bağlılık anlatmak için belirli kurallara bağlı dinî hareketlerde bulunmak” anlamındadır (Türkçe Sözlük, 1998: 2135). Azerbaycan Türkçesinde kelimeye “Secde etmek, sitayiş etmek, ibadet etmek, perestiş etmek; perestiş derecesinde sevmek” anlamları verilmiştir (Orujeva, 1987:

¹ *Perestiş* kelimesi Farsça olup “*Tapınış, şiddetli sevgi, gönül akışı*” anlamlarına gelmektedir (Devellioğlu, 1998: 859).

136). Karaçay Türkçesinde ise kelime, *tabın-* şekliyle “eğilmek, teslim olmak” anlamındadır (Pröhle, 1991:82).

Kutadgu Bilig’de *tapın-* kelimesinin -dUr/-dUr/-tUr/-tUr fiilden fiil yapma ekiyle türetilmiş şekillerine de rastlamaktayız. Arat, eserdeki *tapındur-* kelimesine “Taptırmak, hizmet ettirmek” anlamlarını vermiştir (Arat, 1979: 422-426).

3.2. *Tapıĝ / Tapag / Tapık / Tabuĝ*: *Tapıĝ/ tapag*, Eski Türkçe döneminden itibaren metinlerimizde yer alan kelimelerimizdendir. A. von Gabain, *tapıĝ* kelimesine “Hürmet, hizmet; huzur” anlamını verdikten sonra bu kelimenin *tap-*’tan (*bulmak anlamlı*) geldiğini belirtmiştir (Gabain, 1988: 297). Ancak *tapıĝ* kelimesinin “Hürmet, hizmet, huzur” gibi anlamlarıyla “Bulmak” anlamı *tap-* fiilinden değil; “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak” anlamlarını içinde barındıran *tap-* fiilinden geldiği açıktır.

H. N. Orkun eserinde, *tapıĝ* kelimesine “Hizmet” anlamını vermektedir (Orkun 1986: 105). M. Erdal, *tapıĝ* kelimesinin *tap-* kelimesinden geldiğini belirterek kelimeye “Saygılı hizmet, görev; ibadet, tapınma, tapma” anlamlarını vermiştir (Erdal, 1991: 205–206). Kutadgu Bilig’de yer alan kelimeye Arat, “Hizmet, ibadet” anlamlarını vermiştir (Arat, 1979: 422–426).

Tapuĝ kelimesine Divânü Lügâti’t-Türk’te “Hizmet, tapma, tapı” (Atalay, 1999: 576); Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur’an Tercümesi’nde “İbadet” (Ata, 2004: 657); Kısâsü’l-Enbiyâ’da *-tap(u)ĝ* şekli ile- “Hizmet, ibadet; bağlılık, itaat” (Ata, 1997: 597); *Nehcü’l-Ferâdis*’te “İbadet” (Ata, 1998: 404); Gülistan Tercümesi’nde “Hizmet, huzur” (Karamanlıoĝlu, 1989: 369) anlamları verilmiştir. Kelimeye, Kıpçak Türkçesi Sözlüğü’nde “Hizmet” ve “Huzur, kat” (Toparlı ve diğerleri, 2003: 263); Bâbü’r Divanı’nda ise “Huzur, kat; hizmet” (Yücel, 1995: 427) anlamları verilmiştir. Radloff *tapık* kelimesinin *tap-* kelimesine -k fiilden isim yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu ve “Hizmet, iş; görev” anlamlarına geldiğini belirtmektedir (Radloff, 1960: 949).

Borovkov ise *tapuĝ* kelimesinin “Hizmet” ve “Hediye, armağan” olmak üzere iki anlamından bahsetmiştir (Borovkov, 2002: 251). Borovkov’un *tapuĝ* kelimesine verdiği “Hediye, armağan” anlamına diğer tarihî dönemlere ait yazılı eserlerin dizinlerinde veya sözlüklerde rastlayamadık.

A.K. Borovkov bir diğer çalışmasında *tabuk* kelimesini incelemiştir. Bu kelimeye “Hizmet etme belirtisi olarak eli alına koymak (selam için)” anlamını metinden çıkararak verdiği, *tabuk* kelimesinin Abuşka Lügati’nde “Hizmet, saygı”, Radloff’ta da “Hayran olmak; Moğolların seromonisi (elin kafaya ve alına götürülmesi); bağlılık, saygı belirtisi” anlamlarında yer aldığını belirtir (Borovkov, 1961: 150; Radloff, 1960: 951). Hacıyeva da Borovkov’un *tabuk* kelimesine “Secde etmek için el basmak” anlamını verdiği söylemektedir (Hacıyeva, 1991:27-289). Kelime, Derleme Sözlüğü’nde *tapuk* şekliyle “Boyun eğme, gönül verme” anlamında yer alır (Derleme Sözlüğü, X. cilt, 1978: 3830).

3.3. Tapı / Tapu: Kutadgu Bilig'te rastladığımız *tapı* kelimesine Arat tarafından "Razı olma, kanaat etme" anlamları verilmiştir (Arat, 1979: 422–426). Kelimenin Kutadgu Bilig'de kazandığı bu anlamı Dîvânü Lügâti't-Türk'te de görmekteyiz: *Tapı I* : "Bir şeye razı olma". Ancak Divan'da belirttiğimiz bu anlamından başka *tapı II* : "Ne uzun ne kısa, orta" şeklindeki anlamı bir farklılık olarak görmekteyiz (Atalay, 1999: 573–574). Kelime Kıpçak Türkçesi Sözlüğü'nde hem *tapı* hem de *tapu* şeklinde yer almış ve "Hizmet" şeklinde anlamlandırılmıştır (Toparlı ve diğerleri, 2003: 262–263). Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânü'l-Etrâk'te yer alan *tapu* kelimesine "Hizmet" anlamı verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 97–98). Yine Süheyl ü Nev-bahar'da sıkça geçen *tapu* kelimesi "Zat, hazret; huzur, yan, kat; hizmet, kulluk"; *tapu it-* "Hizmet, kulluk etmek"; *tapu kıl-* "Yüceltmek, saygı göstermek" anlamlarına gelmektedir (Dilçin, 1991: 638). Radloff, sözlüğüne *tapū* şeklinde aldığı kelimeye yukarıdaki anlamlardan farklı olarak "Saygı" anlamını vermiş ve kelimenin bu anlamıyla Osmanlı Türkçesinde kullanıldığını belirtmiştir (Radloff, 1960: 951).

Z. T. Hacıyeva, eserinde *tapu* kelimesine "Huzur, kat; birisine hizmet etmek; tazim etmek" (Hacıyeva, 1991: 27–28) anlamlarını verirken Drevne Tyurkskiy Slovar'da "Hizmet" (Drevne Tyurkskiy Slovar, 1969: 535) anlamı verilmiştir. L. Budagov'un sözlüğünde *tapu* (طابو) kelimesine "Feodal sistemde orta tabakaya mensup kişilere toprak sahibi olmaları için verilmiş senet" anlamı verildikten sonra "*Tapu tezkeresi*" şeklinde örnek verilmiştir (Budagov, 1869: 720). Radloff da sözlüğüne *tapu* olarak aldığı kelimeye Budagov'un verdiği ile örtüşecek şekilde "Feodal sistemde insanların toprak sahibi olmaları için verilen senet" anlamını vermiştir (Radloff, 1960: 951).

Kelimenin Türkiye Türkçesinde kazandığı anlam farklılaşmıştır. *Tapı* kelimesine Türkçe Sözlük'te, kelimenin "İbadet etmek" anlamından hareketle "Mabut" anlamı verilmiştir (Türkçe Sözlük, 1998: 2135). *Tapı* kelimesinde de görüldüğü gibi, '*tapmak*' kelimesi ilk dönemlerde "Hizmet etmek, razı olmak, ibadet etmek" gibi geniş bir anlam dağarcığına sahip fiil iken tarihî süreç içerisinde bu anlam çeşitliliğini yitirdiği söylenebilir.

3.4. Tapılık: Kutadgu Bilig'de rastladığımız kelimeye "Razılık, rıza gösterme" anlamı verilmiştir (Arat, 1979: 422–426).

3.5.. Tapıgıcı / Tapuğcı: "Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak" anlamındaki *tapmak* fiilinden türeyen diğer kelimeler gibi *tapıgıcı* kelimesi de yüzyıllardır kullanılan bir kelimedir. Eski Türkçede yer alan kelimeye Marcel Erdal "Hizmetçi" anlamını verir (Erdal, 1991: 373–374). Kelimeye Kutadgu Bilig, Kısasü'l-Enbiyâ *tapuğcı* şekliyle, Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügâti't-Türkiyye'de *tapuçı* şekliyle "Hizmetçi" (Arat, 1979: 425; Ata, 1997: 597; Toparlı, 2003: 112); Gülistan Tercümesi'nde *tapuğcı* şekliyle "Hizmetçi" (Karamanlıoğlu, 1989:369); Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur'an Tercümesi'nde belirttiğimiz bu anlamlardan ayrı olarak *tapuğcı* şekliyle "Torun (hizmet eden)" (Ata, 2004: 657) anlamı verilmiştir. Borovkov, *tapuğcı* kelimesine "Kul, hizmetkâr" anlamını verir (Borovkov, 2002: 251). Kelime Çağatay Türkçesinde "Hizmet eden, hizmetçi" anlamına gelmektedir

(Radloff, 1960: 951; Vámbéry, 1867: 253). Yine Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânü'l-Etrâk'te *tapuçi* kelimesine “Hadim, hizmetçi” anlamı verilmiştir (Caferoğlu, 1931: 97–98).

3.6. Tapuğla- / Tapıkla-: *Tapuğla-* kelimesine Kısasü'l-Enbiya'da rastlanmıştır. Burada yer alan kelimeye Ata, “Hizmet etmek” anlamını vermiştir (Ata, 1997: 597). Yine *tapıkla-* kelimesine Radloff “Hizmet etmek, hizmette bulunmak” anlamlarını vermiş; kelimenin *tapık* ismine +la- isimden fiil yapma ekinin getirilmesiyle oluşturulduğunu belirtmiştir (Radloff, 1960: 949).

3.7. Tapuğluğ: *Tapuğluğ* kelimesine Divânü Lügati't-Türk Dizini'nde rastlanmıştır. Kelimeye “Devamlı hizmeti olan” anlamı verilmiştir (Atalay, 1999: 575).

3.8. Tapuğsuz: Kısasü'l-Enbiyâ'da tespit ettiğimiz kelimeye Ata, “İbadetsiz” anlamını vermiştir (Ata, 1997: 598).

3.9. Tapıgsak / Tapuğsak: A. von Gabain *tapıgsak* kelimesine “Hürmetkâr” anlamını vererek, kelimenin “Hürmet, hizmet” anlamına gelen *tapıg* kelimesinden türetildiğini ileri sürmüştür (Gabain, 1988: 297). Bu görüşe katılmamızla birlikte, daha önce de belirttiğimiz gibi, Gabain'in *tapıg* kelimesini “Bulmak” anlamına gelen *tap-* fiiline bağlaması kelimenin anlam ilişkileri ve özellikleri bakımından uygun görülmemektedir.

M. Erdal, *tapıgsak* kelimesine “Dindar, saygılı” anlamlarını verdikten sonra, kelimenin *tap-* fiilinden ‘-gsa-’ fiilden fiil yapma ekiyle oluşturulmuş olabileceğini belirtir. Erdal'a göre *tap-* fiilinin ve *tapıgsak* kelimesinin anlamı da birbirine uymaktadır (Erdal, 1991: 244–245). Kelime *tapuğsak* şekliyle Kutadgu Bilig'de “Hizmet eden” (Arat, 1979:422–426); Kısasü'l-Enbiyâ'da “Sadık hizmetkâr, ibadet eden” (Ata, 1997: 597) anlamlarında kullanılmıştır. Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini'nde kelimeye “Hizmet eden, hizmet etmeyi seven” anlamı verilmiştir (Atalay, 1999: 573). Yine Borovkov kelimeye yukarıda verilen anlamlardan farklı olarak “Gayretli, şevkli” anlamını vermiştir (Borovkov, 2002: 251). Radloff, *tapuksak* kelimesinin Çağatay Türkçesine ait olduğunu ve “Tapan, ibadet eden” anlamına geldiğini belirtmiştir (Radloff, 1960: 951).

3.10. Tapunğuç: *Tapunğuç* kelimesine Dîvânü Lügâti't-Türk'te *tapınğuç* şekliyle “Tapan, tapınan” anlamında rastlamaktayız (Atalay, 1999: 574). Yine Borovkov *tapunğuç* kelimesine “Tapınan” anlamını vermiştir (Borovkov, 2002: 252).

3.11. Tapunıglı: Kelime, Dîvânü Lügâti't-Türk Dizini'nde *tapınıglı* şekliyle ve “Tapan, tapınan” anlamıyla yer alır (Atalay, 1999: 574). Borovkov *tapunıglı* kelimesine “Tapınan, ibadet eden” anlamını vermiştir (Borovkov, 2002: 252).

3.12. Tapınğuluk: *Tapınğuluk* kelimesine Dîvânü Lügâti't-Türk'te “Tapınmaya hakkı olan” (Atalay, 1999: 574); Karahanlı Türkçesiyle yazılmış ilk Kur'an Tercümesi'nde *-tapınğuluk* şekliyle- “Tapılacak” anlamı verilmiştir (Ata, 2004: 658).

3.13. Tapşırık : Kelimeye çağdaş Türk lehçelerinden Özbek ve Kırgız Türkçelerinde rastlanmıştır. Kelime Özbek Türkçesinde “Görev, vazife” (Yaman-

Mahmud, 1998: 91–92) anlamına gelirken Kırgız Türkçesinde bu anlamdan farklı olarak “Emir, buyruk” (Yudahin, 1998: 709) anlamına gelmektedir.

3.14. Tapaç: Kelimeye Türkiye Türkçesi ağızlarında rastlanmıştır. Derleme Sözlüğü'ndeki *tapaç* kelimesine “Hizmetçi” anlamı verilmiştir (Derleme Sözlüğü, X. cilt, 1978: 3822).

4.15. Tapındaçı – Tapınğan: Dîvânü Lügâti't-Türk'te rastladığımız *tapındaçı* kelimesine “Tapan, tapınan” anlamı verilmiştir. Yine Dîvânü Lügâti't-Türk'teki *tapınğan* kelimesine “Tapınan, daima tapınan” anlamı verilmiştir (Atalay, 1999: 574).

3.16. Tapunğu: Borovkov *tapunğu* kelimesine “Tapınılan şey, put” anlamını vermiştir (Borovkov, 2002: 252).

3.17. Tapınak – Tapınma: Türkiye Türkçesi diğer çağdaş Türk lehçeleri gibi “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak” anlamlarına gelen *tap-* fiili ve bu fiilden türetilen kelimeler yönünden bir hayli zengindir. *Tapınak* kelimesine Türkçe Sözlük'te “Mabet, ibadethane” anlamı verilirken *tapınma* kelimesine “Tapınma işi” anlamı verilmiştir (Türkçe Sözlük, 1998: 2135).

SONUÇ

Çalışmamızda önce “Bulmak, elde etmek, kavuşmak, kazanmak; sezmek” anlamlarına gelen *tap-* fiili ve bu fiilden türetilmiş yapılar; daha sonra “Tapmak; ibadet etmek; hizmet etmek, razı olmak” anlamlarına gelen *tap-* fiili incelenmiştir. Çalışmamızın giriş kısmında *tap-* fiilinin Türkçenin takip edilebilen dönemleri içerisinde iki ayrı anlamda kullanıldığından ve Eski Türkçe döneminden bugüne iki farklı anlam dairesi içerisinde gelişen fiilin Türkçenin takip edemediğimiz dönemlerinde dilin bünyesinde, bahsettiğimiz anlamları kapsayan tek bir fiil olarak bulunmuş olabileceğinden söz edilmişti. Çalışmamızda bu fiil ve fiilden türetilen kelimelerin anlam özellikleri belirtilmeye çalışılmıştır.

Türkçe kelimelerdeki anlam yapılarının sağlıklı ve doğru bir şekilde çıkarılabilmesi için tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri karşılaştırmalı olarak ele alınması gerekmektedir. Biz çalışmamızda bu şekilde bir inceleme yapmağı uygun gördük. Eğer benzeri çalışmalar artar ve Türkçe kelimelerin anlam seyri ortaya çıkarılırsa, bugün değişik anlamlar yüklediğimiz kelimelerin kökenlerinin tespiti daha da kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- ABÜ Hayyân (1931); *Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrak* (haz: Ahmet Caferoğlu), İstanbul: Evkaf Matbaası.
- ARAT, R. R. (1979); *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- AŞÇI, U. D. (2003); *W. Radloff'un 'Opit Slovarya Tyurkskih Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Kırgız ve Kazak Lehçelerine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- _____ (2004); "Suudî Arabistan'ı Yurt Edinen Doğu Türkistanlılar, Kullandıkları Yazı Dili ve Bu Yazı Diliyle Kaleme Alınmış Bir Eser: Sîretü Hâtemü'n-Nebiyân", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 16. Sayı, Konya.
- ATA, A. (1997); *Kıssaşü'l-Enbiyâ II Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (1998); *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2004); *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yayınları.
- ATALAY, B. (1999); *Divanü Lûgat-it-Türk Dizinini "Endeks"*, Ankara: TDK Yayınları.
- BOROVKOV, A.K. (1961); "*Badâ'i'al-Luğat*" *Slovar Tâli'imânî Geratskogo*, Moskva: İzd. Vostočnoy Literaturı.
- BOROVKOV, A.K. (2002); *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)* (çev. Halil İbrahim Usta, Ebülfez Amanoğlu), Ankara: TDK Yayınları.
- BUDAGOV, L. (1869); *Turetsko-Tatarskih Narçıy*, Sanktpeterburg: Tnpog. İmp. Akd. Na.
- CAFEROĞLU, A. (1993); *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Derleme Sözlüğü* (1978); X. cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, F. (1998); *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- DİLÇİN, C. (1991); *Mes'ud Bin Ahmed, Süheyl ü Nev-bahar İnceleme-Metin-Sözlük*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DREVNE Tyurkskiy Slovar* (1969); Leningrad: İzd. Nauka Leningradskoe Otdelenie.
- ERDAL, M. (1991); *Old Turkic Word Formation*, Vol I-II, Otto-Harrassowitz-Wiesbaden.
- GABAİN, A. Von (1988); *Eski Türkçenin Grameri* (çev: Mehmet Akalın), Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, G. (1998); "Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler", *Kardeş Ağızlar (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, 7. Sayı, Ankara, 12-18.
- _____ (2007); "Kutadgu Bilig'in Dilinde Lehçelerin Özellikleri: denk çiftler", *Türkoloji Araştırmaları, Osman Nedim Tuna Armağanı*, İlkbahar 2/2, s. 276-299.
- GÜLTEK, V. (2004); *Rusça-Türkçe Sözlük*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- GÜRSOY-NASKALİ, E.; M. Duranlı (1999); *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- HACIYEVA, Z.T. (1991); *Sulu Fegi-Yusuf ve Züleyha*, Bakı: Maarif Neşriyatı.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1989); *Seyf-i Sarâyî- Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türki)*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARASOY, Y. (1998); *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ, K.; ve arkadaşları (2003); *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KOWALSKI, T. (1996); *Karayım Lehçesi Sözlüğü* (çev: Kemal Aytaç), Ankara: Engin Yayınları.

- ORKUN, H. N. (1986); *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- ORUJEVA, A. A. (1987); *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugeti*, IV. Cilt, Bakı: Azerbaycan CCP Elmler Akademiyası
- PRÖHLE, W. (1991); *Karaçay Lehçesi Sözlüğü* (çev: Kemal Aytaç), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RADLOFF, W. (1960); *Versuch Eines Wörterbuches Der Türk-Dialecte*, C. III, Netherlands: Mouton & Co.
- TOKER, M. (2003); *W. Radloff'un 'Opıt Slovarya Tyurkskiñ Nareçiy' Adlı Eseri ve Eserde Geçen Tatar Lehçesine Ait Kelimelerin İncelenmesi*, SÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- TOPARLI, R. (2003); *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yayınları.
- TOPARLI, R. ve arkadaşları (2003); *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKÇE Sözlük* (1998); II. cilt, Ankara: TDK Yayınları.
- TÜRKMEN Diliniñ Sözlügi* (1962); Aşgabat: Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşiryatı.
- VÁMBÉRY, H. (1867); *Cagataische Sprach-Studien*, Amsterdam: Philo Press.
- YAMAN, E.; N. Mahmud (1998); *Özbek Türkçesi- Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi-Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara: TDK Yayınları.
- YUDAHİN, K.K. (1998); *Kırgız Sözlüğü* (Çev: Abdullah Taymas), Ankara: TDK Yayınları.
- YÜCEL, B. (1995); *Bâbü'r Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Ankara: AKM Yayınları.

ÜNİVERSİTEDE OKUYAN KIZ ÖĞRENCİLERİN CİNSİYET ROLÜ TUTUMLARI BAĞLAMINDA AİLE VE EVLİLİK KURUMLARINA BAKIŞLARI (Selçuk Üniversitesi Örneği)

Arş. Gör. Mahmut H. AKIN
mahmuthakin@gmail.com

Arş. Gör. Mehmet Ali AYDEMİR
maliaaydemir@gmail.com

Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü

Özet

Bu çalışma, Selçuk Üniversitesi örneğinde, üniversiteli kız öğrencilerin cinsiyet rolü tutumları bağlamında aile ve evlilik kurumlarına bakışlarını anlamaya dönük uygulamalı sosyolojik bir çalışmadır. Türkiye’de modernleşme hareketlerinde en önemli modernleşme imajlarından birisi “kadın” olmuştur. Modernleşme dolayısıyla yaşanan toplumsal değişme tecrübesi, geleneksel kadın algısında ve anlayışında da değişmelere sebep olmuştur. Yaşları 18-23 arasında yoğunlaşan üniversite öğrencisi bir grubu temele alarak yapılan bu çalışmada, toplumsal değişme dahilinde bir aile üyesi olarak kadının “kadınlık” anlayışında nasıl bir değişimin yaşandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, aile, evlilik, üniversite gençliği, kadın.

THE APPROACH OF FEMALE UNIVERSITY STUDENTS TO FAMILY AND MARRIAGE INSTITUTIONS IN THE CONTEXT OF GENDER ROLE ATTITUDES (The Case Of Selcuk University)

Abstract

This is an applied sociological study to understand the approaches of female university students to family and marriage institutions in the context of gender role attitudes in the case of Selcuk University. One of the image matters of modernity in the process of Turkish modernization has been “women” as such. The social change experience brought about by modernization has caused changes in the perception of traditional image of women. The study which was applied to the university students who are concentrated around the 18-23 age interval, tried to explain how the change occurred in the “womennes” mentality of women who are living also as a family members, and are subject to social change.

Key Words: sex-gender, family, marriage, youth of university, woman.

1. Giriş

Genel toplumsal değişimin bir sonucu olarak, bireylerin cinsiyet rollerinde de değişimler yaşanmaktadır. Toplumsal değişimin dinamikleri, bireyin kendisine ilişkin algısını, kendini tanımlama biçimlerini ve buna bağlı olarak kendini toplumsal ilişkilerin içinde nasıl konumlandırması gerektiğini de yeniden ve sürekli olarak belirlemektedir. Toplumsal değişimi belirleyen ve ona yön veren dinamikler, kitle iletişim araçlarının etkisiyle birlikte hızlı ve yoğun bir şekilde bireylerin hayatlarını bütünüyle etkilemeye devam etmektedir.

Modern dünyanın gündelik yaşam pratikleri, insanların tercihlerinde ve alışkanlıklarında geri dönüşümsüz bir etki bırakmış, dahası kadınlık ve erkeklik rollerini de zorunlu olarak bir dönüşüme uğratmıştır. Modern dünya sarmalında kadına ve onun kamusal hayattaki görünümüne atfedilen değer artması, modern yaşam tarzları bağlamında anlaşılması gereken bir olgudur. Modern kültürün taşıyıcıları olan reklâm, moda gibi kavramların öne çıktığı, popüler kültür ya da tüketim kültürü gibi kavramsallaştırmaların işaret ettiği günümüz toplumu, kadına öncelikli olarak kendi bireysel kimliğini keşfetme ve bu kimliği ile toplumda var olmasını telkin etmektedir.

Bu süreç, aile yapısını da pek çok şekilde yeniden dizayn ederek üyelerin görevlerini, sorumluluklarını, dahası geleneksel cinsiyet rolü tutumlarını da değiştirmiş ve yeniden tanımlamıştır. Oysa bugün değiştiği ya da değişiyor olduğu varsayılan cinsiyet rolü algısının geleneksel karakterinde, kadına ve erkeğe atfedilen rollerin belirleyenleri olarak çalışma şartları, gündelik yaşam, eğitim sistemi, yerleşim alanlarının muhafazakâr yapısı, dini kabuller, kültürel unsurlar vs. gibi daha pek çok unsurun geleneksele -dolayısıyla erkek egemen yapıya-gönderme yapan etkilerinden söz edilebilir. Geleneksel toplumsal yapıda, tüm bu belirleyenlerin kadının sorumluluk sınırlarını çizerek onun yaşam alanını oluşturduğu kabul edilmiştir. Buna göre, kadına atfedilen rollerin en önemli karakteristiği, kadını ev içi rolleriyle, daha çok bir "anne" ve "eş" olarak tanımlaması olmuştur. Bu rollere paralel olarak kadının sosyalleşme süreci, erkek egemen toplumsal yaşamda kadın olmak ve buna uygun olan tutum ve davranışların öğretilmesi ya da benimsetilmesi şeklinde gelişmiştir.

Kapitalizm, insan hakları, feminist söylem, demokrasi, özgürlük vs. gibi modern dünyanın yaşam tarzlarını oluşturan düşünsel ve toplumsal gelişmeler, kadını ve ona atfedilen rolleri değiştirmiştir. Artık "kadın" (sadece aile içindeki konumu ile tanımlanmanın ötesinde) çalışma hayatında, kamusal alanda, sivil hayatta üstlendiği görevlerde ve örgütsel yapılarda, kısaca sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanda erkekler ile eşitlikçi cinsiyet rollerine uygun olarak toplumsal kabul görmeye başlamıştır.

Günümüzde kadın ve erkek için eşitlikçi söylemler ile kadının kamusal alandaki görünümleri daha belirginleşmiş ve kadın için özel bir özgürlük alanı açılmıştır. Bu alan çalışan kadın olarak para kazanan ve kendi ayakları üzerinde

durabilen, güçlü ve özgür kadın imajı ile daha da pekiştirilmiştir. Özellikle kapitalist piyasa koşullarında kadın, özel bir pazar alanı olarak görülmüş ve “modern kadın imajı” ideal bir imaj olarak öne çıkarılmıştır. Bu süreç, kendi ayakları üzerinde durabileceğine inanan kadının, aile ve evlilik kurumuna bakışını da önemli ölçüde değiştirmiştir.

Bu araştırmada, toplumumuzda, kadınların değişen cinsiyet rolü tutumları bağlamında aile ve evlilik kurumlarına bakışlarında değişim ve dönüşümlerin yaşandığı, Selçuk Üniversitesi'nde eğitim görmekte olan kız öğrenciler üzerinde yapılan uygulamalı bir çalışma dahilinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

2. Aile ve Evlilik Kurumları

Genel olarak toplum, kendisini oluşturan alt sistemlerin birbirleriyle ilişkilerinden oluşan karmaşık örüntüler sistemine atıfta bulunan bir kavramdır. Toplumunu oluşturan alt sistemler ise kurumlar, gruplar ve örgütlerdir. İnsanlar, söz konusu alt sistemler dâhilinde birbirleriyle ilişki kurarlar ve toplumsal gerçeklik bu yolla sürekli olarak üretilir. Dolayısıyla toplum, bireylerin, grupların ve kurumların karşılıklı ilişkilerinden ve etkileşimlerinden oluşan karmaşık bir örüntü olarak kabul edilebilir.

Toplumsal kurumlar, toplumun varlığının önemli unsurlarındandır. Tarih boyunca her toplumda toplumsal kurumlar yer almışlar ve insanların belirli bir birliktelik dâhilinde nasıl yaşamaları gerektiğini belirlemişlerdir. Toplumsal kurum genel olarak şöyle tanımlanabilir: “Toplumsal kurum, belli başlı toplumsal ilgi alanlarını içine alan davranış kalıpları, halk yordamı, töre ve bir tür ‘üst görenek’ olarak görülebilir. Bu çerçevede toplumsal kurum, bir toplumun temel kaygıları ve faaliyetlerini düzenleyen ve toplumsal ihtiyaçlarını (düzen, inanç ve üreme v.s) karşılayan tüm yapısal bileşenlerini karşılamaktadır (Marshall, 1999: 438). Bu tanımlara paralel olarak bir başka sosyolog kurumu şöyle tanımlar (Fichter, 2002: 111): “sosyal kişilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ortaya çıkmış, süreklilik kazanmış, eşgüdümlemiş, oldukça onaylanmış ve yaygın sosyal örüntü, rol ve ilişki yapısıdır.” Genel olarak kurumların, kişilerin sosyal davranışlarını kolaylaştırma, toplam kültürün istikrarlılığı ve eşgüdümü için birer ajan olarak hizmet etme, istikrar işleviyle yakından bağlantılı olarak davranışları kontrol etme gibi işlevleri vardır (Aydın, 2000: 6-7). Ayrıca kurumlar birbirleri ile de sürekli etkileşim ve iletişim halindedirler.

Bir toplumda başlıca: Aile, ekonomi, din, siyaset, eğitim ve boş zamanlar gibi toplumsal kurumlar vardır. Bu çalışmanın amacına uygun olarak yapılan araştırmada, aile kurumu ve onun bir alt kurumu olarak kabul edilen evlilik kurumu değerlendirileceğinden, burada bu iki kurum açıklanmaya çalışılacaktır.

Toplumların en önemli kurumlarından birisi ailedir. Aile, genel olarak nüfusu yenileme, millî kültürü taşıma, çocukları sosyalleştirme, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerinin yerine getirildiği bir kurumdur (Aydın,

2000: 35). Böylece aile, toplumun varlığını ve devamını sağlayan, sosyalleşme süreci ile topluma yeni bireyler yetiştiren, diğer toplumsal kurumların da ilk defa üyelerince içselleştirildiği temel bir toplumsal kurumdur. Çünkü toplumun değerleri ve normları ailede içselleştirilir.

Toplumların en temel kurumlarından olan aile, zamanla – ve tabii ki doğal olarak- değişime uğramış, ancak ortadan kalkmamıştır. Aile ile ilgili olarak sosyologların genel görüşü, ailenin işlevlerinin, modernleşmeyle birlikte diğer kurumlarla paylaşıldığı tespiti üzerinde birleşir. Aile kurumu, işlevlerinin bir kısmını diğer toplumsal kurumlarla paylaşsa da, toplumun en önemli ve temel kurumlarından birisi olma gibi özelliklerini kaybetmemiştir. Toplumsal değişme ile birlikte aile kurumunda da değişimler olmaktadır. Örneğin aile tiplerinin yaygınlığı zamana ve şartlara göre değişmiştir. Modernleşme öncesinde, insanların çoğu köy, kasaba gibi küçük yerleşim birimlerinde yaşarken ve tarım ve hayvancılıkla uğraşırken; modernleşme ile birlikte kentlerde yaşamaya ve farklı türden işlerde çalışmaya başlamışlardır. Bu büyük dönüşüm, bütün toplumsal kurumları etkilemiştir. Modernleşme öncesinde yaygın olan aile tipi geniş ailedir. Modernleşme sonrasında yaşanan dönüşüm ile birlikte yeni sosyal şartlar, çekirdek aile tipini toplumlar için daha uygun kılmıştır.

Aile kurumunun bir alt kurumu olarak görülebilecek olan evlilik kurumu, esas itibariyle toplum tarafından onanan kadın ve erkek, ya da kadınlar ve erkekler arasında yaratılan bir ilişki türünü karakterize etmektedir ve aileyi oluşturan toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine yerleştiren bir sözleşmedir (Gökçe, 1990: 385-386). Evlilik, aile içinde yer alan alt sistemlerden birisidir (Sayın, 1990: 36): Evlilik ilişkisi (karı-koca), kardeşler (erkek kardeş -kız kardeş, kız kardeş -kız kardeş, erkek kardeş -erkek kardeş) ebeveyn-çocuk ilişkileri (baba-kız çocuk, baba-oğul, anne-kız çocuk, anne-oğul). Bazı sosyologlar ve antropologlar, evlilik ile aile arasında ilkece bir ayırım yaparlar. Buna göre evlilik, çocuk yapma ve yetiştirme ruhsat ve hatta kontratıdır, karı-koca arasındadır. Hâlbuki aile, çocukların da katıldığı daha kapsamlı bir birliktir. İki ayrı cins arasında gerçekleşen evlilik, bir sözleşmeyi içerir (örneğin nikâh). Evlenme, cinsler arasında yasaklar ve belli şartlar altında birleşmeye ruhsat tanıyan sosyal bir mekanizmadır. İki kişi arasında odaklaşmasına rağmen öteden beri evlilik iki akraba grubu arasında kurulan bir ilişki olarak düşünülmüştür (Aydın, 2000: 55). Türkiye’de geleneksel yaşam tarzına sahip yerlerde genel olarak “görücü usulü evlilik” tipinin hâkim olduğu düşünülürken, aile ve evlilik kurumlarının toplumsal değişmeye bağlı olarak değişmesiyle birlikte bu anlayışın da değiştiği iddia edilmektedir.

Toplumların farklılıkları dolayısıyla, toplumların alt birimleri olan kurumlar da farklı şekillerde var olurlar. Buna bağlı olarak da aile ve evlilik kurumları, farklı toplumsal yapılarda nicelik ve nitelik olarak değişik şekillerde ortaya çıkar. Tarih boyunca bazı toplumlarda o toplumların şartlarına göre çekirdek aile tipi yaygınken, başka toplumlarda geniş ya da kök aile tipi yaygın olmuştur. Benzer

şekilde evlilik türleri ve evlilik-aile ilişkileri de toplumdan topluma farklılık göstermiştir. Geleneksel toplumlarda evliliğin şekliyle ilgili olarak, çoğunlukla ailenin büyüklerinin evlenecek gençler adına karar verdiği; modernleşme ile birlikte ise bu durumun değişerek bireylerin kendi kararları ve tercihleri ile evlenmelerinin daha yaygın bir evlenme şekli olduğuna ilişkin görüş genellikle kabul edilir.

Türkiye'nin yaklaşık iki yüzyıllık modernleşme tecrübesi, toplumsal değişimin ve dönüşümün en önemli belirleyicilerinden birisi olmuştur. Bu bağlamda genel toplumsal değişime bağlı olarak Türkiye'de toplumsal kurumlarda da önemli bir değişimin var olduğunu gözlemek mümkündür. Özellikle kentleşme, sanayileşme, demokratikleşme, ülke genelinde üniversite sayısının artması gibi faktörler ile birlikte genel olarak Türkiye'de toplumsal yapı önemli değişim ve dönüşümler yaşamıştır. Söz konusu büyük değişim ve dönüşümlerin gölgesinde yetişen, üniversitede okuyan kız öğrencilerin aile ve evlilik kurumlarına bakışı, sosyolojik olarak araştırılması gereken bir durumdur. Burada yapılan araştırma ile amaçlanan durum, kısmen var olan sosyolojik değişimin yansımalarının gözlemlenebilmesi ve ortaya çıkarılabilesidir.

Konuyu önemli kılan bir diğer dikkat çekici nokta da, örneklem grubunun hayata atılma çağındaki, kız öğrencilerden oluşmasıdır. Türkiye gibi, modernleşmeyi kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak izlememiş toplumlarda, gelenekselciliğin ve modernleşmeye adaptasyonun üniversitelerdeki kız öğrenciler üzerinden okumasının yapılması, sosyoloji açısından oldukça önemli bir çabadır. Böyle bir araştırma, pek çok farklı açıdan toplumsal olanın bir kısmını görme ve okuma imkânı sunar.

Türk toplumunda 20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde ailenin ataerkil bir nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte toplumumuzda aile, geniş ve küçük tipleri arasında bir yapı oluşturmuştur. Yani bir taraftan nüfus yoğunluğu itibarıyla (kent merkezlerinde konakta yaşayan sınırlı bir geniş aile kesiminin dışında) küçük aile özelliği taşıyarken, ilişkiler düzeni (özellikle akrabalık) bakımından geniş aile normlarına sahip bulunmuştur. Burada İslami motifler ve normların yanında töre ve geleneklerin de önemli etkisi vardır (Aydın, 2000: 62). Klasik modern-geleneksel karşıtlığı göz önünde bulundurulduğunda, aynı sürecin yaşanılan dönemde de devam ettiğini söylemek hayli güçtür.

Nirun'a göre; ailede baba otoritesi sarsılmış olmakla beraber kadının himayecilik gücü artmıştır. Kadının ev dışında ekonomik faaliyette bulunması, onun evde alınan kararlara katılmasını, söz sahibi olmasını sağlamıştır (Nirun, 1994: 34). Bu çalışmada, modern-geleneksel karşıtlığına dayanan klasik görüşlerin de bir değerlendirilmesi yapılmaya çalışılacaktır. Bugün üniversitelerde okuyan öğrencilerin önemli bir bölümü kız öğrencilerden oluşmaktadır. Buna bağlı olarak, bu öğrencilerin öğrencilikten sonraki hayatlarında iş sahibi olmayı çok önemsedikleri iddia edilebilir. Bu durum da, modern-geleneksel karşıtlığına dayanan klasik görüşün, Türk toplumunda değiştiğini ve dönüştüğünü

göstermektedir. Bu araştırma, klasik görüşten kaynaklanan hâkim yargıların öğrenciler üzerindeki etkisi ile ilgili olarak da yorum yapma imkânı sunmayı amaçlamaktadır.

3. Cinsiyet (Sexus or Gender):

“Cinsiyet” (sex) sözcüğü latinedeki sexus’tan türetilmiştir ve segment’in (bölüm) kökü olan “sec”, “seco” ile ilgilidir. Gramatik olarak sözcük ya “virile” (eril) ya da “muliebre” (dişil) sözcükleriyle birlikte bulunmak zorundadır (İllich, 1996: 26). Bu terimi sosyolojik olarak ele alan Ann Oakley’e göre, “cinsiyet” (sex) biyolojik erkek-kadın ayrımını anlatırken, toplumsal cinsiyet (gender) erkeklik ve kadınlık arasındaki buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır (Marshall, 1999: 98). Bu ayrım, kadını ve erkeği toplumsalın içindeki konumu ile birlikte değerlendirirken, ona atfedilen rollerin de ayrımına dikkat çekmektedir. Zira “kadın” ve “erkek” biyolojik farklılıkları ile değerlendirildiğinde doğal bir ayrımı ifade eder ki; yalnız başına bu tanımlama sosyolojiyi doğrudan ilgilendirmez. Oysa kadın ve erkeği toplumsal rolleri ile tanımlamak, atfedilmiş rollerin belirlediği sosyal kişilik içinde cinsiyet ayrımına tabi tutmak, bizatihi cinsiyeti sosyolojik bir kategori olarak incelemeye değer kılar.

Toplumsal cinsiyet’in oluşumunu sosyolojik olarak açıklamaya çalışan çeşitli sosyal bilimcilere göre toplumsal cinsiyet, insanlara doğal olarak verili olan biyolojik farklılıklardan da öte, toplumun bireylere attığı roller sonucu oluşmuş bir kişilik ve kimlik özelliğidir. Bu özellikler başlangıçta aile içinde anne ve baba rollerini örnek almak suretiyle, ardından toplumsal kurumlar vasıtasıyla gerek dinsel tanımlamalar, gerek devletin yaptığı tanımlamalarla (nüfus cüzdanındaki farklılık), gerekse hâkim kültürel yapının tanımlamaları ile kişiye toplum tarafından sosyalleşme süreci ile kazandırılır. Yapılan tartışmalarda ön plana çıkan anlayışa göre, bu süreçte toplumsal belirleyenler, bireyin doğası gereği sahip olduğu özelliklerden daha baskın olarak bireydeki cinsiyet algısını şekillendirmektedir.

Oysa bu açıklamalar insan denilen çok yönlü sosyal varlığı doğru olarak ortaya koymada yetersiz kalmaktadır. Cinsiyet rolü tutumlarını toplumsalın içinde şekillenerek, insanın doğasına uygun bir anlam kazanan bireysel farklılaşma olarak tanımlamak gerekir ki; bu tanımlama salt sosyolojik açıklamalarda eksik kalan biyolojik ve fizyolojik farklılıkları da kapsar.

Kadın ve erkeklerin davranışları arasındaki farklar ise kadın ve erkek kimliklerinin ya da dişilik ile erilliğin toplumsal olarak öğrenilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Giddens, 2000: 98). İçine doğduğu toplumsal yapıda birey cinsel kimliğine dair toplumsal kalıplara uygun şekliyle kendi cinsel kimliğini ve buna uygun davranış, rol ve tutumları geliştirir. Cinsiyet olgusunun toplumsallığı da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zimmerman’a göre (Akt. Giddens, 2000: 102), toplumsal cinsiyet sadece varolan bir şey değildir; hepimiz kimi sosyologların

söylediği gibi, başkalarıyla olan toplumsal etkileşimimizde toplumsal cinsiyetimizi oluşturmaktayız.

4. Geleneksel ile Modern Arasında Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyetin sürekli öğrenildiği ve yeniden öğrenildiği olgusu, toplumsal yeniden üretim kavramının önemini göstermektedir. Bizler bir gün boyunca, binlerce önemsiz eylemde cinsiyeti toplumsal olarak yeniden üretiriz-oluşturur ve yeniden oluştururuz. Bu aynı süreç toplumsal cinsiyeti, başkalarıyla olan etkileşimlerimizde yaratılan ve yeniden yaratılan bir toplumsal kurum olarak anlamamıza yardımcı olur (Giddens,2000: 104). Toplumsal bir olgu olarak cinsiyeti ele almak, aynı zamanda onun toplumsal değişme ile ilişkisini de ortaya koymayı gerektirir. Zira toplumsal yapı topyekun değişim içindedir, alt birimleriyle, değer yargılarıyla, kültürel yapısıyla bir bütün halinde toplumsal yapı sürekli bir değişim ve dönüşüm yaşar. Bu süreçte toplumsal bir kurum olarak cinsiyette ve dolayısıyla da cinsiyet rolü tutumlarında, davranış kalıplarında ve toplumsal normlarında da değişimler yaşanır.

Modernleşme ile birlikte değişimin karakteri ve hızı da geleneksele göre önemli ölçüde farklılaşmıştır. Özellikle sanayileşme ile birlikte kadın istihdamının artması, demokrasi ve insan hakları gibi söylemlerin hızla toplumsal kabul görmesi, feminist söylemlerin etkisi gibi modern dünyaya dair yeni gelişmeler, kadına yönelik geleneksel tutumları önemli oranda değiştirmiştir. Feminist çalışmacılar, erkek egemen yapının kırılmasında ve kadını ön plana çıkaran söylemlerin üretilmesinde yaptıkları araştırmalarla son yıllarda önemli derecede etkinlik göstermişlerdir (Özcan, 2002: 66). Kitle iletişim araçlarının artmasına paralel olarak ortaya çıkan yeni gelişmeler, farklı toplumlara da hızla aktarılmış ve benzer görüşler farklı toplumsal yapılarla var olma imkanı kazanmıştır.

Türkiye’de bu görüşler kendine yer bulmaya devam ederken, geleneksel yapıda da kadın konusunda ortaya çıkan değişim ivme kazanmıştır. Türk modernleşmesi bağlamında toplumsal değişimin karakteri ile cinsiyete dair tutumların değişimi birlikte tahlil edildiği takdirde, süreç daha iyi anlaşılabilir. Modernliğin bir göstereni olarak kız çocuklarının eğitime verilen önem ve kadınların kamusal hayatta kendilerine yer edinmelerine yönelik yapılan teşvikler, geleneksel cinsiyet rolü tutumlarının da değişimine dair önemli göstergeler sayılabilirler. Öyle ki, kadınların kamusal hayatta kendilerine daha fazla yer bulmaları, onları erkeğin hâkim olduğu aile dışındaki toplumsal hayatta daha “eşitlikçi” ve daha “özgür” bir konuma getirdiği iddia edile gelmiştir. Bu durum, erkek egemen geleneksel değerlerin geçerliğini önemli ölçüde muhafaza ettiği genel olarak kabul edilen Türkiye ve benzer ülkelerde, değişimin bir sonucu olarak sorunlu bir sürece karşılık gelmektedir. Bir yandan hâkim kültürün gelenekseli muhafaza eden yapısı kadının kamusal hayatta ön plana çıkmasına karşı içten içe bir direnç gösterirken, diğer yanda kentlerde ve modern yaşam formlarının hızla benimsendiği büyük şehirlerde, kadının çalışmasını ve erkeğe oranla daha eşitlikçi tutumlar sergilemesi olağan bir durum haline gelmiştir. Bu

ikili yapı, cinsiyet rolü tutumlarının geleneksel ve modern arasında sıkışmasına sebep olmaktadır.

Bu değişiklikler giyim tarzından, aile içi rol paylaşımına, çocuk yetiştirmede babaların da eski rollerine göre daha fazla sorumluluk almalarına kadar çeşitlilik göstermektedir. Hemen her yerde uzun saçlı, kulağı küpeli erkekler, saçlarını oldukça kısa kestirmiş genç kızlar ya da kadınlar görülmektedir. Bunun yanında bazı meslek dallarında da cinsiyet rolü normlarının etkisi yavaş yavaş azalmaktadır (Örn. erkek bir anaokulu öğretmeni, kadın bir otobüs sürücüsü v.b). Bunların yanında çoğu zaman televizyonlarda travestiler ve homoseksüeller ile ilgili haberler izlenmekte, hatta bir grup insan çıkıp farklı cinsel tercihleri olduğunu rahatça açıklayabilmektedir. Bütün bunlar, toplumda var olan kadınlık ve erkeklik rolü normlarında bazı değişmeler olduğunu göstergeleri olarak yorumlanabilir (Kısaç, 1999: 80).

Rol, belirli bir durumda bireyin davranışlarını belirleyen beklentilerdir. Rol, tutum ve değerleri, bir statüyü işgal eden kişilere toplumun tanıdığı unsurları içerir. Roller normatif niteliktedir; yani roller tekrarlanır ve alışkanlık olarak devam eder. Roller insan davranışlarının sosyal normlara göre yerine getirilmesini sağlarlar (Dönmezer 1994: 144). Bu bağlamda cinsiyet rolü tutumları, toplumsal normlara göre şekillenmekte ve biz insanlara normlar dolayısıyla cinsiyet bilincimiz dâhilinde nasıl tavır almamız gerektiğini benimsetmektedirler.

5. Metodoloji

Üniversite yılları, insanların hayata atılma yolundaki en önemli dönemlerinden birisidir. Aynı zamanda yaşları 18-22 aralığında yoğunlaşan öğrencilerin, psikolojik ve sosyolojik gelişimleri de göz önünde bulundurulduğunda böyle bir grup üzerine yapılan çalışmaların ayrıca önemi vardır. Yapısalcı-işlevselci yaklaşımın sosyal teorideki temel kabulleri göz önünde bulundurulduğunda, aile ve aileye bağlı alt kurumların genel yapı içerisinde toplumun genel düzeni açısından olumlu işlevlere sahip olduğu iddia edilebilir. Ancak sosyolojik bir çalışma açısından değerli ve önemli olan, genel toplumsal değişme bağlamında üretilen yeni yapıyı görebilmek; toplumsal olanın değişimini okuyabilmektir.

Araştırma betimleyici bir araştırmadır. Bununla birlikte bazı hipotezlerin sorgulanması ve buna bağlı olarak da toplumsal belirleyicilikleri ortaya çıkarma çabasını gözeteceğinden, araştırma kısmi olarak açıklayıcı bir araştırma olarak kabul edilebilir.

5.1. Soru(n) ve Hipotezler: Kitle iletişim araçlarının etkinliğinin hızla artması, giyim tarzından konuşma şekillerine kadar toplumsal yaşamın hemen her kademesinde kendini hissettirmiş ve farklı ülkelerin toplumları arasındaki benzerlikleri artırmıştır. Kitle kültürü, popüler kültür, tüketim kültürü, modern batılı kültür ya da her ne isim verilirse verilsin, bu süreçte geleneksel değerler ve yaşam formları giderek dejenere olmakta ya da başka bir ifadeyle dönüşmektedir.

Bu bağlamda araştırma, dönüşümün cinsiyet rolü tutumları üzerinde nasıl ve ne şekilde bir etkide bulunduğu sorusunu cevaplamayı amaçlamaktadır. Ayrıca çalışmanın ana sorunsalı toplumsal hayatta bireylerin cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının aile ve evlilik ile ilgili tutumları üzerinde nasıl bir varyasyona sahip olduğudur. Buna göre sınımayı amaçladığımız temel hipotezlerimiz şunlardır:

I- Öğrencilerin evlilik tutumları, okudukları bölüm ve sınıfa göre değişim göstermektedir.

II- Öğrencilerin evlilik için uygun gördükleri yaş ile okudukları sınıf arasında ilişki vardır.

III- Öğrencilerin yaşadıkları yerleşim yerleri ve bölgeleri ile evlilik için uygun yaş tercihleri arasında ilişki vardır.

5.2. Örneklem: Araştırmanın örneklemini Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi'nin ve Hukuk Fakültesi'nin kız öğrencileri oluşturmaktadır. Toplam anket uygulanan öğrenci sayısı 320'dir. Fen-Edebiyat Fakültesi'nin Sosyoloji, Biyoloji ve Matematik bölümlerinden 80'er kişi olmak üzere toplam 240; Hukuk Fakültesi'nden ise 80 kız öğrenciye anket uygulanmıştır. Eğitim süresi 4 yıl olan bu bölümlerin her bir sınıfından eşit sayıda öğrenciye anket uygulanmıştır.

Öğrencilerden, 16 tane bağımsız değişken, 38 tane bağımlı değişken sorusu bulunan 54 soruluk anketi tek başlarına doldurmaları istenmiştir. Öğrenciler anketi doldururken herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır

6. Araştırmanın Bulguları

Anket uygulanan öğrencilerden yaş olarak en küçüğü 17 yaşında (2 kişi), en büyüğü ise 27 yaşındadır (2 kişi). Anket uygulananların özellikle 19 ile 23 yaş arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Buna göre ankete katılanlardan 41 kişi 19, 58 kişi 20, 65 kişi 21, 63 kişi 22 ve 38 kişi de 23 yaşlarındadırlar.

Öğrencilere ailelerinin ikamet ettiği ilin trafik kodu sorulmuştur. Buna göre öğrencilerin büyük bir bölümünün ailesi Konya'nın il merkezinde ve ilçelerinde yaşamaktadır (94 kişi: % 29,4). Bu soruya verilen cevaplardan öğrencilerin çoğunluğunun Konya'ya yakın şehirlerden geldikleri de tespit edilmiştir. Konya'dan sonra en fazla cevap verilen il merkezi Ankara olmuştur (42 kişi: %13,1). Öğrencilerin ailelerin ikamet ettikleri yerlerin Türkiye'deki 7 coğrafi bölgeye dağılımında yukarıdaki tespitlerimize paralel olarak İç Anadolu Bölgesi'nde bir yoğunlaşma göze çarpar (160 kişi: %50). Öğrencilerin ikamet ettikleri bölge açısından ikinci yoğunluklu bölge Akdeniz'dir (45 kişi: %14,1). Öğrenci ailelerinin %72,8'lik bir bölümü il merkezlerinde yaşamaktadır. İlçe merkezlerinde yaşayanların sayısı 73 olup yüzdesi %22,8'dir. Belde ve köylerde yaşayanların toplamı 16 kişidir (%4,4).

Ankete katılan öğrencilerden %92,5'inin annesi ve babası evli ve bir aradadır. Ayrılma, vefat gibi nedenlerle annesi ve babası bir arada bulunmayanların toplam oranı %7,5'tir. Öğrencilerin anne ve baba eğitim durumlarında annelerinin çok büyük bir bölümünün ilkökul mezunu olması öne çıkmaktadır (169 kişi: %52,8). Liseden mezun olanlar ikinci olarak en fazla sayıdadır (73 kişi: %22,8). Babanın eğitim durumuna verilen cevaplarda ise 121 kişiden oluşan %37,8'lik kişilik bir grup üniversite mezunudur. Lise mezunu olanlar 87 kişidir (%27,2), ilkökul mezunu olanlar ise 73 kişidir (%22,8). Yine öğrencilerin ebeveynlerine ilişkin sorulan anne ve babanın meslekleri ile ilgili sorudan öğrencilerin annelerinin çok büyük bir bölümünün ev hanımı olduğu ortaya çıkmıştır (266 kişi: %83,1). Öğrencilerden 14'ünün annesi memur (%4,4), 28'inin annesi emeklidir (%8,8). Öğrencilerin babalarının mesleklerinde ise serbest meslek sahipleri (doktor, avukat ve mühendis de bu gruba dahil edilmiştir) % 26,9'luk; memur olanlar ise %25,9'luk bir orana sahiptirler. İşçilerin oranı % 15,3, esnaf ve tüccarların oranı ise %6,3'tür.

Öğrencilerin aileleri ile bilgilere ek olarak öğrencilere kaç kardeş oldukları ve evin kaçınıcı çocukları oldukları sorulmuştur. 100 öğrenciden oluşan %31,3'lük bir bölüm 2 kardeş; 105 öğrenciden oluşan %32,8'lik bir bölüm ise 3 kardeş olduklarını söylemiştir. Bu cevaplardan hareketle öğrencilerden çoğunun az çocuklu çekirdek aile tipindeki ailelerden geldiklerini söyleyebiliriz. Öğrencilerden 145 kişi (%45,3) ailelerinin ilk çocuklarıyken, 88 kişi (%27,5) ise ailelerinin ikinci çocuklarıdır.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre anket uygulanan öğrencilerden 181 kişi (%56) ailelerini, yaşama tarzlarını, gelirlerini genel olarak göz önünde bulundurdıklarında kendilerini "orta tabaka"da görmektedirler. Kendilerini "orta-üst tabaka"da görenler ise 108 kişi ile %33,8'dir.

Öğrencilere kendilerini nasıl tanımladıkları ile ilgili olarak bir kimlik sorusu sorulmuştur. Cevap şıklarını "Muhafazakâr, Milliyetçi, İslamcı, Sosyal Demokrat, Sosyalist, Liberal ve Diğerleri" şıklarının oluşturduğu bu soruya en çok "Milliyetçi, Muhafazakâr ve Sosyal Demokrat" şıkları ile karşılık verilmiştir: Milliyetçi: 63 kişi (%19,7), Muhafazakâr: 62 kişi (% 19,4) ve Sosyal Demokrat: 59 kişi (%18,4). Verilen seçeneklerdeki herhangi bir kimlik tanımlamasına kendilerini yerleştirmeyenler ise %20'dir.

İdeal evlilik tipi ile ilgili olarak sorulan soruda "karşılıklı anlaşarak, aşk evliliği, görücü usulü evlilik ve akraba evliliği" cevaplanacak şıklar arasında verilmiştir. Öğrencilerin büyük bir bölümü karşılıklı anlaşarak evlenmenin ideal tipte bir evlilik olacağını düşünmüşlerdir (190 kişi: %59,4). Bununla birlikte azımsanmayacak bir grup (121 kişi: %37,8), aşk evliliği şikkını tercih etmişlerdir. Bu iki grubun toplam yüzdesi %97,2'dir (Bkz Tablo 1).

Tablo 1. Bölümlere Göre En Çok Tercih Edilen Evlilik Tipi

Tercih Edilen Evlilik				
	Karşılıklı Anlaşarak	Aşk Evliliği	Görücü Usulü	Toplam
Sosyoloji	59	19	3	80
Hukuk	44	34	2	80
Biyoloji	46	31	3	80
Matematik	41	37	2	80
Toplam	190	121	9	320

Yukarıdaki tabloda öğrencilerin okudukları bölümlere göre en çok tercih ettikleri evlilik türü gösterilmiştir. Öğrencilerin okudukları bölüm ya da bilim dalının hayata bakışlarını etkiledikleri sosyolojik bir gerçektir. Burada kısmi bir farklılaşma sosyoloji bölümünde görülmektedir. Matematik, Biyoloji Bölümleri ile Hukuk Fakültesi öğrencilerinin birbirlerine çok yakın cevaplar verdikleri görülmüştür. Bu bağlamda sosyoloji bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerine göre, “karşılıklı anlaşarak evlenilmeli” yargısını evlilik için en önemli yargı olarak kabul ettikleri ve daha fazla benimsedikleri söylenebilir.

Öğrencilere en uygun evlilik yaşı ve neden bu yaşı seçtikleri sorulmuştur. Öğrencilerin önemli bir kısmı 25 yaşının evlilik için en ideal yaş olduğunu söylemiştir (125 kişi: %39,1). Bununla birlikte, yaş seçiminde yoğunlaşma 25, 26 ve 27 yaşlarında olmuştur. Yukarıda 25 yaş için verilen istatistikî bilgiye ek olarak, bu üç yaşı ideal bulanların toplam yüzdesi %71,3'tür. Buradan öğrencilerin büyük bölümünün tam da üniversiteyi bitirip bir iş sahibi olduktan sonra evlenmenin uygun olduğunu düşündükleri sonucu çıkarılabilir. Aile ve evlilik konusunda Sivas örneğinde Kocacık'ın 1987 yılında yapmış olduğu bir araştırmada evlenme yaşına ilişkin bulgular, yörede tercih edilen evlilik yaşının kızlar arasında 17-20 yaş arasında yoğunlaştığını ortaya koymuştur (Kocacık, 1990: 283). Yaklaşık yirmi yıl önce yapılmış olan Kocacık'ın çalışmasının verileri ile bu çalışmadan elde edilen verilerle karşılaştırıldığında, evlenme yaşına ilişkin algıda ciddi bir değişimin yaşandığı ortaya çıkmıştır.

Öğrencilere, eş olarak bir erkekte olması gereken en önemli 3 özelliği 1'den 3'e kadar sıralamaları istenmiştir. Birinci öncelikli olarak en çok tercih edilen seçenek “Evine, eşine, çocuklarına karşı ilgili ve bağlı olmalı” olmuştur. Bu seçeneği en önemli seçenek olarak işaretleyen öğrencilerin sayısı 195 kişidir (%60,9). Zenginlik, otoriterlik ve ev işlerinde eşlerine yardımcı olma gibi seçenekler ise çok düşük düzeylerde tercih edilmiştir. “Ev işlerinde yardımcı olma” seçeneğini ilk işaretleyenlerin sayısı sadece 2 kişidir (%0,6) . “Zenginlik” şikkını ilk işaretleyenler 3 kişi (%0,9) ve “Otoriter olma” şikkını ilk olarak işaretleyenler 5 kişidir (%1,6). Bu bulgulardan hareketle kız öğrencilerin evlenecekleri erkeklerde öncelikle ailelerine bağlı olma özelliğini aradıklarını ve

böylece toplumumuzda aile kurumunun temel dinamiklerinin değişim süreciyle de hâlâ korunduğunu söyleyebiliriz. Kız öğrencilerin çok büyük bir bölümünün evlenilecek olan erkekte otoriter olma özelliğini istemeyişi, kadın kimliğinin dönüşümü ile ilgili bir durum olarak okunabilir. İkinci öncelikli olarak en fazla tercih edilen seçenek ise “iyi eğitim görmüş olmalı” (%23,1) olmuştur. Bununla birlikte “Evine, eşine, çocuklarına karşı ilgili ve bağlı olmalı”, “Çalışkan olmalı” “anlayışlı olmalı” gibi seçeneklerde ikinci öncelikli olarak öğrencilerin %20’si tarafından tercih edilmiştir.

Bir önceki soruda soruların tersine öğrencilere eş olarak bir kadında olması gereken en önemli 3 özellik sorulmuştur. Cevap şıkları hemen hemen aynı özellikleri içermektedir. Bu soruda da bir önceki sorudaki gibi “Evine, eşine, çocuklarına karşı ilgili ve bağlı olmalı” seçeneği yüksek oranda birinci öncelikli olarak tercih edilmiştir (211 kişi: %65,9). Buradan hareketle kadın-erkek ilişkileri konusunda kız öğrencilerin, genel olarak erkek ve kadının aile içerisinde aynı öncelikli özelliklerle hareket etmeleri gerektiği yönünde düşündükleri ortaya çıkar.

“Bazı işler erkeklere aittir, bazı işler de kadınlara aittir, kadın ve erkek bir diğerinin işini yapmaya kalkışmamalıdır” şeklindeki önermeye öğrencilerden 141 kişi (%44,1) “fikrime aykırı” cevabını verirken, 100 kişi (31,3) “fikrime uygun” cevabını vermiştir. Bu bağlamda öğrencilerin önemli bir bölümünün kadın-erkek eşitliğini temele alarak bu önermeye karşı çıktıklarını tahmin edebiliriz (toplam karşı çıkanlar %57,2). Ancak yine de öğrencilerin önemli bir bölümünün kadın ve erkeğin işlerinin ayrışması noktasında bu fikre katılmaları hayli ilginçtir (toplam uygun bulanlar %37,9). Bu önerme ile aynı kategoride yer alan ikinci önerme ise “Bulaşık yıkama, temizlik gibi evdeki işler sadece kadınlara aittir.” şeklindedir. Bu önermeye “fikrime aykırı” diyenler 152 kişiye (%47,5), “fikrime çok aykırı” diyenler 108 kişidir (%33,8). Buradan hareketle, üniversitede okuyan kız öğrencilerin “ev işlerini sadece kadınların yapmaları”na ilişkin oluşturulan, geleneksellik kategorisinde yer alan bu yargıya katılmadıkları söylenebilir. “Erkeğin ev dışındaki işlerle uğraşması, kadının da evin ve ailenin bakımını üstlenmesi her ikisi için de en iyisidir.” şeklinde oluşturulan önermeye de bir önceki önerme gibi büyük oranda karşı çıkmıştır (fikrime aykırı diyenler 144 kişi: %45 ve fikrime çok aykırı diyenler 72 kişi: %22,5). Öğrencilerin geleneksellik ile ilişkilerini görebilmek amacıyla oluşturulan bir diğer önerme ise “Bir kadın için meslek sahibi olmaktansa, kocasının mesleğine yardımcı olmak daha önemlidir” şeklindedir. Ankete katılanların üniversitede okudukları göz önünde bulundurulursa bu önermeye de büyük oranda karşı çıktığı tahmin edilebilir. Nitekim “fikrime çok aykırı” diyenler 199 kişidir (%62,2). “Fikrime aykırı” diyenler ise 97 kişidir (%30,3). Ankete katılanların öğrencilerin geleneksel anlayışın tersine kadın ve erkeğin çalıştığı bir aile yapısını benimsedikleri söylenebilir.

“Bir kadın için evlilik meslekten daha önemli olmalıdır” önermesine “fikrime aykırı” cevabı verenler %36,3'lük bir oranla 116 kişidir. “Fikrime çok

aykırı” diyenler %23,1, “fikrime uygun” diyenler ise %19,4’tür. Burada, kısmen de olsa kız öğrencilerin iş sahibi olmayı evliliğe öncelikledikleri söylenebilir. Dikkate değer olan bir diğer nokta, daha önceki önermelere karşı çıkış ile bu önermeye karşı çıkış arasındaki farklılıktır. Bu önermeye öğrenciler tarafından öncekiler kadar net bir şekilde karşı tavır sergilenmemesi, aile ve evlilik kurumlarının yine de önemsendiğini göstermektedir. Bu görüşe paralel olarak “kadın evlenmeden mutlu ve tatmin edici bir hayat sürdüremez” şeklindeki önermeye öğrencilerin %33,4’ünün “fikrime çok aykırı”, %25,6’sının “fikrime aykırı” cevabını vermelerine rağmen 97 kişiden oluşan %30,3’lük bir grubun “kararsızım” cevabını vermesi yukarıda savunulan evlilik-aile kurumlarına verilen önemle ilgili tespitleri desteklemektedir.

Öğrencilerin çok büyük bir kısmı aile hayatındaki önemli kararların çoğunun erkekler tarafından verilmesine karşı çıkmışlardır. “fikrime çok aykırı” diyenler %52,5, “fikrime aykırı” diyenler ise %38,1’dir. Bu da geleneksel ataerkil yapının dönüşümünün önemli bir göstergesidir (toplam karşı çıkan %90,6). “Ana-babalar oğullarının olduğu kadar kızlarının da aynı şekilde bağımsız olmalarını teşvik etmelidirler” şeklindeki önermeye de çok büyük bir desteğin olması, yukarıdaki görüşlerle paraleldir (“fikrime uygun” %45,6 ve “fikrime çok uygun” %40,3). Gelenekselliğe bir karşı tavır olarak algılanabilecek kadının ailede özgürlüğü vurgusunu üniversitede okuyan kız öğrenciler çok büyük oranda benimsemişlerdir.

“Kadınlar sadece kendilerinin daha iyi bir anne olmalarına yardımcı olacak meslekler seçmelidirler” şeklinde oluşturulan yargı cümlesine en fazla “fikrime aykırı” cevabı gelmiştir (143 kişi: %44,7) “fikrime çok aykırı diyenlerin oranı ise %20,6’dır. Buna göre kız öğrenciler, evlilik ve aile ile ilgili konulara nispeten iş ile ilgili konuları daha çok önemsemektedirler.

Öğrencilerin evlilik ile ilgili görüşlerini anlamaya ilişkin oluşturulan bir diğer önerme, “Üniversite mezunu insanlar görücü usulü evlilik yerine karşılıklı anlaşarak evlenmeyi tercih etmelidirler” şeklindedir. Bu önermeye “fikrime uygun” diyerek katılanların oranı %32,2; “fikrime çok uygun” diyerek katılanların oranı ise %27,2’dir. Ancak öğrencilerin önemli bir kısmı (84 kişi: %26,3) kararsız olduklarını söylemişlerdir. Buradan hareketle öğrencilerin evlilik ve aile kurma gibi bir olayda kendi kararlarını kendilerinin vermek istedikleri söylenebilir. Bu da bireyselleşmenin ve söylemlerdeki özgürlük vurgusunun toplumumuzda arttığına bir göstergesidir.

“Evlilik öncesi flört dönemi evliliğin sağlıklı bir şekilde yürümesi için önemli ve gereklidir” önermesini destekleyenler çok yüksek oranda olmuştur (“fikrime uygun” 119 kişi: %38,4 ve “fikrime çok uygun” 123 kişi : %38,4). Geleneksel anlayışta hoş karşılanmayan flört gibi bir birlikteliğin bu derece yüksek bir destek alması da toplumsal değişimin sosyolojik olarak okunmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte öğrencilerin çok büyük bir bölümü eş seçiminde ailelerin görüşlerinin dikkate alınması gerektiğine inanmaktadırlar (“fikrime uygun”

diyenler 124 kişi: %38,8 ve “fikrime çok uygun” diyenler 175 kişi: %54,7). Bu durum da toplumumuzdaki değişim ve dönüşüme rağmen hâlâ aile kurumuna büyük bir önem atfedildiğini göstermektedir.

3.1. Hipotezlerin Sınanması

I- Birinci hipotezi sınamada değişkenler sınıflayıcı (bölüm) ve sıralayıcı (tercih) olduğu için ki-kare analizi tercih edilmiştir. Buna göre sosyoloji bölümünde okuyan öğrencilerin %48,8'i, hukuk fakültesindeki öğrencilerin %45'i ve biyolojideki öğrencilerinde %38,8'i evlilik için tercih edilen yaşın olgunluk dönemi olduğunu, matematikte okuyan öğrencilerin %46,3'ü için ise tercih edilen yaşın evlenmek için ideal bir yaş olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 2. Bölüm ve evlilik için tercih edilen uygun yaşın sebepleri arasındaki ilişkinin ki-kare analizi

Tercih Sebepleri				
	İdeal olduğu düşüncesi	Olgun bir yaş olduğu düşüncesi	Eğitimin sona ermesi ve iş sahibi olma isteği vd.	Toplam
Sosyoloji	21,3 %	48,8 %	30,0 %	100,0%
Hukuk	26,3 %	45,0 %	28,8 %	100,0%
Biyoloji	36,3 %	38,8 %	25,0 %	100,0%
Matematik	46,3 %	27,5 %	26,3 %	100,0%
Toplam	32,5 %	40,0 %	27,5 %	100,0%

$x^2: 14,71$

sd:6

$p < 0,02$

c:210

Öğrencilerin önemli bir kısmı evlenmek için uygun yaşın “26” olduğunu ifade etmişlerdir. Oysa 26 yaş geleneksel anlayışa ters düşmektedir. Zira evlenmek için 20 yaşın altında veya bir iki yaş üstünde ideal olduğu düşüncesi yerine, 26 yaş sınırı evlilik için öğrenciler tarafından ideal olarak görülmektedir. Evlilik için uygun görülen yaşın tercih edilmesindeki sebepler ile öğrencilerin okudukları bölüm arasındaki ilişkiyi ölçmek üzere yapılan ki-kare analizine göre bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani, öğrencilerin okudukları bölüm ile evlilik için uygun gördükleri yaşın tercih etme sebepleri arasında pozitif doğrusal bir ilişki vardır. Buna göre matematik bölümü öğrencilerinin %46,3'ü tercih edilen yaşın evlilik için ideal bir yaş olduğunu düşünürken, sosyoloji bölümü öğrencilerinin %48,8'inin, tercih edilen yaşın olgunluk dönemi olduğu düşüncesine sahip olması dikkat çekici verilerdir.

Tablo 3. Sınıf ve Evlilik İçin Tercih Edilen Uygun Yaşın Sebepleri Arasındaki İlişkinin ki-kare Analizi

Tercih Sebepleri				
	İdeal olduğu düşüncesi	Olgun bir yaş olduğu düşüncesi	Eğitimin sona ermesi ve İş sahib olma isteği vd.	Toplam
1. Sınıf	25,0 %	38,8 %	36,3 %	100,0 %
2. Sınıf	42,5 %	28,8 %	28,8 %	100,0 %
3. Sınıf	27,5 %	41,3 %	31,3 %	100,0 %
4. Sınıf	35,0 %	51,3 %	13,8 %	100,0 %
Toplam	32,5 %	40,0 %	27,5 %	100,0 %

χ^2 : 17,922

sd:6

$p < 0,006$

c:230

Evlenmek için uygun görülen yaşı tercih etmelerinin sebepleri ile öğrencilerin okudukları sınıfları karşılaştıran bu ki-kare tablosuna göre, iki değişken arasında anlamlı bir ilişkiden söz edilebilir. Öğrencilerin evlilik için uygun gördükleri yaşı tercih etmelerinin sebepleri ile okudukları sınıf arasında pozitif bir ilişki vardır. Bu tabloya göre eğitim süresi arttıkça evlilik için tercih edilen yaşın idealize edilen bir tutuma dönüştüğü görülmektedir. Eğitiminin henüz başında yer alan öğrencilere göre eğitimlerini bitirme ve bir iş sahibi olma isteği ağırlık kazanmaktadır.

Son olarak “öğrencilerin evlilik ile ilgili tutumlarının okudukları bölüm ve sınıfa göre değişim gösterir” şeklindeki hipotez, yapılan ki-kare analizi sonucunda kabul edilmiştir.

II- İkinci hipotez olan öğrencilerin evlenmek için uygun gördükleri yaş ile okudukları sınıf arasındaki ilişkiyi test etmek için t testi analizi kullanılmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Okudukları Sınıfa Göre Evlilik İçin Uygun Gördükleri Yaş Arasındaki t Testi Tablosu

Uygun Yaş	Sınıf	Sayı	Ortalama	Standart Sapma	Serbestlik derecesi	t	p
	1	80	25,61	1,939	158	-1,975	,001
	4	80	26,11	1,169			

Öğrencilerin evlenmek için uygun gördükleri yaş dağılımının okudukları sınıf ile arasındaki ilişkiyi gösteren t testi analizine göre bu değişkenler ($t = -1,975$ ve $p < 0,005$) arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur. Buna göre öğrencilerin okudukları sınıfın, evlenmek için tercih ettikleri yaşı belirlediği ve bu iki değişken arasında anlamlı bir ilişkinin var olduğu söylenebilir. Sonuç olarak;

“öğrencilerin okudukları sınıf ile evlilik için tercih edilen sınıf arasında bir ilişki vardır” şeklindeki hipotez kabul edilmiştir.

III- Üçüncü hipotezi sınamak için iki bağımsız değişken olan öğrencilerin yaşadığı yerleşim alanları ve coğrafi bölgeleri ile ayrı olarak evlilik için tercih edilen yaş arasındaki farklılığa bakmak için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

Tablo 5. Öğrencilerin Yaşadığı Yerleşim Alanlarına Göre Evlilik İçin Tercih Edilen Yaşın Aritmetik Ortalamaları ve Standart Sapma Değerleri.

Evlenmek İçin Uygun Görülen Yaş	Bölge	Sayı	Ortalama	Standart Sapma
	Marmara	31	26,16	1,293
	Ege	27	25,41	1,947
	İç Anadolu	160	25,84	1,652
	Akdeniz	45	26,44	1,765
	Doğu Anadolu	14	27,36	2,405
	Güneydoğu Anadolu	25	24,76	2,715
	Karadeniz	18	25,56	1,504
	Toplam	320	25,88	1,854

Evlenmek için tercih edilen yaşın örneklemin yaşadığı bölgeye göre dağılımına bakıldığında anlamlı bir ($F=4,489$ ve $P<0,05$) farklılaşmanın olduğu görülmektedir. Buna göre evlenmek için tercih edilen yaş, ailelerin yaşadığı bölgelere göre farklılık göstermektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Yaşadığı Yerleşim Alanlarına Göre Evlilik İçin Tercih Edilen Yaşın Tek Yönlü Varyans Analizi

Evlenmek İçin Uygun Görülen Yaş		Kareler toplamı	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P
	Gruplar içi	86,905	6	14,484	4,489	,000
	Gruplar arası	1009,817	313	3,226		
	Toplam	1096,722	319			

Tukey testi sonuçlarına göre kategoriler arasındaki farklılık Doğu Anadolu bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Buna göre, farklılığın Doğu Anadolu bölgesi ile Ege, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri arasında olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Güneydoğu Anadolu ile Akdeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri arasında da anlamlı farklılıklar bulunmuştur.

Bu hipotezi test etme amaçlı yapılan bir diğer tek yönlü varyans analizine göre, öğrencilerin evlenmek için uygun gördükleri yaş ile yaşadıkları yerleşim birimlerinin (il, ilçe, belde, köy) arasında ($F=480$ ve $P>0,697$) anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır.

Sonuç olarak H1 hipotezi, öğrencilerin evlenmek için uygun gördükleri yaş ile yaşadıkları bölgelerin dağılımı arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmuştur. Fakat öğrencilerin yaşadıkları yerleşim alanları ile evlenmek için uygun gördükleri yaş dağılımı arasında anlamlı bir farklılaşma bulunamamıştır. Dolayısıyla ilk sınama için H_0 hipotezi reddedilmiş, ikinci sınama için ise H_0 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Yapılan bu çalışmada, anket uygulanan öğrencilerinin genel olarak homojen denebilecek bir sosyal yapı özelliği gösterdikleri ortaya çıkmıştır. Çalışmada ortaya çıkan bulgulara göre öğrencilerin, aile ve evlilik kurumlarına bakışlarının geleneksel formlardan koptuğunu söylemek mümkündür. Ancak önemli bir gösterge de aşırı bireyciliğe kayan bir tür modernleşmenin de yoğun bir şekilde benimsenmemiş olduğu gerçeğidir. Böylece örneklemin, modernleşme sürecinde Türk toplumunun yaşadığı değişimin bir neticesi olan modernliğe ya da gelenekselliğe ait olamama konumunda yer aldığı iddia edilebilir. Elde edilen veriler bir değişimin ve arada kalmışlığın izlerini göstermektedir. Söz konusu değişimde modernlik ile ilgili değerlerin gelenekselliğe nispeten daha çok benimsenmesi, değişimin yönünün geleneksellikten modernliğe doğru olduğunu ortaya koymuştur. Bu çalışma dolayısıyla, evliliğe ve aile kurmaya adım atma çağındaki bir örneklemden elde edilen kısmi verilerle, Türk toplumunda aile ve evlilik normlarının genel toplumsal değişmeye bağlı olarak değiştiği söylenebilir. Tahminen yaklaşık 10 yıl içinde aile kuracak olan 20'li yaşlarının başındaki genç neslin, cinsiyet rolleri bağlamında anne ve babalarından farklı türde anlam, norm ve değerlere sahip bir aile modeli oluşturacakları, Türk toplumunun genel toplumsal değişimi bağlamında öngörülebilir.

KAYNAKÇA

- AYDIN, Mustafa, (2000), *Kurumlar Sosyolojisi*, İkinci Baskı, Ankara: Vadi Yayınları.
- BAŞARAN, Fatma, (1984), "Ailede Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutum Değişimleri", *Türkiye'de Ailenin Değişimi*, (yayına haz. Türköz Erder), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- ÇELEBİ, Nilgün, (1990), *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*, Konya: Sebat Ofset.
- DÖNMEZER, Sulhi, (1994), *Toplumbilim*, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- FICHTER, Joseph, (2002), *Sosyoloji Nedir*, (çev. Nilgün Çelebi), Ankara: Anı Yayınları.
- GIDDENS, Anthony, (2000), *Sosyoloji*, (çev. Hüseyin Özel, v.d), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- GÖKÇE, Birsen, (1990), "Evlilik Kurumuna Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Aile Yazıları 4: Evlilik Kurumu ve İlişkileri*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, s. 385-390.
- ILLICH, Ivan, (1996), *Gender*, (çev. Ahmet Fethi), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- KISAÇ, İbrahim, (1999), "Erkeklik Rolü Normları", *Mesleki Eğitim Dergisi*, Yıl:1, Sayı:2, İstanbul, s. 79-89.
- KOCACIK, Faruk, (1990), "Sivas'ta Kentsel Aile", *Aile Yazıları 2: Kültürel Değerler ve Sosyal Değişme*, (der. Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem), Ankara: Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları., s. 265-309.
- MARSHALL, Gordon, (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, (çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- NİRUN, Nihat, (1994), *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ÖZCAN, Yusuf Ziya, (2002), "Sosyolojide Yöntem", *Sosyolojiye Giriş*, (der. İhsan Sezal), Ankara: Martı Kitap Yayınevi.
- SAYIN, Önal, (1990), *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BAZI XVI. YÜZYIL DİVANLARINDA KIYMETLİ TAŞLAR*

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KIRBIYIK
Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türkçe Eğitimi Bölümü
mkirbiyik@hotmail.com

Özet

Bu çalışmada, XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Hayretî, Nev'î, Yahyâ Bey ve Zâîf'nin divanlarında geçen akîk, elmâs, firûze, inci, kehribar, lâciverd, la'î, mercân, mihenk, şebçerâğ, yâkût ve zümrüd üzerinde durulmuştur. Söz konusu taşların genellikle rengi ve şekli ile ilgili olarak benzetmelerde yer aldığı, tasavvurlara konu olduğu tespit edilmiştir. Bazen de çeşitli hassalarla, kendilerine atfedilen özelliklerle ve haklarındaki birtakım inanışlarla şiiirlere yansdııkları görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Klâsik Türk Edebiyatı, kıymetli taşlar, divanlar, XVI. yüzyıl.

PRECIOUS STONES IN SOME DİVANS IN THE 16.CENTURY

Abstract

In this study, agate, diamond, turquoise, pearl, amber, lapis lazuli, ruby, coral, touchstone, şebçerâğ (mystical jem stone that spreads light and night) emirald which are used in the Divans of 16 th. century poets Baki, Fuzûlî, Hayâlî, Hayretî, Nev'î, Yahyâ Bey and Zâîf. These precious stones have generally been noticed in the similies concerning the colour and the shape of them and used as images. Sometimes they have been used in poems with their special qualities and characterishes attributed to them and folk beliefs on them.

Key Words: Classical Turkish Literature, precious stones, divans, 16 th.century.

* Bu makale, 25-27 Nisan 2007 tarihinde, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nce düzenlenen Uluslararası Türklük Bilgisi Sempozyumunda sözlü olarak sunulan tebliğin kısmen değiştirilmiş şeklidir.

Giriş

İnsanoğlu, zenginliğin nişanesi, sağlıklı yaşamının bir vesilesi veya güzelliğin ifadesi olarak kabul ettiği kıymetli taşlara, daima ilgi duymuştur. Bu ilgi, onun sadece bu taşlara sahip olma arzusuyla sınırlı kalmamış; onların hassaları ile ilgili bilgi edinme yoluna gitmesine sebep olmuştur.

Hatta denilebilir ki bu taşlarla ileri derecede meşguliyet, onlara duyulan merak, onların etrafında birtakım inanç ve âdetlerin teşekkül etmesine de zemin hazırlamıştır.

Edebî metinlerde duyguların, düşüncelerin etkili bir biçimde ifadesi hususunda, kıymetli taşların renkleri, şekilleri, tesirlerinin yanı sıra haklarında teşekkül etmiş olan inanç ve âdetler de göz önünde bulundurulmuştur. Dîvanlara bir göz attığımız zaman da görüyoruz ki şairler, kıymetli taşlarla ilgili olarak çeşitli benzetmelere, özelliklere, inanışlara, tasavvurlara yer vermişlerdir.

Biz, burada kıymetli taşlarla ilgili bu hususları, XVI. yüzyılda yaşamış şairlerden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Hayrefî, Nev'î, Yahyâ Bey ve Zâfî'nin dîvanlarında gördüğümüz örneklerle ele almaya çalışacağız.

1. Akik

Çeşitli renklerde kalsedon türüdür. En iyisi açık kırmızı renklisidir. Buna Yemen taşı da denmiştir. İnanışa göre, rengini Süheyl yıldızının ışığının tesiriyle almıştır. Zira bu yıldızın en parlak görüldüğü yer de Yemen'dir.

Akik bedenden akan kanı durdurur, kalbe kuvvet verir, hafakanı giderir. Göze sürme olarak çekildiğinde görme melekesini artırır ve kirpikleri güzelleştirir (Pala 1995: 28). Vücuda temas ettiği sürece, ferahlık verdiğine inanılır. Müslümanlarca nazar taşı olarak kullanılan akikin iki türü Kızıldenizlilerce uğur taşı sayılır: Moka taşı denilen yosunlu akik altıncı aya, kırmızı akik de yedinci aya izafe edilen uğur taşlarıdır (Ethem, 1990: 65, 66). Fakirliği ortadan kaldırdığına dair "Siz akik yüzük takının, zira akik fakrı giderir" mealinde mevzu hadis de vardır (İbnü'l Cevzî, 1997: 235).

Kolye, yüzük, tespih gibi süs eşyasında kullanılır. Bunun dışında, tezhib sanatında aharlı kâğıtların üzerindeki pürüzleri gidermede kullanılan "mühre" isimli el aletinin ucundaki taş da akik veya zebercettir.

Divanlarda çok az rastladığımız akikin kırmızı rengi dolayısıyla benzetmelerde kullanıldığını görüyoruz.

Aşığın kanlı göz yaşları denize düştüğü zaman, deniz suyunun erimiş akik gibi olacağı tasavvur edilir:

La'lün firâkı ile akan gözlerüm yaşı

Deryâya düşse ola akik-i müzâb âb (Çavuşoğlu vd. 1981: 29)

Akikten yapılmış mücevher kutusu anlamındaki *dürc-i akîk* terkinin geçtiği şu beyitte, ağzından bahsedilmektedir:

Dürc-i akîk içinde lebün nakd-i cân kodı

Bir gizli yirde sırr ile genc-i nihân kodı (Çavuşoğlu vd. 1987: 469)

2. Elmâs

Bilinen en sert mineraldir. Çeşitli renklerde olabilir; ancak en değerlisi saydam ve renksiz olanıdır. Sert madenlerin ve taşların kesilmesinde kullanılır. Işık kırma özelliğine sahip olduğundan, tıraşlanmış elmasın güzel parlantısı olur. Bu elmasa da *pirianta* denilir. Tazyikten, ateşten ve demirden müteessir olmaz.¹ Yalnız kurşunla dövülerek tıraş edilir (Onay 1992: 145).

Dîvanlarda elmas, göz yaşı, kadeh, gamze, cami taşı, kılıç, hançer ile ilgili benzetmelerde karşımıza çıkar. Ayrıca sertliği, ışık kırması, parlantılı olması ve diğer maddeleri delebilmeye özellikleri ile de söz konusu edilir.

Şu beyitte, sert elmas parçalarının erimeyip daimî ıstıraba yol açacağına işaretten söz edilebilir:

Benüm gönlüm sırmaktan ey felek kıl ihtirâzı kim

Şikest olsa olur her pâresi elmâs peykânı (Tarlan, 1992: 59)

Nev'î şairlik tabiatını övgü incilerini delen elmas olarak nitelendirmektedir ki burada bu taşın sertliği ile diğer maddeleri delebilmeye özelliği de söz konusudur:

Medhün güherlerin delüp elmâs-ı tab' ile

Dizdüm zamâne silkine bir nazm-ı yâdigâr (Tulum vd.1977: 45)

Bu hususa şu beyitleri de örnek verebiliriz:

Elmâs-ı gamla bağrumı delmişdi dür gibi

Dil kanlara boyanmış idi la'l-i nâb-vâr (Çavuşoğlu vd. 1981: 43)

İtdi gözüm yaşı ol gevher-i nâ-yâba eser

Güheri deldüğü elmâs-ı terün oldı ıyân (Tulum vd.1977: 125)

¹ Bu bilginin aksine, elmasın yanacağı ve geride kül bırakmayacağı belirtiliyor (Ethem, 1990: 41).

3. Fîrûze (Pîrûze)

Türkçede cam göbeği de denir. Kendine has gök mavisi tonu için *cam göbeği yeşili* veya *Türk mavisi* ifadesi kullanılır. Zamanla havanın nemi ile suyla temas ettikçe, rengi yeşile döndüğünden *yaşayan taş* adıyla da anılır (Ethem 1990: 8). Eskiden İran ve Mısır'dan Türkiye yoluyla Avrupa'ya satıldığı için, *Turkuvaz* adını almıştır (Kuşoğlu 1994: 60).

Risâle-i Cevâhir-nâme'deki fîrûze ile ilgili şu inanışlara temas edebiliriz:

"... bu taş *hükemâ mübârek dutmuşlardır (...)* bir *pâdişâh* kendüye *mukarreb* olan kimseye *hışm* eylese *hükemâ* kendünde *pîrûze* götür diyü emri iderlerdi çünkü kendüde *pîrûze* götür eydi *pâdişâhun* *hışmı* ve *gazâbı sâkin* olup *merhamet* ve *inâyete mübeddel* olurdu ve her kişi ki *sabâh* uyhudan uyanup *gözlerin açdukda* *nazarı pîrûzeye* dokinsa *ol gün ol kişün* hiç bir *hâline mekrûh* gelmeye (...) bunu dahi didiler ki *pîrûzeye* çok bakmak *ömr* artuklığına *sebebdür* ve *göz nûrın* arturup *kesret-i emvâle* *sebebdür (...)* ve dahi her kim *pîrûzeyi* kendüde *götüre* *karcaşak düş* görmeye ve *götürene düşmen* *zafer bulmaya* ve *hîç âferideden korkmaya* ve *sultânlar* ve *ehl-i hükm* ve *cemîan halâyık* *gözlerine aziz* ve *muhterem görine* eger *pîrûzeyi kuhl* içine *koyup ol kuhlî göze* *çeksel* *göze müteallik* her *dürlü maraz* varisa *def ide* *vallahü a'lemu bi's-savâbi*" (Kutlar 2005: 94)

Yani bu taş mübarektir. Onu üzerinde bulunduran kişiye herhangi bir zarar erişmez. O kimse *düşmanına mağlûp* olmaz, *korkulu rüya* görmez, *hiçbir kimseden* de *korkmaz*. Gerek *idareci*, gerekse *diğer insanların* *nezdinde saygın* bir kişi olur. Bu taş *bakanın göz nuru* artar, *ömrü* uzar, *malı çoğalır*. Ayrıca *fîrûze sürmeye* veya *göz ilacına katılıp göze sürüldüğünde*, *göz hastalıklarını* *tedavi* eder.

Şiirlerde rengi dolayısıyla *yara*, *gökyüzü*, *ayva tüyü*, *sebze* ile ilgili tasvir ve *benzetmelerde* yer alır.

Şu beyitte, *sevgilinin attığı taşlar* *neticesinde âşiğin* *altın* gibi *sarmış vücudunda* *oluşan yaranın izi*, *istiare* ile *pîrûze* olarak *nitelendirilmektedir*. Ayrıca *sevgilinin âşiğa attığı taşların* *onun bedeninde fîrûzeye dönüştüğü* de *tasavvur edilmiş* olabilir. *Beyitteki pîrûze kodı gitdi altun üstine* ifadesi, *altın eşyalarda fîrûze kullanıldığını* *hatırlatıyor*. Dolayısıyla burada *üzerine fîrûze işlenmiş altın kolye* veya *yüzük* *mazmunundan söz* etmemiz *mümkündür*:

Her ne taş kim sîneme sen urdun ey sîmîn-beden

Her biri pîrûze kodı gitdi altun üstine (Çavuşoğlu vd.1987: 192)

Şu beyitte de *fîrûze*, *mavi* *rengiyle övülenin yüceliğini* ifade etmek üzere *kadriinin yüzüğüne kaş* olarak *tasavvur* edilir:

Felek engüşterî-i kadrüne pîrûze nigîn

Kapladı nâmun ile âlemi yek-ser hâtem (Küçük 1994: 46)

4. İncü (Dür, Lü'lü')

İnci, sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. İnanışlara göre, nisan ayında sahile çıkan sadef, yağmur damlasını yutup denize döner. Denizde tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana ızdırap verince, sadef bunun acısından kurtulmak için bir sıvı salgılar. Bu sıvılar katılaşıp birbiri üzerine yapışır ve böylece inciyi oluşturur (Kuşoğlu 1994: 79; Pala 1995: 155). Hayvanın karnında deniz suyundan bir miktar varsa inci bulanık, yoksa parlak olur (Tarlan 1936: 11).

İnci denizden çıktığında portakal çekirdeği sertliğindedir. Sudan çıkınca havadaki oksijen ile temasa geçip sertleşir (Kuşoğlu 1994: 79).

Sadef iki veya daha çok yağmur tanesi yuttuysa, inciler küçük olurmuş. En makbul olan inci tek olan incidir. Böylesi inci hem yuvarlak hem de iri olurmuş. Dür-dâne, dürr-i galtân, dürr-i şehvâr gibi adlarla anılan inci, bu tek incidir. Eskiden güzel inciler Aden'de çıkarılmış. Dürr-i yetîm tabiri sadefteki tek inciden kinayedir; anne ve babasının tek oğlu olan ve küçük yaşta yetim kalan Peygamberimiz için kullanılır.

İnci kalbi ferahlatır; yüzü güzelleştirir; kalp kanını tasfiye eder. Sürmeye katılıp göze çekilse, göz sınırlarını kuvvetlendirir. Bu sürmeye *kuhlülcevâhirî* denir (Tarlan 1936: 11). Lü'lü'-yı müdevver (yuvarlak inci) tamlaması da bir zehir acıdır (Pala 1995: 351).

Divanlarda, inci ile ilgili olarak, bazı özellikleri ve hakkında teşekkül eden birtakım inançları aksetmiş olarak görebiliyoruz. Bunların yanı sıra bu taşın, sevgili, çiy tanesi, yıldız, diş, göz yaşı, yağmur damlası, şiiir, söz, irfan, gönül, maarif, ay, güneş, saçılık, velâyet, öğüt, niyaz ile ilgili benzetmeler için kullanıldığını da tespit edebiliyoruz.

En çok söz konusu edilen inanış, nisan yağmurunun damlasını yutan sadefin karnında incinin oluşumuna dairdir. Fuzûlî'nin şu beyitlerinde bu hususa işaretler vardır:

Katre-i bârân ki bir müddet sadef habsin çeker

Yog iken kadri tapar kıymet dür-i galtân olur (Akyüz 1958: 32)

Ebr-i nîsansan degül bîhûde tahrîkûn senün

Her gün eyler kesb sende bahr dürr-i şâhvâr (Akyüz 1958: 114)

İncinin insanı ferahlattığı hususuna şu beyitte yer verilmiştir: İnsana sıkıntı veren, açılması zor düğümler nasıl diş ile çözümlüyorsa, sevgilinin inciye benzeyen dişini hayal etmek de onun saçının vermiş olduğu gamı giderecektir:

Dürr-i dendânun hayâli def' ider zülfün gamın

Açılır müşkil girihler nitekim dendân ile (Tulum vd. 1977: 500)

Bâkî, sevgili için döktüğü göz yaşlarını ona bir mektup ile arz ederken, inci yağdıran diye vafettiği bu mektubun kâğıdını da can ipliği ile sardığını hayal etmektedir. Bu beyitte bir *mum mazmunundan* bahsedilebilir: Lü'lü-yi eşk (göz yaşı incisi) mumun damlalarını, cân riştesi (can ipliği) ipliğini, sarılmış mektup da gövdesini akla getirmektedir:

Arz itdüm ana nâme ile lü'lü-yi eşküm

Cân riştesi mektûb-ı dürrer-bâre sarıldı (Küçük 1994: 432)

Şu beyitte de Bâkî, "Bulutun gözüne senin ayağının toprağı sürmesini çekseler, yağmur damlası değil, inciler dökerdi" demektedir. Burada sürme çekilen gözden yaş döküleceği gerçeğinden yola çıkıldığı sezilmektedir. Ayrıca beyitte *kuhlülcevâhirî* denilen, içine inci katılmış sürmenin de tedai ettirilmiş olması muhtemeldir:

Katre-i bârân degül dürrer dökerdi çekseler

Hâk-i pâyun tûtiyâsından sehâbun aynına (Küçük 1994: 472)

Nev'î, ay ve güneşi gökte iki büyük inciye, gökyüzünü de sadefe benzetmektedir:

Mihr ü meh iki dür-i şeh-dânedür gerdün sadef

Lîkin ol şeh kıymeti efvân olur bir dânedür (Tulum vd. 1977: 263)

Yahya Bey de gemiyi sadefe, içindeki gönül kapıcı güzelleri de taze, el değmemiş inciye benzetmiştir:

Sadef olur o keştî-i şînâver

İçinde dil-rübâlar lûlû-yi ter (Çavuşoğlu 1977: 254)

5. Kehribar (Keh-rübâ, Kâh-rübâ)

Sarmaşık taşı ve süksen de denilir. Ağaçların reçinelerinin toprak altında yüzlerce yıl basınç altında kalmalarıyla oluşmuştur. Bu taş sarı, yeşil ya da siyah olur. Sürmekle ufak parçaları çekecek kadar elektriklenir (Kuşoğlu 1994: 89). Strese iyi gelme ve kanın pıhtılaşmasını önleme özelliği vardır (Ethem 1990: 45, 91). Oltu taşı da bir tür kehribardır.

Şiirlerde çok az geçer. Parçaları çekici olma özelliği ve sarı rengi münasebetiyle kullanıldığı görülür.

Şu beyitte Zâfî, “Sarı ve zayıf vücudumu beden sanmayın, bir samandır, yüzüm onun kehribarına yapıştı” diyor:

Sanman beden durur ten-i zerd ü nizârımı

Bir kâhdur yapışdı yüzüm keh-rübâsına (Çavuşoğlu vd. 1987: 163)

Hayâlî Bey de, dünya lezzetlerinden sakınarak kanaatle yaşayanın çehresinin kehribar gibi sararacağını ve söz konusu kıymetli taşın nesnelere çekip tutmasından hareketle riyazet ehlinin de iki cihana hâkim olacağını dile getirir:

Çehreni eyler isen zerd riyâzetle eger

Kapasın iki cihânı nitekim kâh-rübâ (Tarlan 1992: 89)

6. Lâciverd

Adından anlaşılacağı üzere rengi laciverttir. Tek mineral değildir. Kübik sistemde kristalleşir. Sodalit’in mavi renkli türüdür. Afganistan, Pakistan ve Sri Lanka’da çıkar (Ethem 1990: 22).

Lâciverd taşı divanlarda oldukça az geçmektedir. Daha çok rengi ile ilgili tasavvurlarda söz konusu edilmektedir.

Nev’î’nin şu beytinde geçen “kasr-ı lâciverd” terkihi ile, hem lâciverd taşı tozundan meydana gelen saray duvarının boyası, hem de gece gökyüzü manzarası ifade edilmektedir. Sabah olunca değişen bu manzara, güneşin gökyüzünü yıldızlaması olarak tasavvur edilmektedir. Bu tasavvurda iyi lâciverdin üzerinde altın renkli sarı noktalar (Yahyâ Bin Muhammed el-Gaffârî 340: 54b’den Kutlar 2005: 32) bulunmasının tesirli olması muhtemeldir:

Nitekim ola mücedded işbu kasr-ı lâciverd

Her seher anı zer-endûd eyleye mihr-i cihân (Tulum vd. 1977: 115)

Nitekim şu beyitte de gece yıldızlarla dolu gökyüzü manzarası verilmiş; felek yıldız incileri için lâciverd mücevher kutusu olarak hayal edilmiştir:

Ol dürr-i bî-bahâya felek dürc-i lâciverd

Ol genc-i bî-nazîre cihân bir harâbedür (Tarlan 1970: 305)

Aşağıdaki beyitte lâciverdî, iham-ı tenasüble renk anlamının yanında kıymetli taş anlamı ile de düşünülebilir:

Hasret-i la' l u lebin bîmârî ger fâsd itdüre

Lâciverdî reglerinden la' l ile mercân akar (Tarlan 1968: 315)

Şu beyitte de lâciverd, altın yüzükte yüzük kaşı olarak düşünülmüştür. Âşığın halka gibi görünen boyuna sevgilinin attığı taşlar onda koyu renkte bir iz bırakmıştır. Bu iz, rengi dolayısıyla lâciverd taşına, âşığın sararmış vücudu da altın yüzüğe benzetilmiştir:

Halka-i kaddümde dir gören nişân-ı sengünü

Hâtem-i zerden niğîn-i lâciverdün var senün (Tarlan 1970: 315)

7. La' l

Parlak al renkte, billurlaşmış, saydam alüminyum oksidi olan değerli taştır. En çok beğenileni Bedağşan dağlarından çıkartılır. La' l hakkındaki bazı inanışlar şunlardır: Aslında ak bir taş olduğu hâlde, ciğer kanıyla boyanıp güneşe bırakılır ve güneşin etkisiyle kırmızı renge bürünür. Rengini güneşten alır. Bir kimse parmağında la' l yüzük ya da üstünde la' l taşıya, korkulu rüya görmez, şehveti tahrik eder (Onay 1994: 274; Kuşoğlu, 1994: 98.). La' l insana hüzün verir, ahlâkı bozar (Tarlan 1936: 10).

Divanlarda çok sık kullanılan taştır. Kırmızı olması hasebiyle sevgilinin dudağı, yanağı dışında şarap, gül için benzeyen unsuru olur. Yani genellikle la' l denince istiare yoluyla dudak ifade edilmiş olur. Hakkındaki bazı inanışlar da şiirlerde sıkça yansıtılır.

Dudak olarak kullanılınca da genellikle âb-ı hayât, şerbet, zülâl (saf, hafif, soğuk, güzel, tatlı su) zenzem, Selsebîl (cennette bir çeşmenin adı, hafif ve tatlı bir su), nar tanesi gibi sulu ve tatlı maddelerle benzerlik içinde ele alınır. Ayrıca la' l, dudak olması hasebiyle, can-bahş, âbdâr, şeker-rîz, şifa-bahş, tiryâk (panzehir), İsâ, Rûhulemîn (Cebrail), ihyâ eden, dür-feşân gibi sıfatlarla birlikte kullanılır.

Şiirlerde la' l'in kırmızı renginin oluşumu ile ilgili birtakım inanışların söz konusu edildiği göze çarpmaktadır. Bunlarla ilgili örnekleri şöylece verebiliriz:

Ciğer kanıyla boyanıp güneşte kızartılarak kırmızı rengini aldığına inanılır:

Ki katra katra ciğer kanıdır görinen la' l

İlün gözi yaşıdır tâc-ı şehde dürr-i semîn (Çavuşoğlu 1977: 82)

Kâş cismümi felek daş ide bîdâde dözem

Ma'den-i la'l kimi çün cigerüm kan eyler (Akyüz vd.1958: 99)

Güneşin tesiriyle kırmızı renge büründüğü kabul edilir:

Kara taşı la'l iderken âfitâb-ı zer-feşân

Dest-i cûdında anun bir kehrübâ-yı rûzgâr (Çavuşoğlu vd. 1981: 38)

Kıllur şem'-i cemâlün nûrî tab'-ı tîremi rûşen

Güneşdür seng-i bî-mikdârı la'l-i âbdâr eyler (Akyüz vd.1958: 76)

Süheyl yıldızının ışığının eşyaya kırmızılık vermesi özelliği sebebiyle, la'lin de rengini bu yıldızdan aldığından bahsedilir:

Süheylin pertevi seng-i Badahşî la'l eder likin

Gözüm yaşını la'l eyledi dürr-i benâgûşî (Tarlan 1992: 295)

Beyitlerde çokça dikkat çeken başka bir mevzu da la'l-su münasebetidir. Bu konuda, ileri sürülen “ Dudak ile la'l benzerliği söz konusu olduğunda rengin yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak suyun işaret edildiği birçok beyit mevcuttur. Bu kullanım Tuhfe-i Murâdî’de işaret edilen ‘akrebî ve piyâzî la’lin, ağızda çok tutulduğunda susuzluğu gidereceği’ yolundaki inanışın beyitlere yansımından kaynaklanmaktadır.” (Kutlar 2005: 22) şeklindeki görüşe katılıyoruz. Bu husustaki beyitlerden bazıları şunlardır:

Selsebîl-i la'lüne Zâfî be-gâyet teşnedür

Sûre-i Kevser hakıyçün çâre kıl kandurmaga (Çavuşoğlu vd. 1987: 220)

Susamış cânlara la'lün şarâb-ı zindegânîdür

Kara günlülere zülfün hayât-ı câvidânîdür (Çavuşoğlu vd. 1981: 201)

Elif kaddünle la'lün mîmini gördükce aksinden

Olur mir'ât-ı çeşmümde hemân ol lahza mâ peydâ (Çavuşoğlu 1977: 280)

Şu beyitte dudak anlamındaki la'lin sıfatının Hz. İsa olarak (İsî-la'l şeklinde) verilmesinin ilgi çekici kullanım olduğunu düşünebiliriz. Burada la'l, Hz. İsa gibi ölüleri diriltici olarak tasavvur olunmuştur:

Tâze tâze cân bulam irdükce İsî-la'lüne²

Topragumdan kûze eylerse eger hazzâf ana (Tarlın 1968: 48)

8. Mercân

Deniz dibindeki kayalarda oluşan, kalker yapılı, ağaç gibi dalı budaklı görünüşlü, taşlaşmış hayvan fosilleridir. Kırmızı, pembemsi ve siyah renkleri vardır.

Saralının boynuna muska gibi asılırsa, sarayı giderir. Üzerinde taşımak nıkrîs (mafsallarda meydana gelen ağrılı hastalık) hastalığına iyi gelir. Müferrihat içine koyup yemek kanı saflaştırır. Dövülmüşü sürmeye katılıp göze çekilirse, göz sinirlerini güçlendirir ve gözün parlaklığını artırır (Kutlar 2005: 66).

Beyitlerde mercan ile, kırmızı rengi dolayısıyla âşîğın kanı, kanlı göz yaşları, sevgilin dudağı; pençeye benzeyen görünüşü ile de kirpik ve -bir yerde olmak kaydıyla- beş beyitlik gazel ifade edildiği görülmektedir.

Şu beyitte âşîğın kanlı göz yaşları, sevgiliye küpe olarak tasavvur edilmiştir:

Cismini halhâl ider mercân-ı eşkin gûşvâr

Nev'î-i zârün kebûter-bâz olaldan dilberi (Tulum vd. 1977: 526)

Hayâlî Bey'in, aşkı tasavvuf büyükleri Cüneyd'in ve Bâyezîd-i Bestâmî'nin elinde gönül kanından meydana gelmiş mercan tespih olarak tanımlaması da dikkat çekicidir:

Cüneydin Bâyezîdin hûn-ı dilden

Elinde sübha-i mercânıdur aşk (Tarlın 1992: 117)

Nev'î'nin şu beytinde de kırmızı mürekkeple yazılan şiirlerden her biri, şiir denizinin ele benzeyen mercanı olarak ifade edilir. Burada kullanılan "pençe-i mercân" terkihi, beş beyitlik gazelleri hatırlatmaktadır; çünkü pençe ile beş sayısı ilgilidir.

Sürh ile mektûb olan eş'âr-ı rengînüm benüm

Her birisi bahr-i nazmun pençe-i mercânıdur (Tulum vd. 1977: 91)

² Bu beytin Fuzûlî'nin Su Kasidesi'ndeki şu beyti hatırlattığını belirtebiliriz:
Dest-bûsî ârzûsıyla ger ölse dostlar
Kûze eylen toprağum sunun anunla yâre su

9. Mihenk (Mihek, Mehek, Meheng)

Altın ve gümüşün ayarını tespit etmek için kullanılan siyah sert bir taştır. Ayarı öğrenilmek istenilen maden önce taşın üzerine sürülür. Sürülen iz üzerine önce kezzap, sonra tuz ruhu sürülür. Mihenk taşının üzerinde beliren renge göre altın ve gümüşün ayarı tespit edilir (Kuşoğlu 1994: 110).

Mihenk, beyitlerde altın ile gümüşün ayarını tespit etmede yardımcı olma özelliği dışında, siyah rengi sebebiyle bazı tasavvurlarda ve sevgilinin beni, saç için benzetmelerde yer alır: Zâfî, mihek taşının altın ve gümüşün ayarını tespit etmeye yaraması sebebiyle, rengi bakımından sevgilinin miheke benzeyen benine altın gibi sararmış yüzünü sürmek istediğini tasarlar:

Hâl-i siyâhuna süreyin rûy-ı zerdümi

Sarrâflar zeri miheke serverâ sürer (Tarlan 1968: 303)

Mehek, övülenin pâk nazarı olarak kabul edilir ki burada yine bu taşın ayar tespit edebilme özelliğinden istifade edilmiştir:

Geldüm ki nakd-i ma'rifetüm sana arz idem

Zirâ ki beglerün nazar-ı pâkidür mehek (Tulum vd. 1977: 190)

10. Şeb-çerâğ

Türkçe adı şimşirek taştır. Geceleyin parlayan yakut ya da incidir.³ Dür-î şebgûn de denilen bu taş, rivayetlere göre geceleyin parlarmış. Gâv-ı bahrî (deniz öküzü, deniz aygırı) karaya çıkınca, ağzında getirdiği şebçerâğı otlayacağı yere koyar ve onun aydınlığında otlarmış (Mütercim Asım 2000: 713; Levend 1984: 421). Avcılar onu hayvanın ürkütülmesi sonucu ele geçirirlermiş (Pala 1995: 503).

Şiirlerde çok az geçen şeb-çerâğ, aydınlatma özelliğinin yanı sıra parlaklığı sebebiyle de kılıç ve yanak ile ilgili benzetmelerde kullanılır.

Bâkî, padişahın kılıcının parlaklığını zulmün karanlığını yok eden şebçerâğ olarak nitelendirmiştir:

Şebçerâğ-ı zulmet-i zulm eyledi şemşîrünü

Çarh-ı gerdân fîgun elmâsın dirahşân eyledi (Küçük 1994: 23)

³ Şebçerâğ hakkında şu bilgilere de yer verilmektedir: "Zamân-ı kadîmde bir yâkût var-ıdı, gicede cırâk gibi yanar-ıdı, çevresine aydınlık vîrür-ıdı, ana kevkeb-i şeb-efrûz dirlerdi, gevher-i şeb-çirâğ diyü ol yâkûta ad komışlardı. Ol gevher Keyhüsrev eline gimmiş idi. Keyhüsrev ana câm-ı cihân-nümây diyü ad komışdı. Ol yâkût sonra Anûşirvân-ı Âdil eline girdiydi ve Anûşirvân hazinesinden Bağdat halifelerinün hazinesine girdi" (Argunşah 1999: 119). Ayrıca şebçerâğ için bk. (Kutlar 2005: 21).

Nev'î, şu beyitte, sevgilinin yanağında âdetâ seyyâre gibi akıp giden ter damlalarını, parlak görünüşü itibarıyla, denizdeki şeb-çerâğâ benzetmiştir. Burada bu taşın karaya çıkarılmadan önce denizde bulunduğu da işaret vardır:

Ey kamer seyyâre-veş olmuş yanagun pür-arak

Görmeyen görsün bu gün deryâda dürr-i şeb-çerâğ (Tulum 1977: 407)

11. Yâkût

Kırmızı, sarı, gökrenk, beyaz mehtâbî olmak üzere dört çeşit renkte olur. En kıymetlisi kırmızı, şeffaf nar tanesine benzeyenidir (yâkût-ı rummânî); buna Behremanî, Behreman, Bahramen derler. Eskiler yâkûta elmastan başka hiçbir şeyin tesir etmediğini kabul etmişlerdir (Tarlan 1936: 10).

Yakut ile ilgili şu özelliklere ve inanışlara temas edilmiştir: Ateşe dayanıklıdır, erimez. Bütün taşlardan ağırdır. Elektriği bir iki saat muhafaza edebilir. Boğaza asılırsa, cin dürtmesi ve vesveseye iyi gelir. Emilirse harareti keser. Kışın suya atılırsa su donmaz (Onay 1994: 432; Kuşoğlu 1994: 161). Taşyana mehabet ve vakar verir; ağza konursa tükürüğü akıtır; sihir ve sarayı izale eder; kalbi takviye eder, ferahlık verir (Tarlan 1936: 10). Dövülüp karanfille yenirse, yürek çarpıntısını giderir. Ezmesi yenirse zehrin zararını giderir. Taşyan, suda boğulmaz (Onay 1994: 433; Kuşoğlu 1994: 161)). Yenildiğinde kalbe iyi geldiğinden "yâkût-ı müferrih" denilen bir çeşit pahalı bir şerbet de yapılmış.

Bu taşla ilgili fakirliği yok ettiğine dair "Yakut yüzük takınız, çünkü o, fakirliği ortadan kaldırır", "Kim kaşı yakût olan bir yüzük edinirse, Allah o kişiden fakirliği kaldırır" (İbnü'l Cevzî 1983: 9, 60'dan Uysal 2004: 280) meallerinde mevzu hadisler de vardır.

Divanlara, bazı özellikler ve hakkındaki inanışların yansıdığı görülmektedir. Kırmızı rengi münasebetiyle de, sevgilinin ağız, dudağı, âşığın göz yaşı ve şarap için benzetme unsuru olur.

Şu beyitte yâkûta ateşin tesir etmemesi ve harareti kesmesi söz konusu edilmiştir:

Bedenün var ise yâkût-ı musaffâdur kim

Âteş-i tâbiş-i teb itmedi hergiz ana kâr (Tulum 1977: 79)

Yâkût insana ferahlık verir. Bu husus Zâtî'nin şu beytinde, sevgilinin yâkût gibi kırmızı ağzından çıkan mücevher değerindeki sözlerin ruha rahatlık vermesi şeklinde ifadesini bulur:

Kalbüme kuvvet viren kût-ı şeker-güftâridur

Rûhuma râhat viren yâkût-ı gevher-bândur (Tarlan 1968: 468)

Nev'î, kalbe iyi gelen yâkût-ı müferrih denilen şerbetten şöyle söz eder:

Def '-i gam kılmağ için bir hokka-i la'fîn ile

Sundi yâkût-ı müferrih andelîb-i zâra gül (Tulum 1977: 396)

12. Zeberced

Sarı ve açık yeşil renkli bir taştır. Başlangıçta zümrüt iken, sıcaklık azlığından tamamen olgunlaşmadan bağlanarak ortaya çıkmıştır (Kuşoğlu 1994: 166). Bu süs taşı, tezhib sanatında aharlı kâğıdın üzerindeki pürüzleri gidermeye yarayan mühre yapımında da kullanılmıştır.

Divanlarda yeşil rengi dolayısıyla felek, tâk ve hat ile ilgili benzetmelerde yer alır. Bu benzetmelerin çoğu *çarh-ı zeberced*, *tâk-ı zeberced*, *hatt-ı zeberced* gibi terkip hâlinindedir.

Sevgilinin atının tırnağı, aşığın sinesinde öyle bir yara açmıştır ki gövermiş hâli ve kavisli görünümü ile zeberced taka benzetilmiştir:

Sümm-i semendinin yiri sînemde ey sanem

Benzer harâb deyrde tâk-ı zebercede (Çavuşoğlu vd.1987: 242)

"Cenâb-ı Hakk'ın kudret elindeki kalemle, zeberced gibi yeşil feleğe altın-madeniyle dâl harfi yazıldı" denirken, gökyüzünde hilâlin görüldüğü anlıyoruz:

Kalem-i sun'-ı Hudâ ile yed-i kudretle

Zer ile çarh-ı zebercedde yazıldı dâl (Çavuşoğlu 1977: 66)

13. Zümrüd (Zümürüd)

Yeşil renkli beril kristalidir. Başlangıçta yâkût iken sonradan çeşitli tesirlerle yeşil renk alan değerli bir taştır (Ethem 1990: 2). Hakkındaki inanışlar şöyle sıralanabilir: Üzerinde bu taşı bulundurmamak, göz ağrısından korunmaya sebep olur. Ona bakanların gözüne parlaklık verir. Zehirlenmelerde panzehir olarak kullanılır. Yılanların gözlerine tutulduğunda onları kör eder. Sara ve melankoliye iyi gelir (Kutlar 2005: 64).

Şiirlerde zümrüde, yeşil rengi sebebiyle gökyüzü, yaprak, çemen, yara, döşeme ve duman ile ilgili tasvirlerle benzetmelerde yer verilir. Onunla, yılanla dair inanışlara telmihte bulunulur.

Bâkî, âşıkların başlarındaki âh ateşinden meydana gelen dumanın mahiyetinin anlaşılmadığını, yeşile çalan rengiyle zümrüt taç zannedildiğini belirtir:

Tâc-ı zümürürdî görinür var ise meger

Bâlâ-yı serde illere dûd-ı kebûdumuz (Küçük 1994: 219)

Zâtî de şuh sevgilinin attığı taştan oluşan yarayı renk itibariyle zümrüd olarak niteler ve değerli taşın da yılan diye vassettiği düşmanın gözünü kör edeceğini söyler. Şairin buradaki tasavvuruna zümrüdün yılanın gözünü kör edeceği inancı⁴ kaynaklık eder:

Ey mâr-ı adû körlüğüne var zümürürd

Ol berre-i şûh urduğı taşun beresinde (Çavuşoğlu vd. 1987: 293)

Bu çalışmada, XVI. yüzyıl şairlerinden Bâkî, Fuzûlî, Hayâlî, Hayretî, Nev'î, Yahyâ Bey ve Zâtî'nin divanlarında geçen akîk, elmâs, firûze, inci, kehribar, lâciverd, la'l, mercân, mihenk, şebçerâğ, yâkût ve zümrüd üzerinde durulmuştur.

Söz konusu kıymetli taşlar hakkında verilen bazı ilmî bilgilerin dışında, onlara atfedilen inanışlar ve rivayetler de aktarılmaya çalışılmıştır. Bu inanışların ve rivayetlerin bazılarının aslının olup olmadığı ile ilgili olarak ulaşılabilen kaynaklardaki bilgiler de sunulmuştur.

İnci, la'l ve yâkût sevgilinin güzellik unsurlarını ifadede daha çok kullanıldığından, tabii olarak şairlerde diğer taşlara göre daha fazla geçmektedir.

Taşların genellikle rengi ve şekli ile ilgili olarak benzetmelerde yer aldığı, tasavvurlara konu olduğu tespit edilmiştir. Bazen de çeşitli hassalarla, kendilerine atfedilen özelliklerle ve haklarındaki birtakım inanışlarla şiirlere yansıtıkları görülmektedir.

⁴ Bu inanışın aslının olmadığına dair bir rivayete şöyle temas edilir: "...Bellûtî engerek yılanının zümürde baktığı zaman derhal kör olacağı belirtildikten sonra bunun doğru olmadığını işaret eden şu bilgiye yer verir: 'Ammâ Hâce Ebû Reyhân'dan mervîdür ki Harzemşâh bir ef'inün bogazına bir ikd-ı zümürürd bağlatdı bir yıl ol ef'iyyi hîz eylediler aslâ gözine hael gelmedi... zümürürdi dögüp ef'inün gözine ekdüm kûr olmadı'" (Yahyâ Bin Muhammed el-Gaffârî 340: 29b'den Kutlar 2005: 20)

KAYNAKÇA

- AKYÜZ, Kenan vd. (1958), *Fuzûlî Türkçe Divan*, Ankara: TTK Basımevi
- ARGUNŞAH, Mustafa (1999), *Muhammed b. Mahmûd-ı Şirvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1977), *Yahyâ Bey Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, Ali (1981), *Hayretî Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed - TANYERİ, Ali (1987), *Zâtî Dîvanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) III*, İstanbul: İÜEF Yayınları.
- ETHEM, Mehmet Yaşar (1990), *A'dan Z'ye Kıymetli ve Yarı Kıymetli Taşlar (Süs Taşları)*, Ankara: Mars Matbaası.
- İbnü'l Cevzî Abdurrahman bin Ali (1983), *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, (Tahkik eden: Abdurrahman Muhammed Osman), III., Beyrut: Dâru'l- Fikr.
- İbnü'l Cevzî Abdurrahman bin Ali (1997), *Kitâbu'l-Mevzûât mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûât*, (Tahkik eden: Nureddin Boyacılar), III., Riyad: Advau's-Selef yay.
- KUŞOĞLU, Mehmet Zeki (1994), *Resimli Ansiklopedik Türk Kuyumculuk Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KUTLAR, Fatma Sabiha (2005), *Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhir-nâme*, Ankara: Öncü Kitap.
- KÜÇÜK, Sabahattin (1994), *Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım*, Ankara: TDK Yayınları.
- LEVEND, Agah Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlâr*, 4. bs. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Mütercim Asım Efendi (2000), *Burhân-ı Kâtî*, (Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara: TDK Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat (1994), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, (Haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- PALA, İskender (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 3. bs. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1936), *Divan Edebiyatında Tevhidler*, İstanbul: Burhaneddin Matbaası.
- TARLAN, Ali Nihad (1968), *Zâtî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, I* İstanbul: İÜEF Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1970), *Zâtî Dîvânı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı, II* İstanbul: İÜEF Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihad (1992), *Hayâlî Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- TULUM, Mertol - TANYERİ, Ali (1977), *Nev'î Dîvan (Tenkidli Basım)*, İstanbul: İ.Ü.E.F. Yayınları.
- UYSAL, Muhittin (2004), *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, Konya: Yediveren Yayınları
- Yahyâ Bin Muhammed el-Gaffârî, *Kitâbu Cevheri'l-Cevâhir*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hırka-i Saâdet 340.

VAROLUŞ-BİLİNÇ EKSENİNDE İKİ UYUMSUZ TİYATRO YAZARI VE İKİ OYUN: IONESCO (DERS), TARDIEU (GEREKSİZ TERBİYE)

Yrd. Doç. Dr. H. Nalân GENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı
ngenc@omu.edu.tr

Özet

İki büyük dünya savaşı ve endüstri devriminin hemen sonrasında yaşanan sosyal, politik ve ekonomik değişimin etkileri insan yaşamının her alanında doğrudan duyumsanmıştır. Böylesi boşucu bir ortamda, kendini dünyaya atılmış gibi duyumsayan insan, tüm umutlarını yitirmiş, yaşamdan hiçbir şey beklemez hale gelmiştir. Yaşam da ölüm de boş ve anlamsızdır. Ne yaşamı ne de ölümü kendi elindedir. Varlık sorunsalıyla kuşatılmış ve onun üstesinden gelmeye çalışan birey, büyük bir boşluk içinde bulur kendini. Varlığın anlamının arayışında önce kendini, sonra da varlığın özden önce biçimlendiğini keşfeder yani önce var olduğunu ardından kendi özünü yarattığını bulur. Başka bir deyişle, kendini nasıl tanımlarsa öyle olur. Kendi özünü oluşturmaya çabalarken kendisini yeniden anlar, ayırır, varır, diğerlerini ve yaşamı tanır. Bu oluşumda hem seçer hem seçilir. Aynı çağda ve ortamda beliren Varoluşçuluk ve Uyumsuz Tiyatro arasında benzerliklerin olduğu açıktır. Bu düşünceden hareketle, bu çalışmada, Uyumsuz Tiyatronun iki başat yazarı ve oyunu incelenmiştir. Ionesco'nun *La Leçon (Ders)* ve Tardieu'nün *La Politesse Inutile (Gereksiz Terbiye)* isimli oyunları Varoluşçuluğun temel ilkeleri yönünden ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ders, Gereksiz Terbiye, Varoluşçuluk, Uyumsuz Tiyatro, Ionesco, Tardieu.

TWO ABSURD PLAYRIGHTS AND TWO PLAYS: IONESCO (THE LESSON), TARDIEU (THE USELESS COURTESY) IN THE AXIS OF EXISTENCE-CONSCIOUS

Abstract

The causes of social, political, economical changes after two great World Wars and Industrial Revolution have been directly felt in many dimensions in human life. A man as an outcast in the universe has lost his hope for life. His life is unimportant and his death is insignificant. Neither his life nor his death is in his hands. The man, the matter of the existence of whom comes before his ego, finds himself in a big nullity, striving for overcoming the universe. While he is searching for the significance of his existence, he finds out the fact that he comes before the core of his existence; that is to say that first he exists, then he creates his core. In other words, he becomes a man as he defines and forms. By this way, during the struggle of his making his core, he knows himself, others, and comprehends his life. In the process, he both chooses and is chosen. In the same period it is seen that the existentialist doctrine and absurd theatre have similarities in many respects. By this approach in this study, two important playwrights and two plays representing the absurd theatre better have been discussed. *La Leçon* by Ionesco and *La Politesse Inutile* by Tardieu have been analysed with regard to the principles of Existentialist Doctrine.

Key Words: The Lesson (La Leçon), The Useless Courtesy (La Politesse Inutile), Existentialism, Absurd Theatre, Ionesco, Tardieu.

VAROLUŞ-BİLİNÇ İKİLEMİNDEN UYUMSUZA

I. ve II. Dünya Savaşları'ndan sonra insanların içinde bulunduğu ve yaşadıkları bunalım özellikle Avrupa ülkelerinde öylesine güçlü bir etki yaratır ki, insanın bütün boyutlarıyla irdelenmesi kaçınılmaz olur. İnsan yaşamında büyük bir yıkım olarak beliren bu sonuç, yalnızca somut olarak değil aynı zamanda var olmanın yarattığı boşuntuyla da kendini gösterir. Bir 20. yüzyıl felsefe akımı olan Varoluşçuluk, insanın hiçbir değer, yasa ya da yasaklamaya bağlı kalmaksızın varlığını ortaya koyması ve sürdürmesi ilkesine dayanır. İnsanın özgürlüğü en yüce değerdir ancak varlığı değersizdir, anlamsızdır. Bu görüşe göre, karamsar ve bunalımlı insan varlığını mantık, sağduyu veya erdemle değil, moral yasaların ve ahlâki tüm sorumluluklardan arınmasıyla gerçekleştirir. İnsanın eylemlerle tanımlandığı bu evrende birey yaşamı boyunca sürekli eylemde bulunmaktan başkası da gelmez elinden. Edimleriyle dünyanın anlamını ve oradaki yerini bulmaya yazgılı olduğu için eylem. Kendi yazacağı yazığa tutsak insan son derece yarımsız ve tek başınadır. Eyleme edimi kişinin varolma bilincine ulaşmasında bir sorumluluk olarak belirir. Ne gelecekte ne de kendisinde hiçbir şey beklemeyen, buna da hakkı olduğunu düşünmeyen yalın birey çıkar ortaya. Yaşam karşısında tüm güçsüzlüğüne karşın insan ölüme yazgılı bir varlık olarak büyük bir hiçlik duygusu içinde gitgeller yaşar.

Aksoy'un "Yazın ile felsefenin eylemde buluşması" (1981) olarak tanımladığı Varoluşçuluk, özellikle Fransa'da yaygınlık kazanan felsefi bir düşünce akımı olarak değerlendirilmektedir (1). Varoluşçuluk bir düşünce akımı olmasına karşın yazına taşıdığı temelleri ve benzerlikleri nedeniyle modern toplum insanının çaresizliğini, umutsuzluğunu, yalnızlığını, başkaldırısını sıklıkla saçma ve bunalım imgesiyle güçlendirir. Varoluşçuluğun böyle bir ortamda güçlenmesi de büyük bir bunalım dönemi geçiren tüm umutları kaybolmuş bireyin kendini anlattığı çığılığı olmuştur. "İnsan evreni aşabilir mi aşamaz mı?", "Aşarsa nereye dek varır bu aşma" gibi sorunlar söz konusudur (Akarsu, 1979: 108-109). İnsanoğlu ilkin vardır, yaşam sahnesine atıldıktan sonra kendi özünü yine kendi yaratır.

İnsan, bilinci ve iradesi olmasına karşın, eli kolu bağlı olarak nesnel dünyasında yaşamaya zorlanmış, yaşamaya terkedilmiştir. Bu yüzden varoluş öncelikle bir varlık sorunsalı olarak belirir. Sartre'in deyişiyle giderek insanoğlu "nedensiz, sorumsuz, anlamsız bir varlık", "tarih denen arabaya hayvanca koşulmuş, savaşı ve ölümü bekleyen bir varlığa" dönüşmüştür (Sartre, 1993: 10-11).

İnsanın doğasında bulunan 'ben'le 'varoluşunun' ayrılmazlığı üzerine 1930'lu yıllarda kurulan ve Descartes'ın "düşünüyorum, öyleyse varım" söylemiyle bir düşün olgusuna dönüşen Varoluşçuluk, "var oluş, özden önce gelir" görüşünü savunur. İnsanın ne yapsa da değiştiremeyeceği ya da engelleyemeyeceği ölüm karşısındaki çaresizliğinin, zavallılığının ve korkularının sorgulamasını anlatır. Doğal bir varoluş kabullenmesiyle insanın ne ise o olduğu değil, ne olmuşsa o olduğu görüşü savunulur. Öz ile anlatılmak istenen bir

nesnenin özelliklerinin değişmez bütünlüğü toplamıdır. Varoluş ise evrende somut olarak bulunmadır. J.P.Sartre'in Action'da, 27 Aralık 1944 tarihinde belirttiği gibi "önce insan vardır, şu ya da bu olması daha sonra gelir".

Kendi seçimi dışında dünyaya atılmış olan bu insan, özünü yaratma uğraşısında savaşmayı, acı çekmeyi, üzülmeyi, sevinmeyi öğrenir. Böylece varlığını özünden önce tanır ve oluşturur. Bu yüzden özünü oluşturmada ilk önce kendisi sorumludur. Bu bağlamda, kişinin varoluşu her zaman tek ve bireyseldir. Bu bireysellik varoluş sorunsalını beraberinde getirir ve varlığın anlamı araştırılır. İnsan var olmadan önce hiç kimsenin hiç bir şeyin anlamı da, değeri de yoktur. Yaşamı anlamlandıran insanın kendi var oluşu, yaşamıdır. İnsanın varoluşu anlama çabası anlamlandırma, açıklama, bilme ile açıklanır. Yaşamı anlamlandırmada yalnızca ve yalnızca kişinin kendisi ve değerleri etkindir. Yaşamaya başlamadan önce hayat yoktur, hayata anlam veren yaşayan insandır. İnsanın çevresine, içinde bulunduğu topluma ve kendisine yabancılaşması ve bunun doğurduğu bunalımla baş etmede çaresizliği anlatılır.

Böylesi bir dünyada dini düşünce ve inanışların sarsılması, bilim ve teknolojinin insan yaşamına olumsuz etkileri, endüstrileşmenin düşünüldüğü gibi insan yaşamını kolaylaştırıcı değil darmadağın edici etkisinin kullanılması, insan hakları ve demokrasinin sosyal düzeni koruma ve sürdürmede evrensel bir anlamsızlığa dönüşmesi insan yaşamını yıkan temel nedenler olarak doğmuştur. Modern insanı simgeleyen yalnızlık, eylemsizlik, güçsüzlük, sıkıntı ve güvensizlik duyguları böylece Uyumsuz Tiyatroya konu olan temel izlekler olarak belirmiştir. Bu dönemin yazarlarının sıklıkla sahnelerinde yansıttıkları da işte bu insanın kendisine ve yaşadığı dünyaya duymuş olduğu en büyük açmazı olan uyumsuzluk ve yabancılaşma durumudur. Yaşamaktan yorulmuş bu yalnız ve çaresiz insan eylemsizlik içinde uyurgezer bir ruh hali içerisinde yaşar. Hiçbir şey yapmaya istekli olmayan bu insan iç sıkıntıları içinde kıvrırır, büyük bir bitkinlik ve boşluk, boşunluk içinde yitip gider. Yaşamdan bezmiş bu insanlar yaşıyormuş izlemi verirlerken oyalanırlar. Umutlanacak veya eylem yapacak, kendilerine anlam üretecek ne bir hedefleri ne de bir amaçları vardır. Birbirinden kopmuş insanların uzaklaşmaları aralarında varmış gibi görenen ancak hiç anlam taşımayan kopuk diyaloglara dönüşür. Yalnızlık çemberi insanı öylesine kuşatır ki konuşmaların içleri boşalır, sözler sağdan soldan gelen bazı uğultulara dönüşür. Kendilerini anlamada sözden yoksun kalan kahramanlara dramaturjik anlatım araçları destek verir. Kahramanlar gibi sözlerin de içleri boşalınca geriye Uyumsuz Tiyatroda imgesel anlamla güçlenmiş olan sahne, anlatım dilini oluşturur. Dil yoktur, eylem yoktur bu yüzden de sahnede kullanılan aksesuarlar, nesnelere, ses, ışık, kostümler, her türlü ilişki, duygu ve durumun anlatımı olma işlevini yaratmada grotesk tiyatro dünyasında kimi zaman başlı başına kimi zaman da yardımcı öğe olarak kullanılır. Bu anlamda Klasik Tiyatro geleneğinin vazgeçilmezi olan öz, biçim ve dil yanında dekor, olayda bütünlük, kahramanlar gibi pek çok etken Uyumsuz Tiyatroda farklı anlamlar kazandırılarak zenginleştirilmekte, görsel dili yani bir sahne dilinin oluşması ön plana çıkmaktadır. Sahnede olaylar çarpıtılarak, minimize edilerek,

karikatürleştirilerek, hatta çirkinleştirilerek gösterilir. Bu anlatım biçiminde korkulu düşler, içgüdüler, tasarılar, karabasanlar, bastırılmış duygular ürkütücü veya gülünç olan herhangi bir moral veya estetik gereklilik olmadan rahatlıkla sahnede somutlanır. Mantıksal bir oyun kurgusundan uzak bu oyunlarda uyumsuz ve anlamsız olan, gerçek ile düşün iç içe olduğu bir uzamda yansıtılır.

UYUNLARI VAROLUŞÇULUĞUN İLKELERİ BAĞLAMINDA BİR ÇÖZÜMLEME DENEMESİ

Oyunları varoluşçu bir yaklaşımla ele almada ilk ve en önemli etken kuşkusuz Uyumsuz Tiyatro gibi bu felsefi akımın da doğuş yerinin Fransa olmasıdır. Tıpkı uyumsuz ve saçma bir dünyada ölüme yazgılı olan insanın trajikomik durumu gibi Varoluşçuluk felsefesi de insan yaşamında her şeyin rastlantısal ve amaçsız olduğu görüşünden doğar. Ne insanı ne de içinde bulunduğu evreni mantık yoluyla açıklamanın yolu vardır. Maddesel varlığı ile yaşayan insan, içgüdülerinin etkisi altında kendisini bir kaos içinde duyumsar yaşamı boyunca. Yirminci yüzyılın öncü sanat akımlarından Varoluşçuluk düşüncesiyle Uyumsuz Tiyatronun ilkelerinin örtüştüğü açıktır. Uyumsuz Tiyatroyu, “insan durumunun saçmalığının verdiği metafizik acının dramı” olarak tanımlayan Martin Esslin’in bu sözleri iki yazınsal hareketin ortaklıklarını çarpıcı bir şekilde sergilemektedir.

Farstan burleske pek çok öge taşıyan *Ders (La Leçon)*, Ionesco’nun ikinci oyunu olup Uyumsuz Tiyatroda yeni bir güldürü türü olarak 1950 yılında yazılmıştır. 1951 yılında Paris’te Théâtre de Poche’da oyunda öğretmenini oynayan ve aynı zamanda oyunun yönetmeni olan Marcel Cuvelier tarafından sahneye konulmuştur (2).

Ionesco oyunlarının tipik niteliği olan sarmal/dairesel (çevrimsel) yapı bu oyunda da vardır. Oyun bittiği yerden tekrar başlayarak koskoca bir kısır döngüyü izleyicinin gözleri önünde somutlar. Pantomimle balenin esintilerini duyumsatan ve dinsel bir töreni anıştıran trajik final sahnesi cinsel doyumunu görsel ve dilsel boyutta yansıtır. Hatta oyunu inceleyen bazı eleştirmenler “bir takım cinsellik öğelerine rastladıklarını ileri sürmüşler ve oyunu kısaca bir öğretmenin öğrencisine duyduğu cinsel ilgi olarak yorumlama yolunu seçmişlerdir. Hatta oyunun sonunda işlenen cinayeti bir “seks cinayeti” olarak niteleyen eleştirmenler bile bulunmaktadır” (Acarlıoğlu, 2002: 247). Oyunun kişilerini 50-60 yaşları arasındaki öğretmen, 45-50 yaşlarındaki hizmetçi ve 18 yaşındaki öğrenci oluşturur. Öğrencinin yaşı, en üst yaş aralığındaki öğretmenle hizmetçi kadını arasındaki. Kesin olarak yaşı belli olan tek kişinin öğrenci olduğu ve 18 yaşın da reşit olma yaşı olduğu dikkate alındığında bu yaşın yazar tarafından bilinçli olarak belirlendiği anlaşılmaktadır.

Gereksiz Terbiye (La Politesse Inutile), kullandığı dil ve şiirsel biçemi ile Uyumsuz Tiyatro yazarları arasında kendine özgü bir tarz yaratan denemeci, şair, dramaturg, çevirmen ve sanat eleştirmeni Jean Tardieu tarafından 1947 yılında yazılmıştır (3).

Her iki oyun da yazarlarının ikinci oyunlarıdır. *Gereksiz Terbiye*'de kişilere ait bilgilerin Ionesco'ya göre daha da sınırlı olduğu görülmektedir. Profesör, öğrenci ve ziyaretçiden oluşan üç kişilik oyunda sahne bilgilerinde kişilere ait hiçbir bilgi ya da açıklamaya yer verilmez.

Hem Ionesco hem de Tardieu yazınsal yaşamlarına ilkin şiirle başlamışlardır. Ionesco daha sonraları öykü, deneme ve eleştiri yazılarına ve hatta resimlerini topladığı bir kitaba yönelirken, Tardieu için şiir ve resim daha öncelikli sırada yer almıştır. Ionesco'nun oyun yazarlığı konusundaki başarısı diğer alanlardaki yapıtlarını gölgede bırakmış, yazınsal yaşamında oyun yazarlığı ile yeni bir sayfa açmış, gerek oyunları gerekse tiyatro üzerine yazılarıyla yeni bir anlayışın temsilcisi olmuştur.

Ionesco'nun (1912–1994) (4) tüm tek perdelik kısa oyunlarına seçtiği başlıkların, geleneksel olana bir eleştiri, bir tepki olduğu görülmektedir. Oyunların alt başlıklarının karşı oyun, komik dram, naturalist komedi, trajik fars gibi isimlendirmelerle hem geleneksel tiyatroya bir karşıtlık hem de oyunda öykünün değil durumların sergileneceği izleyiciye duyumsattırılır. "Sahne, perde düzeni, giriş-çıkışlar; serim, düğüm, çözüm bölümleri umursanmaz. Eser bilmeceler, semboller ve saçma denilecek tasarımlarla doludur. Önemli olan, bir sevinç veya kaygının sebeplerini belirtmek değil, sadece o sevinç ve tasanın biçimini, oluşunu göstermektir" (Kabaklı, 1994: 462). Örneğin *Ders* isimli oyunun komik dram olarak isimlendirilmesi ciddi konuların komik tonda anlatılacağına ilk belirtisi olarak değerlendirilebilir. *Gereksiz Terbiye* ise bir profesörün kişiliği ve mesleğine yakışmayan bir davranış sergileyerek ziyaretçiyi tokatlaması oyunun isimlendirilmesinde ilk etken olur.

Uyumsuz Tiyatro geleneğinin öncü yazarları ve aynı zamanda çağdaşları olan Samuel Beckett, Arthur Adamov, Eugène Ionesco, Jean Genet ve Harold Pinter gibi Jean Tardieu (1903–1995) de özgür sesini kendi biçimiyle duyurmuştur. 1991 yılında yapılan bir görüşmede kendisine çalkantılı çağımız üzerine genel değerlendirmeniz nedir sorusu yöneltildiğinde şöyle yanıt vermiştir. "Kendimi tamamen kaptırmadan şiirsel ve politik değişimler boyunca gittiğim söyleniyor. En büyük eksikliğim, angaje olamamaktı. Ancak dışında da olamamaktı galiba" (5). O, gerek oyun yazarlığı gerekse diğer yazınsal çalışmalarında ayırt edici biçemi ve kendisini anlatma biçimiyle çağdaşları arasındaki özel yerini korumuştur. Dramatik yaklaşımını sergilerken çağdaşları onun "(...)Beckett, Ionesco ya da Genet'nin bazı yapıtlarının başarısından cesaret aldığı" vurgulamaktadır (Esslin, 1999: 208).

Oyun yazarı Jean Tardieu'ün öncelikle bir şair ve şiir çevirmeni olduğu unutulmamalıdır. Zaten bu şiirselliğinin izleri oyunlarında her zaman duyumsanmıştır. İki cilt halinde yayımlanan *Théâtre de Chambre* (Oda Tiyatosu) ve *Poèmes à Jouer* (Oyunluk Şiirler) isimlendirmeleri bile ilk bakışta bu şiirselliği açıkça imlemektedir. Bu kitaplarda toplanan oyunları kısa kabare niteliğindedir. Deneysel oyun olarak değerlendirilebilecek bu oyunlar lirik şiir biçimini de

içlerinde barındıran müzikaliterileriyle uyumsuzluğun ötesine geçerler. “Jean Tardieu, Eski Yunan'dan beri sürüp gelen ve bilinmeyen güçler karşısında yalnız ve çaresiz insan düşünün, varoluşçuluk ile yeni bir aydınlık kazanan macerasını, dizelerinde ve oyunlarında en başarılı şekilde dile getiren yazarlardan biridir. Geleneksel tiyatro kalıplarına karşı koymuş, ustalıklı kullandığı dil ve alaycı biçimi ile çağımız oyun yazarları arasında kendisine özgü önemli bir yer yapmıştır. Tardieu kısa ve öz oyunları ile uyumsuz tiyatro akımına yeni boyutlar kazandırmış, önemi gittikçe daha çok anlaşılan bir yazardır...” (Keskin, 1992).

Her iki oyunun ilk okunuşlarında duyumsanan ortaklıklarını yalnızca ‘benzerlik’ olarak değerlendirmek oyunların çözümlemesini sınırlayan bir etki yaratacaktır. Okur izleksel ayrışımardan fazlasını oyunları irdelemeye başladığında bulmaya başlayacaktır. *Gereksiz Terbiye*'de Profesör genç bir adamı sınava yolcu etmektedir. Ona bildiklerinden çok onları ne denli kullanabildiğini sorguladır. İnsanın eğitimi, ekinsel birikimi, sosyal yaşantısı ve sahip olduğu tüm değerler ne kadar donanımlı olduğunu değil, bunları ne ölçüde kullandığını başka bir anlatımla ‘kim’ olduğunu sorguladır. Öğrenci gider, yerine bir başka ziyaretçi gelir. Gereksiz bir kabalıkla ona karşılık veren profesör bir anlamda oyuna da ismini verir. Hatta onu tokatlarken hem kendi mesleki hem de Avrupalı kimliğine aykırı biçimde davranır. Düş ve karabasanla dolu bir yapı oyunun parçasıdır. Bu skeç, bu bakış açısıyla Ionesco'yu anırtır. Ancak her iki yazar da kendi biçimlerinde ortak içerik ve anlatım özelliklerini ustalıklı oyunlarına taşımasını bilmişlerdir.

Ders'te (6) varlığın sorgulanması ‘şimdi’ ve ‘burada’ olmayan insan imgesiyle yapılır. İnsanın ötelere aradığı tüm değer veya diğer sahip oldukları aslında kendi özündedir. Ancak bunu tam olarak duyumsaymayan insan boş ve anlamsız arayışını sürdürür. Aradıklarının ya da sorduklarının yanıtını kendinde ve varoluşunda bulamaz. Öğretmenin kendinden kaçmak için seçtiği evi, tüm hümanist değerlerin yerini nesnelere evrenine terk ettiği bir uzamdır. Öğretmen ne kendi özgürlük ve sorumluluğuna, ne de varlığına katlanabilmektedir. Bu yüzden günlük ve sıradan değerlere sığınma gereksinimini duyar.

Gereksiz Terbiye'de (7) düşsel bir evrenin tüm gizleri ve sorgulanması sahneye yansır. İnsanlık durumunun acınası saçmalığı akılcı bir yaklaşımla açıklanamaz. Bunun için oyunda düşünme ve düş gerçeğine dayalı bir dolantı vardır. Bu etki bazen öğretici bazen deneysel bazen de müzikal esintilerle duyumsanır. Kahramanların birbirleriyle ilişkileri ve söylemleri bile kesinlik taşımaz. Oyun konusuz bir oyun olma çabası içinde sürer gider. Kalabalığın kişisizleştirdiği insan birey olma çabasıyla devinir. Karşılıklı konuşma veya genel dil kurgusuyla dilin anlamsızlığını anlamlı bir müzik kurgusuyla verme çabası Tardieu'de çok çarpıcıdır. “Hayran olduğum kesinliktir ya da daha doğrusu Jean Tardieu'nün bir betikteki iletişim gücünü korumayı başardığı anlaşılabilir olmayan sanatı ki o sanatla her hecede sözcüğü aydınlatan her şeyi bulabilmeyi bilmiştir” (Marceau, 1977: 94-96). Tardieu'nün şiirsel imgelerle süslü oyunları oynanmak için yazılan şiirler ya da skeçlerdir adeta. Dilin durağanlığına müziğin ve biraz da

balenin devingenliği katılır. Hiç kahraman olmadan seslerle de "İonesco'nun alaycı karşıtiyatrosunu olduğu gibi Schehade'nin şiirsel tiyatrosunu da Adamov'un ve Genet'nin psikolojik düş dünyasıyla birleştirir" (Esslin, 1999: 215). Tardieu oyunlarında devinim ve ses, İonesco'da ise bale ve mim sözel olmayan anlatımın kurulması ve güçlenmesine katkı sağlar.

Oyunlar varoluşçuluğun ilkeleri doğrultusunda incelendiğinde varlık, sorumluluk, özgürlük ve iç sıkıntısı gibi alt başlıklar belirmektedir.

Var oluşun Özden Önce Gelmesi

Kişi, bireysel özünü oluşturmada kendinden başka diğerlerine karşı da sorumludur. Kendisini seçen insan aynı zamanda başkalarını da seçer, belirler. Kendisinin nasıl olacağını belirleyen insan aslında karşısındakinin kendine göre nasıl olması gerektiğinin de sınırlarını çizmiş olur. Bu sorumluluğun yükü o denli ağırdır ki, insan bu yükü ne denli taşıyabilirse o denli erdeme ulaşır, olgunlaşır yani insanlaşır. Var oluş-öz ikileminden önce var oluşun bu anlayış içinde nasıl değerlendirildiği bu sorgulamanın sınırlarını çizmiş olacaktır. Diğer varoluş felsefeleri gibi Sartre varlık olgusunu "kendinde varlık (l'être en soi); kendi için varlık (l'être pour soi) ve başkası için varlık (l'être pour autrui)" (Hızır, 2007: 90) olmak üzere üç aşamada incelemektedir. Bu saptamalar içinde 'kendisinde varlık' ve 'kendisi için varlık' (Murdoch, 1983) açıldığında Sartre için özün önceden var olmadığı ve varlığın tüm görünüşlerin bütünü olduğu kolayca anlaşılır. Kişinin kendisiyle özdeşleştiği, kendi kendisiyle dolduğu ve bunun dışındakilerle ilgisinin kalmadığı kendisinde varlık, "saçma, donuk bir şeydir. O varlık ne ise o'dur" (Sartre, 1966: 90). Kendisi için varlık, kişinin bu evrende kendisini 'fazladan' duyumsadığı yani "ne ise o değil, ne değilse o" (Sartre, 1966: 693) olarak değerlendirilecek bir ilkeye dayanır.

Evrendeki diğer tüm canlılar gibi ne oyunlardaki kahramanlar ne de diğerleri insan türüne ait özü yaratamazlar. Hepsi insandır ancak nasıl bir insan oldukları/olacaklarını seçimlerinin sonucu gösterecektir. Örneğin, 50-60 yaşlarında olan kişi profesör olmayı 40-50 yaşlarındaki kadın da hizmetçi olmayı seçmişlerdir (D; 80). Herhangi bir varolma ilkesi olmayan profesör hiçbir dayanağı olmayan varlığını ne bir sebebe dayandırabilir ne de bunu açıklayabilir. Sartre'm kendisi için varlık ilkesine dayandırdığı bu varlık "...sadece ve sadece bir bilinç olduğu nispette bilinç için bir şey haline gelmesidir" (Gürsoy, 1987: 22-23). Mesleki bu ayırmadan başka profesörün ve öğrencinin hatta hizmetçinin içinde olduğu sınıf, olaylar karşısında akıl yürütmeleri, fiziksel görünümünün her biri takındıkları tavırlarda belirleyici birer nitelik olarak belirmektedir. Bu arada tüm bu niteliklerin kişinin özgür seçiminin sonucu olmadığı ayırda da varmak gerekir. Bir başka deyişle, kendi olanakları ile değiştirebildikleri ve değiştiremedikleri vardır. Profesörün kendisi için bir varlık ya da bilinç yaratma edimi bu varlığın bilincinde olmakla açıklanabilir. Örneğin ne öğretmen ne de hizmetçi boyları konusunda bir değişim yapamayabilirler. Öğretmen başlangıçta silik ve sessiz bir kişilikle kendi durumuna bir anlam kazandırırken, öğrencisi daha hareketli ve saldırgan olmayı

seçer. Ancak oyunun başında çekingen yapısıyla genel bir öğretmen portresi çizerken oyunun sonunda yakıcılığı, sinirli ve egemen eğilimliliği ve saldırganlığı (D; 84) ile iki karşıt davranış sergileyecektir.

...Öğrenci terbiyeli, görgülü, aynı zamanda da yaşam dolu, şen şakrak, içi içine sığmayan bir kız izlenimi vermektedir (D; 82) Öğrenci başta hareketli sonra öğretmenin elinde yumuşacık ve hareketsiz, neredeyse cansız bir nesneye dönüşecektir (D; 83).

Öğretmen oyunun başında çok kibar, çekingen bir kişilik sergilerken, öğrencisi zaman zaman küstahlık boyutuna ulaşan bir bilgiçlik gösterisinde bulunur. Her ikisi de sergiledikleri bu kişiliklerini yine kendileri yaratırlar. Öğretmenin korkak, öğrencinin cesur olması kendi ellerindedir. Öğretmenin elinden ders vermek gelirken ve bunu yapabilirken yapmayı tasarladığı her şey üstünlük kurma, egemenlik kurmadır (boyutu cinayete kadar uzansa da). Öğretmen de hizmetçi de seçimlerinin götürdüğü yere değin giderler. Ancak yaptıkları bu seçimlerin sebepleri vardır. Bu seçimlerin nedenleri duygusal değildir kuşkusuz. Öğretmen özgürdür kendi geleceğini, yolunu kendisi seçmiştir. Öğretmen kişisel tedirginliği ve nedenlerini soruşturarak, hizmetçisine karşı çıkarak içinde bulunduğu toplumdan da soyutlanır, dışlanır.

Öğretmen: (Bıçağı arkasında saklayarak sinsi sinsi Hizmetçi kadın'a yaklaşır.) *Sizi ilgilendirmez!* (Bıçağı Hizmetçi kadın'a saplamak ister; Hizmetçi Kadın bileğini havada yakalar ve bükür; bıçak Öğretmen'in elinden yere düşer.) *...Özür dilerim!*

Hizmetçi K.: (Bütün gücüyle ve gürültülü bir biçimde onu iki kez tokatlar; Öğretmen kış üstü yere düşer ve ağlamaya başlar.) *Katil bozuntusu! Adi herif! İğrenç yaratık!(D; 117)*

İnsan var olmak için seçeneklerden birisinde karar kılmaya itilmiştir. Öğretmen yaptıklarının yalnızca kendisini ilgilendirdiğini ve bu davranışından yalnızca kendisinin sorumlu olduğuna kendisini inandırmaya çalışır.

Öğretmen : *...İşimi bilirim ben. Sizin yeriniz de burası değil" (D; 89)*

Öğretmen ne yaparsa yapsın içi bir türlü rahat etmez. Duyumsadığı sorumluluk yaşadığı bunaltının sonucudur. İşte bu bunaltı onu eylemeye zorlar ve bu eylemin boyutu cinayet işlemeye kadar gider.

Öğretmen: (Bıçağını arkasına saklar.) *Evet, ders bitti...ama...o...hâlâ burada...gitmek istemiyor... (D; 116)*

Hizmetçi K. : (Çok sert.) *Öyle görünüyor!...*

Öğretmen: (Eli ayağı titreyerek.) *Ben yapmadım...Ben yapmadım...Marie...Hayır...Sizi temin ederim...ben yapmadım, benim güzel Marie'ciğim..(D; 116).*

Güçsüzlükleri içinde öğretmen koskoca bir hiçliğin hem boğuculuğuna hem de yakıcılığına esirdir.

Öğretmen özgür olmak zorundadır. Özgür olmadan özgür olma zorunda olan bu birey kendini yine kendisi yaratmıştır. Tüm eylemlerinden ve yaptıklarından sorumludur. Hizmetçi öğretmene yol gösteremez, ona yardımcı olamaz çünkü ona kendisinden başka hiç kimse yardım edemez.

Öğretmen: *Tamam, Marie! Ne yapmamız gerek peki şimdi?*

Hizmetçi K.: *Gömeceğiz onu...öteki otuz dokuzuyla birlikte...kırk tane tabut gerek...Cenaze levazımatçısı ile sevgilim papaz Auguste'ü çağırınız...Çelenkler ısmarlarız...(D; 118).*

Öğüt olsa bile öğüt alabileceği tek kişi hizmetçi değil yine kendisidir. Tıpkı diğer tüm insanlar gibi öğretmen de yalnızdır, kimsesizdir ve desteksizdir. Bu koskoca dünyada sınırlı bir uzam olan ve kim bilir içinde ne kadar zamandır hapsoldüğü bu evde yapayalnız bir terkedilmiştir. Geleceğini yaratmak kendi elindedir. Geleceği gibi değerlerini de kendisi yaratır. Yapacağı tüm eylemlerden kendisi sorumlu olan öğretmen yapacaklarına da yine kendisi karar verir. Geleceği kendi yaşamından başka bir şey değildir. Yaşadığı evrende tek kalan ve tek olan öğretmen gittikçe kendi özelliklerinden ve özgürlüğünden kopar. Kişisel sorumluluğu da tek insan olma boyutunda kaybolur gider.

Hizmetçinin profesör ya da bir başkası gibi eşit hak istemesi karşısında hiddetlenen öğretmen ona mutfağa işlerinin başına dönmesini emredencesine söylerken bir yandan da bunu bir tehdit olarak algılar.

Öğretmen: *Çabuk olun. Mutfağınıza dönün lütfen.*

Hizmetçi K.: *Peki, efendim. Gidiyorum. (D; 88).*

Hizmetçi ezilmiş olmanın yarattığı bıkkınlık ve bundan kurtulmak için uğraş verdiği çabanın sonucu olarak diğerlerinin üstünlüğüne katlanamaz.

Ionesco'nun "Ben varlığa bir türlü alışamadım -dünyanın varlığına ya da öbür şeylerin varlığına- kendi varlığıma da alışmadım. İçini, özünü boşaltmakta olan biçimlerle karşılaşıyorum durmadan; gerçek gerçek değil, sözcükler yalnızca anlamsız sesler... Kendimi gözden geçiriyorum, anlaşılmasın, nedeni bilinmez bir acıya gömülmüşüm. Adı konmamış üzüntüler, gereksiz pişmanlıklar içinde boğuluyorum. Bir çeşit aşk, bir çeşit nefret, bir neşe gösterisi, tuhaf bir acıma duygusu... Neye? Kime? Bana kalırsa, benim tiyatro daha çok kendini ortaya vurmak. Ama benim kendimi ortaya vuruşum anlaşılacak gibi değil, sağır kulaklara çarpıp kalıyor. Başka türlü de olabilir mi?..." (1966: 135) şeklindeki sorgulaması oyunda sık sık kendisini gösterir. Aslında bu sorgulama varlığını onaylatmak isteyen profesörün öğrencisi üzerinde olumlu bir etki yapma çabasıyla tamamen örtüşür. "Yalnız elle tutulup ve gözle görünen şeylere var demek yanlıştır. Çünkü başkası üzerinde etki yapan her şey, her kuvvet aynı derecede vardır" (Ülken, 1968; 73). Bireyselliği içine hapsolmuş öğretmen, dışarıdaki hayat konusunda çok sınırlı bilgisiyle topluluğa düşmandır. Ders verirken takındığı tutumları ile istediğini yapma özgürlüğünü tatmin eder. İşlediği cinayetle tüm dünyayı ele geçirmişçesine mutlu olan öğretmen artık insanlığından da çıkmış, kendini kaybetmiştir. Yaşamda da sahnede de alışlagelmiş tüm davranış ve düşünceler yepyeni bir anlayışı sergilenmek istercesine yansıtılır. Zaten oyunun amacı izleyiciyi/okuyucuyu sakinleştirmek değil, tam tersi ürkütmektir.

Gereksiz Terbiye isimli oyunda ders bitimi farklı bir sonla noktalanır. Karşılıklı saygı ve nezaketle sürdürülmüş olduğu anlaşılın ders profesörün öğrencisini uğurlaması hatta öğütler vererek göndermesiyle yansıtılır.

İnsanın yaşam denen sahnede var olabilmesinin koşulunu profesör onu elde edebilmek için neler yapıldığına koşul olarak değerlendirirken bazı hayat dersleri vermektan de geri kalmaz.

Profesör: (Parmağını havada ve yukarı perdeden konuşarak) Özellikle şunu unutmayınız ki, sınav gününe değin önemli olan ne bildiğiniz, ne anladığınızdır, ama ne olduğunuzdur. (GT; 17).

Sessiz ve ağırbaşlı öğrencisine bazı genel gerçeklikleri öğüt şeklinde aktaran profesör onu yaşam denen bilinmezlikte kendisini sorgulamaya iter.

Profesör: Şu da var: Olduğunuz gibi olmazsanız, hiçbir şey olmak savında da bulunamazsınız. (Ansızın nutuk verir gibi) Hem nasıl genç ukala, daha önceden varlığınıza güven getirmeden devlet diploması alabilmek için sınava girmek yürekliliğini kendinizde bulabilirsiniz? (GT; 18).

Bu söylemiyle profesör iki noktaya dikkat çekmektedir. İleri Mevlâna'nın "ya göründüğün gibi ol, ya da olduğun gibi görün" ünlü sözünü anıştıran ve incelikli bir söylemle insanın kim olmak istediğine karar vermesi gerektiğini anlatır. İkincisi ise inandığı gibi yaşamayan insanın yaşadığı gibi inanmasına dikkat çeker. Öncelikle varlığını ortaya koymakla insan geleceğine, düşlerine hatta yaşamına bir başlangıç yapmalıdır.

Profesör: Şu sözü de hiç unutmayın: Varlık insan onurudur, insanın onurunun da bir varlığı olması gerek. (Kapıya dek geçirir) Hadi, hoşça kalın. (GT; 18).

İnsanın yaşamda sığınacağı ve destek bulacağı yine kendi varlığıdır. Tek değerli hazinesi varlığı olan insan onu onurla taşımalıdır ki onuru da sürekli olsun.

Profesör: Olduğunuzla, evet sadece olduğunuzla yaşam içinde kendinize bir yer edinebilirsiniz. (GT; 18).

İşte Profesörün bu sözü varoluşçuluğun temel ilkesini özetlemektedir. İnsan önce vardır sonra yaşar. Yani kendisini nasıl tanımlar, oluşturur ve anlarsa öyle olur. Kendi varlığını kendisi üreten tek canlı olan insan kendini varlayabildiğince özgürdür.

Oyunda sürekli olarak varlığın anlamı araştırılır. İnsanın önce varolduğu daha sonra özünü yarattığı görüşünü doğrulayan bu anlam, insanın kendisini nasıl tanımlar ve oluşturursa öyle olduğunu imler. Korku, bunaltı, özgürlük, umutsuzluk, yabancılaşma, eylem, öznellik, estetik, tarih ve hiçlik duygusuyla insan öznel gerçekliğini yaratır. Bu nedenle ancak öznellik varlıkla ilgili nesnel doğruları açıklayabilir. Saçma ve anlamsız bir dünyanın akıl ve sağduyu ile açıklanması yadsınır.

Birey özünü kendisi yaratır, başka bir anlatımla, önce var olma deneyimini gerçekleştirir ardından kendisini oluşturur, nasıl olacağı kararını verir. İnsan var olmadan özünü oluşturamaz. Çünkü ancak bunu yapabildiğinde bir nesne olmaktan, 'şey' olmaktan kurtulabilir. Ancak, özgür bir seçim gibi görünen bu olgu ölümün kaçınılmazlığı karşısında boş bir çaba, amaçsız bir tasarıdır.

Herhangi bir gerçeğin olabilmesi içinse ortada mutlak bir gerçeğin bulunması gerekir. Bu gerçek, insanın bir aracıya başvurmaksızın kendini anlaması, özünü bilmesi gerçeğidir. İnsan, bu gerçekle kendinden başkalarına da varmaktadır. Bunun için kendi gerçeklerine ulaşabilmek için başkalarının içinden geçecektir. Başkaları, insanın hem varolması, hem de kendini bilmesi için gereklidir. Oysa gene de kendini yapan sadece insanın kendisidir. Başkalarının içinden geçmesi yaptığını değerlendirmek içindir (Hançerlioğlu, 2004: 425-430).

Sınırsız Özgürlük

Ders'teki öğretmenin o güne kadar yaşamındaki seçimleri, öğrencinin ulaşmayı amaçladığı doktora hedefi kendilerinin belirlediği bir değerler zincirine

göre yürür. Doktora yapma amacı profesörde bilgilerine bilgi katmakla, öğrencide ailesinin istediği bilgi birikimine ulaşmakla eş değerdir. Beklenmedik bir anda kapının çalması hizmetçiyi öfkelenendirirken, profesör için yeni bir öğrenciye açılacak olan farklı bir serüven, öğrenci içinse amaçlarına ulaşmada kendisine bilgi yolunu açacak bir kapıdır bu ev. Bu amaçların değişkenliği özgür bir seçimle gerçekleşmiştir ve her biri de kahramanların varoluşlarının özünü oluşturur. Kahramanlar var oldukları sürece amaçlarını da seçmeyi sürdürürler.

Gereksiz Terbiye isimli oyunda ise Profesör mesleğini seven ve yetiştirdiği her başarılı öğrencisiyle gurur duyan bir portre çizer. Öğretmen olmaktan ve seçiminden mutlu görünür.

Profesör: ...Dileğim mutlu ve yararlı bir meslek yaşamınız olmasıdır. (GT; 18)

Profesör: ...Evet, öğretmenlik çok güzel bir meslek ama...ne değin yorucu! Siz öyle düşünmüyor musunuz? (Keyifli) Ödülü, bütün bu fıkıfıkır, ateşli, umutlu ve inançla yoğurulmuş genç ruhların sizi çepeçevre sardığını duymak oluyor. İçlerinde en iyilerinin, hatta en muziplerinin bile size duydukları saygı oluyor ödülü. (GT; 19).

Sorumluluk

*Ders'*de öğretmenin sorumluluğu, özgür olarak seçebildiklerinden çok daha fazla önemslenmelidir. Kendi içinde ve dışında gerçekleşen tüm olaylardan sorumlu olmayı gerektiren bakış açısının tersine profesör işlediği bir cinayetin sorumluluğunu bile almak istemez. Özür dilediğinde basit bir suçmuş gibi affedileceğine inanır.

Öğretmen: (Öfkeli.) Benim suçum değil! Öğrenmek istemiyordu! Laf dinlemiyordu. Kötü bir öğrenciydi! Öğrenmek istemiyordu!

Hizmetçi K.: Yalancı!...

Öğretmen. ...Özür dilerim! (D; 117).

Dünyada olup biten her şeyin sorumluluğunu alma yürekliliğini gösteren Sartre'cı düşüncenin tersine o işlediği çok büyük bir suçu bile kabul etmez. Etmediği gibi cinayet üstüne cinayet işler. Ne öğretmenin, ne hizmetçinin ne de öğrencinin varoluşlarının hiçbir zorunlu nedeni yoktur, tamamen rastlantıya dayalıdır. O yüzden de işledikleri cinayet, yaptıkları tüm eylemler nedensizdir. Bu inanılmaz bunalımda öğrenci başarısızlığından, öğretmen olumsuzluklarından bir başkasını sorumlu tutamaz. Tüm sorumlulukları kendilerine mal eden kahramanlar için bu ağır sorumluluk, beraberinde bir bunalım durumunu da getirir. İnsan kendi varoluşunu yaratmada son derece özgürdür. Ancak bu özgürlüğün sınırları

olması kişinin kendi seçimlerinden eylemlerine kadar sorumlu olmasını koşullar. Öğretmen kendi yaptıklarından ve diğer insanlarınkinden sorumludur. Ancak genel kabul gören bir moral anlayışı olmadığından da kendisini tasarladığı gibi oluşturur. Dünyada kendisine yol gösterecek ne bir insan ne de dayanacak bir desteği vardır. Varoluşçuluk öğretisine göre, öğretmen kendi yazgısını ve değerlerini kendi oluşturur. Bunu yapmakta özgürdür. Kendine çizdiği yolun sorumluluğunu üstlenebileceği oranda özgürdür. Ancak bu özgürlüğün sorumluluğu nedeniyle kaygılıdır, bunalımdadır ve sıkıntılıdır. Öğretmenin temel davranışlarını belirleyen de bu duygulardan doğan eylem gücüdür. Öğretmen cinayeti üstlenebildiği kadar güvenli ve dolayısıyla özgürdür. Bu yüzden seçimi kararıyla eş anlama gelir. Öğrenci tüm alanlarda uzmanlık derecesine sahip olmak istemektedir. Bunun için yapması gereken şey bu kararı almaktır.

Gereksiz Terbiye'deki Profesör çevresinde saygın, mesleğinde başarılı bir kişidir. Bu nedenle de kendisine ve çevresine karşı sorumlu duyar kendisini. Kendisini aşağılayan, azarlayan ziyaretçiye başlarda olmasa da oyunun sonuna doğru izleyicinin/okurun görmek istediği tepkiyi verir.

Profesör: (Gururlu bir insan hevesi içinde) Sayın Bayım rica ederim, benimle oyun mu oynuyorsunuz? Benim durumum ve yeteneklerimdeki bir insan karşısındaki bu davranışınızın anlamı nedir? (Biraz daha kabarak) Meslektaşlarının kendisine verdiği yüksek değer, öğrencilerinin saygısı ve yakınlarının sevecenliği ile çevrili bir yaşam süren ünlü bir profesör karşısında olduğunuzu biliyor musunuz? Bu yaptığınızı uygunsuz bulmaya...(GT; 20-21).

İç Sıkıntısı

Nihilist karamsarlığın içinde insanın yaşamı önemsiz ve anlamsızdır. Varoluşçuluğun ilk çıkış noktasında kökten dini değerlere karşı açılan bir savaşmış gibi beliren bu görüş içerisindeki anlamsızlığın izleri bunalım boyutuna ulaşır (8). Aslında Hıristiyan varoluşçular ile tanrı tanımaz varoluşçular arasındaki ayrım ikisi arasındaki doğal düşünceden kaynaklanır. Tanrı tanımaz varoluşçular gelenekçi felsefeyi yadsırlarken, diğerleri bu felsefeyi kendi görüşleri yönünde sentezlerler.

Uyumsuz Tiyatro saçmayı değil uyumsuzu konu alır sahnesinde. Ancak *Ders* isimli oyun incelendiğinde kurgusunun kimi tipik özellikleriyle klasik öğeler taşıdığı görülür. Öğretmen de hizmetçi de zaman zaman da öğrenci karşıtlıkları ve çelişkileri olan bir iç çatışmayı yaşar ve yaşatırlar. Öğrenci dünyanın değerlerine karşıdır bunun için kendini gerçekleştirmenin yollarını arar, öğretmen ise son derece yalnızdır. Her ikisine ait bu sorunlar kişisel boyutta yansıtılmış olsa da aslında onlar orada var olmayan tüm insanların sesleridirler bir bakıma. Bu nedenle oyunda alegorik ve grotesk öğelerin varlığı simgesel anlatımı güçlendirmek adına. Ölümün kaçınılmazlığı bir yandan yokluğu imlerken diğer

yandan hiçlik duygusunu perçinler. Bu iki karşıt duyumsama insanı sürekli sorgulama ve korkunç bir iç sıkıntısı içine iter.

Varoluşçu yaklaşıma göre sıkıntının en büyük ve en önemli nedeni seçimlerin sonucudur. Kendi isteği dışında dünyada var olan insan, bir hiçlikten doğar ve ne yaparsa yapsın sonunda yine hiçliğe doğru sürüklenir. Bunun için insana ya her şeye boş vermek ve bunu kabullenererek yaşamak, ya da her şeyi ciddiye alarak kendi geleceğini oluşturmak kalmıştır.

I.ve II. Dünya Savaşlarının ardından insanların içine düştükleri bunalım, sıkıntı, bu boşluk ürküntüsü ve tedirginlik öylesine uç boyutlarda duyumsanır ki kişi kendine yönelir, kendisi ve yaşadığı dünya arasındaki uyumsuzluğu sorgulamaya, algılamaya çalışır. Ancak bu sorgulama onu rahatlatmaz aksine derinden sarsar. Her şey rastlantısal olduğundan yaşamın da varlığın da amacı yoktur. “Çarklar arasında yumuşak bir geçiş yeterlidir. Makine bozulmaz. Yalnızca farklı biçimde çalışır. Bir anlamda, daha hoş biçimde, çünkü aynı ilk maddeyle bizim görülmeveni hatta işitilmeyeni duymamızı görmemizi sağlar. Aynı şekilde, olağan ve her günden hareketle Jean Tardieu her zaman sıradan, şu ana kadar derinlemesine kuşku duyulmuş, ansızın tartışmaya yer vermeyen farklı bir gerçekliği ortaya çıkartmıştır”(Mauriac, 1977: 92-93). Bir başka deyişle, evreni nesnel boyutta algılama söz konusu değildir. Yaşamın anlamını sorgulamaya itilen birey anlamın belirsizliğinde evrenin doğasını, insanın yaşamdaki amacını ve hayatı değerli kılan tüm durum ve anları da sorgulamaya başlar. Tüm bu sorgulamalar ve hayatın anlamını öğrenme, anlama çabaları hiçliği doğurur çünkü ölüm kaçınılmazdır. İnsan ölümüyle sofun da yok olur.

Profesör:(Kızgınlığının oyun olduğunu göstermek için bir baba sevecenliği içinde) Hadi bakalım. Kendi kendinize en önemli soruyu sorduğunuzu görüyorum. Doyumsuzluktan meraka, meraktan araştırmaya, araştırmadan düş kırıklığına, düş kırıklığından iç sıkıntısına ve (yumuşak) iç sıkıntısından umutsuzluğa ilk adımdır bu. Hadi sevgili öğrencim, yolunuz açık olsun. (GT; 18).

İletişim

Oyunlarda geleneksel söylemlerin terk edilmesiyle anlam üretme yetisi yok olmuş evrensel insanın sorgulanması söz konusudur. Bu sorgulama kahramanların eylemleriyle anlamlandırılır. “Oyunun omurgası olaylar dizisi ise, kişiler de bu omurgayı tamamlayan organlardır. Onların büyük küçük hareketleri ve görevleri omurgayı ölü durumdan kurtarırlar” (Nutku, 1972: 10). Konuşan ancak hiçbir şey söylemeyen kişiler mekanik yanılsamalarla dolu bir dil kullanırlar. Yazınsal dil parçalandığından görüntüsel anlatım güçlenmiştir. Tiyatro gösterisinin anlam evreninde “gösterinin içerdiği kendine özgü dünyada insanların, nesnelere ve durumların içerik ve işlevlerin arasında kurulan bağıntılardan oluşan dizgenin

ortaya konulması” (Günay, 2001: 231) oyunun iç yapısı yani anlam boyutuyla doğrudan etkileşim içindedir.

Oyundaki kahramanlar iki ayrı grubun hatta dünyanın insanlarını simgelerler. *Ders*'te öğretmen baskı kuran, yıkıcı ve şiddet eğilimlidir. Karşıdaki tarafından anlaşılmasın olan bazı bilgileri öğretmeye çalışırken ezilen tarafı oynayan öğrenci, dinlemeyi istemeyen kendi kişiliğine gömülü biridir. Bu sahiplenmişlik oyunda dil ve güç gösterisiyle somutlanır. Son trajik olduğu kadar da saçma ve anlaşılmasındır. Oyunda kullanılan mekanik dil baskı altındaki öğrencinin aldırmağını, öğretmenin saldırganlığını kesimler. Öğrencisinin edilginliğinden son derece mutlu olan öğretmen bu durum devam ettiği sürece rahattır. Çünkü “her başkaldırı eyleminden bir bilinçlenme doğar” (Koç, 1998: 65) ki bu da onun asla istemediği bir durumdur. Öğrenciyi hipnoz edici etkisiyle dil, karşılaştırmalı betikbilim dersi bittiğinde onu edilgin konuma dönüştüren bir kendinden geçmişliğe sürükler. Öğrencinin “dudaklarım yanıyor” sözüyle ağırlardan şikâyeti bu noktada başlar ve oyun sonunda onu bekleyen cinayet sahnesine kadar ivme kazanarak sürer gider (9). Sınırlı ancak öz sözlerle trajik, komik, sadizm, erotizm, patolojik duyular, suçluluk, doyum, coşku gibi tüm durumlar yaşanır, yaşatılır.

Varoluşun saçmalığı üzerine kurulmuş olan Uyumsuz Tiyatro oyunlarının ortak özelliğini yansıtan oyun yanlışlıkla beliren var olma durumunu olmayan bir sonun bilincine ulaşma ile dile getirir. Onun için hiçbir iletişime dayanmayan ve bir amaç taşımayan sözler kendini tüketir. “Hepimiz kullandığımız sözcüklerle aynı şeyleri kastediyor olsaydık ne olurdu? En basitinden, anlam üretemezdik ve bildirişimiz dururdu” (Altuğ, 2001: 12). Oyunlarda söylenenler ile anılanlar arasındaki bu belirsizliğin bilinçli olarak oluşturulduğunun en güzel göstergesi budur. Düşünmenin anlamsız olduğunu kabullenen bitmiş, tükenmiş insan için özü oluşturan tek bir şey bile kalmamıştır.

Her iki oyunda da olayın geçeceği yer ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Bu sahnede şiddetten güldürüye, dramdan kabareye kadar tüm durumları yaşatan ve gösteren yazarlara da kolaylık sağlamıştır. Oyunlarda dış dünyadan soyutlanmış, kapalı bir çalışma odasıyla kişiler arası iletişimsizlik ilk önce sahnede somutlanır, kesinlenir. Bu nedenle, görüntü dili pek çok göstergeyle zenginleştirilmiştir. Bu kapalı oda olgusuyla insanlık durumuna ilişkin pek çok durum da gösterilmiş olur. Zaten Ionesco için “dramatik olan kalabalığın içindeki yalnızlık, sıkışıklıktır diğerleri ile içli dışlı olmaktır” (Bonneyoy, 1996: 133).

Bireyi önceliklerine alan Varoluşçu görüşe göre birey özgürlükleri belirlemede birincil derecede sorumludur. Sorumluluklarını bilen ve seçimlerini ortaya koyan kişi iletişimde de özgürdür. Oyunlardaki Öğretmenler kendilerini yine kendi ağızlarından tanıtır, anlatırlar.

Ders'te öğretmenin öğrencisinin burjuva dünyasına derin bir nefret duyduğu ve onu aşağılamaya eğilimli olduğu görülmektedir. Onun için de hem kendisini, hem öğrencisini çoğu zaman da hizmetçini tedirgin eder. Çevresiyle

kurduğu ilişki evindeki hizmetçi ve ders almaya gelen öğrencilerle sınırlıdır. Bu yüzden de ilişkileri kuru, acı ve aldattıcıdır. Öğretmen anlamsız ve kendisine uyumsuz bir dünyada varoluşsal gerçeğini adam öldürme gibi tepkisel eylemlerle gösterir. Öğretmenin özgürlüğünün sınırları cinayetle sonuçlanır. Oyun moral ve etik değerler yönünden ele alındığında şiddetin eleştirisi de söz konusudur. Öğrenci, her an ölümle karşı karşıya olduğunu duymalıdır. Çünkü ancak böylelikle amaçlarından, tasarımlarından kurtulabilir ve yaşadığı her anın değerini bilebilir.

Dış dünyaya kapalı bu evde öğretmen yalnızdır çünkü toplumla iletişime geçtiği anda kendine özgü değerlerini yitirir o toplumun bir üyesi haline gelir. Bu da öğretmenin kendisinden uzaklaşması anlamına gelir. Bireyselliğini kaybeden insan ise sıradanlaşır. Bunun için istediğini yapma özgürlüğünü sonuna dek kullanır. Kendini yapma gücü yalnızca öğretmene aittir. Bu yaklaşımla öğretmen düşman olarak gördüğü toplum tarafından değil kendi bireyselliği ile kendini yaratır. Bu yüzden insan ne olduğundan sorumludur. Ancak bu keyifsel özgürlük ölüm gerçekliği karşısındaki koskoca bir hiç, boşuna bir çabalamadan başka bir şey değildir.

SONUÇ

Yabancılaşma duygusu modern dünya insanını bir yandan gerçekliğin arayışına diğer yandan varoluşun sorgulanmasına iter. Bu noktada Uyumsuz Tiyatroya gerçeküstüçülük (sürrealizm) ve varoluşçuluğun (existansializm) kaynaklık ettiği açıkça görülmektedir.

Büyük bir ruhsal çöküntü yaşayan bunalımlı ve amaçsız insan akla-olan-ınancını yitirmiş, duygusuzlaşmış, iletişim kuramaz olmuştur. Ionesco ve Tardieu uyumsuzluğu değişik açılardan değerlendirmişler ve biçimlerini belirlemişlerdir. Mantık dışılık ve anlamsızlık kavramlarını sahnelerinde ironik bir yaklaşımla süslemişler.

Sahne ile izleyici arasında duygusal bir yakınlık (özdeşleşme durumu) kurma amacı olmayan, tam tersi onu çeşitli yanılsamalarla uzaklaştıran bir ortam izleyicinin duygularını sesle, yanılsamayla, görüntüyle uyarır, şaşırtır, korkutur, tedirgin eder. Bu 'estetik uzaklık' oyunun ulaşması amaçlanan sanatsal etkinliği adına bilinçli yapılan bir düzenlemedir. Doğalci tiyatroyun hazır beklentileriyle gelen izleyici için oyunlar şaşırtıcı ve anlaşılmazdır.

Her iki oyunda da izlek olarak beliren 'eğitim' kavramı bir yandan bireyin eğitim yoluyla ve eğitmeden geçerek toplumsallaşmasını anlatırken, diğer yandan edilgin insanı yadsıyan varoluşsal yaklaşımla öğrenci ve/veya ziyaretçi ile onlardan aldığı tepkiye göre baskıcı veya ezilen öğretmen imgesiyle aktarılır. Oyunlar bir bakıma günümüz burjuva dünyasının ve onların değerlerinin, yaşam biçimlerinin eleştirisidir. Bu yaşam içinde anlam oluşturmak ne kadar zorsa onu sürdürmek de o denli güçtür. Yaşamın anlamını bulmaya çalışmak da başkalarının seçimiyle oluşturulmuştur. Artık varlığa bir anlam bulmaya çalışmak boşunadır. Bu durum rastlantısal ve amaçsız birliktelikler yaşayan toplumsal ve ailevi ilişkilerinde

yaşamının ve varoluşunun anlam arayışında insanı ilkin yaşamın ikincisi ve daha önemlisi kendi yaşamının anlamının olup olmadığı sorgulamasına iter. Varlığın anlamı varlığın anlamlı kılınmasıyla olası mıdır? Anlam arayışında insanlar çaresizlikle önemsiz ayrıntı ve olaylarla yaşamlarını doldurmaya çalışırlar. Kendi varoluşunu, özünü incelemeyen yaşamını sürdürürken onun anlamını da bulmaktan uzaktır. Tüm değerlerin değiştiği bir dünyada onu bir düzene oturtma çabası ve insanların kendilerini var etme arayışları hep boşa çıkar. *Öğretmen: Şu dünyada insan hiçbir şeyden emin olamaz, küçükhanım.* (D; 85) derken bu gerçeği dile getirmek ister gibidir.

Varlığını ve kendi gerçekliklerini arayan kahramanlar hem bu arayışa girer hem de bundan korkarlar. Her iki oyunda öğretmenlerin öğrencilerine hayat dersi verirlerken kendilerinin ne denli başarılı oldukları tartışılır. Görünüşe göre her ikisi de yaşam dersinde başarısız olmuşlardır. *Ders* isimli oyunda oyunun başında öğretmen silik ve çekingen davranışlarıyla ve “Söylediğim için özür dilerim” (D; 86), “..özür dilerim” (D; 84-85-86), “izninizle bir sakıncası yoksa” (D; 87) söylemleriyle öğrencisinin kendisine teslim olduğunu gösteren sözlerine kadar on kezden fazla özür diler.

Öğrenci: Tabii, efendim, sizin her dediğinizi yapmaya hazırım, efendim. (D; 88)

Öğrencinin bu sözünden sonra öğretmenin davranışları gibi sözleri de değişir. Artık öğrencisine bağımlı değil, onu ezen ve yönetendir. *Gereksiz Terbiye*'de ise gelen ziyaretçinin kendisini küçük gören davranışları karşısında öğretmen ona bağımlı olur, teslim olur. Bir konuya nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranır ancak onu bir türlü hoşnut edemez. Güç durumlarda ne konuşacağını, söze nereden başlayacağını kestiremez.

Oyunlarda bulgulanmaya çalışılan bu ortaklıklar, benzerlikler ve/veya ayrılıklar kendi sonsuz yorum ve görüşünü katabilecek her okur/izleyici için kuşkusuz sınırlı kalacaktır. Uyumsuz Tiyatronun amaçlarından en önemlisini yerine getirmiş olarak evine dönen izleyici için artık her şey bu noktadan sonra başlayacaktır.

KAYNAKÇA

- ACARLIOĞLU, Abdullatif ve AYDOĞU Cihan, "Eugène Ionesco'nun 'Ders' Adlı Oyunu ve İki Çeviri", 03-04 Kasım 2000 tarihlerinde Tömer Bursa Şubesi tarafından düzenlenen *Kuramsal ve Uygulamalı Çeviri Sorunları Sempozyumu*'nda sunulan ortak Bildiri, Ankara Üniversitesi Basımevi, 2002, 246-265.
- AKARSU, Bedia, (1979), *Çağdaş Felsefe*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- AKSOY, Ekrem. (1981), "Varoluşçuluk", *Türk Dili*, 349.sayı (Yazın Akımları Özel Sayısı), Ocak, 314-321.
- ALTUĞ, Taylan. (2001), *Dile Gelen Felsefe*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- BONNEFOY, Claude, (1996), *Entre la Vie et le Rêve (Entretiens)*, Paris, Gallimard.
- ESSLİN, Martin, (1999), *Absürd Tiyatro*, [Çeviren: Güler Siper], Ankara, Dost Kitabevi Yayınları.
- GENÇ, Hanife Nâlan, (2005), *Uyumsuz Tiyatro Bağlamında Oyun Çözümleme Kuram ve Uygulamaları*, Samsun, Deniz Kültür Yayınları.
- GÜNAY, V. Doğan, (2001), "Tiyatro ve Gösterinin Göstergebilimi" *Göstergebilim Tartışmaları*, İstanbul, Multilingual, 227-241.
- GÜRSÖY, Kenan, (1987), *Sartre Ateizmi'nin Doğurduğu Problemler*, Ankara, Akçağ Yayınları.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, (2004), *Düşünce Tarihi*, Remzi Kitabevi, 6.Basım.
- HIZIR, Nusret, (2007), *Felsefe Yazıları*, (2. Baskı), İstanbul, Kırmızı Yayınları.
- IONESCO, Eugène, (1962), *Notes et contres-notes*, Paris, Gallimard.
- KABAKLI, Ahmet, (1994), *Türk Edebiyatı* (1.cilt), İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı. —
- KOÇ, Emel, (1998), "J.P. Sartre ve A. Camus Felsefelerinin Absürd (Saçma) Kavramı Açısından Değerlendirilmesi" *Felsefe Dünyası*, Sayı: 27, 54-67.
- MARCEAU, Félicien, (1977), "À propos de Un mot pour l'autre", *La N.R.F.* n° 291, mars, 94-96.
- MAURİAC, Claude, (1977), "Avec une canne et un chapeau", *La N.R.F.* n° 291, mars, 92-93.
- MURDOCH, Iris, (1983), *Sartre'in Yazarlığı ve Felsefesi*, [Çeviren: Selahattin Hilav], İstanbul, Yazko.
- NUTKU, Özdemir, (1972), *Tiyatro ve Yazar*, Ankara, Gim Yayınları.
- SARTRE, Jean Paul, (1993), *Varoluşçuluk (Existentialisme) (İnceleme-Konuşma-Tartışma)* [Çeviren: Asım Bezirci], (11. Baskı), Say Yayınları, Genel Dizi: 38.
- SARTRE, Jean Paul, (1966), *Beings and Nothingness*, [İng. Çeviren: Hazel E. Barnes], New York.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1968), *Varlık ve Oluş*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları: 85.

Notlar

(1) Varoluşçuluk için kısa bir kaynakça olarak şu yapıtlar sayılabilir:

Marxism Varoluşçuluk ve Birey Adam Schaff, Pyama P. Gaidenko, [Çeviren: Evinç Dinçer], Kasım 1966, İletişim Yayınları, Politika Dizisi: 11.

Varoluşçuluk Paul Fouquie, [Çeviren: Yakup Şahan], Mayıs 1991, İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi: 28.

Varoluşçuluk (Ekzistansiyalizm Bir Hümanizma Mıdır?)-Materyalizm ve Dünya Jean-Paul Sartre, [Çeviren: Emin Türk Eliçin], Kasım 1964, Ataç Kitabevi: 74.

Varoluşçuluk (Existantialisme) (Existantialisme Est Un Humanisme) Jean-Paul Sartre, [Çeviren: Asım Bezirci], Ağustos 1961 (2. Baskı), Ataç Kitabevi: 22, Bilgi Dizisi: 2.

Varoluşçuluk (Existentialisme) (İnceleme-Konuşma-Tartışma) Jean Paul Sartre, [Çeviren: Asım Bezirci], 1985 (8. Baskı), Say Yayınları, Genel Dizi: 38.

Varoluşçuluk Materyalizm ve Devrim Jean-Paul Sartre, [Çeviren: Emin Türk Eliçin], Kasım 1964 (2. Baskı), Ataç Kitabevi: 74.

(2)Yazar Assimil yöntemiyle İngilizce öğrenirken not aldığı tümcelerden esinlenip yazdığı ilk oyunu *Kel Şarkıcı*'da olduğu gibi komik dram olarak değerlendirdiği bu oyununu yazarken de kızının aritmetik kitabından esinlendiğini belirtmektedir. Ionesco'nun İngilizce öğrenmeye çalıştığı dönemdeki gibi bu oyunu yazmadan önce de aritmetik öğrenmek için eline geçen kitaptan esinlenmesi eleştirel düşüncelerini sergilemesinde kendisi için birer araç olmuşlardır. Görünen ve bilinenlerin ötesine geçmek isteyen yazara bu kalıplaşmış kitapların sınırlılıklar koyması özgürlüğünü kısıtlamakta, öğrenmesini koşullamaktadır. Bu durum Ionesco'da "...bazı kalıpları ezberlerken, herkesçe bilinen ancak bazen üzerinde durulmayan, konuşulmayan bazen de düşünülmeyen gerçeklikleri belirten yönleri görüp, şaşırmasın yol açtığı bir çeşit sorgulamaya" yol açmıştır (Genç, 2005:159). İlk gösteriminde fazla ilgi uyandırmayan oyun 1951 temmuzunda Lancry Tiyatrosu'nda da kısa süre oynanmıştır. Bir yıl sonra Luchette Tiyatrosu'nda, Kel Kantocu (Şarkıcı) ile oynanmaya başlamış ve gösterimi 1953 nisanına kadar sürmüştür. 1957'den beri Huchette Tiyatrosu'nda Quartier Latin'de 80 kişilik salonlarda oynanmaya devam etmektedir. Oyunun Türkçe'ye ilk çevirisi Fikret Adil, Kent Yayınları, İstanbul, 1962'de ikinci çevirisi Hasan Anamur tarafından Mitos-Boyut, İstanbul, 1997 yılında yapılmıştır.

(3)Kısa ve öz oyunlar yazan Tardieu'nün oyunlarının temel niteliklerini taşıyan *Gereksiz Terbiye* yazarın II. Dünya Savaşı'ndan sonra (1947) yöneldiği tiyatro çalışmalarının ilk örnekleri arasında yer alır. "Tıpkı insanın doğası gibi yapıtlarının doğası da karmaşıktır" (Bkz. "Jean Tardieu, un passant, un passeur" (suivi d'un cahier iconographique avec photos inédites, d'Éditions La Bartavelle) Jean Tardieu üzerine olan bu incelemenin yazarı olan Christian Cottet-Emard bir görüşmede (Interview: Christian Cottet-Emard Evoque Sa Rencontre Avec Jean Tardieu) duygularını bu sözlerle anlatmıştır. İnsancıl olmayan bir evrene duyulan tepkiyi hümanist bir olguyla göstermek için insanın umutsuzluğu ve çaresizliği şiirsel bir imgeyle yaşam bulur. Yazarın bu oyunu yazdığı tarihler deneysel oyunlara yöneldiği yıllar olarak değerlendirilmektedir. Oyun 1946 yılında *Arbalète*'de iki küçük dramatik şiirden ilki *Qui est là ?* ve ikincisi *La Politesse inutile* olarak yayımlanır. Bu iki yapıt yeni bir tiyatro arayışı tarzının ilkleri olarak değerlendirilmektedir. Jean Tardieu'nün oyunlarından yapılan bir seçme *Sekiz Oyun* adı ile 1965 yılında Yıldırım Keskin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine aynı çevirmen tarafından 1992 yılında genişletilmiş ve gözden geçirilmiş olarak *Oda Tiyatrosu On Altı Oyun* adıyla ikinci kez yayımlanmıştır.

- (4) Resmi internet sitesine göre 1912, başka kaynaklara göre 1909 yılında Romanya'da doğan Ionesco'nun babası Romen, annesi Fransız'dır.
- (5) Entretien avec Jean Tardieu à Meillonas en 1991 (Extrait du Livre Paru Aux Éditions De La Bartavelle).
- (6) Bu çalışmada Ionesco, Eugène. *Toplu Oyunları II*, Fransızcadan Çeviren: Hasan Anamur, Mitos Boyut Yayınları, İstanbul 1997 adlı oyun kullanılmıştır. Parantez içindeki (D); *Ders* adlı oyunu belirtmektedir.
- (7) Bu çalışmada Tardieu, Jean. *Oda Tiyatrosu On Altı Oyun*, Fransızcadan Çeviren: Yıldırım Keskin, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992 adlı oyun kullanılmıştır. Parantez içindeki (GT); *Gereksiz Terbiye* adlı oyunu belirtmektedir.
- (8) Varoluşçuluk öğretisinin iki farklı gruba ayrıldığı bilinmektedir. İki büyük Dünya Savaşı'nın insanlar üzerinde yarattığı olumsuz ruh hali dinin insanlar üzerindeki etkisinin azalmasına yol açmıştır. Bu durum ateizmle her ne kadar varoluşçuluğa ivme kazandırsa da farklı tutum ve düşünceler de karşıt görüşü oluşturmuştur. Dinin gereksizliğini savunanlar yanında dinin bireye sağladığı manevi desteğin önemini vurgulayanlar arasında ciddi anlamda ayrılıklar oluşmuş ve bu dönemi iki ayrı kutuba ayırmıştır. Gabriel Marcel'in (1889-1973) önderliğinde Tanrıci Varoluşçuluk grubunda yer alan isimler arasında, Danimarkalı Kierkegaard, İsviçreli Barth, Alman Jaspers, Fransız Bergson, Peguy ve Pascal yer alırken, diğer yanda, Jean Paul Sartre'in (1905-1980) önderliğinde Tanrısız (Tanrıtanımaz/Dinci olmayan) varoluşçuluk adını alarak gelişim gösteren, yayılan ve Nietzsche, Heidegger, Camus, Beckett, Jaspers, Heidegger, Beethoven, Baudelaire, Van Gogh, Hemingway, Kafka, Poe, Rimbaud, Voltaire, Eliot, Shakespeare gibi kimi yazar ve sanatçıların oluşturduğu grup yer alır. Asım Bezirci, Jean-Paul Sartre'in "Existentialisme est un humanisme" adlı kitabının Türkçe çevirisine yazdığı önsözde Dinci (Hıristiyan) varoluşçulara bu isimlerden başka Alman Karl Jaspers, Max Scheler, Landsberg, Fransız Maurice Blondel, Gabriel Marcel, Le Senne, beyaz Rus Nicola Berdiaeff, Leon Chestov, Soloviev'i ekler.
- (9) Oyunun özgün metinde "J'ai mal aux dents, Monsieur" (s.122) anlatımını Anamur "Dudaklarım yanıyor, efendim" (s. 102) Adil ise "Dişlerim ağrıyor, Mösyö" (s.22) olarak Türkçeye çevirmiştir. "Dudaklarım yanıyor" çevirisinin öğrencinin öğretmeni dişliliği ile etkilemek veya onu baştan çıkartmak için seçilmiş cinsel bazı artanlar taşıdığı düşünülebilir.

DR. JULES (GYULA) GERMANUS VE TÜRK İNKİLÂBINA DAİR RİSALESİ

Yard. Doç. Dr. Necmi UYANIK
Selçuk Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
nuyanik@selcuk.edu.tr

Özet

Bu çalışmada, Macar aydını olan J. Germanus'un bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra, onun "*Penseés Sur La Revolution Turque (Türk İnkılâbı Üzerine Düşünceler)*" adlı Fransızca kaleme alınmış olan eseri Türkçeye çevrilerek aynen verilmiştir. Bu eserde, Osmanlı Saltanatından Türkiye Cumhuriyetine yaşanan dönüşümün tarihî arka planı verilmeye çalışılmıştır. Diğer bir ifade ile bu yazı, Türk milletinin, çağdaşlaşma süreci paralelinde nasıl millî bir kimlik kazandığının serüvenini ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muştafa Kemal Atatürk, Türk inkılâbı, Germanus, çağdaşlaşma.

DR.JULES(GYULA) GERMANUS AND HIS PAMPHLET ON TURKISH REVOLUTION

Abstract

In this study J. Germanus ,a Hungarian intellectual is evaluated briefly then his work "*Penseés Sur La Revolution Turque (Views on Turkish Revolution)*" is translated to Turkish.In this work,we try to give the background of the existing transformation from the Ottoman Sultanate to the Turkish Republic.In other words,how did the Turkish Nation get the national identity during the modernization process.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Turkish nationalism, Germanus, modernization.

I. J. GERMANUS ve ESERLERİ ÜZERİNE

Bu bölümün ardından çevirisi verilen risale, *Jules(Gyula) Germanus* tarafından, önce 1928 yılında **La Revue Hongrie** dergisinde Macarca **A Török Forradalom** (Türk Devrimi) başlığıyla yayınlanmıştır. Bu yayının akabinde eser, Fransızca **Pensées Sur La Revolution Turque**, (Imprimerie de la Société Anonyme Athenaum, Budapest 1928) adıyla, ayrı basım şeklinde bilim dünyasına armağan edilmiştir. Eserin Fransızca olarak yayınlanmasını müteakiben yazar, *Mustafa Kemal Paşa*'nın dikkatini çekmiş ve Paşa tarafından Türkiye'ye davet edilmiştir. Türkiye'ye yabancı olmayan *Germanus*, Paşa'nın daveti üzerine Türkiye'de bir süre kalmıştır¹.

Günümüz Türk bilim dünyasında pek tanınmayan *Germanus*, 6 Kasım 1884 tarihinde Budapeşte-Macaristan'da dünyaya gelmiştir. İlk ve orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 1902 yılında Budapeşte Bilimler Üniversitesi-Felsefi Bilimler Fakültesi Tarih ve Latince bölümlerinde başladığı öğrenim hayatını, 1903-1906 tarihleri arasında İstanbul'da hukuk öğrenimiyle devam ettirmiştir. Bu tarihlerde İstanbul'da Jön Türklerle ilişki içinde olan *Germanus*, tutuklanarak yurt dışına çıkarılmıştır². 1906-1907 yıllarında Viyana ve Leipzig Üniversitelerinde öğrencilik yapan yazar; Arapça ve Türkçenin yanı sıra, Türk ve Arap tarihleriyle birlikte edebiyatlarını da öğrenme imkânını elde etmiştir. 1907'de Budapeşte Üniversitesi'nde Arap dili ve tarihi üzerine doktorasını yaptıktan sonra, 1908 yılında, *Vambéry*'nin tavsiyesiyle British Museum'da kütüphaneci olarak göreve başlamıştır. 1910 yılına kadar İstanbul'da kalan (bu arada İngiltere'ye de gitmiştir) *Germanus*, 1911-1920 yılları arasında Budapeşte Ticaret Akademisinin yanı sıra, Arap ve Türk Dili Bölümü'nde de öğretim üyeliği yapmıştır³.

Bu tarihler arasında, değişik aralıklarla Türkiye'ye gelen ve özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında Kızılay temsilciliğinde bulunan *Germanus*, Çanakkale Savaşı sırasında tıbbî araç ve eşya taşıma görevlerini üstlenmiştir. Bu görevi sırasında İngilizlerin eline esir düşmüş, ancak daha sonra serbest bırakılmıştır.

¹ İsmail AKDOĞAN, "Gyula Germanus", **Tarih ve Toplum**, C. 25, S. 146, Şubat 1996, s. 46.

² Macaristan'da 1870'lerde Profesör Vambéry tarafından Budapeşte Toplum Bilimleri Üniversitesinde, Türkoloji üzerine ilk bilimsel araştırmalar başlatılmış; bu bağlamda Turan dili, tarihi ve Türk-Macar akrabalığı üzerinde durulmuştur. XX. yüzyılın başlarında Turan halkları tanımlamasında dil ve ırk kriterleri ikinci plana atılırken, coğrafi ve etnokültürel özellikler ön plana geçmeye başlamıştır. Turan hareketi Macaristan'da "*Turan Dergisi-Turan Cemiyeti*"nin çıkışı ile birlikte 1913'ten sonra siyasallaşmıştır. Pal Teleki, Belâ Horvath, Gyula Pekar ve Abdullatif Efendi bu dönemin önemli simalarındandır. İstanbul'da Türk-Macar Dostluk Cemiyeti kurulurken, 1916-17 Öğretim yılında 186 öğrenci Macaristan'a gönderilmiştir. Dolayısıyla Germanus'un Türkiye ile olan ilişkileri ve faaliyetleri değerlendirilirken, (özellikle *Turan Dergisinde* yazmış olmasına da bakılacak olursa) bu ortamın dikkate alınması gereklidir. Konu ile ilgili geniş bilgi için bk., Tanık DEMİRKAN, **Macar Turancıları**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 1-71; Nizam ÖNEN, **İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık**, İletişim Yay., İstanbul 2005, s. 49-99.

³ **Magyar Nagy Lexikon, Magyar Eletrajzi Lexikon**, (C. 1, Akademia Kiado, Budapeşte 1969, s. 328). Yukarıda verilen bilgilerin bir kısmını Budapeşte'den bize gönderme zahmetinde bulunan *Tanık Demirkan*'a teşekkür ederim. Ayrıca bk., İ. AKDOĞAN, *agm.*, s. 46-47.

1920 yılından itibaren Budapeşte Üniversitesi Ekonomi Bölümü'nde, 1934'den itibaren de Budapeşte Teknik ve Ekonomi Üniversitelerinde, dil ve tarih dersleri vermiştir. Yine 1930'lu yıllarda Türk, Mısır ve Hindistan üniversitelerinde misafir öğretim görevlisi olarak dersler veren Germanus, bu tarihlerde Orta Doğu ve Asya'nın çeşitli ülkelerine gitmekle birlikte, 1935'de Mekke'ye giderek Hac görevini yerine getirmiştir⁴.

1952 yılında "Dil Bilimleri"nden yüksek lisansını yapan Germanus, 1958 yılında "Edebiyat Bilimleri"nden doktor unvanını almıştır. 1956 Kahire Arap Bilimleri Akademi üyesi, 1978 Ürdün Bilimler Akademi üyesi, 1979 İslâm Bilimleri Enstitüsü üyesi ve Pen Klup kurucu üyesi olan Germanus, 8 Kasım 1979 yılında hayata gözlerini kapamıştır.

1920'li yıllarda, Budapeşte'de **Külföld** adlı bir dergi yayınlayan Germanus'un çok sayıda makale ve kitapları bulunmaktadır. **Turan** Budapeşte 1916, **Modern Mouvemenst in İslam (İslâm'da Modern Hareketler)**, Londra 1932, **Kelet Fenyeli Fele (Doğunun Işıklarına Doğru)**, Budapeşte 1966, **Allah Akbar-A Felhold Fako Fenyeben (Hilâlin Solgun Işığında)**, Budapeşte 1957, **New Arab Novelist (Yeni Arap Romancısı)**, Londra 1969, önemli eserleri arasında sayılabilir. Türkçe adlarıyla *Gülbaba Türbesinde Düşünceler*, *Doğu Mistisizmi ve Bektaşî Dervişleri* gibi makaleleri de önemli çalışmaları arasındadır⁵.

Gyula Germanus; dünyaca tanınmış oryantalistlerden Armin Vambéry, Ignac Goldziher ve Türkolog Ignac Küños gibi değerli bilim adamlarının desteğini almıştır. Müslüman dünyasının önemli bir kısmını gezen yazar, İslâm dininin ilişki içerisinde olduğu etnik unsurlarla, özellikle de Arap ve Türk dünyasının dinle olan ilişkileri üzerinde durmuştur. Müslüman olan yazar, İslâm dünyasındaki yazılarında *Şeyh Hacı Abdülkerim Germanus* adını kullanmıştır⁶.

Hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilen *Jules(Gyula) Germanus*'un, burada çevirisi verilen *Penseés Sur La Revolution Turque* risalesiyle ilgili olarak şöyle bir kısa değerlendirme yapılabilir:

Germanus, Mustafa Kemal Paşa ile gerçekleşen Türk İnkılâbı'nın temellerini ortaya koymaya çalışırken; uzun bir tarihi süreç ve senkronize bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunur. Orta Asya'dan gelen Türklerin kültürel, siyasi özellikleri; İslâmiyetle tanışmalarıyla birlikte Orta Doğu geleneğinden etkilenmeleri ve Osmanlı Devleti'nin Avrupa ile bağlantısının Bizans üzerinden gerçekleştiğine dikkat çeker. Yazara göre, "Doğu tarihinde büyük adamlar", Avrupa devletlerinin

⁴ **Magyar Eletrajzi Lexikon**, s. 328.

⁵ Verilen bilgilerle birlikte, *Gülbaba Türbesinde Düşünceler* başlığını taşıyan makale serisinin çeviri ve değerlendirmesi için bk., Gyula Germanus, "Gülbaba Türbesinde Düşünceler I-II-III", (Çev. İsmail AKDOĞAN), **Tarih ve Toplum**, C. 25, S. 146-147, 149, Şubat-Mart, Mayıs 1996, s. 45-53, 45-53, 40-47.

⁶ İsmail AKDOĞAN, "Gyula Germanus", **Tarih ve Toplum**, C. 25, S. 146, Şubat 1996, s. 47.

tarihine göre daha çok önemli rol oynamışlardır. Bu bağlamda Türk kavimleri de dikkate değer önderleri sayesinde dünya tarihindeki yerlerini almışlardır. Bu ilkeye uygun düşen en büyük örnek ise Mustafa Kemal Atatürk'tür.

Germanus'a göre, Türkler Osmanlı Devleti ile kozmopolit bir devlet kumuşlardır. Saltanat sistemi ile devletin asli unsuru olan Türkler devlet yönetimine pek sokulmamış, deyim yerindeyse "köle" konumunda kalmışlardır. Osmanlının devlet geleneğinde Sasani-Pers etkisinin fazlasıyla görüldüğüne dikkat çeken yazar, aslında Osmanlı yöneticilerinin tam olarak İslâmiyet'in içeriğinden haberdar olmadıklarını, sadece kurulan ordu dolayısıyla fetih politikası ekseninde devletin sınırlarını genişlettiğini belirtmektedir. Osmanlı yönetimiyle ilgili bazı değerlendirmeler yapan yazar, coğrafyadan kaynaklanan siyasî, dinî, kültürel özelliklere dikkat çekerken; Osmanlının yönetim ilkesinin, temelde Türk kaynağından geldiğine vurguda bulunur. Objektif tespitler yapmaya çalışan Germanus'un bu risalesinde, bazı konularda sübjektif ya da bilgi eksikliğinden kaynaklanan görüşleri bulunmaktadır. Bu bağlamda dikkat çeken hatalarından birisi, Osmanlı hanedanlığının temel olarak "Büyük Théodos İmparatorluğunu" yeniden kurtarmak gibi bir amaç içinde olduğu yönündeki bakış açısıdır. Germanus'un diğer bir eleştirecek yönü ise, İslâm dinini tam olarak tanınamasından kaynaklanan tespitleri, ya da kısmen oryantalist bakış açısının taraflı kırıntılarının bulunmasıdır. Bu konuyla ilgili iki örnek vermek gerekirse; "Hz. Muhammed'in savaş sözleriyle vazedilen İslâm doktrininin" barışı getirdiği ve "Türklerin büyük işler yapmaktan çok, fikirleri ve malları" dünyanın öbür ucuna taşımaları konusudur. Dolayısıyla bu bakış açılarında önemli bilgi eksikliklerinin olduğu kolayca sezilebilmektedir.

Germanus'un dikkat çeken ve bugün dahi güncel özellik gösteren bir değerlendirmesi ise, Amerikalı tarihçi Lyber'in bakış açısıyla ortaya koyduğu "laik ve dini" kurumların bir arada bulunmasıyla ilgili tespitlerdir. Ona göre, bu bağlamda Osmanlı'ya dışarıdan bakıldığında Müslüman bir ülke görünüşüne sahiptir. Resmi dili Türkçedir, ancak dinî kitaplar Arapça yazılmaktadır. Halk, hem Arapçayı hem de yazarların ortaya koydukları edebiyat dilini anlayamamaktadır. Dolayısıyla burada bir çelişki vardır. Yazar, burada Türkiye'nin entelektüel gelişimi hakkında değerlendirmeler yaparken, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlının sahip olduğu İslâm anlayışını bir kenara bırakarak, Avrupa'nın benimsediği milliyetçilik anlayışı ekseninde ilerleme yolunu seçtiği konusuna dikkat çekmiştir. Osmanlının yaşadığı islahatlar sürecinde, eski kurumların korunarak yenisinin alınması yoluna gidilmesinde, II. Mahmutla birlikte yaşanan süreç önemlidir, ancak yenileşmenin ilk teorisyenleri Jön Türklerdir. Yazarın bu konuyla ilgili yaptığı diğer bir tespit ise, dikkat çekicidir. "Osmanlının ağırlık merkezinin Avrupa'da, yönetim sistemi ve dinin emrettiği felsefi" anlayışlarının ise Orta Asya ve Arabistan'da kaldığı konusudur. Avrupa'da düşünce özgürlüğü yaşanırken, Osmanlı düşüncesi din adamlarının tekelinde kaybolmuştur. Avrupa'ya giden elçiler dahi, Avrupa'nın gelişmesindeki ana saikleri görememişler, Avrupa medeniyetinin maddî görünüşüne takılıp kalmışlardır. Bu yapıyla birlikte dikkat edilecek olursa, Doğu

halklarının tarihinde inkılâbî değişimlerin gizli örgütler tarafından yapılması ya da hükümet darbelerinin gerçekleşme sebebi “otorite ve şiddet (?)” kaynaklıdır.

Jön Türklerin teorisyenleri, kurtuluş için Avrupalı fikirleri görmüşler, Türk ırkının kendi şuuruna ermesi için çalışmalarında bulunarak “Türk olan bir medeniyet” için Turancılık modelini benimsemişlerdir. Germanus, Macarlardaki “Turancılık” modeli ile Türkiye’de görülen “Turancılık” modelinin farkına da dikkat çekmiştir. Buna göre Türkiye’de “Turancılık” Türk halkının yeniden doğuşu anlamını taşımaktadır⁷. Macarlardaki Turan anlayışı coğrafya ekseninde ve dile dayalı bir modeldir. Milli devlet modelini önemli bir şans olarak gören Jön Türkler, Türkiye’de bütün etnik unsurları “Siyasi bir bütünlük” içerisinde eritmeye çalışmışlardır⁸. Bu anlamda halkın anladığı bir edebiyata, yani Osmanlının kozmopolit dilinden, Türkiye’nin sadeleşmiş bir Türkçesine geçilmiştir. Yazar, birlik ya da ilerleme konusunda dilin ne kadar önemli olduğu konusunu ise “sosyal yapıyı hiçbir şey dil kadar ifade edemez” ilkesiyle pekiştirmiştir⁹. Bu nedenle Suni olan Osmanlı dili birdenbire desteksiz bir şekilde havada kalmıştır. Osmanlının kurtuluş hareketini başlatan Jön Türkler, eski edebiyatın boş laflarını bırakarak fikir ve duyguya önem vermişlerdir. Nitekim, yeniliğin Mustafa Kemal’in zaferinin meyvelerinden birisi de budur.

Germanus, Osmanlı saltanatının kökeninin millette değil, “organize köleliğe dayalı bir egemenlikte” yattığını belirtmektedir. I. Dünya Savaşının, Avrupa’nın Osmanlıya tesiri olarak algılanması gerektiği konusuna dikkat çeken yazar, Türkiye Cumhuriyetinin alt– yapısında yaşanan inkılâbın hızını da aynı konuyla ilişkilendirmektedir.

Yazarın Türk yenileşme süreciyle ilgi yapmış olduğu önemli bir diğer tespit ise, iktisadi yapıyla ilgilidir. Osmanlı yönetiminde Türkler zaten ticareti eline geçirememişlerdir. Bu eksiklikle birlikte, “*üretimi modernleştirmeden, tüketimi modernleştirmek*” Osmanlı yenileşme yönetimlerinin önemli bir hatası olmuştur. Gerçekten burada yapılan tespit dikkate şayan bir konudur.

Buraya kadar verilen düşüncelerden de anlaşılacağı üzere Germanus Türk inkılâbının kökeni, siyasi ve toplumsal dönüşümüyle ilgili önemli tespitler yapmıştır. Metin içerisinde yapılan bazı değerlendirmeleri ise, subjektif ve bilgi gerektiren görüşlerdir. Dolayısıyla bu yazıda, Türk İnkılâbı’nın, dışarıdan bir aydın tarafından nasıl görüldüğüyle ilgili bir profil ortaya konmaya çalışılmıştır. Farklı bakış açılarının ve eleştirilerin oluşması dileğiyle metnin çevirisi Türk

⁷ Turancılık anlayışının değerlendirilmesiyle ilgili son bir makale için bk., Günay Göksu ÖZDOĞAN, “Dünya’da ve Türkiye’de Turancılık”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, C. 4, İletişim Yay., 2. bsk., İstanbul 2003, s. 388-405.

⁸ Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp birlikte Turancılığın Pantürkizm anlayışına dönüşümüyle ilgili bk., François GEORGEON, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev.: Alev Er), Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. bsk., İstanbul 1996, s. 51-72.

⁹ Türk yenileşmesinde dil reformunun tarih ve milliyetçilik açısından önemi büyük olmuştur. Bu konuyla ilgili bir değerlendime için bk., David KUHNER, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Ter.: Zeki Doğan), Fener Yay, İstanbul 1998, s. 95-108.

okuyucusunun dikkatine sunulmuştur. Sonuç olarak yazarın ortaya koyduğu fikirler ekseninde şu sorunun üzerinde dikkatlice düşünülmesi ve çözüm yolunun üretilmesi gereklidir: XXI. yüzyıl Türkiye'sinde üretici bir toplum tipi mi hâkimdir, yoksa tüketici bir toplum mu? Bu sorunun cevabıyla birlikte J. Germanus'la ilgili Türkiye'de en azından bir Yüksek Lisans tezinin yapılması bilim adına en büyük beklentimizdir.

II.J. GERMANUS: TÜRK İNKILÂBİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER*

(I.) Dünya Savaşının çok sayıda önemli etkileri arasında, Osmanlı saltanatını Cumhuriyet haline getiren değişiklik, muhakkak ki özel bir ilgiyi hak etmektedir. Bu değişiklik sayesinde, Türk halkı müthiş bir atılım yaparak, Asya'dan ayrılıp Avrupalı ülkeler seviyesine yükselmesini bilmiştir. Bunun sonucu da inkılâpla ilgili bir aksiyona dayanır. Ancak inkılâbın kaosu içerisinde (Türk milletinin) düşmanları, kendi aralarında, Türk milleti için, ölüm anlamına gelen bir anlaşma sağladığı ortamda, Türk milletini kurtaracak olan kafası çalışan *Mustafa Kemal Paşa* adında bir asker vardı.

Doğunun tarihinde "büyük adam"lar, Avrupa devletlerinin tarihinden çok daha önemli rol oynamışlardır. Coğrafi konumları, Avrupa devletlerini daima göçmen ve doğudan gelen halklara karşı kendilerini savunmak için savaşa itmıştır. Devletin temelini oluşturan, sosyal güçleri gruplar haline getiren şey, savunma organizasyonudur. Olağanüstü insanlar, ancak faaliyetleri, ilerlemenin normal hızına ayak uydurabildiği taktirde, devletin belirlenmiş olan coğrafi çerçevesini yıkabilirler. Doğu, istikrarlı devletleri pek bilmez. Doğuda, devlet ileri-görsümlü-bir şahsın veya bir generalin ürünüdür ve bu "büyük insan" ölünce, devlet de genellikle bölünür gider. Batı devletleri ırk ve dil birliğine dayanırken, doğulu imparatorluklar temellerini ve varlıklarını inanç ya da kılıç gücüne borçludurlar. *Muhammed*'in savaş sözleriyle vazedilen İslâm doktrini, Arap kabileleri arasında barışı hazırlamıştır. Barış sağlandıktan sonra, İslâm'da birleşen ve güçlü bir askerî teşkilatlanmadan yararlanan bu kabileler, savaşçı yeteneklerini kullanarak komşularını yendiler ve inanışlarına göre onların mallarını yiğitliklerinin mükâfatı olarak aldılar. *Muhammed*, aynı dili konuşan Arapları, silâhlı bir kamp haline getiren hareketin kurucusu oldu ve peygamberin öğretilerini yaymak için, özellikle zengin ganimet ve yavaş yavaş da önce bir devletin kurulmasına, sonra da millî hayata götürecektir olan, askerî disiplin ve beceri anlayışı ümidiyle onları harekete geçirdi.

Türklerde ise, tek amaçları yağma olan sürekli değişken karakterli akınlar, amaçsız yolculuklar haline gelerek, ancak büyük bir adamın itici gücüyle, sonunda bir devlet kurmayı başarmıştır. Birkaç askeri harekete başlamak için farklı ırktan ve farklı dilden göçbeleri bir araya getiren önder kişi o kadar dominant bir faktördür

* Makalenin bundan sonraki kısmı, Jules Germanus'un *Penseés Sur La Revolution Turque* [Imprimerie de la Société Anonyme Athenäum, Budapest 1928, (35 s.)] adlı eserinin çevirisinden ibarettir.

ki her Türk kavmi eski bir savaş önderinin adını almıştır. İrk ve medeniyet farklılığı ikinci sırada geliyordu: Temel olarak devlette ırk ve medeniyet birliği yoktur, ama kendisine mutlak itaat isteyen ve devletin varlığı kendisine dayanan bir insanın iradesi vardır. Hiç şüphe yoktur ki yegâne birleştirici güç olarak istisnai bir kişiliğin enerjisine sahip olan büyük bir devletin doğuşu ve bu olayın düzenli bir şekilde bazı kavimlerde tekrar edişi, son analiz olarak, coğrafi konuma, tarihi gelişmeye, her türden şartların bir araya gelmesine ve nihayet çevresine uyum göstermesini bilen ırkın üstün özelliklerine bağlıdır.

Türk kavimleri, tarihte önderleri sayesinde (önemli) bir rol oynamışlardır. Bu karakteristik özellik, Türklerin geçmişteki bütün dönemlerinde mevcuttur ve bugün de *Mustafa Kemal Paşa* ve onun başlattığı hızlı gelişmeyle kendini göstermektedir.

Kurumları oluşturan ve etnik özelliğın yavaş gelişmesinden sonra bile, etkinliğini devam ettiren bir fikir, her kavmin tarihine damgasını vurmuştur. Bu etkin düşünce bile, zamanın, koşulların ve etnik değişikliklerin ayarlı etkisiyle değişime uğramıştır; bununla birlikte, kuşaktan kuşağa geçmiş, dış kaynaklı unsurlara nüfuz etmiş ve bir milleti oluşturmak için bütün unsurların birleşmelerini gerçekleştirmiştir.

İdeolojinin asimile edici gücü çok sayıda kavimde vardır. Türk kavminin ve özellikle de Osmanlı Türk kavminin gelişip ilerlemesine yön veren fikir, fetihlerde bulunmak ve kul yapmak için hükümdarın şahsiyeti etrafında birleşmekten ibaretti. Osmanlı İmparatorluğu, kendi tebaasını kontrol altında bulundurmak ve hiç durmadan yeni fetihlerde bulunmak için askerî ve medenî bir düzenleme meydana getiren bir *hanedanlığın* imparatorluğuydu. Bu düzenlemenin köklerini Asya'da aramak gerekir. Türklerin ilk sultanı olan ve bugün adını taşıdıkları (Osmanlı), *Osman* (ölümü 1326) civardaki nüfus üzerinde hâkimiyet sağlamak için, Bitinya'nın* Müslüman ve Hristiyan savaşçılarını ve arkasında Osmanlı tarihinin tamamının cereyan edeceği bir hat çizdi. Avrupalı tarihçiler ve Avrupa kamuoyu Osmanlı Türklerini özellikle Müslüman fethinin aracı olarak görüyorlardı. O derecedeki, Türkler özellikle Müslüman bir halk, Osmanlı Saltanatı da İslâm'ın teokratik saltanatı olarak telâkki ediliyordu. Muhtemelen Kayı (Kayhanlı) boyundan olan, Tatarlardan kaçarak, Ön Asya'ya sığınan ve daha sonra, Osmanlı adıyla meşhur olan milletin çekirdeğini oluşturan Türkler *I. Osman* döneminde Müslüman olmuşlardır¹⁰. Osman'ın babası Ertuğrul'un hâlâ ilkel Türklerin dinî inançlarına sahip olduğunu ve Kur'an hakkında adını duymaktan başka bilgisi olmadığını farz etmek yerinde olur. Kayı Türklerini, Ön Asya'da yaşayan ve Selçuklu İmparatorluğunun yıkılışından sonra hiçbir devletin otoritesine girmemiş olan, Türk ve diğer kavimlerden, Müslüman ve Hristiyan kavimleri köleleştirmeye azmettiren faktör İslâm doktrini değildir. Bunun sebebinin Türk ırkının yüzyıllardan

* Bitinya: Kütahya, Eskişehir ve Bilecik bölgeleri [çeviren]

¹⁰ *Germanus*'un buradaki tespiti kronolojik açıdan yanlıştır. Ancak başta da dikkat çekildiği gibi bu tür hatalar ve metin içerisindeki yanlış tespitler ayrı bir makalenin eleştirisi konusudur. [Çevirenin notu]

beri kökleşmiş karakteristik özelliğinde aramak gerekir ki, bir önderin veya bir hanedanın himayesinde, mutlak bir güç zayıfları kendi iradesine alır ve onların ekonomik kaynaklarını sömürerek kendi hâkimiyet alanını devamlı olarak büyütür. Kayı aşireti, yeni devlete ne kişiliğinin damgasını vurmuş ne de hegemonyasını ona kabul ettirmiştir, çünkü karakter özellikleri orada baskın rol oynamamıştır; yeni doğan millet Osmanlı adını almıştır, yani Bitinya'nın coğrafi konumunu çok iyi bilerek Hristiyanlardan, pagan Türklerden ve Müslüman Selçuklulardan oluşan askerleri vasıtasıyla iletişim yollarını açan veya kapatan ve böylece bir hükümet ve bir devlet kuran *Othman*'ın ya da *Osman*'ın adını almıştır. Coğrafi konumdan kaynaklanan ekonomik avantajlar Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna hayli katkıda bulunmuştur. Bu devletin halkı Hristiyan Yunanlılardan ve Müslüman Türklerden oluşuyordu. Müslüman Türkler baştan beri *Muhammed*'in doktrininin ilk halinden bayağı uzak idiler; bunda şaşılacak bir şey yoktu, çünkü onlar bu dine girdiklerinde yeni dinin oluşmasının üzerinden yedi yüzyıl geçmişti ve bu zaman zarfında, İslâm, Emevi ve Abbasi halifeliklerinin politik ve felsefî süzgecinden geçmişti.

Ön Asya'da yaşayanlar, Selçuklular döneminde Türklerle kaynaştılar. Yunanlılar kitleler halinde boyun eğdiler ve aynı zamanda Müslümanlığa geçtiler. Osmanlı hanedanı tarafından kurulan devlet, doğu Avrupa'nın ve Ön Asya'nın halklarını birleştirdi ve Avrupalı ve Hristiyan unsurları öylesine özümsemi ki, Arap ve Fars Müslüman devletlerinden zorunlu olarak çok farklı bir karaktere büründü. Osmanlı İmparatorluğu yönetim ilkesini Türk kaynağından aldı, ancak ülke nüfusu içinde erimiş olan çok sayıda ırk da pek çok Avrupaî unsuru bu yönetim ilkesinin hizmetine soktu. Kayhanlı Türkleri Moğollar tarafından Orta Asya'nın çeşitli noktalarından sürülmüşlerdi; İstanbul'a dayanan Osmanlı İmparatorluğu Akdeniz'in sahibi olmuştu; ama Akdeniz kıyısında bulunan halklar ve kurumlar, özellikle Doğu İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde Türk kökeni kadar derin izler bırakmıştır. Osmanlı Türklerini saf bir ırk olarak görmek imkânsızdır; Osmanlı karakteri, Türkleri ve Hristiyanları fethederek asimile eden ve bir hanedanla temsil edilen hakim bir kurumun karakteridir. Osmanlı kelimesi, gerçekte, bir kısmı Doğu (Roma) İmparatorluğundan, diğer bir kısmı da İslâm'dan gelen unsurlar üzerinde maddî ve manevî bir güç oluşturan devlet anlamına gelmektedir. Nüfusu ırk bakımından, Türk olduğu kadar, Arap ve Yunanlıdır. Osmanlı hanedanının çabalarının temel düşüncesi, istilâların ve savaşların yok ettiği Büyük *Théodose* İmparatorluğunu yeniden kurmaktan ibaretti. Osmanlı hanedanının hâkimiyeti, önceleri gönül rızasıyla daha sonraları ise zorla silâh altına alınan askerlerinin itaatinden kaynaklanıyordu. Bu hanedan Avrupa'nın doğusunda ve Asya'nın batısında yegâne bir imparatorluk kurmayı başardı. Ama imparatorluk içinde din ve ırk açısından asla bir homojenlik var olmadı. Bütün Müslümanlar gibi, Türkler de dini özel bir olay gibi değerlendirmiyorlardı. İslâm sadece bir din değildi; hukukî bir doktrin ve felsefî bir anlayışı da kapsıyordu. Oysa, Avrupa'da hukuk ve yargılama dinin zincirlerinden çabucak kurtuldukları halde, doğuda ve özellikle Müslüman ülkelerde, din hayatın bütün alanlarını ve

insani faaliyetleri düzenlemeye devam etmekteydi. Dinî örgütlenme siyasî örgütlenmeyle paralel bir şekilde devam ediyordu. Fethedilen topraklar üzerinde yaşayan halkların hukukunu İslâm kanunları oluşturuyordu. Osmanlı hanedanı altında, birbiriyle alâkasız doğu Avrupalı halklarını bir araya getiren güç, böylelikle, temelini tamamen Türk düşüncesinden almasına rağmen İslâm'ın temsil edilişi gibi görünüyordu.

Bu düşüncenin kendisi bile, farklı kaynaklardan elde edilmiş bir alıntıyı temsil ediyordu. Bu düşünce, hiçbir etnik sınırlamanın olmadığı ve göçebe hayatının en güçlüünün hâkimiyetine kolaylık sağladığı Orta Asya'nın steplerinde doğmuştu. Orta Asya'nın derinliklerinden gelen bu Tatar özellik, sayısız asimilasyona rağmen, Türk devletinin yapısında daima bulunmaktadır.

Türklerin tarihteki rolleri, büyük işler yapmış olmalarından çok, fikirleri ve malları dünyanın bir ucundan öbür ucuna taşımış olmalarındadır. Türkler İslâm'ı Avrupa'ya getirmişler ve Hindistan'a da sokmuşlardır; Nesturiyanizmi ve ateşe tapmayı Çin'e yaymışlardır. Çin ile Hindistan arasındaki iletişim Türklerin eseridir ve bu sayede Budizm Çin'e girebilmiştir. Çin ipeğini Bizans İmparatorluğu'na taşımışlardır. Bugün eski Budist tapınaklarında İran'dan gelmiş sanat eserleri görüyorsak eğer, bu şüphesiz Türk kervanları sayesinde olmuştur. Aracılık hizmeti doğal olarak step göçebelerinin oynadığı bir rol idi. Bu göçebe hayat Türklerin ruhunda kalıcı bir iz bırakmıştır; onların düşüncesini felsefî tasavvurlardan uzaklaştırarak pratik işlere yönlendirmiştir; (bu sayede)Türklerin çok önceden kabileler halinde örgütlenmenin avantajlarını öğrenmelerini sağlamıştır. Dervişlerin, Pers mistisizminden kaynaklanan dinî tarikatları Osmanlı Türklerinde, mistik hayallerin yerini somut amaçlara bıraktıkları hizipler halindeki bir örgütlenmenin temelini oluşturmuştur.

Orta Asya'nın stepleri Osmanlı İmparatorluğu'nun karakteri üzerinde belirleyici bir etki yapmıştır. 8. yüzyılda, Türk imparatorluğu, 25 yılda Çin sınırından Bizans şehrine kadar yayılmıştır. Bu uçsuz bucaksız imparatorluğun ahenginin tek kaynağını bir taraftan itaat diğer taraftan da otorite oluşturuyordu. Hükümdarın, halkın hayatında mutlak hakkı vardı.

Türk kabilelerinin siyasî örgütlenişi önemli ölçüde savaş karakteri taşıyordu. Kendilerine ganimet sağlayan savaşın yokluğunda, bu kabileler hemen küçük gruplar halinde parçalanıyor ve yeniden bir araya gelmek için yeni bir lideri bekliyordu. Hun İmparatorluğu veya eski Türk imparatorluğu birbirine uyum göstermeyen ama güçlü bir örgütleyici güç tarafından toplanmış etnik unsurlardan oluşuyordu; ve bu güç zayıfladığında unsurlar dağılıyordu. Türk İmparatorluğunda, hükümdar halkını idare eder, besler ve maaşını verir(di).

Uygurların **Kutadku Bilik*** adlı (eserlerindeki), öğretici şu şiiri, Türk devletinin (yönetim) ilkesini estetik bir şekilde anlatmaktadır:

* Bu eser Karahanlılar dönemine aittir.

“Dünyaya sahip olmak için insana ve orduya ihtiyaç vardır;
 Orduları tutmak için onlara toprak vermek lazımdır;
 Ancak zengin bir millet toprak verebilir;
 Milleti zengin yapan kanun budur işte.”

Bu pratik düşüncelere Sasani kralı I. Artaxerxès’in [Erdişir] sözlerinde de rastlıyoruz: “Ordusuz güç, parasız ordu, tarımsız para, adaletsiz tarım olmaz.” Yüzyıllar boyunca “Steplerin Sevmediği Gezgınler” olan kuzey göçebeleriyle savaşı sürdüren Pers medeniyeti Türklere hükümet etme ilkelerini öğretti. Pers devleti ve Pers monarşi idaresi, İran ile Türkistan arasındaki mücadelelerle kuvvetlendi. Perslerin hayal gücüne bağlı düşünce anlayışı hükümdarlarını tanı haline getirdi. Türk malî sisteminde olduğu gibi, saray memurlarıyla hükümet memurlarının birbirlerinden ayrılmasını Pers etkisine bağlamak gerekir. Sasani hükümdarları, Pers İmparatorluğu topraklarında özgür ve özerk örgütlenmeler oluşturabilen başka dinlere mensup kişilere karşı gösterdikleri hoşgörülle ayırt edilmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu’ndaki benzer kurumların kökenini burada aramak gerekir.

Pers monarşisinin ilkeleri, Arap kabilelerin üstünlüğünü temel alan ve Selçuklu ve Osmanlıların siyasî örgütlenmelerinde belirleyici bir etkide bulunan Müslüman imparatorluğun idare şeklini değiştirdi. Arap imparatorluğunda yöneticiler Pers, askerler Türk idi. Türk sanatının kökeni Perslerden gelir. Osmanlıların Araplardan aldıkları şey, gitgide daha katı bir hale gelen din ve hukuk olmuştur. Osmanlılar, kabul ettikleri Arap alfabesi uğruna kendilerine Suriye’den kalan eski alfabelerini terk etmişlerdir. Osmanlılar İslâm dinine girerek, İslâm’dan her açıdan Türk ruhuna uygun olmayan bir karakter almışlardır. İslâm’ın dogmatizmi ve yazılı kuralları, Türklerin gözünde değerli olan düşünce özgürlüğüne karşıydı. Türkler İslâm’ın en gözü pek askerleri olsalar da, onlar İslâm için değil, daha çok vatan sevgisi ile harekete geçiyorlardı.

Abbasi halifelerinin döneminde, çok sayıda toprağı olmayan Türk süvarileri ve satın alınmış esirler saraya kadar geliyor ve asker ya da muhafız askeri gibi, en yüksek makamlara yükseliyorlardı. Arapların saraylarında yüksek makamlara gelmiş Türklerin idareye katılmaları, Osmanlı yönetimindeki yapısal gelişmenin habercisidir. Bu gelişme de genç Hristiyan esirlerin yönetimde çalışmak üzere eğitilmesidir.

Selçuklu dönemine ait Nizam-ül Mülk’ün **Siyasetnâme** adlı eserinde, Türk esirlerin Arap krallarının saraylarında nasıl yetiştirildiklerini detaylarıyla okuyoruz. Pazardan satın alınan esir saraya getirilir ve bir yıl boyunca sahibinin yanında piyade eri olarak hizmet etmek zorunda kalırdı. Bu bir yıl boyunca ata binmeye hakkı olmazdı. Bu dönemin sonunda ona bir binek atı verilir, ama atın ağızına geçireceğı bir ipten başka bir şey de verilmezdi. İkinci yılın sonunda bir eyer alırdı

ve koşum takımı derece derece süs bakımından daha zengin ve daha mükemmel olurdu. Yedinci yılda, efendisi ona bir çadır verirdi; bu çadıyla kendine ait hizmetkârları bulunan bağımsız bir konut anlamına gelirdi. O andan itibaren ipek giysiler giyebilirdi, ama tüm savaşçı haklarına rağmen, ancak 35 yaşında emir seviyesine ulaşabilirdi. Hayatının sonuna kadar efendisinin esiri olarak kalırdı.

İslâmî kurumlara bağlı olan bu eğitim sistemi, Osmanlıların ve Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi örgütlenmesinin anahtarını oluşturmaktadır. Arap krallarının ordusu ve muhafızları Türk esirlerden, Osmanlı padişahlarınınkiler ise Hristiyan devşimelerden oluşmaktaydı.

Osmanlılar, Bitinya'ya yerleştikten sonra hiçbir değişiklik olmadan İslâm'ı kabul ettiler. Yenilikçi etkilerin hâlâ uygulandığı tek alan, hükümet ve yönetim alanıydı. Sarayın şatafatı ve damgası, maliye ve yerel yönetim Bizans etkisini yansıtıyordu. Mimaride ve sosyal hayatta hâlâ Bizans etkisi görülüyordu.

Entelektüel hayatın bütün alanlarına, sultanın mutlak bir güçle temsil ettiği devlet düşüncesi en üst seviyede hâkimdi. Sultanın gücü (ise) sadece şer'î hukukun buyruklarıyla sınırlıydı. Sultan, rejimi korumada menfaati olan ve kendisine mutlak bir itaat gösteren bir sınıftan destek alıyordu. İşlerin idaresi bu sınıftan elindeydi; yöneticileri ve askerleri sağlıyordu. Yönetim çevrelerinin ideale ne neredeyse karşı çıkan bir diğer kurum da İslâm hukukunun demokratik sistemiydi. Rejimin dikkat çeken özelliği, devletin resmî Müslüman karakterini muhafaza etmek ve, özellikle yönetim ve askeriye görevlerine hazırlamak için yetiştirilen Hristiyan devşimeler arasında yönetim personelini de temin etmekten ibaret idi. Yönetime giren her kişi, sultanın kölesi olarak hizmet ediyordu ve yükselebildiği makam ve liyakat ne olursa olsun hayatının sonuna kadar öyle kalıyordu. Sultanların köleliğe dayanan siyasi rejimine paralel olarak, büyük nüfus kitlelerine dayanan Mahométane (İslâmî) kilise de mevcudiyetini devam ettiriyordu. Hristiyan kiliseleri ayrıcalıklı bir durumdan yararlanıyor ve bağımsız bir hayat sürüyorlardı. Dinî ve laik kurumların bir arada yaşamalarını derinlemesine inceleyen¹¹ Amerikalı tarihçi Lybyer, sultanların rejiminin büyük kurumları hakkındaki tezine destek olarak 16. yüzyıl İtalyan yazarlarının ifadelerini ileri sürmektedir.

Venedik Cumhuriyeti'nin fevkalâde elçisi *Andrea Gritti*, 1503 yılında yüksek mevkideki Türk memurlar hakkında şöyle yazıyor:

“Sultan Hazretleri, devlet işleri ve diğer önemli işler konusunda normal şartlarda sayıları dört olan paşalarına danışır. Bunlar İstanbul'da ikamet ederler ve çocuk yaşta özellikle belli kişiler tarafından yetiştirilmek üzere ailelerinden çekilip alınmış, Hristiyan anne-babaların çocuklarıdır. Gerek sultana olan yakınlıkları ve gerekse hakkettikleri için yüksek makamlara getirilmişlerdir. Adaletin tevzûinde ve lütufların dağıtılmasında büyük zenginlik kazanmışlardır.”

¹¹ Lybyer, *The Government of the Ottoman Empire*, s. 39.

Venedik elçisi (1555-1560) *Antonio Barbarigo*, yüksek mevkide bulunan her Türk'ün sultanın kölesi olmakla asalet kazandığını söylüyor.

1568 ile 1573 yılları arasında Sultanların sarayında Venedik'i temsil eden *Marcantonio Barbaro*, hazine, yönetim, iktidar kısacası devletin tamamının Hristiyan olarak doğmuş, daha sonra köle olmuş ve nihayet Müslüman olarak yüksek mevkilere gelmiş kişilerin elinde bulunduğunu ifade ediyor. Hristiyan kökenli bu kölelerin dışında hiç kimse sultana yaklaşamaz ve onun hizmetine giremezdi.

Devletin askeri gücü de kesin olarak doğuştan Hristiyan olan kişiler tarafından yönetilmektedir; ama bunun aksine adaletin tevzî tamamen Türklere aittir. Türkler, çocuklarını, kadı diye anılan hakim olmak üzere Kuran öğrendikleri, camilere bağlı okullarda yetiştirmektedirler. Kararların uygulaması doğal olarak elinde silâh bulduranlara aittir.

Yine Venedik Cumhuriyeti elçisi (1582-1585) *Gianfrancesco Morosini* iktidarın örgütlenişi ile dinî kurumları arasındaki farkı şöyle ifade ediyor:

“İki çeşit Türk vardır. Kimileri Türklerin çocuğudur, kimileri devşirmedir. Devşirmeler çocukken silâhli akınlar yapılan topraklardan kaçırılmışlardır. Sadece ordunun büyük bir kısmı bu devşirmelerden müteşekkil değildi, aynı zamanda *Babîâlî'nin* yüksek makamları da, sadrazamlıktan tutun en düşük hizmetkarlığa kadar, onlara verilmişti. Zira Türkler -eski bir geleneğe uyarak- bu görevleri talep edemezlerdi.

Türk olarak doğmuş kişiler din, adalet ve eğitim ile iştigal etmektedirler. Devşirmelerin hepsi köledir ve sultanın köleleri olmakla gurur duyarlar. Zira bilirler ki *Osmanlı Devleti* bir köleler cumhuriyetidir ve köleler tarafından yönetilir.”

Lorenzo Bernado lâik ve dinî kurumları aynı özenle anlatır.

Venedik Cumhuriyetinin elçisi (1591-1597) *Matteo Zane* eleştirilerini tutkulu bir şekilde ifade eder:

“Türklerin kimi yerli, kimi de devşirmedir. Yerlilerin büyük kısmı *Asya'da* oturur ve devşirmelere kıyasla, daha az baskıcı ve daha az bozulmuşlardır: Devşirmeler kesin olarak dinsiz iken yerli Türklerde, dinden bir kalıntı vardır. Devşirmeler yaşayan en aşağılık ve en saygısız insanlardır; Hristiyan inancıyla her türden insanî duygudan yoksundurlar. Silâh gücünü, yönetimi, zenginlikleri, kısacası, sadece dinin hizmetine yönlendirerek safkan Türkleri uzaklaştırdıkları imparatorluğu ellerinde bulduran, inançsız ve kanunsuz bu devşirmeler gecikmeden dini inkar etmişlerdir.”

Zane, yerli Türklerin 16. yüzyılın sonlarına doğru, sadece çalınmış Hristiyan çocukların oluşturduğu kapalı bir sınıfa iltimas geçen rejime karşı ayaklandıklarını ifade eder. “İşte bu sınıf hükümleri uyguluyor ve dinin kontrolünü elinde

bulunduruyordu. Onun her şeye egemen olduğu ve yerli Türklerin onların tebaası ve hizmetçisi oldukları da söylenebilir.”

1603 yılında Türkiye üzerine yayınlanan bir kitabın yazarı olan Richard Knolles, sultanın kendisine karşı hiçbir hakkı olmayan tebaasına karşı mutlak hâkimiyeti üzerinde ısrarla durur. “Sultan gücünü, halkın üzerinde hâkimiyet kuran ve sayılarını her 4 ya da 5 yılda tamamladığı devşirme kölelere verdiği silâhli kuvvetlerden almaktadır. Bu devşirmeler daha çocukken ailelerinden kaçırılmışlardır; Türk yönetimi Hristiyan taşra halkının gençlerinin en seçkinlerini böylece alırdı ve onlar da sarayda zamanın büyükleri tarafından yetiştirilerek sultana ve devlete mutlak itaati öğrenirdi. Yönetici sınıf sultanı babaları gibi gören yetimlerden oluşurdu. Türkler ise ticaretle, zanaatla ve çiftçilikle uğraşır; devlet yönetimi onların işi değildi.”

İşte Osmanlı İmparatorluğunun görüntüsü böyleydi; imparatorluk halka dayanmıyor ama devletin zorbaca düzenine dayanıyordu. Bir sınıf halka hâkimiyet kuruyordu ve bu sınıf din ve ırk açısından hakim olduğu halka tamamen yabancıydı. Sadece kendi hayatını devam ettirmek için atalarını ve büyüklerini inkar ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu’nu bazı ideal hedeflere sürükleyen halkın duyguları, tutkuları ve istekleri değildi. İmparatorluğun temeli, etnik gelenekleri hor gören ve mutlak iktidarı dinî ve etnik unsurlar üzerinde merkeze sun’î bir şekilde oturmuş bir sınıfın ellerine veren bir fikre dayanıyordu. Dışarıdan bakıldığında imparatorluk Müslüman bir görünüşe sahipti ve resmî dili Türkçe’ydi. Ama dinî kitaplar Arapça yazılıyordu ve halk Türkçe edebiyat dilini anlamıyordu. Dil, zorla alınmış çocuklardan oluşan ve rejimin tamamına destek veren ordu kadar sun’î görünüyordu. Kendisinin devleti oluşturduğu fikrini benimseyen Osmanlı hanedanı, halkın ruhuna yabancı olan ve yegâne işlevi rejimin korunmasını sağlamak olan sun’î bir medeniyet tabakası meydana getiriyordu. Türkiye’nin entelektüel gelişmesi ve aktüel durumu böyleydi.

* * *

Bu sayfaları yazarken Celal Nuri’nin **Türk İnkılâbı Üzerine (Türk İnkılâbı)** adlı kitabı elime geçti. Yazar, Türk sosyal ve tarih bilimlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Gençliğinde bütün Avrupa devletlerine yaptığı seyahatler ve kendi ülkesiyle Avrupa’nın diğer ülkeleri arasında bulup ortaya çıkardığı derin farklılıklar onu, Türkiye’nin geri kalmışlığının sebeplerini halkına göstermeye azmettiriyordu. Büyük Macar Széchenyi gibi, o da tembellik alışkanlıklarını ve Asyalı kurumları ifşa eder ve ülkesini uzun süren uyuşukluktan çekip çıkarmak ister. Haklı davası için mücadele etmeye ve Türkiye’de Avrupa ilmini ihdas etmeye yönelik *Ati* adında bir gazete çıkarır. Savaşın sonra İtilâf güçleri tarafından Malta adasına sürülür ve gazetesi kapatılır. Mustafa Kemal Paşanın zaferinden sonra ancak Türkiye’ye dönebilir ve milletvekili seçilerek yeni Türk anayasasını yazmaya başlar.

Celal Nuri, o günkü değişimde Türk milletinin yeniden doğuşunu görür ve bunu anlatmak için sosyolojik ve tarihî bir bakış açısı kullanır. Onun eserine özel bir değer kazandıran Şey, onun olaylar zincirini anlatması değil, olayları sergilerken eklediği düşünceleridir. Türkler için yazar ve bütün kalbiyle onların kafasına, Türk milletinin kendi meselelerinin idaresini bizzat ellerine almaları gerektiği fikrini sokmak ister.

Günümüzde, Türk yazarlar, harekete geçirmek için ülkelerine genellikle dokunaklı sözlerle seslenirler. Avrupa'yı hayranlıkla izledikten sonra, kendi doğdukları topraklara dönüp baktıklarında çok geniş ekilmemiş bir arazi grrlere. Elli yıl önce, Türk parlamenter rejim sevdalıları, özgürlükçü düşüncelerin Türkiye'de ikame edilmesinin Türk halkını kurtarmaya yeteceğini zannediyorlardı. Büyük Şair *Namık Kemal* millî Şuurun gururunun İslâm'ın kahramanlarının anısından ve Orta ağ Türk kültüründen ileri geldiğini ifade etmek istiyordu. Türk halkını sultanların mutlakiyetinden ilerlemeye götürecek olan düşünce yapısı İslâm'da aranıyordu. Bugün bu gayretleri hayal olarak değerlendiriyoruz. Türk halkı, Osmanlı hanedanında kişiliğini bulmuş olan ilkeleri bir kenara bıraktı, İslâm'dan da uzaklaştı ve Avrupa zihniyetinin kabul ettiği milliyetçi düşünce tarzını benimsedi. Doğu geleneklerine uygun olarak, büyük bir adam hareketin başına geçti ve dehası ve elik gibi iradesiyle, halkına ileriye doğru yürümeyi empoze etti.

Celal Nuri, Osmanlı tarihini eleştirel bir ciddiyetle değerlendirir. Sultanların rejimi fetihden başka bir amaç gütmüyordu, ama asla bu fetihlerine milleti ortak edemedi. Osmanlı tarihinde *halk* kavramı kesinlikle yoktu. Halk kelimesinden, etnik farklılıkları hiç kabul etmeyen İslâm'ın bu Şekilde ifade ettiği...Şey...anlaşılıyordu. Fethedilen topraklar üzerinde kendini gösteren Asya idi. Osmanlı Devletinin ağırlık merkezi Avrupa'daydı, ama yönetim sistemi ve dinin emrettiği felsefi anlayışlar Orta Asya'yı ve Arabistan'ı hatırlatıyordu. Bu zıtlık, tam da i meselelerini halleden Avrupa'nın dikkatini Doğuya çevirdiği sırada, Osmanlı Devletini perişan etti.

Avrupalı bilim adamları, Türkiye'nin geri kalmışlığını izah etmek için, Türk ırkının unsurlarını gösteriyorlardı; oysa, Türk halkı yönetime hiç katılmamıştı. Bu yönetim yabancı milletleri kleleştiriyor ve aynı zamanda Türk halkını da smryordu. Eğer kendisini yönetenler, yaptıklarından başka anlayışa sahip olsalardı, alışkan, iyi ifti ve iyi asker olan bu halk, üstün özellik ve yeteneklerini dünya' ya gösterir ve bu yetenekleri onları uygarlığın iyi işçileri haline getirebilirdi. Ama iktidarı elinde bulunduranlar, Türk halkında devlet için değerli olan cevheri görmüyorlardı; sayı ve zenginlik bakımından büyümesine hiç kolaylık göstermiyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun temeli esasen, saray vakanvislerinin kendi abartılı dilleriyle, zafer diye niteledikleri fetihlere dayanıyordu, ama bu fetihler kendi failleri olan halka zarar veriyor, üstelik fethedilen topraklardan getirilen ürünlerin rekabetiyle halkı iyice fakirleştiriyordu.

Vatanperver endişelere kapılan *Celal Nuri*, Osmanlı Türklerinin kş hakkında düşünceler üretmektedir.

II. Mehmet döneminde, bilim adamları Avrupa'ya kaçtılar ve Rönesans'a katkıda bulundular. Bu bilim adamlarına, ilk Abbasi halifelerinden *Harun Reşit*'in yaptığı gibi, Müslüman Türkiye'nin Arap alimlerinin Yunan sanatını devam ettirebilmesi için, barınma hakkı vermek yerine, II. Mehmet Yunan patriğiyle tepkisel bir anlaşma yaptı ve Yunan kilisesiyle birlikte hareket etti. Tamahkârlığı yüzünden, Bizans'ın sanat ve ilim hazinesini görmeden sadece toprak istiyordu. *Celal Nuri*'ye göre Rönesans Avrupa'nın diğer ülkeleri gibi Türkiye'de de gelişebilirdi. Ama 15. yüzyılda, Türk tarihinin tamamı, İslâm'ın hareket noktası olan ve Orta Asya'dan gelmiş olan Türk halkının, fetih yapmasını bilmek gibi, savaşçı özelliklerinden kendine yeni bir güç elde etmek isteyen, bir düşüncenin etrafında cereyan ediyordu. *Celal Nuri*, Osmanlı yönetim sınıfının medenileşmesi konusunda da çok ciddi hükümler getirmiştir. Türk bilim ve edebiyatı, kendisine ait tek bir yeni düşünce, tek bir duygu üretmekten aciz sun'î bir sınıfın bilim ve edebiyatıydı. Edebiyat asla kökenini halktan almazdı ve bilimin gelişmesi de din ile durdurulmuştu. Arapça din eserleri dışında, nesir edebiyatını sadece tarihi kitaplar temsil ediyordu. Bu edebiyat dili uzun anlaşılmaz cümleler ve abartılı imajlarla doluydu; okuyucu bundan sıkılıyor ve hiçbir bilgi edinemiyordu. Avrupalı gezgin ve tarihçiler artık Türk imparatorluğuyla ilgilenmedikleri için, sadece Türk kaynaklarından alınan bilgiler son derece zayıf konulardan oluşuyordu. Resmî vakanüvisler sadece mersiyeler yazıyor ve ne stil ne de bilgilerin güvenilirliği açısından Avrupalı tarihçilerin dengi olamıyorlardı.

Müslüman Türklerin entelektüel durgunluklarının sebeplerinden biri olarak, *Celal Nuri*, İslâm'ın din adamlarının elinde canlılığını yitirmesini göstermektedir. İslâm edebiyata her zaman bağlıydı ve bu edebiyat da düşünce tarzına şekil veriyordu. Hristiyan Avrupa'da ise bunun aksine, düşünce, özgürlüğünü kazanmıştı. Zaman içinde Türk imparatorluğunun doruk noktasına ulaşmasıyla aynı zamana denk düşen Reformdan beri, Avrupalı özgür düşünce adım adım gerileyen kurumlara karşı mücadele etmekten geri kalmadı. Avrupa tereddütsüz gelişme yoluna girmişti. İhtiyatlı ve açık görüşlü olan Hristiyan Kilisesi yeni zamanlara uyum gösteriyordu. Yahudilerin çok evliliğini mahkum ediyordu ve papalar da çok evliliği İslâm dinine karşı bir silâh olarak kullanıyordu.

Bütün Avrupa ülkeleri yeni doğmakta olan entelektüel hayattan nasibini alıyor, az veya çok ilerleme kaydediyorlardı. İslâm ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetici sınıfı, Avrupa saraylarında elçilikleri olmasına rağmen Avrupa bilimini yok farz etmekte ısrar ediyordu. Hiçbir şey iktidarın en üst derecesinde bulunan bu sınıfın beceriksizliğini, *Katerina*'nın, *Büyük Frederik*'in, *Napolyon*'un saraylarındaki Türk elçilerinin mektuplarından daha iyi gösteremezdi; gözlerinin önünde cereyan eden bilim ve sanattaki devasa gelişmeleri tek bir kelimeyle anlatmıyorlardı. Avrupa biliminin metoduyla İslâm dünyasının biliminin metotları temel açıdan son derece birbirinden farklıydı: İslâm otoriteye, Avrupa ise mevcudiyete bağlıydı. İslâm dünyasında gözde olan metot ile otorite ilkesine dayanarak kurulan yönetim şekli birbiriyle uyuşuyordu.

Şiddet ve otorite her zaman Doğuluların düşüncesinde yer bulmuştur. İşte Doğu halklarının tarihinin hep inkılâbî değişimlerden, gizli örgütler tarafından yapılan hükümet darbelerinden ve alacele kurulmuş imparatorluklardan bahsetmesinin sebebi budur. Bu zihniyet Avrupalıların, özellikle de parlamenter rejimin doğup geliştiği İngiltere'nin düşünce tarzıyla taban tabana zıttı. Türkiye'de, coşkulu üyeleri, İslâm'ı Avrupalılaştırmaya çalıştığı yeni bir parti, çürümüş kurumları yorulmak bilmeden gençleştirmeye çalışıyordu ve parlamenter rejimi ülkeye getirmişti. Bununla birlikte, *II. Mahmut*'un reformlarından ve Kırım Savaşı'ndan sonra, yönetim sisteminin Osmanlı hanedanından gelmesine ses çıkarmayan Türk milleti, parlamenter rejimle birlikte yok olabilirdi. Osmanlı yönetim şekli, İslâm dininde olduğu gibi, etnik farklılıkları kabul etmiyordu: Bütün diller ve bütün ırklar Allah'ın gözünde birdi. Ama Türkiye tarafından sömürülen Hristiyan ve Müslüman halklar 19. yüzyıl boyunca milliyet şuurunu ile uyandılar. Fetih savaşları sona ermişti ve boyun eğen kavimler (Sırlar, Romenler, Bulgarlar, vb.) teker teker kurtulup şahsiyetlerinin şuurunu kazandılar. Geriye kalan Türk topraklarında, parlamenter rejim Osmanlı hanedanına itaat eden farklı dil, din ve ırklardan oluşan halkı eriterek, üzerinde etki yapıyordu. Jön Türkler teorisyen idiler: Kurtuluşu Avrupalı ilerici fikirlerde görüyorlar ve Türkiye'deki bütün etnik unsurları siyasî bir bütünlük içinde eritmeyi umuyorlardı.

Gerçek bir Avrupalı ve parlamenter rejim idealine sadık olan *Celal Nuri*, 1909 inkılâbından sonra parlamenter rejimin geçiş dönemini idare etmek için getirildiğini kanıt göstererek, parlamenter rejimin Türkiye'deki başarısızlığını mazur görmeye çalışmıştır. Parlamenter rejimin heterojen unsurlardan oluşan imparatorluğun parçalanmasını hızlandırmaktan başka bir şey yapmayacağını düşünebilecek kadar ileri görüşlü pek az insan vardı: Mutlak ve baskıcı Abdülhamit yönetiminin ortaya koyduğu inatçı muhalefetin sebebi belki de buydu.

Türk tarihçisi *Ahmet Refik* daha geçenlerde, *Louis Kossuth*'un¹² Türkiye'ye göç etmesiyle ilgili belgeleri yayınladı. Bu belgelerden çıkan sonuçtan, Avusturyalı devlet adamlarının sultanı, halkı bu kadar çeşitli unsurlardan oluşan Türkiye'de, özgürlük şampiyonlarının Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasî bütünlüğünü bozacak milliyetçi düşüncelerle nifak yaydıkları hususunda uyarmak için Babıâli'ye mektup yazdıkları anlaşılmaktadır. Sultan ve çevresi milliyetçi düşüncelerin kendilerinininki gibi bir imparatorluk için oluşturduğu tehlikeyi görmediler; ama Avusturya da, daha sonra, Türkiye'deki milliyetçi istekleri desteklediği ve Slav ırkına üstünlük sağlayacağını düşünmeden Bosna'yı kendine aldığı günlerde bu tehlikeyi hiç görmedi.

Osmanlı İmparatorluğu ister istemez çok uluslu devletten, millî bir Türk devletine dönüşmek zorunda kaldı. Bu kendilerini bekleyen yıkımdan kaçmak için Türk milletinin önündeki tek şans idi. Değişimi başlatmak için, Bulgaristan, Trakya, Arnavutluk, Arabistan vb. gibi bölgeleri imparatorluktan ayırma şeklindeki vücudun hasta organlarını kesip atmak gerekecekti. Eğer milletler geçmişten ders

¹² Ahmet Refik, *Türkiye'de Mülteciler Meselesi*, s. 58

almayı becerbilselerdi ve millî çıkarlara zıt davranışlardan doğan duygular yerine sağduyularına göre hareket etselerdi, Osmanlı yönetimi Balkanlardaki müttefiklere, tazminat olarak, Balkan Savaşı'nda kaybetmek zorunda kalacağı toprakları bırakırdı. Bırakılan topraklarda yaşayan Türk ırkından Müslümanları, nüfusu az olan Anadolu'ya göç ettirir ve böylece orada homojen bir millet oluştururdu. Ama Osmanlı Devleti mevcudiyeti fetihlerin devamlılığına bağlı askeri bir devlet iken, diye sesleniyor *Celal Nuri*, kim böyle bir teklif yapma cesaretini gösterebilirdi? Bu konuda bir karar vermek, Osmanlı geleneklerine ve gayrimüslim dünyada bile şeriat hukukunu yerleştirmeyi bir görev olarak gören İslâm düşüncesine karşı olmak anlamına gelebilirdi.

Türkiye'de parlamenter rejim dönemi siyasî tecrübesizlikle damgalandı. Yeni siyasetçiler olan Jön Türklerin samimiyetinden hiçbir şekilde şüphe duymuyoruz. Bunlar aşırı övücü Türk tarihinden, İslâm'ın üstünlüğüne inançtan, farmason köktencilikten ve Avrupa medeniyetine abartılı bir sevgiden beslenen idealist kimselerdi. Avrupa'ya inanma onlara Türkiye'de olduklarını unutturdu. *Mahmut Muhtar Paşa*¹³, hatıratında, Balkan savaşı sırasında, Trakya ordusunun kasasında sadece 14 Türk lirası bulunduğu bir anda, imparatorluğunun sınırlarını yeniden Tuna'ya kadar götürmeyi hayal eden Jön Türkleri kınamaktadır.

Jön Türkler, Müslüman unsurlara egemen bir yer, Hristiyan kiliselerine özerklik ve Osmanlı tebaası ile eşit muamele gören bütün uyruklardan oluşan çeşitli etnik azınlıklara da hoşgörü sağlayarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu parlamenter sistemle uzlaştırmayı düşünüyorlardı. İmparatorluk, Avrupa medeniyetiyle tamamlanan ve ayrılıkçı eğilimleri dengeleyen İslâm sayesinde hayatını idame ettirecekti. Osmanlıların ideali büyük sultanlar gibi fetihler yapmaktan ibaretti; halkın İslâm'a hizmette ve sultanların zaferinde bir araç olmaktan başka bir rolü yoktu. Ama idealin Türkiye'ye girmesinden itibaren, Osmanlı yurtseverliğinin, yani İslâm'ı ve hanedanı düşünen bir yurtseverliğin, Türk ırkına ve halkına yaklaştığını görüyoruz. İdeal dinamik gücünü kaybetmedi, sadece yer değiştirdi. Şimdi bütün çabaların amacı, Türk ırkı ve dilinden gelen bütün halkları bir araya getirmek idi. Bütün imparatorluğa Türk karakteri kazandırmak istiyorlardı. Artık, dünyayı İslâm ile barışa kavuşturmayı (Darülslâmın yayılması) egemenliğinin amacı olarak gören ve bu amaç için Türk halkını bir araç olarak kullanan sultanın devri bitmişti. Bundan böyle Türk halkı kendi idealini hayata geçirmek için çalışmak zorundaydı. Bu yeni eğilim, şair *Namık Kemal*'de (1837-1888)* yine İslâm'ın ve Osmanlı'nın övülmesi şeklinde kendini gösteren milliyetçi düşüncenin doğal sonucudur. İmparatorluk içinde yaşayan Türk olmayan kavimlerin uyanışı bu övgüyü sifira indirdi.

Eğer Türk dili ve ırkı kendi şuurlarına erdilerse bunun sebebi Avrupa'nın etkisine maruz kalmalarındandır. Fransız düşünürü *Cahun*, **Orta Asya Tarihine**

¹³ Mahmut Muhtar Paşa, **Üçüncü Kolordunun [ve İkinci Şark Ordusunun] Muharebatı**, ss. 9 ve 234.

* Namık Kemal'in doğum tarihi 1840'dır. (çeviren)

Giriş adlı eserinde Türk ırkının savaşı ve organizatör özelliklerini o kadar renkli bir şekilde ortaya koymuştur ki, kendi ırklarına bir inancı uyandırmaya aşırı istekli olan Türk yurtseverleri bundan millî bir gurur ve antik geleneklerine tekrar kavuşma gücünü buluyorlardı. Kendilerine Osmanlı sıfatı yerine yeni bir sıfat vermeye başladılar: *Turancılık*. Turancı ülkü sadece Türk ırkından ve dilinden olanları kucaklıyor, Sâmi dini olan İslâm'ın kuvvetli etkisini atıyor, Türk halkını kendi olgun yeteneklerine götürmeyi istiyor ve gerçekten Türk olan bir medeniyeti geliştirmeye çalışıyordu. Romancı *Halide Edip*, **Yeni Turan** adında siyasî bir roman yazdı ve bu eserde, Avrupa liberalizminin temsilcileri olan parlamenter rejim yanlısı Osmanlılarla, milleti dinin ve yabancıların (rejimin yönetici sınıfı da dahil) baskısından kurtarmak için İslâm kabuğunu kıran Türk ırkının uyanışının şampiyonları arasında bir paralellik kuruyordu.

Turancılığın Türkiye'deki anlayışıyla Avrupa'daki anlayışı aynı değildir. Biz Turancılıktan bütün Ural-Altay kavimlerinin çok geniş bir sınıfta toplanmalarını anlıyoruz; Türkiye'de ise aksine, Turancılık tarihi bir gelişme evresi, millî şuurun uyanışı, yeni bir ülkünün seçimi, Sâmi dini olan İslâm'ın baskısından kurtuluş ve Türk ırkının karakterinin ortaya çıkması olarak anlaşılmaktadır. Bu yüzden Turancılık, en gayretli savunucusu olan, *Ziya Gökalp* tarafından *Türkçülük*, yani Türk düşüncesi olarak adlandırılmıştır. *Ziya Gökalp*, **Türkçülüğün Esasları**¹⁴ adlı eserinde Türkçülüğün tarihini ve amaçlarını anlatır. Onun sözlerinin etkileyici gücü sayesinde, ateşli taraftarları onun etrafında hemen toplandılar ve diğer taraftan da Turancılık sevdalıları ona güven ve saygı duydular. O millet kavramının analizinde sosyolojiyi temel aldı. Farîh boyunca milletleri oluşturan antropolojik, dilbilimsel ve kültürel etkileri inceledikten sonra, millet kavramının ne ırk, ne coğrafya, ne siyasî ne de idarî açıdan bir kategori oluşturmadığı sonucuna vardı. Millet, dil, din, ahlâk ve estetik beraberliğinde yaşayan kişilerin ortaklığıdır. Türk köylüsü, dili dilime dini dinime uygun, diyerek bunu açıklamaktadır. Millet, tarihî bir üründür; üyelerinin hepsi aynı kökten değildir, ama hepsinde coğrafi ve sosyal güçlerin benzer izleri mevcuttur. İrkin saflığı Türk toplumuna girmek için ilk şart olsaydı, diyor *Ziya Gökalp*, kültürlü insanlarımızın büyük bir kısmını feda etmek zorunda kalırdık.

Onun liberalizmi her türlü ırkçı teoriyi reddeder. "Turancı" halktan anlaşılması gereken şeyi kesin bir ifadeyle şöyle belirtiyor:

"Türk halkının bir taraftan *Tunguz ve Moğol* kavimleriyle, diğer taraftan da *Macar ve Fin* kavimleriyle yakınlığı olsa da, *Turancılık* kelimesini, dil ve medeniyet açısından bütünlüğü bozan kavimlere yaymak imkânsızdır. Tam anlamıyla *Turancılık*, pratik sonuçları olmaksızın bilimsel araştırmaların konusu olabilir. Pratikte ise, *Macarları, Finlileri, Moğolları ve Tunguzları* *Turancılıktan* çıkarmak gerekir. *Turan toprağı, siyasî bütünlüğe imkân verebilecek olan, coğrafi ve etnik olarak tek parça* halindeki geniş bir alandır."

¹⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**

Turancılık halkın gelişimini sağlama misyonuna kendini adanmıştır. Millî kültürde bulunan “hars” ve “medeniyet”i¹⁵ birbirinden ayırır.

Hars ile medeniyet arasındaki fark şudur: Hars, halka ait olan şeylerin oldukları gibi ortaya çıkması anlamına gelirken, medeniyet sonradan öğrenilen ve elde edilen kazanımlardır. Bu tanımlar Türk bakış tarzının doğal ürünüdür. Osmanlı kültürüne medeniyet, yani öğrenilmiş ve sun’î uygarlık, denir. Türk kültürü ise halka ait unsurların gelişmesi demektir. Bu paralellik manevî ve entelektüel hayatın görüldüğü her yerde mevcuttur. Din konusunda, Türk ve İslâmî sıfatlarını karıştırmamak gerekir. Vaizler, köylerde halkın Tanrı’dan korkmadığı, ona saygı duyduklarını ortaya koymaktadırlar. Halkta hiçbir çile çekme eğilimi yoktur. Halk için soyut kavramların anlamı yoktur. Köylerde güzellikten, iyilikten bahseden vaizin etrafı dinleyicilerle doludur; cehennem ve canavar terörünü yayan hoca ise ilgisizlikle karşı karşıyadır. Türk halkının müzik eşliğindeki törenlere daha çok ilgi göstermesi onun estetik zevkinin yeterli kanıtıdır.

Ziya Gökalp, Turancılığı Türk halkının yeniden doğuşu, onun bilincinin uyanışı olarak görmektedir. Sultan II. *Mahmut*’tan beri yapılan reformlar, temelde eski düzenin tekrar yamanmasından başka bir şey değildi. Esas kusuru, üretimi modernleştirmeden tüketimi modernleştirmek idi. Bu reformlar, ihtiyaçları Türk sanayisi tarafından karşılanamayan Avrupalıların giyimini, mimarisini ve hayat tarzını getirdiler. Türk halkı Avrupa sanayisinin metotlarına göre üretim yapamadığı için, Türk sanayisi mecburen yok olmaya doğru gidiyordu. Bu durumda, reformlar kesin olarak hiçbir iyileştirme getirmemişti.

Turancılığın bütün temsilcileri içinde, *Ziya Gökalp* bilimsel birikimi en sağlam olanı gibi görünüyordu; bununla birlikte pek çok yazar tarafından geçildi. Osmanlı Türklerinin dili ile doğu Türklerinin dili arasında bir yakınlık kurmaya ilk olarak gayret eden *Ahmet Vefik Paşadır*. Doğu Türkçesiyle yazılan temel eser olan **Türklerin Kökeni Üzerine**’nin (Şecere-i Türkî) Osmanlı Türkçesine tercümesini de yayınladı. Osmanlı-Rus savaşının meşhur generali *Süleyman Paşa*, tarihçi *Deguignes*’in kitabını okuduktan sonra Turancılık fikrini kavradı. Sadeleştirme çabalarına başlamak amacıyla sonunda Türkçe dilbilgisi yazdı. *Ahmet Hikmet* gibi romancılar konularını eski Türklerden seçtiler. Turancılığın şüphesiz en popüler şampiyonu şair *Mehmet Emin*’dir. O, Arapça ve Farsça kelime kullanmadan, en saf halk diliyle ve halktan ve yurtseverlikten konular seçerek, köküne kadar Türkçe ritimlerle şiir yazma cesaretini göstermiştir. Onun savaş şiirleri, Yunanlılara karşı yapılan şanlı savaşta büyük sükse yapmıştır. Onun nâmı Avrupa’da tanındı ve Türk şiir dehasını yeniden oluşturan kişi olarak bilindi. Bu bir nebze ilkel denebilecek mısralara¹⁶ ciddi bir eleştiri getirme cesaretini belki de sadece ben

¹⁵ Basit olarak toprak kültürü anlamına gelen “hars” kelimesi yakın zamanlardan beri kullanılmaktadır. “Medeniyet” kelimesi uygarlık anlamına gelmektedir. Her ikisi de Arapçadan gelmektedir. Büyük dilci *Süleyman Nazif*, hars yerine, kültür kelimesinin sadece tercümesi değil, kapsadığı düşünce anlamına gelen “irfan” kelimesini tavsiye etmektedir.

¹⁶ Bkz. *Revu Orientale* dergisindeki *Keleti Szemle* adlı makalem, 1906, **Türk Edebiyatı Tarihi Üzerine**, Gibb tarafından.

cesaret edebildim. O zamandan beri, *İsmail Habib*¹⁷ ve *Saffet Urfi*¹⁸ gibi pek çok Türk edebiyat tarihçisi benimkilere benzer çekince gösterdiler.

Avrupalı oryantalistlerin *Mehmet Emin*'i okuyunca edindikleri güçlü izlenim, *Mehmet Emin*'in teşebbüsü ile kurtuluş savaşı sırasındaki halk şiiri ürünleri arasındaki benzerlikle açıklanabilir. Arapça ve Farsçanın katı kurallarını kullanan şairler, Cumhuriyet dönemi insanını yeteri kadar heyecanlandırmıyordu. Bunda şaşırılacak bir şey yok, çünkü bu kişiler Arapça ve Farsça sun'î dile ve Fars şiirinin katı kurallarına alışık idiler. *Mehmet Emin* dilinin halk dili olması ve fikirlerinde poetik hiçbir şey olmaması ile kınanmıştır. Gerektiğinde *Mehmet Emin*'in büyük bir şair olmadığı konusunda fikir birliğine varılır; ama bununla birlikte onun şiirlerinin bugünkü Türk siyasetinin izlediği yolda nirengi noktası teşkil ettiği de inkâr edilemez. Sosyal yapıyı hiçbir şey şiir kadar güzel ifade edemez. Osmanlı rejimine ölümcül bir darbe indiren Avrupa düşünce sisteminin yayılması, düşüncelerini ifade etmek için yapılan sanatı, yani devletinki sun'î bir yapı olan Osmanlı dili, birden bire desteksiz bir şekilde havada kaldı. Osmanlı yapısında çimento görevi üstlenen, bayağılıkla dolu Osmanlı dili ne Türkçe ne Arapça ne de Farsça idi, bu üçünün şaşırılacak bir karışımıydı. Avrupa düşünce tarzını benimseyen, bizzat kendisinin şuuruna varan ve sanatta fikir ve duygu arayan halk, yapısı taştan değil de kağıt hamurundan olan konuşma sarkıtlarından, ustaca söylenmiş olsalar da, yetinemedi.

Uzun zamandan beri öyle bir kaniya sahiptim ki, nitelikli bir Türk yazarın cesaret vermesinden önce asla cesaret edemedim –ama şimdi *Celal Nuri* aynı tezi sayısız örneklerle¹⁹ desteklemektedir, eski nazım Türk edebiyatı büyük ölçüde, hiçbir fikir içermeyen hazmı zor bir yığından oluşuyordu. Yazarlar sadece belâgatı amaçlıyor ve bitmek bilmeyen uzun cümleler kullanıyorlardı. Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun sesli harflerin ahengi, kafiye ve ses tekrarı okuyucuya, bütününde genellikle anlamsız kelimelerin anlamlarından daha çok zevk vermekteler. Bu zevk bir dönemden diğerine değişikliklere uğruyordu; bazı eski nazım yazarları öyle aşırılığa kaçmışlardı ki eserleri bugün artık çok can sıkıcıdır.

Avrupa'da pek çok insan *Türk İnkılâbı*'nın savaştan sonra oluşan yıkımlardan birinden kaynaklandığına inanmaktadırlar. Hiç şüphe yok ki, savaş olmasaydı bugün inkılâpçı bir dönüşüm yaşayan Türkiye, reformları yaparken daha yavaş davranırdı; ama savaştan önce başlayan genel gelişme anlamında inkılâbın tamamlandığı da kesindir. milletlerin hayatı sosyo-psikolojik faktörlerle belirlenmektedir; oysa, Türk halkının iç gelişmesi altmışlı veya yetmişli yıllardan* beri Asyalı aslını çağrıştıran her şeyden sıyrılmaktan ibaretti: İlk olarak İslâm dini ve ikinci olarak da Osmanlı sultanlarının yönetim sistemi. Kurtuluş mücadelesi Osmanlı Devletinin zihniyetiyle yapılan çok sayıda kanlı savaşla (Osmanlı-Rus

¹⁷ *Türk Ledjedud Edebiyatı Tarihi*, s. 570.

¹⁸ *Ziya Gökalp ve mefkure*, s. 40.

¹⁹ *Türk İnkılâbı*, s. 158.

* 1860-1870'li yıllar kastediliyor. (çeviren)

savaşı, Balkan savaşları gibi) birbirine karışmıştır. Ama bozgunlar ve kaybedilen topraklar sonuçta ancak halkın uyanışını hızlandırmıştır. Bu savaşların mağlubu Osmanlı Devletiydi; halk ıstıraplı kan kaybetmesi pahasına bizzat kendisinin şuuruna varmıştır. *Ziya Gökalp*'in söylediğine bakılırsa, yeni inanış *Turancılıktır*.

Kurtuluş hareketi, parlamenter sistemi getiren ve edebiyata Avrupa düşüncesini telkin eden Jön-Türkler tarafından başlatıldı. Farsça edebiyat modelinden vazgeçtiler ve Türk ruhunun ortaya çıkması için gayret sarf ettiler. Her iki ekol kesin bir zıtlık sergiliyordu. Osmanlı ekolü köle ruhlu körü körüne bir taklitten ibaretti. *Ali Kemal*,²⁰ Türk yazarların asla görmedikleri şeyleri tasvir ettiklerini ve şiirlerinin de ilhama değil de ısmarlama şeklinde bir şeyler yapma isteğine dayandıklarını ifade etmektedir. Zaten bu şekillerde moda göre durmadan değişiyordu ve esası unutturacak şeylerdi. Kelimelerin sun'î olarak atılması, müzikal formdan zevk almakla yetinen kültürlü bir Türk için bile akılcı değildi²¹. Kelime oyunları ve harflerin değişimi bir düşünceden çok başarıya sahipti²². Dilin sun'î özelliği, yazarların hiçbir zaman halka başvurumalarıyla ve sadece halkı ince zevklerle eğlendirmeyi düşünmeleriyle açıklanabilir²³. Modern şairler bile geleneklerin etkisinden tamamen kurtulmayı başaramamışlardır. *Ruşen Eşref*²⁴ şöyle diyor: "*Birçok Türk şiirinin temelinde Avrupa'daki dergilerde yayınlanan ünlü şiirler vardır. İsmail Safa, Cenab Şehabettin, Süleyman Nesib*, Celâl Sahir ve Abdülhak Hamid veya Ekrem gibi büyük şairler bile bazen buralardan ilham almışlardır. Ünlü imaj ve form şairi Tevfik Fikret bile bu engellerden kurtulamamıştır*".

Yenilikçiler edebiyatın boş laflar üretmeyi bırakması ve daha çok duygu ve fikir ifade etmesi gerektiğini savunurlar. Yenilikçi düşüncenin edebiyat konusundaki tezi şöyle özetlenebilir: Yeniliğin zaferi savaşın ve *Mustafa Kemal Paşanın* tüm alanlarda ortaya koyduğu gerçekçi atılımın meyvesidir.

Arapça ve Farsça unsurları atarak dili sadeleştirme isteği bazı ateşli taraftarları dilden, mükemmel şekilde uyum sağlamış Arapça ve Farsça kelimeler gibi bütün yabancı kelimeleri atarak onların yerine hiç kimsenin anlamadığı Tatarca ve kasaba ağzı kullanmak istemeye kadar götürdü. Sonunda ne halkın ne de kültürlü insanların²⁵ anladığı bir tarzda yazmaya kadar gittiler. Kesinlikle onların çabalarında mantık yoktu. Türk dilinden Arapça ve Farsça'dan giren kelimeleri ayıklamaktan uzak, fikir ve duyguları ifade etmek şeklindeki gerçek amaçlarına uygun olarak dilin zenginlik ve nüanslarını kullanmak gerekmektedir. Dil, hokkabazların elinde oyuncak olacak biçimde alçaltılmamalıdır. Halkın kullandığı kelimelerden beslenmeli ve büyük yazarların sanat ve fantezisiyle yenilenmelidir.

²⁰ **Edebiyat-ı Hakikiye**, s. 39.

²¹ Ruşen Eşref, **Geçmiş Günler**, s. 158.

²² **Age.**, s. 150.

²³ **Age.**, s. 145.

²⁴ Bkz. Yazarın *Tevfik Fikret* hakkındaki kitabı, s. 106.

* *Süleyman Nesib*, Türkiye'de daha çok *Süleyman Paşazâde Sami* adıyla bilinir. (çeviren)

²⁵ Bkz. Germanus, **Osmanische Puristen** (*Keleti Szemle*, 1910).

Ne Arapça ve Farsça kelimelerin yapmacık ve aşırı kullanımı, ne de birçok Tatarca kelimenin dile sokulması dilin doğal ve sanatsal gelişmesini sağlayabilir; bu gelişme düşüncenin kelimelerle ifade edilmesiyle olur.

Edebiyat dili mecburen halkın konuştuğu dilden farklıdır. *Abdülhak Hamid*'in oyunları üzerinde o kadar çalışılmış bir dille yazılmıştı ki halk tiyatroda bir şey anlamıyordu, onların tadına varmak için okumak ve sözlük kullanmak gerekiyordu. Bununla birlikte, itidal ve zevk modeli olan, edebî Türk dilinin formları çok zengin ve çok anlatıma uygundur; Arapça'dan alınan unsurlar (Latince'den beslenen Avrupa dilleri gibi) yerlerini o kadar çok türetmelere bıraktılar ki, Türkçe dünyanın herhangi bir diliyle rekabete girebilmektedir. Büyük Türk nesir ustalarını okuyunca, insanın aklına, seraların etrafında muhteşem çiçekli bir bahçe meydana getirebilen yeni bir *Dante* geliyor. Türk dilinin gelişerek ortaya çıkması edebî yeteneklerin ortaya çıkmasını da sağladı. Bu Osmanlı Türklerinin tarihinde gördüklerimizle aynıdır: Onlar bir dünya imparatorluğu kurmakla işe başlamışlardı, ama ne bu imparatorluğu nüfuslandırabilmiş ne de onu koruyabilmişlerdi.

Modern Türk edebiyatı Avrupa edebiyatının formlarını kabul etti ve ifade şekillerini yenileme mecburiyetiyle karşı karşıya kaldı. Nazım ve nesir sadece kısıtlı bir halka hitap ettiği müddetçe, bu halkın zevklerini dikkate almak yeterliydi. Basın ürünlerinin yayılması ve sanayiinin gelişmesi ile okuyucu sınıfı büyük kitlelerin katılmasıyla genişledi. Bu yeni durum türler ve zevkler üzerinde estetik faktörlerden daha güçlü bir etki yaptı. Övgü şiirleri ve günlük yazılan fıkralar olabildiğince sun'î bir dille yazılıyordu; Avrupa düşünce yapısıyla yayılan tiyatro edebiyatı halk diline yakın olmak zorundaydı. "millî" bir edebiyat oluşturmakla övünen romanlar, kendilerini sade halk diliyle ifade etmek için, aşamalı bir şekilde tumturaklı ve görkemli formları terk ettiler. *Ömer Seyfettin*, *Ercümen Ekrem*, *Reşat Nuri* gibi romancılar halk dilinden alınmış birçok kelimeyi kullandılar. Halk dili modern romanlarda, sadece zorunlu olarak kısıtlı konulardaki masal ve destanlarla dikkat çeken Avrupa folklor eserlerinden daha kuvvetli bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bugünkü romanlar Arapça ve Farsça bilmeyen halk için yazılmaktadır; bu yüzden bu romanlarda halka ait unsurların hâkimiyeti görülmektedir. Bu anlamda, mademki Avrupalı nesirciler, dilleri eserin diliyle aynı olan kişiler tarafından anlaşılacak için yazmaktalar, öyleyse yenilik taraftarları Avrupa'nın yandaşlarıdır. Yeni Türk edebiyatı kendini fikir ve duygunun hizmetine adanmıştır. Bundan sonra esas iş şekil üzerine kaydı; bir yazar eğer bir kelimeyi kullanıyorsa, bu ona verdiği anlam içindir, ahengi için değil. Dikkate değer eserler vermiş olsalar bile, modern Türk romancılarının dili, tatsız tuzsuz olmak gibi bir zayıflık içerir. Türk edebiyatı yüzyıllar boyunca başka yollar izledi. Bir dantel gibi işlediği benzetmeler ve büyük bir sanatla dokuduğu cümleler, modern edebiyatın ustalarının basit ve açık dilinde eş benzeri bulunmayan bir şekil oluşturdu. Yeni edebiyatçıların halk dili bol miktarda şekil içermiyor, parlamıyor ve romancıların anlatıcı özelliklerini taşıyor. İşte, Türkçe'den, Arapça'dan ve Farsça'dan kaynaklanan bir dilin sanatından etkilenen bir yabancının, halk hikayelerinin

dilinin insan ruhunun halini ve meselelerini analiz etmede yetersiz kaldığı izlenimine kapılmasının sebebi belki de budur. Modern yazarlar yeni Türk dilini oluşturmaktadırlar; onların geleneklere dayanması imkansızdır. Düşünceleri Fransız edebiyatının yükseklerinde dolaşır ama onlar boşuna gençliklerinde okuduklarını hatırlamaya veya çağdaşlarının dilini incelemeye çalışırlar, öncelikli sahip olmadıkları ifade şekillerini ortaya koymak durumundadırlar. Düşünce, kendini ifade etmek için mücadele verir²⁶.

Avrupa'da, sultanların rejiminin yıkılması ve kadınların peçesinin ortadan kalkmasının Türk inkılabının önemli sonuçları olarak değerlendirildi. Doğu erkeğini Batı erkeğinden ayıran fes takmak şimdi kanunla yasaklandı. Zaten, fesin Türk gelenekleriyle hiç alakası yoktu; Yunan modası ile ortaya çıkmıştı ve berbat bir modaydı. Fesin kaldırılmasıyla, düşünmeden yapılan bir taklidin anısı da kaldırılmış oldu. Hükümet dervişlerin tarikatlarını dağıttı ve *vakıflardan* geçinen hocaların sayısını asgariye indirdi. Çağdışı kalmış tortuları ortadan kaldıran bir cerrahi operasyon anlamına geldikleri için bu reformlar hiçbir karışıklığa sebep olmadı. Edebiyatta dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkan entelektüel Rönesans olmadan, bu kurumlardaki yolsuzlukların üzerine gitmek imkansız olurdu. Edebiyat sismografının, Türk halkının artık kendini tanımak ve kendi kişiliğine göre yaşamak istediğini ve aşırı övücü kroniklerin ve şiirin güzelliği yerine kendi doğal konuşma dilini koymak istediğini gösterdiği sırada, Ortaçağdan kalan kurumlar artık silip süpürülmesi gereken kalıntılardan başka bir şey olamazdı. Türk insanının son altmış yılda maruz kaldığı derin değişiklikleri Türk edebiyatında da gören birisi hocaların, dervişlerin ve şeriat kadılarının bir karşı ihtilâlden korkmak gibi bir

²⁶ Avrupa'da kullanılan edebi şekilleri Türkiye'ye getiren ve dili modernleştiren yazarlar, miadını doldurmuş bir dönemin koyduğu engellerle karşılaşıyorlardı: Arap alfabesi. Bütün Müslümanlar gibi Türkler de İslâm'la birlikte Arap alfabesini kabul etmişlerdi. Sadece kökü ve türetme takılarını belli eden bu dil Sâmi dili idi ve fonetik vurguya elverişsiz idi. Türk dili için bazı noktalarda aşırı bol, bazı noktalarda ise aşırı dar bir elbise gibiydi. Türk dili için, şüphesiz Lâtin alfabesinin harfleri ve fonetik bir yazı, köke vurgu yapan Arapça'dan daha uygun idi. Ama Perslileri taklit ederek, Türkçe'ye Arapça harfleri uyarlamayı düşünenler, bilerek sesli ve sessiz harflerin, okunuşları hiçbir şüphe bırakmayan sürekli kısaltmaların, sessizlerin ve seslilerin unutulmasıyla meydana gelen köklerin sesli ve sessiz harfleriyle uyumundan faydalandılar. Köklere yapılan vurgu tek başına bir belirsizlik sebebidir. İmlâ henüz tam oturmamıştır. Bazı kelimeler onları kullanan yazara göre farklı görünüştedirler. Fonetik yazının girişinden sonra karışıklık son noktaya ulaştı. Bu uygun olmayan Arapça harflerle fonetik bir biçimde yazmak istenmesindedir. Lâtin harfleri Arapçanın kök vurgulu sistemine uymak için daha elverişlidir, ama Arap harfleri fonetik vurguya uygun değildir. Zaten fonetik yazı da mutlaka gerekli bir şey değildir. Okurken harfler tek tek anlaşılmaz, onun yerine kelimeleri oluşturan gruplar anlaşılır ve hafıza bu grupları tutar. Eğer her yazar kendine ait bir fonetik vurgu kullanırsa, okuyucu dikkatini kelimelerin anlamına değil harflere vermek zorunda kalacaktır. Yazarlar fonetikleriyle, bana göre, bir kaosa gidebilecek olan bir girişimde bulunurlar. Lâtin harflerini kabul etmek şeklindeki diğer çözüm daha çok başını vaat etmektedir. Korkulması gereken şey, böylece Türk halkının kültüründen kopması ve Fransızca terimlerin edebiyat dilini eskiden Arapça ve Farsçanın yaptığından daha karşı koyulmaz bir şekilde istila etmesi olacaktır. Konuşma dilinde zaten çokça Fransızca kelime vardır ama edebiyatın yolu Arap alfabesi ile kesilmiştir. Bugünkü karışıklık, mantıken Arap alfabesinden oluşan ve seslilerin uyumuna dayanan yeni bir Türk alfabesiyle ortadan kaldırılabilir. Gerekirse yabancı özel isimler için Lâtin harfleri kullanılabilir. Rusya'daki, edebiyat geleneği olmayan Türk dilleri zaten Lâtin alfabesini kabul etmişlerdir.

fikre kapılmayacaktır. Bugün kadın artık dışarıya peçeyle çıkmıyor ve hayatını haremde kocasının kölesi gibi geçirmiyor. Sosyal hayatı gözlemleyen birinin ilk önce dikkatini çeken budur ve insan başlayan değişimin gelecekteki gelişimi konusunda bazı düşüncelere sahip olur. *Pierre Loti*'nin **Désenchantées** adlı romanında kahramanları harekete geçiren düşünce gerçekte yoktur. Harem dünyası uzun süreden beri Türk toplumunun aştığı bir olaydır ve kadınların köleliği de geçmişte kalmış şiddetin bir kalıntısıdır. Türk toplumu doğu Ortaçağından kalan bu durumu tasfiye edecek kadar olgundur. Saltanat ve hilâfet yalanı kendi mevcudiyeti için gerekli olan bazı kurumları içeriyordu. Yeni Türk edebiyatı büyük bir güçle ve inanışla saltanat ve halifeliğin en küçük bir rüzgara bile dayanmaktan uzak bir yalan olduğunu ifade etmektedir.

Saltanat ve hilâfet tam olarak ne anlama geliyordu? Bu çalışmanın başında, Osmanlı Devletinin hakim kurumu olan saltanatın organize köleliğe dayanan bir egemenlik olduğunu gösterdik. Avrupa devletleri birbirleriyle dayanışmaya girdiklerinde, bu egemenlik artık süremezdi. *II. Mahmut*'la birlikte reformlar dönemi geldi; ağır fedakarlıklar pahasına bu reformlar Türkiye'yi sonunda Avrupalılaştırdı.

Hilâfet, İslâm topraklarına gömüldü. İslâm doktrinine göre halife *Muhammed*'in halefidir ve inananlara rehberlik etmekle, İslâm kanunlarının uygulanmasını sağlamakla, Müslüman dünyasını korumakla ve İslâm hukukunun güzelliklerini yaymakla görevlidir. Bu görev, moral ve fizik olarak tamamen sağlam olan, üzerinde lider özellikleri taşıyan, VII. yüzyıl Arap düşüncesine uygun olarak "Kanun"u iyi bilen, "Kureyş" kabilesinden birisi ancak yapabilir. İlkel İslâm'da, maddî güç ile manevî güç tektir: *Muhammed* Tanrı'nın elçisi ve aynı zamanda lider, mürşit ve halkının yol göstericisi değil midir?

Abbasilerin iktidara gelmesiyle (751), İslâm siyâsî birliğini kaybetti ve birkaç yüzyıl sonra, Abbasi halifeleri İslâm dünyasına sadece isimleriyle hükmediyorlardı; onların üstünlüğü hüküm süren valilere sultan unvanı vermekten ibaretti. Hilâfet meşruiyet düşüncesini canlandırıyordu. XII. yüzyıldan sonra halifelerin gerçek güçleri o derecede zayıfladı ki, halifenin valiler arasındaki tek imtiyazı dinî konularda âlî otoriteyi temsil ediyordu. Hukukçular, bütün sultanlara halife adını vererek durumu kurtarmaya çalıştılar: Sadece manevî liderlere verilen ve peygamberin halefi anlamına gelen "*Halifetünnebi*" adını değil de "*Halifetullah*" yani "*Allah'ın vekili*" adını verdiler.

Moğolların Bağdat'ı yağmalamalarından (1258) sonra, Abbasi hanedanından biri Kahire Memluklu sultanının yanını kaçı ve onun soyundan gelenler hilâfeti temsil ettiler. Kutsal şehirler olan (Mekke ve Medine'nin) topraklarında olması ve hacıların güvenliğini sağlamak, Mısır sultanlarının prestijini arttırmaya ve onların halife unvanlarını haklı göstermeye çok katkıda bulunuyordu. Mısır'ın dışında hüküm süren diğer sultanlar, Allah'ın onlara güç ve fetihler ihsan ettiğini ve bunun sonucunda da kendilerine naiplik ve şeriat hukukunu uygulama görevini verdiğini ileri sürerek halife sıfatını aldılar. Böylece

halife sıfatına talip olmanın ilk şartı iktidarın mutlak şekilde elde bulundurulmasıdır. İşte bu anlamda Osmanlı sultanları bir dünya imparatorluğunun başına geçtiklerinde halife olarak kabul ediliyorlardı. 1516'da I. Selim Mısır sultanı *Kansuh*'u yendi. Düşman kampında bulunan Abbasi halifesi *Mütevekkil*'i ele geçirdi ve onu esir olarak İstanbul'a götürdü. *Mütevekkil*, Kahire hilafetinin sonu anlamına gelen 1543 yılında ölümüne kadar halife unvanını elinde tuttu. Bir söylentiye göre *Mütevekkil* halifelik onurunu I. *Selim*'e vermiştir, ama bu efsane hiçbir ciddi kanıtla doğrulanmamıştır.²⁷ O zaman her şeyi yapabilme gücüne sahip olan Osmanlı sultanı Abbasi halifelğine çok yüksek bir onur affetmemişti ve kesinlikle önem vermemişti.

Esas ağırlığı olan şey, I. *Selim*'in kutsal toprakların sahibi olmasıydı. Kutsal Hac ibadetinin güvenliğini sağlamak, sadece basit bir halife unvanına sahip sıradan bir Müslüman sultandan son derece fazla prestij sağlamaktaydı. Osmanlı sultanlarına halife denmesinin sebebi, genel düşünceye göre en güçlü Müslüman hükümdarın halife olmasıdır. Osmanlı sultanları parlak bir şekilde hüküm sürdükleri ve Avrupa'ya karşı İslâm'ı temsil ettikleri zaman, iktidarı gerçekten elinde bulduranların İslâmî öğretinin gerektirdiği şartları haiz olup olmadığı araştırılmıyordu. Küçük Kaynarca antlaşmasında (1774) Kırım Hanlığı'nı kabul ederek, Türkler, hilâfet kavramının taşıdığı belirsizlikten ustaca yarar sağlamışlar ve şeriat hukukuna göre, her İslâm devletinin halifeye itaat etmesi gerektiğini beyan etmişlerdir. Böylelikle Osmanlı sultanının dinî anlamda halife olarak tanınmasını ve anlaşmanın halifenin onurunun tamamen dinî özelliğini kabul etmesini sağladılar. Bu düşünce İslâm'ın kamu hukuku ile zıtlık teşkil etmektedir; ancak bu düşünce devam etmiş ve hilâfet verilen Osmanlı sultanı, Osmanlı olmayan Müslümanların bile manevî lideri olmuştur. Türkler, Avrupa diplomasisini bilgilendirmek konusunda bu kurgunun İslâm düşüncesine aykırı olduğuna bakıp karar vermediler. Halkında Müslüman olan Avrupa iktidarları, Cuma hutbesinin Osmanlı sultanı ve halifesi adına verilmesine, bunun İslâm kamu hukuku anlayışına göre sultanın siyasî egemenliğini kabul etmekle eş değer olduğu halde izin veriyorlardı. Halifelik onurunu ortadan kaldıran ve halifeligi bir çeşit papalık²⁸ haline getiren *Muradgea d'Ohsson*'un bir Hristiyan olması tarihî bir ironidir. Türklerin kendileri bile bu düşünceleri sonunda kabul ettiler ve 1922 yılında sultan VI. *Mehmet*'i tahttan indirdiklerinde, sadece manevî konularda olan halifelik özelliklerini kendisinde bıraktılar.

İslâm dünyası halifenin güçlerinin böyle sınırlandırılmasını şaşkınlıkla öğrendi, ama Türkiye'nin tamamen bağımsız ve İslâm birliğini korumaya istekli son Müslüman devleti olduğunu düşünerek buna boyun eğdi. Kendilerini gittikçe Avrupa'ya daha çok yaklaştıran sosyal gelişme çerçevesinde Türkler hilâfet için kesin çizgiler belirleyemedi. Basit olarak, halife şeriat hukukunu yorumlamak ve uygulamakla yükümlü idi. Oysa, saltanatı kaldırarak cumhuriyeti ilan eden Türk

²⁷ R. Hartmann, **Wesen und Ende des Osmanischen Chalifats.**

²⁸ Becker, *Berthold's Studien über Kalif und Sultan (Der Islam, VI, s. 350).*

devleti Avrupa hukuk sistemini kabul için şeriat hukukunu reddetmişti. Halife yeni atmosferde nefes alamıyordu ve II. Abdülmecit'in İsviçre'ye gitmesiyle, halifenin görevleri doğal olarak Türkiye Cumhuriyeti'nde ortadan kalktı.

Osmanlı tahtında bulunan son sultan VI. Mehmet, kaderini muzaffer İttifak devletlerinin eline bırakmaya ve sırf kendi halifelik onurunu ve manevî liderliğini korumak için Türkiye'nin bölünmesine rıza göstermeye hazırdı. Ama yüzyılın mücadelesinde kanını akıtan Türk insanı sultanların zulmünden ve özgür gelişmesine engel olan hilâfet yalanından kurtuldu. Türk halkı, ne Balkan savaşlarında ne de dünya savaşında kendi yanında olan (Araplar kendisine karşı savaşmıştı) İslâm birliği için veya tarih boyunca sadece kendi büyüklüğünden başka bir amacı olmayan Osmanlı hanedanı için mevcudiyetini feda etmeyi reddetti. Mustafa Kemal, aydın sınıf tarafından kaynaya kaynaya yarım asır boyunca hazırladığı silâhı tam zamanında eline aldı. Türk İnkılâbı ve cumhuriyeti asla kökleri olmayan bir ağaç, halkın derin katmanlarıyla ilgisiz bir sınıfın hükümet darbesi gibi değerlendirilemez.

Yüzeysel bir gözlemci burada sadece Türk erkeklerinin feslerini, kadınlarının da peçelerini attıklarını, Kur'an'ı kapatıp haremelerin kapılarını açtıklarını görür. Tarih üzerine yapılan dikkatli bir çalışma bize, bunların arkasında köklü bir gelişme, gizli olan belirtiler olduğunu gösterir. Sultanların geleneksel keyfiliği ve Avrupa medeniyeti karşısında İslâm'ın duyarlılığını yitirmesi Türk halkının uyanan şuuruyla karşılaştı. Türk halkı bunlardan kabuklanmaya hazırlanmış olgun bir meyve gibi kurtuldu.

Avrupalılaşıma, Türk halkının önüne devasa meseleler çıkarmıştır. Sultanların rejimi, sadece fethedilen toprakları değil Türk halkının gerçek toprakları olan Anadolu'yu da çöle döndürmüştü. Bütün Türk tarihçiler, özellikle Ahmet Refik bunu ortaya koymuştur. Macaristan'da da, Türk işgali büyük arazileri elinde tutmaya devam etti ve kolonileşmek için komşu ülkelerin vatandaşlarından yardım istenmesinin sebebi oldu. Bu da milletlerin oradaki milletlerin kendi durumlarını değerlendirmelerine yol açtı ve ülkenin parçalanmasının bahanesini teşkil etti.

Türkiye'nin geleceği ekonominin yeniden düzenlenmesine bağlıdır. Genç milletin, çaba ve hayal gücüyle dolu iyi niyetleri geçmişin hatalarını tamir etmek için hararetle bir çalışma sergiledi. Avrupa Türkiye'deki yenilikçi hareketleri sevinçle karşılamak zorunda olmuştur. Bu yenilikçi hareketler Türkiye'yi özgürlük ve gelişme mücadelesine katmak için, Hilâl ile Haç arasında asırlar süren mücadelelerden sonra barışı getirmiştir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, İsmail, (1996, Şubat), "Gyula Germanus", *Tarih ve Toplum*, C. 25, S. 146, s. 46.
- DEMİRKAN, Tanık, (2000), *Macar Turancıları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- KUSHNER, David, (1998), *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, (Ter.: Zeki Doğan), İstanbul: Fener Yay
- GEORGEON, François, (1996), *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, (Çev.: Alev Er), , İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2. bsk.
- GERMANUS, Jules, (1928) *Penseés Sur La Revolution Turque*, Imprimerie de la Société Anonyme Athenaum, Budapest.
- GERMANUS, Gyula, (1996 Şubat-Mart, Mayıs) "Gülbaba Türbesinde Düşünceler I-II-III", (Çev. İsmail AKDOĞAN), *Tarih ve Toplum*, C. 25, S. 146-147, 149, , s. 45-53, 45-53, 40-47.
- Magyar Nagy Lexikon, *Magyar Eletrajzi Lexikon*, (C. 1, Akademia Kiado, Budapeşte 1969, s. 328).
- ÖNEN, Nizam, (2005), *İki Turan Macaristan ve Türkiye'de Turancılık*, İstanbul: İletişim Yay.
- ÖZDOĞAN, Günay Göksu, (2003) "Dünya'da ve Türkiye'de Turancılık", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim Yay., C. 4, 2. bsk., s. 388-405.

TÜRKİYE’DE YAŞANAN SOSYAL OLAYLAR VE TÜRK SİNEMASINA YANSIMALARI (1980–2004) ¹

Arş. Gör. Nermin ORTA
Marmara Üniversitesi
İletişim Fakültesi
nerminorta@gmail.com

Özet

Dünyadaki değişim ve gelişimler zamanla hızlanmış, kısa sürede bu değişimlerden etkilenen Türkiye, bir yandan dünyadaki gelişmelere ayak uydurmaya çalışırken bir yandan da bünyesindeki değişimi özümsemekle uğraşmıştır. 1980’li yıllarda Türkiye, birçok değişimle karşı karşıya kalmış; doğal olarak da tüm bu değişimlerin sancılarını uzun süre yaşamıştır. Ülkede yaşanan sosyal olaylar her alanı olduğu gibi Türk sinemasını da etkilemiş, yaşanan değişimlere paralel olarak; 80’li yıllardan itibaren Türk sinemasında, Yeşilçam’ın masalsi yapısı dışında filmler çekilmeye başlanmıştır. 1990’lı yıllarda Türk sineması, kendi dilini oluşturmaya çalışan, sinemayı yaşam felsefesi haline getiren yeni bir kuşakla karşılaşmış ve Türk sinemasında bireyi ön plana çıkaran filmler ağırlık kazanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk sineması, sosyal olay, sosyal değişimler, içerik çözümlemesi, 1980–2004 dönemi.

THE SOCIAL EVENTS HAPPENED IN TURKEY AND THEIR REFLECTION TO TURKISH CINEMA (1980–2004)

Abstract

Social changes and developments around the world have rapidly increased. While Turkey affected by those changes in a short time, has been trying to keep in step with the developments in the world, it has also tried to absorb these changes in its own structure. Turkey experienced many changes in the 1980s, and naturally it wasn’t able to overcome the troubles that these changes posed for a long time. These social events in the country also affected Turkish cinema. With these changes, so changed the genre of film making from the 80s on. In the 90s, Turkish cinema met up with a new generation, which set up its own language and made cinema their philosophy of life. Finally, the movies of which the main character is the theme gained popularity.

Key Words: Turkish cinema, social event, social changes, content analysis, period of 1980–2004.

¹ Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen yüksek lisans tezi özeti

Giriş

Türkiye kuruluşundan itibaren bazı değişimler yaşamış ve bu değişimler dönem dönem daha yoğun şekilde hissedilmiştir. 1980 yılı Türkiye için adeta bir başlangıç olmuş ve bu tarihten itibaren hemen hemen her alanda olumlu ya da olumsuz pek çok değişim yaşanmıştır. 1980 sonrasında yaşanan bu değişimler toplumun her alanını olduğu gibi Türk sinemasını da etkilemiş ve yeni yönetmenler ortaya çıkmış, ele alınan konular daha realist bir biçimde yansıtılmaya çalışılmış, sinema yeni bir boyut kazanmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında yapılan araştırmada; 1980–2004 yılları arasında yaşanan sosyal değişimlerin Türk sinemasına etkisinin olup olmadığı sorgulanmaya çalışılacaktır. Bu hususlar göz önünde bulundurularak ortaya konan, çalışmanın birinci bölümünde; 80’li yıllara kadar Türkiye’deki gelişimler ve Türk sinemasının geçirdiği evreler özetlenmeye çalışılacaktır. Araştırmanın ikinci bölümünde; 1980 sonrasında Türkiye’nin içinde bulunduğu durum, yaşanan siyasal, ekonomik, toplumsal ve bireysel gelişmeler ile 1980–2004 yılları arasında Türk sinemasının geçirmiş olduğu sıkıntılar ve başarılar aktarılmıştır. Araştırmanın üçüncü bölümünde ise; yaşanan sosyal değişimlerle Türk sinemasının geçirdiği evreler arasında bağlantı kurulmaya çalışılmış ve bu amaçla 1980–2004 yılları arasında çekilmiş olan Türk filmlerinden yirmi beş adedi kasıtlı olarak (her yıldan bir film olmak üzere) seçilmiştir. Bu yirmi beş film üzerine içerik analizi uygulanmış ve elde edilen bulgular yorumları ile aktarılmıştır. Bu nedenle çalışmanın; ele alınan 25 film kapsamında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır.

1. TÜRKİYE’DE TOPLUM VE SİNEMANIN TARİHİ GELİŞİMİ (1923–1980)

1. 1. 1923–1980 Yılları Arasında Türkiye’de Toplumsal Yaşam

23 Nisan 1920’de TBMM’nin açılmasının ardından, 1921 yılında Meclis ilk Anayasayı kabul etmiş ve 1922’de saltanat kaldırılmıştır. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet ilan edilmiş ve Mustafa Kemal yeni kurulan cumhuriyetin ilk cumhurbaşkanı, İsmet İnönü ise ilk başbakanı olmuştur (Kili, 1982:149–155). Bu gelişmenin hemen ardından, Meclis halifeliğin kaldırılmasını kabul etmiştir (Ateş, 2003:347). Yaşanan değişimler nedeniyle anayasa ihtiyaçları karşılamaz duruma gelmiş ve 1924 yılında yeni Anayasa yürürlüğe girmiştir (Turan, 1995: 75–78). Yaklaşık on yıllık sürede, yeni kanunlar çıkarılmış, iki kez çok partili hayata geçmek için çaba harcanmış; ancak sonuç alınamamıştır (Kili, 1982:162–170).

Yaşanan bu gelişmelerin yanı sıra 10 Kasım 1938 tarihinde Atatürk hayata veda etmiştir (Dündar, 1998: 84). Atatürk’ün vefatının hemen ardından meclis olağanüstü toplanmış ve cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü’yü seçmiştir (Zürcher, 2001:267).

Türkiye’de tüm bu gelişmeler olurken II. Dünya Savaşı başlamış ve Türkiye son dakikaya kadar savaş dışında kalmak için gayret göstermiştir. 1945 yılına

gelindiğinde Türkiye Birleşmiş Milletler kurucu üyeliğine hak kazanmak için Almanya’ya resmen savaş ilan etmiştir (Zürcher, 2001: 295- 298).

1945 yılında Türkiye’de yeniden çok partili hayat başlamış ve 1950 yılında Demokrat Parti büyük farkla seçimi kazanmıştır(Turan, 1999: 11). Ancak işler zaman içinde iyi gitmemeye başlamış, fiyatlar yükselmiş, enflasyon artmış, mal kıtlığı-karaborsacılık artmıştır (Birand-Dündar vd., 1999:123). 1960 Türkiye’sinde 26 Mayıs 27’sine bağlayan gece ordu yönetime el koymuş, Menderes ve Bayar başta olmak üzere bütün DP’li milletvekillerini tutuklatmıştır (Birand-Dündar vd., 1999: 144-167).

1964 yılında yeni anayasa halkoyuna sunulurken kabul edilmiştir. Ülkede siyasi alanda bu gelişmeler yaşanırken Yassıada’daki mahkeme de sonuçlanmış, mahkemeden 15 idam cezası kararı çıkmıştır (Ahmad, 1996:171–173). Milli Birlik Komitesi 15 idam cezasından sadece Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın cezasını onaylamıştır. Zorlu ile Polatkan 16 Eylül’de, Menderes ise ertesi gün idam edilmiştir (Turan, 2003: 77).

Ancak 1967 yılından itibaren ülkedeki şiddet eylemleri yavaş yavaş yeniden ortaya çıkmaya başlamış, hükümet olayları bastırıcı önlemler almamış, bunun yerine “dinci”, “gelenekçi” grupların tepkilerini desteklemiştir(Kongar, 1999:167). 12 Mart’ta ordu yönetime bir muhtıra vermiş, Anayasanın öngördüğü reformları uygulayabilecek güçte bir hükümet kurulmasının istediklerini belirtmişlerdir. Aksi takdirde Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetimi devralacağı söylenmiştir (Ahmad, 1996:203–207).

Bu dönemde bazı ünlü gazeteci ve siyasetçiler de terör örgütleri tarafından öldürülmüş, toplum adeta patlama noktasına gelmiştir (Kongar, 1999:184-190). Sonuçta; tüm Türkiye 12 Eylül 1980 sabahı yeni güne Orgeneral Kenan Evren’in bildirisiyle başlamıştır.

1.2. Türkiye’de Sinemanın Gelişim Süreci

Ülkedeki ilk film gösterimi Bertrand adlı bir Fransızın II. Abdülhamit zamanında; 1896’da sarayda yaptığı gösterimler ile başlamış; aynı yıl içinde, kesin bilgi olmamakla beraber, Fransız Pathé Film Kurumunun İstanbul temsilcisi Sigmund Weinberg, kendi çabalarıyla halka film gösterimi yapmıştır (Onaran, 1999:11-12).

1.2.1. İlk Sinemacılar: Makedonya asıllı sinema ve fotoğraf sanatçıları Yanaki ve Milton Manaki kardeşlerin 1911’de V. Sultan Mehmet Reşat’ın Manastır ve Selanik ziyaretlerini çektikleri film halen Makedonya arşivlerinde bulunmaktadır. Ancak Manaki kardeşlerin Makedon asıllı olmalarından dolayı bu filmin ilk Türk filmi olarak kabul edilmesi ikilem yaratmıştır (Esen, 2002:11-12).

1914 yılında Türkiye’nin savaşa girmesinin ardından, 1877-1878 Türk-Rus savaşının acı bir anısı olarak Yeşilköy’e dikilen Rus Abidesi’nin yıkılmasını, filme çeken yedek subay Fuat Uzkınay’ın, belgesel olarak ortaya koyduğu

Ayastefanos'taki Rus Abidesi'nin Yıkılışı adlı film, ilk Türk filmi olarak kabul edilmiştir (Evren, 2003:10).

1.2.2. Tiyatrocular Dönemi: Türk sinemasının 1923'ten 1939'a kadar geçirmiş olduğu dönem Tiyatrocular Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Dönemin bu şekilde adlandırılmasının nedeni; bu zaman dilimindeki sinema çalışmalarının, Türkiye'nin en ünlü tiyatrocusu Muhsin Ertuğrul ve o dönemki tek ödenekli tiyatro kadrosu tarafından yapılmasındandır (Özön, 1995: 21-22). Ertuğrul pek çok ilke imza atmasına rağmen oluşturmuş olduğu melodram ile türün sonradan defalarca kullanılan tüm tiplerini ve anlamsızlıklarını ortaya koymuştur (Scognamillo, 1998: 75).

1.2.3. Geçiş Dönemi: 1939'la 1950'li yıllar arasında Türk sinemasında bir geçiş dönemi yaşanmış ve bu dönemin ilk yarısı İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlamıştır. Bundan dolayı bu dönem iki büyük yükü omuzlarında taşımıştır. Bunlardan ilki savaş yılları koşullarının ağırlığı, ikincisi tiyatrocuların kalma tiyatrolaştırılmış sinemanın ağırlığı olmuştur. Tüm bunlara bir de ilk sansür yönetmeliği eklenmiştir. Ancak tüm bunlara karşın bu dönemde pek çok olumlu gelişme de yaşanmıştır ve bu dönemde yeni sinemacılar da ortaya çıkmıştır (Özön, 1995:25-26).

1.2.4. Sinemacılar Dönemi: Türk sinemasının ilk sağlık belirtileri ise geçiş döneminin kapanışı, sinemacılar döneminin başlangıcıyla ortaya çıkmıştır. Bu dönemde konuların büyük kısmı yerli kaynaklardan alınmış ve bu yıllarda film artışının yanı sıra sinemanın genel görünümünde de bir değişim yaşanmıştır (Scognamillo, 1998:139-140).

1.2.5. Yeni/ Genç Türk Sineması Dönemi: Bu dönemde daha önce tabu olan, korkulan konular ele alınmış, gerçekçilik kısmen de olsa uygulanabilmiş ve sinema öz ile biçimde dil sorununu irdeleyebilmiştir. Dönem izleyici rekorlarının kırıldığı; sanatçı, yapımcı, teknik personel, yönetmen ve sinema tutkunlarının hızla arttığı, hareketli canlı bir dönem olmuştur (Aydın, 1997: 13). Arada çıkan kötü filmlere rağmen sinemada belli bir siyah-beyaz estetik oluşturulmuş, sinema zanaatkarlıktan sanayileşmeye doğru yol almış ve ilk sinema klasiklerimiz bu dönemde ortaya çıkmıştır (Dorsay, 1989: 12). 1967'den sonra renkli film furyası başlamış, 1968 yılında ise Türkiye televizyonla tanışmış, 1974'ten itibaren televizyon yavaş yavaş ülke çapına yayılmış ve Türk ailesi sinemadan kopmaya başlamıştır. Bu yıllarda aileleri sinemadan uzaklaştırma pahasına seks furyasına yönelmiştir (Onaran, 1999:102). Bu furya 1970'lerin sonlarına gelindiğinde çeşitli şikayetler üzerine iktidarların köklü önlemler almasıyla son bulmuş; ancak Türk sineması ağır bir darbe almıştır (Dorsay, 1989:16-18).

Sonuçta, Türk film seyircisi, televizyon, seks furyası, siyasal ve iktisadi koşullar, 12 Eylül öncesinin anarşi ve terör ortamı gibi nedenlerle sayıları gitgide azalan Türk sinema filmlerinden kopmuş ve artık en ucuz eğlence olan televizyona sığınmıştır.

2. TÜRKİYE'DE YAŞANAN EKONOMİK, SİYASAL, TOPLUMSAL, BİREYSEL DEĞİŞİMLER VE SİNEMA (1980-2004)

2.1. 1980-2004 Yılları Arasında Türkiye'de Yaşanan Ekonomik, Siyasal, Toplumsal ve Bireysel Değişimler

Türkiye'de sinemanın genel gelişim sürecine bakıldığı zaman, toplumun içinde bulunduğu sosyal ve siyasal koşullardan, ekonomik bunalımlardan, çalkantılardan bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etkilendiği görülmüştür. Bu nedenle çalışmamızın bu bölümünde 1980'den itibaren Türkiye'nin yaşadığı toplumsal, ekonomik, siyasal olaylar ve bireysel değişimler incelenmeye çalışılacaktır.

2.1.1. Ekonomik Değişimler: 1980'lere gelinceye kadar, dünya ekonomisinde devletin müdahalesini ön gören bir yaklaşım kabul edilmiş, bu tarihten itibaren ise serbest piyasa ekonomisinin etkinliği ağır basmıştır. Dünyadaki bu gelişmelerin hız kazanması Türkiye'yi ve Türk ekonomisini de önemli ölçüde etkilemiştir (Cankaya, 1997: 72).

1979 yılındaki ara seçimlerin ardından CHP hükümeti istifa etmiş, daha sonra Süleyman Demirel Başbakanlığında Adalet Partisi tarafından bir azınlık hükümeti kurulmuş ve Turgut Özal Devlet Planlama Teşkilatı başkanı olmuştur (Işık, 2002:154). Yaşanan ekonomik ve siyasal gelişmeler üzerine Demirel-Özal ikilisi tarihe 24 Ocak Kararları olarak geçen programı hazırlamışlar ve hayata geçirmişlerdir (Cankaya, 1997:72).

Genel olarak bakıldığında bu yeni ekonomik yaklaşımla Türk ekonomisinin serbestleştirilmesi ve dış dünya ile bütünleştirilmesi sağlanmaya çalışılmış, ancak askeri yönetimin getirdiği denetimlere rağmen ciddi problemler yaşanmıştır (Kongar, 1999: 372-373). 24 Ocak ekonomik kararlarıyla Türkiye'de yeni bir dönem başlamış, 1980'li yıllarda ülke kısmi bir rahatlama içine girmişse de 1990'lı yıllarda durum değişmiştir. Türkiye o güne kadar hiç karşılaşmadığı sorunlarla yüz yüze gelmiştir. (Karaman, 2002:153).

Sonuç olarak; alınan bu kararlarla Türkiye'nin çehresi tamamen değişmiş, ülkede işsizlik patlamış ve eşi benzeri görülmemiş zamlar başlamıştır. 24 Ocak 1980'de ekonomik yaşamı yeniden düzenleyen bu kararlarla, para ve döviz piyasasına liberalizm getirilmiş bu da zamanla enflasyonu yükselttiği için film üretim maliyetleri artmıştır. Liberalizm gereği yabancı sermaye kurumlarına tanınan haklar, sinema ve film işletmeciliğinde yeni kurumların oluşmasına neden olmuş; dolayısıyla Türk sineması bu durumdan olumsuz etkilenmiştir (Onaran, 1995: 11).

2.1.2. Siyasal Değişimler: 1970'li yılların sonunda Türkiye yine büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Tırmanan anarşi ve terör olayları, suikastlar, gençlerin sağ ve sol ideolojilerde kamplaşması ülke gündeminin baş sırasında yer almıştır. Ülkede yaşanan ekonomik kriz, 24 Ocak kararlarının getirdiği ağır

devalüasyon, sürekli gelen zamlar ve siyasi otoritenin çözüm üretemeyişi ülkeye adeta darbeyi haber vermiştir. Tüm bunların üstüne Cumhurbaşkanlığı makamının aylarca boş kalması eklenince, ordu müdahale kararını netleştirmiş ve 12 Eylül 1980 yılında yönetime geçici bir süreliğine el koymuştur (Cankaya, 1997: 61).

1980 darbesi Türkiye’de her açıdan bir milat olmuş ve ekonomiden siyasete, sokaktan sanata kadar her şey 80 öncesi ve sonrası şeklinde anılır hale gelmiştir (Birand-Bila vd., 1999:135). 12 Eylül yönetimi Türkiye’de siyasal sistemi yeniden kurmuş ve 1961 Anayasası’nın tanıdığı olduğu tüm özgürlük ortamını ortadan kaldırmıştır (Birand-Bila vd., 1999:251). Sonuçta, toplumun her kesiminde bir depolitizasyon dönemi başlatılmış; ülkenin büyük bir kesiminin siyaset yapması yasaklanmıştır.

Sonuçta 1980 yılı Türkiye için bir dönüm noktası olmuş ve bu tarihten sonra her şey değişmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla başlayan değişimler Türkiye’yi derinden etkilemiş ve bunun hemen ardından 1980 Askeri Müdahalesi gelmiştir. 1983 yılında yapılan seçimleri 24 Ocak Kararlarının mimarları olarak bilinen Turgut Özal kazanmış ve liberal anlayışın toplumun tüm katmanlarına yayılmasını sağlamıştır(Güner, 1999:8).

1993 yılında Özal geçirdiği kalp krizi sonucu ölmüş ve Süleyman Demirel koalisyon ortağının da desteğiyle dokuzuncu Cumhurbaşkanı olarak Çankaya’ya çıkmıştır(Kongar, 1999:263). Tüm bu siyasi gelişmelerin yanı sıra hükümet ekonomik zorluklar nedeniyle bir takım kararlar almaya başlamış ve 5 Nisan paketi olarak da bilinen “istikrar paketi” açıklanmış ve ekonomik alanda yeni düzenlemeler getirilmiştir. 1995 genel seçimleri sonucunda Erbakan- Çiller ortaklığıyla yeni bir hükümet kurulmuş ve bu döneme türban tartışmalarıyla, tarikat sorunları damgasını vurmuştur. Refah Partisinin iktidardaki kadrolaşması ve şeriat devletine duyulan özlemin sık sık dile getirilir olması TSK’nın rahatsız olmasına neden olmuş ve 28 Şubat’ta yapılan MGK toplantısında bir dizi karar alınmış ve bu kararlar hükümet tarafından da onaylanmıştır. En önemli değişiklik sekiz yıllık kesintisiz eğitime geçilmesinin kabulüyle olmuş böylece İmam Hatip Liselerinin ortaokul bölümleri kapatılmıştır (Kongar, 1999:265–276).

Özal döneminde tohumları atılan ve devletle, mafya adı verilen yeraltı dünyasındaki kişilerin ilişkileri, Balıkesir’e bağlı Susurluk ilçesinde meydana gelen bir kazayla bu dönemde patlak vermiştir. Olayı araştırmak üzere Meclis’te özel bir komisyon kurulmuş ve devlet-mafya-siyaset üçgeni olarak nitelendirilen bu olayı, protesto eden birçok eylem yapılmış; sonuçta Türk siyaseti bu olayla büyük bir yara daha almıştır (Kongar, 1999:277–279).

Bu arada Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde yaşanan sorunlar da ciddi bir hal almaya başlamış Bölge’de yaşanan çatışmalar sonucunda pek çok vatandaş kentlere göç etmek zorunda kalmıştır(Kongar, 1999:296). Sonuçta yaşanan bu olaylar ülkenin sadece siyasi problemi olmaktan çıkmış aynı zamanda toplumsal ve ekonomik bir yaraya da dönüşmüştür.

Türk siyaset tarihine genel olarak bakıldığında, daima sancılı ve sıkıntılı dönemler geçirdiği görülmüş ve günümüze kadar bu sorunlar devam etmiş ve hala kesin çözümler üretilmemiştir.

2.1.3. Toplumsal Değişimler: Teknoloji ilerledikçe yaşam standartları da gelişmiş, bu durum insanların sosyal yaşamlarında da değişime neden olmuştur. Sanayileşme sonucunda ortaya çıkan köyden kente göç zaman içinde arabesk kültürü ve yabancılaşmayı doğurmuştur.

2.1.3.1. Göç: Göç daima, toplumsal değişimin göstergelerinden birisi olmuştur. Ancak göç, Türkiye'de yapısal nitelikteki kimi değişkenlerle karakteristik hale gelerek, sosyal bir yaraya dönüşmüştür. Türkiye'de 1946'dan sonra gerçekleşen hızlı ekonomik değişmeye paralel olarak yaşanan toplumsal dönüşüm, köyden kente göç olgusuyla kendini ortaya koymuştur (www.dusuncetarihi.sayfasi.com, 08.02.2004).

Şehirdeki eğitim ve sağlık kurumlarının varlığı ve şehir hayatının çekiciliği kentleri cazip hale getirmiş ve kırsal bölgeden şehre doğru nüfus hareketini hızlandırmıştır. Diğer taraftan veraset yoluyla toprakların parçalanması, verimli toprakların daha az sayıdaki çiftçilerin elinde toplanması ve fakirleşme köylerden kente kaçış sebebi haline gelmiştir (Özodaşık, 2001: 13). Özellikle son yıllarda bu sebeplere bir de Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşanan sorunlar eklenmiş ve güvenlik gerekçeleriyle halk kırsal alanları bırakarak kentlere göç etmeye başlamıştır (Kongar, 1999:553). Ancak yaşanan tüm bu değişimlere paralel olarak ortaya çıkan göç olgusu sanayileşme sürecinden daha hızlı gerçekleşmiş bu da kentlerde çarpıklığın doğmasına, gecekondulaşmaya neden olmuştur (Keleş, 2000:375).

Göçün bir diğer önemli boyutu da dış göçtür. 1961 yılında Almanya ile yapılan anlaşma sonucunda Türkiye'den Avrupa'ya işçi göçü başlamıştır (Uslu-Cassina, 1999: 15). Dış göç olgusu da tıpkı iç göçte olduğu gibi, yaşama koşullarının olanaksız hale gelmesi, kentteki çalışma imkânlarının güçlüğü, nüfusun hızla artması vb. nedenlerden ortaya çıkmış, çoğu, hayatları boyunca, büyük şehir bile görmemiş olan insanların yabancı bir ülkede yaşamaya çalışmalarıyla uzun yıllar devam etmiş, hala da devam etmektedir. Fakat bu insanlar yaşadıkları ülkenin en düşük statülü, en az kazanan, en kötü koşullar içinde çalıştırılan ve yaşadıkları toplumun daima dışlanan insanları olmuşlardır. Bu insanlar zaman içinde iki toplum ve iki kültür arasında sıkışıp kalmışlar ne kendi ülkelerinde kabul görülmüşler, ne de gittikleri ülkeye tam olarak ayak uydurabilmişlerdir (Esen, 2000:122-125).

2.1.3.2. Arabesk Kültür: Köyden kente doğru yaşanan hızlı göç sonucu, yeni bir yerleşim alanı olarak ortaya çıkan gecekondulaşma ve bununla beraber doğan yeni kültür kentli olma durumunu da farklı hale getirmiştir. Köyden kente göç eden insanlar artık köylü olmaktan çıkmış; ama kent yaşamını da tamamen benimseyememiştir (Özodaşık, 2001:82). Bu çelişki ortamının bir ürünü olan ve

her iki kültürün de öğelerini taşıyan bu insanların, beslenmeden giyime, eğlence anlayışından yaşama tarzına varıncaya dek her alanda farklı özellikler taşıdığı görülmüştür (Güngör, 1989:81-86).

Anadolu'nun dört bir yanından gelen ve aşağı yukarı aynı kaderi paylaşan bu insanların yaşam biçimleri zamanla bir araya gelmiş ve derme çatma bir kültür oluşturmuştur. İşte bu ortak kültür arabesk kültür olmuştur. 1968 yılında Orhan Gencebay'ın çıkardığı *Bir Teselli Ver* isimli plak gecekondu insanlar üzerinde büyük bir etki yaratmış, doğal olarak da zaman içerisinde bu tür plakların devamı gelmiştir. Arabesk müzik genel olarak; yaşamdan bezmişliği, karamsarlığı, çaresizliği, kaderciliği dile getirmiş ve bu durumla kendini özdeşleştiren gecekondu insanı yeni müzik türünü hemen benimsemiştir. Kendine uygun dinleyici tabanını bulan arabesk müzik sonraları toplumun diğer kesimlerinde de dinleyici bulmaya başlamıştır (Esen, 1990:109- 111).

Sonuçta Emre Kongar'ın deyişiyle (1995:236), "*kentlileşmiş köylü olmaktan çok köylüleşmiş kentte yaşayan köylü*" insanlar ortaya çıkmışlardır.

2.1.3.3. Yabancılaşma: Yabancılaşma; çalışma koşullarından, teknolojik şartlara, sosyal ve ekonomik amaçlı bir örgütten toplumun geneline kadar bireyi etkileyen bir sosyal olgu olarak ortaya çıkmıştır. Günümüze bakıldığında 'yabancılaşma' sözcüğünden genel olarak "insanın toplumuyla, çevresiyle, dünyayla ilişkilerinin olumsuzluğu" anlaşılmaktadır. Genel olarak bakıldığında; sanayi devrimi ve gelişen teknoloji ile ortaya çıkan modernleşme, toplumsal süreçte bireyi yavaş yavaş toplumdan izole etmeye başlamıştır. Kendine özgür bir yapılanması ve anlayışı olan modernleşme geleneksel toplum yapısını tamamıyla değiştirmiştir (Giddens, 1994: 9- 12). Bu hızlı değişim kendisiyle, doğasıyla, içinde yaşadığı toplumla uyum içinde olan insanın bir anda yeni değerler ve yeni anlayışlarla yüz yüze gelmesine neden olmuş; bunun sonucunda da insan giderek yalnızlaşan, kendisine, içinde yaşadığı topluma ve çevresine giderek yabancılaşan bir varlık haline gelmiştir (Sezer, 2001: 30).

Türkiye'de de gelişen teknoloji, sanayileşme ve bununla beraber gelen şehirleşme sonucunda insanlar zaman içinde yalnızlığa ve yabancılaşmaya itilmişlerdir. Köyden kente gelen insan uzun bir süre tek başına kalmış ve büyük şehrin şartlarına alışmaya çalışmıştır. Ancak bu daha önce de belirttiğimiz üzere tam olarak gerçekleştirememiştir. Dolayısıyla bu insanlar daima kendi hayatları ve çevrelerinde gördükleri hayatlar arasında çelişkiler yaşamışlar; zaman içinde iki kültür arasında kalmışlar ve hem kendilerine hem de içinde buldukları topluma yabancılaşmışlardır (Özodaşık, 2001: 23-24).

2.1.4. Bireysel Değişimler: Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından Türkiye'deki pek çok şey gibi kadın da değişmiş, toplumda farklı bir konum edinmiştir (Doğramacı, 1997: 79). Kadın toplum hayatına aktif olarak katılmış, medeni ve siyasi haklarda erkekle eşit tutulmuş, kıyafetleri modern hale gelmiş ve kadının ikinci sınıf insan muamelesinden kurtulması sağlanmıştır (Özodaşık,

1999:84-85). Kadın-erkek eşitliği düşüncesi yaygınlaştıkça kadının hem evindeki hem de dışarıdaki rolü değişmiştir. Böylece hem evinde hem de dışarıda çalışan kadının sorumlulukları artmış ve toplum içindeki önemi bir kat daha fazlalaşmıştır (Tekeli, 1995:26-29).

Bireysel alanda yaşanan değişimler yalnızca kadınla sınırlı kalmamıştır. Eğitim kurumlarının fonksiyonlarının artmasıyla daha bilinçli bireyler yetişmeye başlamıştır. Kişilerin gerçekleştirmek istedikleri amaçlar doğrultusunda eğitim verilmeye çalışılmış bu da onların bilgi düzeylerini artırıp işlerini daha profesyonel olarak yapmalarını sağlamıştır (Özodaşık, 1999:197-202).

2.2. 1980'den 1990'a Kadar Türkiye'de Sinemanın Gelişim Süreci

1980'den günümüze dek olan dönemde, Türk sinemasının geçmiş olduğu serüveni, yaşanan değişimleri ve gelişimleri onar yıllık dilimler halinde incelemek mümkündür.

2.2.1. 1980'lerde Türkiye'de Sinema: Sinema; 1980'lerde toplumun ciddi biçimde gündemine gelmiştir. Yaşanan depolitizasyon döneminin bir yansıması olarak, genç kuşaklar siyasal-toplumsal düşünce ve eylemden uzaklaşıp sanatın özgül sorunlarına yönelmişlerdir (Dorsay, 1995: 22). Genel olarak bakıldığında, 1980'li yıllarda çekilen Türk filmlerini, işleyiş ve toplumsal olaylara yaklaşımları bakımından üç kategoride toplamak mümkün hale gelmiştir: Kadını konu alan filmler, Göç-Arabesk filmleri ve Siyasal-Toplumsal eleştiri filmleri.

2.2.1.1. Kadını Konu Alan Filmler: Türk sinemasında kadın filmi kavramının ortaya çıkışı seksenli yılların başına denk gelmiştir (Esen, 1990:24). 1980 sonrasında feminist gruplar toplum içinde kendilerini iyiden iyiye göstermeye başlamış ve Türk sineması da bu duruma uzak durmamıştır (Uluyağcı, 2002:5). Klasik Yeşilçam'da kendini gösteren kadın karakterler iki boyutludurlar: Ya cinselliklerinden arındırılmış iyi kadınlar ya da dişiliklerini silah gibi taşıyan kötüler. 80'li yıllardaki Türk sinemasının kadına bakışını ise; iki başlık altında toplamak mümkün olmuştur: Bunlardan ilki geleneksel Yeşilçam tarzı bakış, ikincisi, çok boyutlu ve gerçekçi bakış açısidir.

Geleneksel Yeşilçam tarzını benimseyen filmlerde halkın sevdiği sanatçılar kullanılmış, yine mutlak iyi mutlak kötü karakterlere yer verilmiş ve sonunda daima kötüler yenilmişlerdir. Geleneksel Yeşilçam tarzı filmlerdeki kadın tipi yine edilgen, daima erkeğinin yanında olan, çocuğu için her fedakârlığı yapan, ne olursa olsun kaderine boyun eğen; ya da dişiliğini ön plana çıkaran, yuva yıkan kötü kadınlar olmuştur. Kadına çok boyutlu bakmaya çalışan ikinci tür ise; özellikle kadın sorunlarını, kadının toplumdaki yerini ele alan, kadını gerçekçi bir biçimde ortaya koyan filmlerden oluşmuştur (Esen, 1990: 23- 27). Bu filmlerde kadının karşı cinsten beklentileri, ilişkileri, toplumdaki yeri, yaşadığı zorluklar daha gerçekçi bir yaklaşımla ortaya konmaya çalışılmıştır. Kadın karakterlerin kent yaşamındaki zorluklar karşısında gösterdikleri direnç ve kararlılıklar filmlerdeki ortak özellik olarak karşımıza çıkmıştır.

Günümüz Türk sinemasına gelindiğinde ise; 90'lı yıllara doğru ortaya çıkan talepkar, baş kaldıran, içinde yaşadığı ve bastırıldığı duygularını ortaya çıkarmaya başlayan kadın tipinin yerini, az sayıda da olsa gelenekler karşısında çaresiz kalmış gizemli ve iletişim problemleri olan kadın tipi almıştır (Künügen, 2001: 61).

2.2.1.2. Göç-Arabesk Filmleri: 80'li yıllarda kadın filmlerinin yanı sıra dikkat çeken bir diğer tür de göç filmleri ile bununla beraber gelen arabesk kültür ve arabesk filmler olmuştur. 1971'den başlayarak önce Orhan Gencebay sinema dünyasına adım atmış ardından, 1977 yılında Ferdi Tayfur filmleri özellikle Anadolu'da geniş kitlelere ulaşmış, son olarak da 1978'de İbrahim Tatlıses arabesk film furyası içinde yerini almıştır (Karaman, 2002: 28).

1980'lerde, tüm alternatiflerini yitiren ticari sinema, 1970'lerin sonunda belirmeye başlayan arabesk müzik ve müzikçilerden yararlanmaya başlamıştır. Arabesk filmlerin en belirgin özelliği, acı, karasevda, hor görülme, fakirlik, ümitsizlik, kadercilik gibi duyguları en uç noktada yaşatması olmuştur (Esen, 1990:111-112). Önce kötülük ortaya çıkmış, sonrada kahraman bu kötülükle sonuna kadar mücadele etmiştir. Filmlerin sonu ise genellikle acı ya da mutsuzlukla sonuçlanmış; bunun nedeni ise; daima kötü kadere bağlanmıştır (Tan,1987:125).

Göç olgusunun ikinci bir türü de dış göçtür. Zaman içinde köyde yaşama koşulları olanaksızlaşıp, kent yaşamı da gittikçe zorlaşınca dış göç olgusu insanlar için yeni bir umut haline gelmiştir. Ancak bu insanlar yeni girdikleri bu dünyanın en düşük statülü, en fakir ve en çok hor görülüp topluma kabul edilmeyen insanları olmuşlardır. Bu durum zamanla sinemaya da yansımış ve yurt dışına göç eden ya da gitmeye çalışan insanların yaşadıkları sıkıntılar, gittikleri ülkelerde başlarına gelen olaylar, iki kültür arasında sıkışıp kalmaları, horlanmaları ve ülkelerine geldiklerinde yaşadıkları anlatılmaya çalışılmıştır (Esen, 2000:122-128).

2.2.1.3. Siyasal-Toplumsal Eleştiri Filmleri: Sinema içinde yaşadığı ve geliştiği toplumun her alanından olduğu gibi siyasi olaylarından da etkilenmiştir. Yetmişli yıllarda sosyal konulara ve işçi sorunlarına değinen filmler çekilmiş; ancak 80 ihtilalinin getirdiği yasaklar sonucu bu tür filmler ortaya konamaz olmuştur. Bu tarihten itibaren Türkiye'de siyasal eleştiri filmleri özellikle 12 Eylül'ün getirmiş olduğu siyasal yapıdan ötürü 1986 yılından itibaren çekilmeye başlanmıştır. Bu filmlerde; 12 Eylül 1980 askeri darbesinin sonuçları, getirmiş olduğu kısıtlamalar, özgürlüklerin azalması, bu dönemde tutuklanan kişilerin yaşadıkları ve hapisten çıkınca topluma karşı olan uyumsuzlukları, acıları dile getirilmeye çalışılmıştır (Esen, 2000:224).

1986 yılında kabul edilen Sinema, Video ve Müzik eserleri yasası ile film denetimi polisin elinden alınmış sinemayla ilgili diğer konularla birlikte Kültür Bakanlığı'nın görevleri arasına verilmiştir (Onaran, 1995:10). Böylece sansür, o dönemdeki hükümetin tutumuna, kurul üyelerinin anlayışlarına göre değişiklik göstermeye başlamıştır.

2.3. 1990’dan 2004’e Kadar Olan Dönem

1990’lı yılların ortalarından itibaren Türk sinemasında yeni bir oluşum kendini hissettirmeye başlamıştır. Ortaya çıkan genç kuşak yeni yönetmenler ticari film anlayışının dışında kendilerine yer edinmeye çalışmışlar ve zamanla yurt dışında da takip edilir hale gelmişlerdir. Böylece Türk sinemasında iki ana yol belirlenmiştir. Bunlardan ilki gişelerde büyük başarılar yakalayan, Amerikan tarzında olan bol aksiyonlu filmlerdir(Kıraç, 2000:13-15). İkinci tür ise küçük bütçelerle çekilen, toplumsal ve ekonomik yapıyı yansıtmaya çalışan toplumsal-gerçekçi filmlerdir. Türk sinemasına yeni giren ve henüz ilk filmlerini çeken bu genç sinemacıların yapmış oldukları filmlerin popüler sinemadan en önemli farkları; Yeşilçam’ın masalsi yapısı dışında, Türkiye’yi, toplumsal ve kültürel hayatı, her an karşılaşılabildiğimiz konuları ele almış olmaları, gösterişten uzak sade ve saf bir sinema yapmaları olmuştur (Karaman, 2002:156-157).

Tıpkı sinemadaki bu iki ana yol gibi sinema izleyicisi de ikiye ayrılmıştır: Bunlardan birincisi; Amerikan filmlerinin düşkünü, macerayı ve aksiyonu seven, ticari filmlere ilgi gösteren seyirci tipi, ikincisi ise sinemayı bir yaşam felsefesi haline getiren, eleştiren, sorgulayan ama azınlıkta kalan izleyici kitlesi (Pöstecki, 2001:234).

Sonuç olarak; 1980’li yıllardan 1990’ların ortalarına kadar eski yapısını hemen hemen tamamen yitiren Türk sineması bu yıllardan itibaren farklı bir yol daha keşfetmiş ve popüler sinemaya alternatif olarak daha çok minimalist yaklaşımı tercih eden bir kuşağı da bünyesinde barındırmaya başlamıştır. 2000’li yıllarda ise Türk sineması bu yapıyı sağlam bir temele oturtmaya çalışmaktadır.

3. 1980-2004 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’DE YAŞANAN SOSYAL DEĞİŞİMLER VE TÜRK SİNEMASINA YANSIMALARI: SEÇİLMİŞ YİRMİ BEŞ FİLM ÜZERİNE İÇERİK ANALİZİ

1980-2004 yılları arasında Türkiye’de yaşanan ekonomik, siyasi, toplumsal ve bireysel değişimlerin sinemaya yansımalarının olup olmadığını ortaya koymak amacıyla yapılan çalışmanın bu bölümünde, seçilen 25 film üzerinde içerik analizi yapılacaktır.

Ağah Özgüç’ün *Türk Filmleri Sözlüğü* kitabından ve www.sinematürk.com sitesinden elde edilen bilgiler doğrultusunda, belirlenen yıllar arasında toplam 1697 adet film çekildiği tespit edilmiştir. Ancak zaman, maliyet ve ulaşılabilirlik gibi sebeplerden ötürü bu tarihler arasında çekilen filmlerin hepsini incelemek mümkün olmayacaktır. Bu nedenle bu filmler içinden her yıldan bir film olmak üzere 25 adedi kasıtlı olarak seçilecek ve öncelikle filmlerle ilgili genel bilgiler tablolaştırılacaktır. Daha sonra her film belirlenen kategoriler doğrultusunda içerik analizine tabi tutularak sonuçlar raporlaştırılacaktır.

Belirtilen zaman dilimi içinden seçilen filmler;

1- 1980 Banker Bilo	14- 1993 C Blok
2- 1981 Ah Güzel İstanbul	15- 1994 Yengeç Sepeti
3- 1982 Dolap Beygiri	16- 1995 İstanbul Kanatlarımlın Altında
4- 1983 Yaktı Beni	17- 1996 Tabutta Röveşata
5- 1984 Ayşem	18- 1997 Masumiyet
6- 1985 Züğürt Ağa	19- 1998 Güneşe Yolculuk
7- 1986 Ses	20- 1999 Eylül Fırtınası
8- 1987 Av Zamanı	21- 2000 Filler ve Çimen
9- 1988 Arabesk	22- 2001 Deli Yürek
10- 1989 Uçurtmayı Vurmasınlar	23- 2002 Uzak
11- 1990 Umuda Yolculuk	24- 2003 Duvara Karşı
12- 1991 Seni Seviyorum Rosa	25- 2004 Eğreti Gelin
13-1992 Dönersen Isık Çal	

3.1. 1980–2004 Yılları Arasında Değerlendirmeye Alınan Filmlere İlişkin Bulgular

Tablo 3.1. Filmlerin Türlerine Göre Dağılımı

Filmin Türü	Sayı	Yüzde
Dram	19	%76
Komedi	3	%12
Arabesk	2	%8
Macera, Polisiye	1	%4
TOPLAM	25	%100

İncelenen filmlerin türlere göre dağılımı Tablo 3.1.'de gösterilmektedir. Analiz sonuçlarına göre; filmlerin %76'sı (19 adedi) dram, %12'si (3 adedi) komedi, %8'i (2 adedi) arabesk, %4'ü (1 adet) ise macera, polisiye türündedir.

Tablo 3.2. Filmlerin Konularına Göre Dağılımı

Filmin Konusu	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Ekonomik Şartlar	7	%28	18	%72
Siyasi Şartlar	7	%28	18	%72
Toplumsal Şartlar	15	%60	10	%40
Bireysel Değişimler	20	%80	5	%20

Tablo 3.2., 1980-2004 yılları arasında değerlendirmeye alınan filmlerin konularına göre dağılımını ortaya koymaktadır. Toplam 25 film incelenmesine karşın filmlerin konularına göre dağılımının toplamı tabloya göre, 49 olarak görünmektedir. Bunun nedeni; bir film içinde birden çok konunun aynı anda işlenmesinden kaynaklanmaktadır. İncelenen 25 filmin, %28’inde (7 adedinde) dönemin ekonomik şartlarına, %28’inde (7 adedinde) dönemin siyasi şartlarına, %60’ında (15 adedinde) dönemin toplumsal şartlarına ve %80’inde (20 adedinde) ise bireysel değişimlere değinildiği görülmektedir.

Tablo 3.3. Dönemin Ekonomik Şartlarını İşleyen Filmlerin Konularına Göre Dağılımı

Ekonomik Şartları İşleyen Filmlerin Konuları	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Bankerlik	2	%8	23	%92
Köşe Dönmecilik	4	%16	21	%84
Rüşvet	5	%20	20	%80
Yolsuzluk	1	%4	24	%96
Kaçakçılık(Uyuş.,silah vb.)	6	%24	19	%76
Ekonomik Kriz	4	%16	21	%84

Dönemin ekonomik şartlarını işleyen 7 filmin konularına göre dağılımı Tablo 3.3.’de ortaya konmaktadır. Bir filmde birden çok konu işlendiği için dönemin ekonomik şartlarını ortaya koyan filmlerde toplam sayı 22 olarak görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre; ekonomik değişimleri işleyen filmlerde kaçakçılık konusu ilk sırada yer alırken bunu sırasıyla, rüşvet, ekonomik kriz, köşe dönmecilik, bankerlik ve yolsuzluk izlemiştir. Bankerlik konusunu işleyen filmler yalnızca 1980’li yılların ilk yarısında çekilmiştir. Dönemin Türkiye’sine bakıldığı zaman banker olaylarına da zaten bu dönemlerde rastlanıldığı, sonraları bu durumun ortadan kalktığı görülmüştür. Kaçakçılık, rüşvet, ekonomik kriz konuları ise ekonomik değişimleri ortaya koyan filmlerde hemen hemen her dönem ele alınan konular olmuşlardır. Bu konular Türkiye’nin de aşağı yukarı her dönemde gündeminde olan meseleler olmuşlardır.

Tablo 3.4. Dönemin Siyasi Şartlarını İşleyen Filmlerin Konularına Göre Dağılımı

Siyasi Şartları İşleyen Filmlerin Konuları	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
1980 Askeri Müdahalesi	1	%4	24	%96
Özgürlüklerin Kısıtlanması	4	%16	21	%84
İşkence	7	%28	18	%72
Mafya-Siyaset İlişkisi	1	%4	24	%96
Terör Olayları ve Terör Örgütü	3	%12	22	%88
Derin Devlet	2	%8	23	%92
Böl.- Yerel Siyasal Sorunlar	3	%12	22	%88

Tablo 3.4.'ya baktığımızda, dönemin siyasi şartlarını işleyen filmlerin konularına göre dağılımı görülmektedir. Filmlerde birden çok konu aynı anda işlendiği için dönemin siyasi şartlarını ortaya koyan filmlerde toplam sayı 21'dir. Dönemin siyasi şartlarını ortaya koyan filmlerde en çok işlenen konu, işkence olmuştur. İşkence konusunun ardından, özgürlüklerin kısıtlanması, terör olayları-terör örgütleri (PKK, Hizbullah vb.), bölgesel- yerel siyasal sorunlar (Kimlik sorunları, yasa dışı faaliyetler vb.) derin devlet, 1980 askeri müdahalesi ve mafya-siyaset ilişkileri konuları Türk sinemasında işlenen önemli konular olmuşlardır.

Tablo 3.5. Dönemin Toplumsal Şartlarını İşleyen Filmlerin Konularına Göre Dağılımı

Toplumsal Şart. İşleyen Film. Konular	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Göç	9	%36	16	%64
İç Göç	6	%24	19	%76
Dış Göç	3	%12	22	%88
Arabesk Kültür	2	%8	23	%92
Birey. İç. Yaş. Top. Yabancı.	10	%40	15	%60
Gecekondulaşma	2	%8	23	%92
Sınıf Tanımları (Sınıf. İlişki)	11	%44	14	%56

Tablo 3.5.'de dönemin toplumsal şartlarını işleyen 15 filmin konularına göre dağılımı gösterilmektedir. Bir filmde birden çok konu işlendiği için dönemin toplumsal şartlarını ortaya koyan filmlerde toplam sayı tabloda 43 olarak görülmektedir. Tabloya göre; filmlerin, %36'sında (9 adedinde) göç konusuna değinilmektedir. Toplumsal değişimleri yansıtan filmlerde sınıf tanımları (sınıflar arası ilişki) en çok işlenen konu olmuştur. Bireyin içinde yaşadığı topluma

yabancılaşması, göç, arabesk kültür ve gecekondulaşma dönemin toplumsal şartlarını ortaya koyan filmlerde işlenen diğer konular olmuştur. Göç konusunu işleyen filmler iç göçü konu edinen ve dış göçü konu edinen filmler olarak ikiye ayrılmıştır. Genel olarak bakıldığında iç göçü işleyen filmler Türk sinemasında daha çok yer almıştır.

Arabesk kültürün işlendiği ve arabesk film olarak adlandırılan filmler ise 1980’li yıllarda çekilmiş ve 1990’lı yıllara gelindiğinde ortadan kalkmıştır. Toplumdaki arabesk furyası da aşağı yukarı aynı dönemlerde sona ermiştir. Dönemin toplumsal şartlarını ortaya koyan filmlerde işlenen bir diğer önemli konu da bireyin içinde yaşadığı topluma yabancılaşması olmuştur.

Tablo 3.6. Dönemin Bireysel Değişimlerini İşleyen Filmlerin Konularına Göre Dağılımı

Bireysel Değişimleri İşleyen Filmlerin Konuları	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
Birey. Kendi. Yabancılaşması	12	%48	13	%52
Kadının Çalış. Hayat. Girme.	15	%60	10	%40
Birey. Gerçek. Ele. Alınması	15	%60	10	%40
Cinsel. Tabu Olm. Çıkması	13	%52	12	%48

Tablo 3.6.; dönemin bireysel değişimlerini işleyen 20 filmin konularına göre dağılımını göstermektedir. Bir filmde birden fazla konu işlenebildiği için tabloda ki toplam sayı 55 olarak görülmektedir. Türk sinemasında 1980-2004 yılları arasında en çok işlenen konu olan bireysel değişimlerin ele alındığı filmlerde kadının aktif olarak çalışma hayatına girmesi ve mutlak iyi- mutlak kötü karakterlerin ortadan kalkarak bireyin eksisi ve artısıyla gerçekçi biçimde ele alınması en fazla ele alınan noktalar olmuştur. Kadın evin bütçesine katkıda bulunabilmek için aktif çalışma hayatına girmiştir. Cinselliğin tabu olmaktan çıkması ve bireyin kendisine yabancılaşması işlenen diğer konular olmuştur.

Tablo 3.7. İncelenen Filmlerde Kullanılan Dile İlişkin Dağılım

Kullanılan Dil	Var		Yok	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İstanbul Türkçesi	23	%92	2	%8
Yerel Ağızlar	9	%36	16	%64
Yerel Dil	2	%8	23	%92
Yabancı Dil	4	%16	21	%84

Tablo 3.7., 1980-2004 yılları arasında incelemeye alınan filmlerde kullanılan dile ilişkin dağılımı ortaya koymaktadır. Filmlerdeki karakterler farklı

hayat tarzları yaşayıp, farklı şehirlerden oldukları için filmlerde birden çok ağız ya da dil kullanılmıştır. Bu nedenle tablodaki toplam sayı 38'dir. Tabloya göre; İstanbul Türkçesi %92'lik (23 adet) oranı ile en çok kullanılan unsur olurken, yerel ağızlar %36 (9 adet) oranına, yerel diller %8 (2 adet) oranına, yabancı diller ise %16 (4 adet) oranına sahiptir.

Tablo 3.8. İncelenen Filmlerin Geçtiği Mekana İlişkin Dağılım

Filmin Geçtiği Mekân	Uygun		Uygun değil	
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde
İstanbul	18	%72	7	%28
Anadolu	12	%48	13	%52
Yurt Dışı	2	%8	23	%92

İncelenen filmlerin geçtiği mekana ilişkin dağılım Tablo 3.8.'da gösterilmektedir. Filmin konusuna göre yönetmenler farklı mekânlar seçmiş ve bazı filmler yine konuları gereği birden çok mekanda (Anadolu ve İstanbul ya da İstanbul ve yurt dışı gibi) çekilmişlerdir. Bu nedenle 25 film incelenmesine karşın tablodaki toplam sayı 32 olarak görülmektedir. Bu sonuçlara göre; filmlerin, %72'si (18 adedi) İstanbul'da, %48'i (12 adedi) Anadolu'da, %8'i (2 adedi) ise yurt dışında geçmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

1980-2004 yılları arasında Türkiye'de yaşanan ekonomik, sosyal, toplumsal ve bireysel değişimler dönemin Türk sinemasını bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak etkilemiştir.

Ekonomik değişimlerin ilk adımı 24 Ocak 1980 tarihinde atılmıştır. Ekonomik alanda alınan bu radikal kararlarla, 1980'li yıllarda ülke kısmi bir rahatlama içine girmişse de bir süre sonra durum değişmiş ve ülke ciddi ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum dönemin Türk sinemasında da kendini göstermiş ve banker olaylarını işleyen, rüşvete ve yolsuzluğa değinen filmler çekilmiştir.

Bunun yanı sıra, tırmanan anarşi ve terör olayları, suikastlar, ideolojik kampaşmalar ülke gündeminin baş sırasında yer almış ve 12 Eylül 1980 yılında ordu yönetime geçici bir süreliğine el koymuştur. 1982 yılında yeni anayasa kabul edilmiş ve 1960 Anayasasının getirmiş olduğu özgürlük ortamı yeni anayasa ile ortadan kalkmıştır. Yaşanan bu gelişmelere paralel olarak, Türk sineması da kendisini ciddi şekilde hissedilen bir sansür ortamında bulmuştur.

Ülke tüm bu gelişmelerle uğraşırken bunların üstüne hızla köyden kente göç eden insanlar da eklenince, Türkiye adeta bir kaostun içinde kalmıştır. Çünkü köyden kente göç eden insanlarla birlikte altyapı yetersizliği nedeniyle barınma problemleri ortaya çıkmıştır. Göçle birlikte ortaya çıkan gecekondulaşma aynı

kaderi paylaşan insanları bir araya getirmiş, bu da arabesk kültür adı verilen yeni bir yaşam tarzının doğmasına neden olmuştur. İki arada kalan kent insanının yaşadığı bir diğer sorun da yabancılaşma olmuştur.

Yaşanan kentleşmeyle birlikte temel hak ve hukuk kavramları gündeme gelmiş, bu durum zamanla kadınlar arasında da yaygınlık göstermeye başlamıştır. Bireysel anlamda yaşanan bu değişimler Türk sinemasına da kısa sürede yansımış ve göçü, arabesk yaşamı, yabancılaşmayı, bireyin kendi içinde yaşadığı çatışmayı, kadının toplumda değişen rolünü ve cinselliği cesurca işleyen filmlere sıkça yer verilmiştir.

Sonuç olarak; içinde yaşanılan toplumun yaşadığı değişimlere paralel olarak; 80’li yıllardan itibaren Türk sinemasında, eski uygulamalar alt üst olmuştur. 1990’lı yıllara kadar geleneksel film üretimine sahip olan Türk sineması, bu yılların başlarından itibaren kendi dilini oluşturmaya çalışan, sinemayı yaşam felsefesi haline getiren yeni bir kuşakla karşılaşmıştır. Minimalist yaklaşımı tercih eden bu yönetmenlerin tam aksine popüler kişileri filmlerinde oynatan ve medya yoluyla geniş kitlelere ulaşan yönetmenler de günümüz Türk sinemasında yer almaktadırlar.

Özellikle son yıllarda, Türk filmlerinin sayısında bir artış ve önemli gişe başarıları görülse de Türk sineması henüz endüstriyel bir sektör haline gelememiştir. Türk sinemasının gelişmesi ve üretilen film sayısının artması için devlet desteğinin çoğalması, yasal dayanakların ve ekonomik teşviklerin oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, (1996), *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945–1980)*, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayın.
- ATEŞ, Toktamış, (2003), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Der Yayınları.
- AYDIN, ÇAKIR, Mukadder, (1997), “1960’lar Türkiye’sinde Sinemadaki Akımlar”, *25.Kare*, Sayı 21, Say:12-20.
- BİRAND, M.Ali, vd., (1999), *12 Eylül: Türkiye’nin Milâdı*, İstanbul : Doğan Kitapçılık.
- BİRAND, M.Ali, vd., (1999), *Demirkırat-Bir Demokrasinin Doğuşu*, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- CANKAYA, Özden, (1997), *Dünden Bugüne Radyo Televizyon*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- DOĞRAMACI, Emel, (1997), *Türkiye’de Kadının Dünü Bugünü*, Ankara: Kültür Yayınları.

- DORSAY, Atilla, (1989), *Sinemamızın Umut Yılları, 1970–1980 Arası Türk Sinemasına Bakışlar*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- DORSAY, Atilla, (1995), *12 Eylül Yılları Ve Sinemamız*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi,
- DÜNDAR, Can, (1998), *Sarı Zeybek*, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- ESEN, Şükran, (1990), *80 Sonrasında Türk Sinemasının Toplumsal Olaylara Yaklaşımı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- ESEN, Şükran, (2000), *80'ler Türkiye'sinde Sinema*, İstanbul: Beta Yayınları.
- ESEN, Şükran, (2002), *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, İstanbul: Naos Yayınları.
- EVREN, Burçak, (2003), *Türk Sinemasının Doğum Günü*, İstanbul: Antrakt Sinema Kitapları.
- GIDDENS, Anthony (1994), *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- GÜNER, Ahmet, (1999), *Bâbıâli Ölürken*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- GÜNGÖR, Nazife, (1989), *Arabesk Müzik Ve Toplumsallaşma*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- IŞIK, Metin, (2002), *Dünya Ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*, Konya: Eğitim Kitabevi.
- KARAMAN, Hakan, (2002), *90'lı Yıllardaki Sosyal Ve Ekonomik Değişimlerin Türk Sinemasına Yansıması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- KELEŞ, Ruşen, (2000), *Kentleşme Politikaları*, Ankara: İmge Kitabevi.
- KIRAC, Rıza, (2000), "90'lı Yıllarda Sinemamıza Genel Bir Bakış", *25. Kare*, Sayı 30, say:12–18.
- KİLİ, Suna, (1982), *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KONGAR, Emre, (1995), *12 Eylül Kültürü*, Ankara: Remzi Kitabevi.
- KONGAR, Emre, (1999), *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KÜNÜÇEN, Hale, (2001), "Türk Sinemasında Kadının Sunumu Üzerine", *Kurgu Dergisi*, Sayı 18, say:51–64.
- ONARAN, Alim Şerif, (1995), *Türk Sineması II. Cilt*, Ankara: Kitle Yayınları.
- ONARAN, Alim Şerif, (1999), *Türk Sineması I. Cilt*, Ankara: Kitle Yayınları.
- ÖZGÜÇ, Ağâh, (1991), *Türk Filmleri Sözlüğü (1974–1990) II. Cilt*, İstanbul: Sesam Yayınları.

- ÖZGÜÇ, Ağâh, (1997), *Türk Filmleri Sözlüğü (1991–1996) III. Cilt*, İstanbul: Sesam Yayınları.
- ÖZGÜÇ, Ağâh, (2003), *Türk Filmleri Sözlüğü (1997–2002) IV. Cilt*, İstanbul: Sesam Yayınları.
- ÖZODAŞIK, Mustafa, (1999), *Cumhuriyet Dönemi Yeni Nesil Yetiştirme Çabaları 1923–1950*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖZODAŞIK, Mustafa, (2001), *Modern İnsanın Yalnızlığı*, Konya: Çizgi Kitabevi.
- ÖZÖN, Nijat, (1995), *Karagözden Sinemaya I. Cilt*, Ankara: Kitle Yayınları.
- PÖSTEKİ, Nigar, (2001), *Toplumsal Değişim Süreci: Bir Etkilenme Aracı Olarak Sinema Ve 90’lar Türkiyesi Sineması*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SEZER, Özcan, (2001), *1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Yabancılaşma*, Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- SCOGNAMİLLO, Giovanni, (1998), *Türk Sinema Tarihi*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- TAN, Nesrin, (1987), *Türk Sinemasında Arabesk: Arabesk Şarkılı Filmlerin İncelenmesi*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TEKELİ, Şirin, (1996), *Kadın Bakış Açısından Kadınlar/ 1980’ler Türkiye’sinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- TURAN, Şerafettin, (1995), *Türk Devrim Tarihi/III (I. Bölüm) Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1923–1938)*, Bilgi Yayınevi.
- TURAN, Şerafettin, (1999), *Türk Devrim Tarihi/IV (II. Bölüm) Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1950–1960)*, Bilgi Yayınevi.
- TURAN, Şerafettin, (2003), *Türk Devrim Tarihi/V Yeni Türkiye’nin Oluşumu (1960–1980)*, Bilgi Yayınevi.
- ULUYAĞCI, Canan, (2002), “1980 Sonrası Türk Sinemasında Kadın İmgesi: Türkan Şoray Ve Müjde Ar”, *Kurgu Dergisi*, Sayı 19, say:1-8.
- USLU, Salim, vd., (1999), *Türkiye’den Avrupa’ya Göç*, Ankara: Hak-İş Eğitim Yayınları.
- ZÜRCHER, Eric, Jan, (2001), *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, (çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları.

DİVAN ŞAİRLERİNİN GÖZÜYLE AŞK YOLU*

Yard. Doç. Dr. Ömer SAVRAN
Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
sauranomer@hotmail.com

Özet

Gerek divan edebiyatı, gerekse tasavvufî Türk edebiyatının temelini aşk konusunun oluşturduğu kabul edilir. Aşk yolu, zor ve çile doludur. Bu yolun yolcularının bilmesi ve uyması gereken bazı kurallar vardır. Bu çalışmada, aşk yolu ve onun hususiyetleri, divan şairlerinin bakış açılarına bağlı olarak incelenmeye çalışılmıştır. İncelememizde, farklı yüzyıllarda yaşamış çeşitli divan şairlerinin şiirlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: aşk, mecazi aşk, tasavvufî aşk, aşk yolu, âşık.

THE POINT OF VIEW OF DİVAN POETS TO THE LOVE COURSE

Abstract

It is well known that love is one of the most important subjects in both divan poem and sufistic poem. The course of love is full of difficulties and ordeals. There are some rules of this love course, and the lover has to know and obey to these rules. In this work, the love course and its properties, and the point of view of divan poets to the love course have been examined by considering divans written by various poets lived different centuries.

Key Words: love, metaphorical love, sufistic love, the course of love, lover.

* Kırıkkale Üniversitesi'nde 9-10 Aralık 2004 tarihinde düzenlenen "Bir Metafor Olarak Yol/Yolculuk" konulu sempozyumda sunulan "Divan Şairlerinin Gözüyle Aşk Yolu Ve Bu Yolculukta Âşğın Başına Gelebilecek Hâller" adlı bildiri eklerle genişletilerek makale haline getirilmiştir.

Giriş

Divan şairlerinin en çok üzerinde durdukları konulardan biri de aşktır. Bu şiirde aşk konusu, temel eksendir ve adeta her şey aşk için vardır. Aşk ve onun hususiyetleri sadece divan şiirinde değil, her dönemde şairlerin dilinden hiç düşmeyen konulardan biri olmuştur. Dolayısıyla şiirde bu temanın değişmezliği ve sürekliliği ile ilgili olarak Yahya Kemal'in de ifade ettiği üzere "Şiirde lisan, zevk, fikir, mazmun, her şey eskir yalnız aşk eskimez." demek doğru olacaktır. (Beyatlı, 1984: 40) Klâsik şiirimizde aşk deyince akla sevgili, âşık ve rakip üçlüsü gelir.

Gerek divan edebiyatının, gerekse tasavvufî Türk edebiyatının bel kemiğini oluşturan aşk, Türkçe Sözlük'te "aşırı sevgi ve bağlılık duygusu, sevi¹", Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde ise, "muhabbet, aşırı sevgi; sevenin sevgilisinde kendisini yok etmesi, aşkın yok, sadece ma'sukun var olması, her şeyin ondan ibâret olması hâli" (Uludağ, 1996: 59) şeklinde tanımlanmıştır.

Kaynaklarda aşk, kulun Allah'ı sevmesi yönüyle "hakikî"; bir insanın bir insana karşı duyduğu sevgi yönüyle ise "mecazî" olarak nitelendirilir. Aşk, "tasavvufta aşk" ve "Divan edebiyatında aşk" olmak üzere iki şekilde ele alınabilir. Birçok dinlerde ve efsanelerde, yaratılışın aşkla başladığına inanılır. Mutasavvıflara göre, tasavvufun özünü "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım." kutsî hadisi oluşturur. (Pala, 1995: 53) Muhyiddin Arabî dışında bütün mutasavvıflar aşkı, mecazî (insanî) ve hakikî (ilahî) olmak üzere ikiye ayırmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı, sûflerin aşk konusundaki görüşleri ile ilgili olarak Divan-ı Kebir'in sonunda şu bilgileri aktarır: " *Sûfilerce aşk, insanın mevhum varlığını yok etmesi bakımından değerli, makbul bir şeydir. Onlara göre aşk, geçici ve gerçek aşk olmak üzere iki kısımdır. Geçici aşk, herhangi bir şeye, bir kişiye gönül vermektir. Sûfilerce, bu aşk da iyidir. Çünkü seven adamda varlık, benlik bırakmaz, âdeta onu, gerçek aşka hazırlar. Bu bakımdan 'Mecaz, yani geçici aşk, hakikatin köprüsüdür.'* demişlerdir. *Gerçek aşk, Tanrı'ya, yani mutlak varlığa âşık olmak ve bu aşkta kendini yok etmektir. İnsanda bu aşk tecellî edince insan, artık güzele değil, güzelliğe âşık olur ve mutlak güzelliği her şeyde görür.*" (Gölpınarlı, 1992: 406- Ayvazoğlu, 1999: 69)

Tasavvufî şiirdeki sembolizm, zamanla öyle bir noktaya varmıştır ki, sûfi şairlerin çok zaman hangi türden aşkı terennüm ettikleri anlaşılabilir olmuştur. Nitekim İbnü'l-Arabî, sevgilisinin güzelliklerini övdüğü iddia edildiği için, şiirlerine bir de şerh yazmak zorunda kalmıştır. (Ayvazoğlu, 1999: 70)

Divan edebiyatında aşk, basit ve çekici bir arzudan hastalık derecesine varan alışkanlık ve tutkulara kadar çeşitli boyutlarda işlenmiştir. Bu aşk, ilk bakışta bir cinsellik izlenimi uyandırıyor da, platonik bir zevk ve bağlılık olma düşüncesi, daha kuvvetlidir. (Pala, 1995: 53) Aşk kavramı çeşitli beyitlerde " defter, nâme, mektep, fen, sır, esrâr, perde, misk, ney, meydân, bostan, gülşen, meclis (bezm),

¹ Türkçe Sözlük, (1989), Ankara: TDK. Yay., s.153.

kadeh, âlem, devlet, kafes, deniz, mevc (dalga), mezhep, hengâme, gavga, belâ, sipâh, binâ, livâ, genc, mahzen, bâzâr, şehir, tarîk (râh, reh), kâfile, tabîb, ok, fîr, ateş, ..." gibi pek çok hayal ve benzetmeler içinde ele alınır.

Şairlerin divanlarında aşk konusu, daha çok âşık açısından telâkki edilir ve bu konuda belirtilenler hemen hemen onun bu hâl içinde söyledikleri ve bu yolda başına gelenlerdir. Âşık, çeşitli beyitlerde " pervâne, şem', bülbül (hezâr), kalem, dolap, ney, tanbur, kurban, garîb, üftâde, miskîn, bende, dervîş, bîmâr, 'alîl, dil-haste, mübtelâ, divâne, şeydâ, şûrîde, Mecnun, Ferhat gibi sıfatlarla anılır.

Âşık, kendini "rind-i 'ışk" olarak vasıflandırır. O, başındaki sevda hevesi ile aşk delisi (cünûn-ı 'ışk) olmuştur. Aşk bir mum ise, âşık da onun korkusuz bir pervanesidir. Âşık, aşk tekkesinde kendinden geçmiş bir şekilde her duruma hazır vaziyettedir. O, aşk yolunda, teferruattan ve her türlü sevda fikrinden el çekmiş, garip bir zevke düşmüş ve bu uğurda başını vermeye hazırdır. Aşk yolunda; ne korku ne keder, onu yolundan alıkoyamaz. Hatta aşk şehidi olmak, onun en büyük arzularındandır.

"Divan Şairlerinin Gözüyle Aşk Yolu" başlıklı bu çalışmamızda, çileli ve meşakkatli bir yol olarak değerlendirilen aşk yolu ve bu yolun zorlukları yine âşığın bakış açısına göre ele alınmıştır. İncelememizde değişik yüzyıllara ait divan şairlerinin şiirlerinden seçtiğimiz örnek beyitlerden yararlanılacaktır. Sözü edilen örnek beyitler, şairlerin bakış açılarına bağlı olarak alt başlıklar halinde tasnif edilerek irdelenmeye çalışılmıştır. Beyitlerde verilen sayılar sırasıyla; sayfa, gazel ve beyit numaralarını göstermektedir.

Aşk Yolu

Aşk (ışk, mahabbet, mihr, sevüg) yolu, uzun ve meşakkatli bir yoldur. Bu yola düşen yolcunun (âşık, sâlik, ehl-i aşk, mübtelâ-yı aşk, bî-dil, ehl-i hasret, derd ehlî...), gözü kara olması gerekir. Zira bu yolda hiçbir şeyden sakınılmaz ve bu uğurda nice başlar kesilir. Şairlerin, dolayısıyla âşıkların dilinden bu yol ve onun hâlleri şöyle ifade edilir:

Şem' baş verse kadeh hûn-ı ciger saçsa ne gam

Aşk yolunda nice baş kesilir kan dökülür (Ahmed Paşa, G/153-72-9)

"Mum başını verse, kadeh ciğer kanı saçsa ne gam; aşk yolunda nice baş kesilir, nice kan dökülür." Aşk yolunda âşıkların başından olması, bu uğurda kanlar akıtmasında şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü âşık bu yolun nasıl bir yol olduğunu bilmektedir.

Zâd-ı reh-i ışk kim zevk-i fenâdur bana

Şu'le-i âh-ı derûn râh-nümâdur bana (Neşâtî, G/92-1-1)

"Aşk yolunda bana azık, fena zevkidir; içten gelen ateşli ahlal ise, bana rehberdir." Bu zorlu yolculukta, fenaya ulaşabilme zevki âşığa azık olmuştur. Aşk

ıstırabından dolayı içten çekilen ahlârların kıvılcımı ise, âşîğın yolunu aydınlatır, onun rehberi olur.

Ver aşka gönül gam yeme âşık mıdır Ahmed

Endiŕe kılan aşk yolunun hatarından (Ahmed Paŕa, G/233-238-7)

"Ey Ahmet, aşka gönlünü ver, gam yeme; aşk yolunun tehlikelerinden korkana âşık denmez." Hem aşk yoluna düşüp hem de bu yolun sıkıntılarında, endiŕelerinden bahseden kiŕi, gerçek âşıklar tarafından âşık kabul edilmez.

Aşkın yolunda gönlüme gösterme ağyârın yüzün

Ser-pa-bürehne âşıkam gel hâr saçma râhıma (Ahmed Paŕa, G/258-289-5)

"Senin uğrunda başı çıplak yalın ayak olan âşîğının yoluna diken saçma; yolunda başkalarının (rakiplerin) yüzünü gösterme." Bu yola düşen âşıkları bekleyen sıkıntılardan biri de rakiptir. Beyitte de görüldüğü üzere rakip, diken olarak da değerlendirilir.

Benim fikrimde bu idi senin yolunda ey dil-ber

Melâmet yakasın yırtam geçem nâmus u ârımdan (Ahmed Paŕa, G/241-254-4)

"Ey sevgili, düşüncem senin yolunda utanma gömleğini yırtarak namus ve ardan geçmek idi." Aşk yoluna düşmüş âşîğın aklı başından gitmiş; o, namus ve ardan geçmiştir. Sevgilisinin rızasını isteyen âşık, onun hatırına bu tür sıkıntılara katlanmak durumundadır.

Düşenler râh-ı ışka ŕevk-i fikr-i yâr ile

Ne reh-zenden hazer ne terk-i serden ihtirâz eyler (Mezâkî, G/362-133-4)

"Sevgiliye kavuşma ŕevkiyle aşk yoluna düşenler, ne yol kesiciden ne de başı terk etmekten korkarlar." Aşkı uğrunda adeta Kâbe yolcusu gibi yollara düşen âşîği, bu kutlu seferinde yolunun kesilmesi hatta başından olma gibi tehlikeler beklemektedir.

Tahammül eylemez râh-ı gazâya nâz-perverler

Fetîl-i dâğ-ı dildür sûziŕ-i hûn-ı cigerdür bu (Mezâkî, G/ 508-364-6)

"Bu gönül yarasının fitili ve ciğer kanının yanıŕıdır, gaza yoluna naz edenler buna katlanamazlar." Aşk yolu, adeta bir gaza yoludur. Bu yolun yolcusunun ciğeri kanlar içinde yanarken, gönlü de yaralarla kaplıdır. Dolayısıyla bu yol, kolay bir yol değildir.

Muhabbet yolu ŕeyhî tahammülle cefâdır

Cefâ sevmeyen olur bu mahfilde münâfık (ŕeyhî, G/189-93-7)

"Ey Şeyhî, muhabbet yolu tahammül ve sıkıntılara katlanma demektir; cefa sevmeyen bu mahfilde münâfik kabul edilir." Bu yol, türlü sıkıntılara, cefaya katlanma yoludur. Âşığım deye söz verip de cefa sevmiyorum demek, bir bakıma münafıklık alâmeti kabul edilir.

Ehl-i aşk olan çeker bu bezm-i fânîden ayağ

Nef'iyâ ger rind isen ol küşe-i vahdet-nişest (Nef'î, G/288-14-4)

"Aşk ehli olan bu geçici meclisten ayağını çeker; ey Nef'î, sen de rind isen vahdet köşesinde otur." Bu yola düşen, rint tabiatlıdır. Onun bütün istediği, sevgilinin rızasını kazanabilmektir. Dolayısıyla rint olan âşığın, dünya ve nimetleri ile işi olmaz.

Aşkın yolunda yüzünü hâk eyleyen fakîr

Adı cihânda Husrev-i sâhib-serîrdir (Şeyhî, G/154-127-5)

"Aşk yolunda yüzünü toprak eden fakirin adı dünyada taht sahibi hükümdarlardır." Sevgiliye ulaşma gayesiyle yola çıkan ve bu uzun seferin zorlukları içerisinde fakir-miskin konumuna düşen âşığın adı bu sadakatinde dolayı sultanlarla beraber anılır.

Aşk yolunda her kim ol yârîne cân-feşân gider

Ehl-i yâkîn bilir ki ol cennete bî-gümân gider (Nesîmî, G/124-80-1)

"Yakin sahipleri, aşk yolunda sevgilisine canını feda ederek gidenin, cennete gideceğini şüphesiz bilir." Sevilen (sevgili veya tasavvufî ifadesiyle Allah) uğruna kim canından geçer ve şehit olursa, o kişinin (âşığın) yeri cennet olur.

Aşk Yolcusu, Sevgiliye Ulaşma Yolunda Sıkıntılardan Çekinmez

Şairlerce ele alınan konulardan biri de âşığın, sevgilinin Kâbe'yi andıran köyüne, eşiğine ulaşmak için yapmak zorunda olduğu zahmetli yolculuktur. Âşık için bu yolculuk, içinde türlü zorlukları bulandıran uzun bir sefere çıaktır.

Gönül Kâbe'sinin yolcusu olan âşığın, türlü sebeplerle yolu çöllere düşer, bu uğurda o, dikenli yollardan geçmek durumundadır:

Sa'y et Ahmed aşka kim Merve hakkıyçin dil-berin

Ka'be-i kûyu mugaylânı safâlar gösterir (Ahmed Paşa, G/138-39-6)

"Ey Ahmet, Merve hakkı için aşk yolunda gayret et; sevgilinin köyü yolundaki dikenler (bu uğurda çekilen sıkıntılar) safalar gösterir." Âşığın; sevgilinin köyüne ulaşmak için gösterdiği gayret, hac yolculuğu gibidir. Eski şartlarda uzun süren hac yolculuğu sırasında karşılaşılan türlü zorluklar, burada da söz konusudur. Beyitteki sa'y kelimesinin "emek, gayret; koşma, yürüme (hacda, Safa ile Merve arasında gidip gelme)" anlamları vardır.

Yağma dil ü cân etti gözün çünkü duyuldu

Bu kâfile-i aşk figânım ceresinden (Ahmed Paşa, G/232-235-2)

"Aşk kâfilesindeki çanı andıran figanlarım duyulduğu için, gözün gönlümü ve canımı yağma etti." Âşığın çekmiş olduğu sıkıntılardan dolayı ağlayıp inlemesi, gönlünün ve canının yağmalanmasına sebep olmuştur. Aşk yolundaki âşığın bu kadar feryat edip şikâyette bulunması, doğru değildir.

İder evvel kademde cismini fersûde ser-tâ-pâ

Mugaylândan olur mı âşık-ı âvâre âzürde (Fehîm-i Kadîm, G/646-261-3)

"Aşk yolundaki âşığı, canından geçme zorunluluğu ve yolun gerektirdiği sıkıntılar, eziyetler yıldıramaz." Aşk yolundaki canından geçiş âşığı, yolun gerektirdiği sıkıntı ve zorluklar yıldıramaz.

Tavâf-ı Ka'be-i kûyunda kurbân etmege cânı

Hisâba gelmez a kiblem senin âşıkların kumdur (Hayâlî, G/ 33-129-2)

" A kiblem, Kâbe'yi andıran köyünü tavaf etme uğruna, canını kurban edecek âşıkların kum kadar çok olduğundan sayılamaz." Divan şiirinde sevgili birdir ama âşıklar sayısızdır. Sevgili uğruna canını kurban edecek binlerce âşık vardır.

Gel kûy-ı yâra idelim şevk ile k'olur

Bâliğ nisâb-ı kudrete râh-ı hicâz fârz (Mezâkî, G/ 422-226-6)

"Gel şevk ile sevgilinin yoluna gidelim, nisap miktarı mala sahip olana hac (ibâdeti), farz olur." Âşığa göre, sevgili uğruna yapılan yolculuk ile Kâbe yolculuğu aynı değerdedir.

Ka'be-i aşka yüzünü doğru tut piyâde git

Teşne-i aşka aşk odu zemzem ü hem fûrât olur (Nesîmî, G/ 134-96-2)

"Aşk Kâbe'sine yüzünü doğru tutup piyâde (sıradan biri gibi) git; aşk yolunda susamışa aşk ateşi zemzem ve Fırat (tatlı su) olur." Sıcak ve susuzluk, uzun süren aşk yolculuları için başta gelen zorluklar arasındadır. Fakat aşka teşne olan âşık için aşk ateşi, adeta zemzem ve Fırat suyu gibi tatlıdır.

Aşk Yolunda Âşığa Aşk Kahramanları Yol Gösterir

Âşık olan kişi, aşk yolunda gerçek âşık kabul edilen Mecnun (Kays), Ferhad, Mansur, Şems-i Tebrizî, Vâmîk u Azrâ gibi kahramanları kendine örnek almalıdır. Aşk yolcusu, bu uğurda başlarını veren o kahramanların izinden gitmeli veya daha önce onların başından geçen türlü sıkıntılara katlanmaya hazır olmalıdır.

Kays ile refikuz harem-i aşka revânuz

Şîrânı beyâbân-ı şütür mahmilimüzdür (Fehîm-i Kadîm, G/ 452-109-4)

"Biz Kays'la yoldaşız, aşkın haremine girmektediriz, çölün aslanları bizim mahmilimizin devesidir." Âşık kendisini aşk kahramanlarından Kays'la özdeşleştirir ve bu aşk hikâyesindeki olaylara telmihte bulunur. Beyitteki "mahmil" kelimesinin, "deve üzerine konulan-iki kişinin bineği-sepet; her yıl Haremeyn'e hacı kafilesiyle gönderilen armağanlar." gibi anlamları vardır.

Biz reh-i aşk içre terk-i ser kılan âşıklarız

Çıkmasa Ferhâd-veş başa acep mi kârımız (Nefî, G/ 304-47-7)

"Aşk yolunda, başını feda eden âşıklarız; bu yoldaki gayretimiz Ferhat gibi sonuçlanmasa şaşılır mı?" Aşk yolundaki yolcu, Ferhat gibi bu yola başını koymuştur. Gerektiğinde sevgilisi için düşünmeden canını verir.

Hayâlî dâmen-i aşk nice kosun elden

Ki aşk-ı pâk ile ol Vâmık ile Azrâdur (Hayâlî, G/134-30-5)

"Hayali, aşkın eteğini niye bıraksın? O, bu temiz aşkı ile Vâmık ile Azrâ yolundadır" Aşkın eteğini tutmuş olan âşık, Vâmık ve Azrâ gibi kendini belli makamlara ulaştıran bu güçten ayrı kalmak istemez.

Meydân-ı aşk içinde kim cân terk eder Mansur olur

Gönlüm ene'l-hak der ise zülfünde ber-dâr eyleyem (Nesîmî, G/251-285-4)

"Aşk meydanında canını kim terk ederse, Mansur olur; gönlüm "ene'l-hak" der ise, onu sevgilinin-saçı ile asayım." Bu beyitte ise, "ene'l-hak" dediği için asıllar Hallâc-ı Mansur'un hayatına telmih yapılarak gerektiğinde âşığın bu uğurda başını vermesi gerektiği hatırlatılır.

Şems-i Tebrizî gibi ışık ile başdan geçmeyen

Bî-mehâbâ âşık-ı ser-bâz bilmez n'eydügün (Mezâkî, G/495-344-7)

"Şems-i Tebrizî gibi aşkıyla başını feda etmeyen, sevgiden anlamayanlar; âşığın başını vermesini anlayamazlar." Yine aynı şekilde, "âşık olan başından geçmelidir" düşüncesi tekrar edilerek, Ş. Tebrizî'nin sırlı sonuna telmih yapılır.

Aşk Yolunda Âşık, Belâ ve Dertlere Katlanmalıdır

Aşk; âşığı kafese düşüren, dert ile çöllerde yolculuk yapmaya zorlayan, onu perişan eden bir belâ olarak tasavvur olunur. Âşık, bu sebeple yerinden, yurdundan olur:

Kıldım belâ-yı aşk ile mübtelâ sefer

Meşhûrdur ki âşıkâ yâ sabr u yâ sefer (Ahmed Paşa, G/154-73-1)

"Aşk belâsına düşerek yolculuğa çıktım; meşhurdur ki, âşık olanın ya sabretmesi ya da sefere çıkması gerekir." Aşk belâsına tutulan âşık, ya sevgiliden gelecek türlü cefaya katlanacak ya da yolculuğa çıkacaktır.

Hem deşt-i belâda derd ile zâr

Hem hâne-harâb-ı nerd-i 'ışkuz (Neşâfî, G/118-52-3)

"Hem belâ çölünde dert ile inlemektedir; hem de aşkın tavla oyununun evi harap olmuşuyuz." Âşık, aşkıyla adeta belâ çölüne düşmüştür. Aşk, burada görüldüğü üzere bir tavla oyunu olarak da değerlendirilir.

Hayâlî aşka düşdün çünkü sabr et

Kim olmaz aşk bî-gam genc bî-renc (Hayâlî, G/102-39-5)

"Ey Hayâlî, mademki aşka düştün, sabret; çünkü aşk gamsız, hazine de sıkıntısız olmaz." Aşk yolu, gamsız olamayacağı gibi hazineler, defineler de çeşitli tehlikelerden uzak değildir.

Aşk işi müşkil belâdır pâdişâhım tapına

Müşkilini kulların âsândır âsân eylemek (Necâtî, G/283-296-5)

"Ey sevgili, aşk işi zor bir belâdır; kulların sıkıntılarını gidermek, kolaydır." Aşkıyla belâya düşen âşık, zor bir haldedir. Âşık, sevgilisinden ilgi bekleyerek işini kolaylaştırmasını ister.

Âşıkı bî-sabr u ârâm eyleyüp seyyâh ider

Memleket seyr itdürür aşkun vilâyet gösterür (Bâkî, G/202-13-5)

"Aşkın, âşığı sabırsız ve kararsız bir hâle getirip onun avare avare dolaşmasına sebep olur. Böylece birçok ülkeler dolaştırır, şehirler gösterir." Aşk hâli, âşığı yerinden yurdundan eder, onu adeta seyyah eder. Âşık, maksadı bu olmamasına rağmen birçok yeni şehirler görmüş olur.

Aşkın belâsı yok diyüben aşka düşme var

Kim âşık oldu kim dedi aşkın belâsı yok (Nesîmî, G/97-33-2)

"Aşkın belâsı yok deyip, aşka düşmeye gör; âşık olup da aşkın belâsı yoktur, diyen olmamıştır." Âşık, belâda gerekir. Bu yola düşüp de aşkın belâsı yoktur, diyen olmamıştır.

Âşık belâ yolunda gerek kim hamûl ola

Ma'sukdan ana ne gelirse kabûl ola (Nesîmî, G/316-390-1)

"Âşık, belâ yolunda tahammüllü olmalı, sevgiliden ona ne gelirse kabul etmelidir." Aşka düşen âşık, başına geleceklere katlanır.

Aşk Derdinin Çaresi Ölmektir

Aşk derdine hekimler akılla çâre bulamaz. Aşkın dermanı olarak âşiğe ya sabretmesi, ya da bu uğurda ölmesi gerektiği hatırlatılır:

Dün etibbâdan işittim sabr imiş dermân-ı aşk

Kon öleyim görmeyeyim bârf dermân acısın (Necâfî, G/337-420-6)

"Dün hekimlerden işittim, aşkın devası sabır imiş; bırakın, bari öleyim de derman acısını görmeyeyim." Aşkın dermanına doktorlar çare bulamaz. Bu derdin dermanı, sabretmektir.

Zecr-i hecre çok aradım bulamadım çâre

Aşk derdinin evet ölmek imiş dermânı (Necâfî, G/424-612-2)

"Ayrılık sıkıntısına çok aradım bir çare bulamadım; evet, aşk derdinin dermanı ölmekmiş." Âşığın en büyük dertlerinden biri de ayrılıktır. Ayrılık derdi, âşığı maddî ve manevî yönlerden rahatsız eder. Bu deritten kurtulmanın çaresi ise, ölmektir. Aslında ölüm bir noktada âşık için vuslattır.

Aşkında ey ârâm-ı cân gönlüm egerçi sayrıdır

Bir renc imiş aşkın kim ol yüz bin şifâya ta'n eder (Nesîmî, 125-82-5)

"Ey sevgili, gönlüm gerçi aşkında hastadır, fakat senin eziyet ve sıkıntı veren aşkın yüz bin şifâyı ayıplar." Sevgiliden ayrı düşen âşığın gönlü, hastadır. Sevgilinin âşığa eziyet etmemesi, onunla ilgilenmemesi demektir. Bu sebeple âşığın eziyet ve sıkıntı çekmesi hâli, âşıklar tarafından yüz bin şifâdan üstün görülür.

Gül Bahçesi Dikensiz (Rakipsiz) Olmaz

Âşığın aşk yolunda tahammül etmesi gereken sıkıntılarında biri de vefâsız sevgili tarafından korunan rakipleridir. Divan şirinde kullanılan "rakîb" ile ilgili olarak kaynaklarda; "Başkasıyla aynı şeyi isteyen"(Onan, 1941: 517), "Aynı güzeli sevenlerin birbirlerine karşı durumları (bazen agyâr, gayr denildiği de olur)", "Gözedici, muntazır, bekçi, harîs, hâfız" (Şentürk, 1995: 1-2) gibi anlamlar yer almaktadır.

Rakip, "âşık-şair"lerin öfke, küfür ve lânetlerine boy hedefi olmuş, aşkı inkâr eden "kötü insan"ı temsil eder. Âşık, sevgilide vefa görmediğinde derhal rakip yahut "agyâr"a küfür ve lânetler ederek sebebini âdeta onlarda arar. (Şentürk, 1995: 25)

Beyitlerde rakip hakkında söylenenler, âşığın düşünce ve telâkkileridir. O, sevgili ile âşığın arasına giren üçüncü bir şahıs olduğu için, âşığın ona bakışı tamamen olumsuzdur. Rakip, ne kadar düşüncesiz olursa olsun âşık, temkinli olmak durumundadır.

Beyitlerde "kör, karga, diken..." gibi benzetmelerle de anılan rakip, âşığın hiç hoşlanmadığı fakat kendisini de hiç bırakmayan bir tiptir. Âşık, sevgilisinin hatırına rakibe iyi davranmaya çalışır:

Bâğda sohbet murâd itsem çemen-pîrâ-yı ışk

Güllerin pinhân idüp gülbünde hârn gösterür (Mezâkî, G/369-145-4)

"Bağda sohbet etmek istesem, aşkın bahçıvanı; güllerini gizleyip güldeki dikenini gösterir." Âşık, gülün dikenleri (koruyucuları) yüzünden istediği sohbeti gerçekleştiremez. Güle benzeyen sevgiliye tutkun olan âşık, bu sıkıntılara katlanmak durumundadır.

Kaşları yayı gibi gayrîyi kendiye çeker

Gamzesi oku gibi âşıkı yabana atar (Ahmed Paşa, G/150-66-2)

"Sevgili kaşlarının yayı gibi başkalarını (rakibi) kendisine çeker; âşığı ise, gamzesinin oku gibi yabana atar." Vefasız sevgili, âşığın rakiplerini yüzleyip onları yakınına alırken, âşığa ise yüz vermez, ona ilgi göstermeyip sevdiğini uzakta tutar.

Yahyâ hemîşe ol gözi bîmâra hoş gelür

Ayb olmaya rakîbine hörmeter itdüğüm (Yahyâ Bey, G/210-39-5)

"Ey Yahyâ, o gözü hasta olan sevgiliye daima hoş geldiğinden dolayı rakibine saygı göstermem ayıplanmasın." Âşık, sevgilisini hatırıma rakibine iyi davranmak mecburiyetinde kalır.

Rakîbünü sever oldum adâvet idemizin

Kilâb-ı kûyuna hergiz hakâret idemizin (Yahyâ Bey, G/228-48-1)

"Rakibini sever oldum, düşmanlık edemem; köyünün köpeklerini asla aşağılayamam." Âşık, sevgiliye olan hürmetinden onun köyünün köpeklerine bile iyi davranır, onları sevmeye çalışır.

Aşk Yolundaki Âşığa, Cihan Halkı Muhaliftir

Aşk yoluna düşen âşığa adeta cihan halkı muhaliftir. Âşık bu durumdan çok da rahatsız olmaz, zira bu yola düşenlere namus ve ar gerekmez:

Yâra âşık geçtiğim ta'yîb eder halk-ı cihân

Nâ-bedîd etse rakîbi bârî Settâru'l-uyûb (Hayâlî, G/97-26-2)

"Cihan halkı, sevgiliye olan aşkı sebebiyle beni ayıplar; kusurları örten, bağışlayan Allah, bari rakibi bana görünmez etse/ öldürse." Âşığa, aşkı sebebiyle adeta cihan halkı karşıdır. Aşk yolunda yapayalnız kalan âşık, "Settâru'l-uyûb"² olan Allah'tan rakibi de görünmez etmesi için ona yalvarır.

Ne kaygı ger olursa cihân halkı muhâlif

Den alsın bize bir dem gönül yâr-ı muvâfık (Şeyhî, G/189-93-5)

² (Yılmaz, 1992: 142)

"Sevgili bizi bir an olsun "muvâfık yâr" kabul etse, cihan halkı bana muhalif olsa da gam değil." Âşık için önemli olan, sevgilisinin gözüne girmektir.

Rind-i rüsvâyî benim başımdadır sevdâ-yı aşk

Nâm u nengi koymuşum bâ-âr senden dönmezem (Nesîmî, G/253-289-5)

"Başımdaki aşk sevdası ile rind-i rüsvayım; ar ile ad ve ünü koymuşum, senden dönmem." Âşık ne pahasına olursa olsun, yolundan dönmez.

Ey rind-i harâbât bize âr gerekmez

Mest-i mey-i aşk olan inkâr gerekmez (Necâtî, G/246-213-1)

"Ey meyhane yolunda rint olan, bize ar gerekmez; aşk şarabının sarhoşu olana inkâr gerekmez." Rint yaratılışı olanlar, aşk şarabının sarhoşudur. Âşığın bu hâlini herkes anlayamaz.

Âşık Ezelden Bu Yolun Yolcusudur

Şairlerce ele alınan konulardan biri de aşk yoluna başını koymuş olan âşık tipi üzerinedir. Âşık, ta ezelden bu yolun yolcusudur. Ulu dağların üzerinden dumanın gitmemesi gibi âşığın da başından ahı gitmez:

Aşk-ı nigâr ile düşeli ana rahmine

Hunâbe-i cigerdir o demden gıdâ bana (Hayâlî, G/92-11-3)

"Sevgilinin aşkı ile ana rahmine düşeliden beri, bana gıda ciğer kanıdır." Âşık, aşk yoluna ta ezelden düşmüştür. Bu çileli yolculukta onun azığı, gözyaşı ve çektiği gamlardır.

Hûbların aşkından ey zâhid beni men' eyleme

Çün bana aşk eyledi kısmet gününde Hak nasîb (Nesîmî, G/82-17-8)

"Ey zahit, beni güzellerin aşkından men eyleme; çünkü kısmet gününde Hak bana aşkı nasip etti." Divan şiirinde "rind" tipini temsil eden şairler ile "kaba sofı" diye nitelendirilen zahit tipi arasında devamlı bir çekişme vardır.³ Âşığa göre, aşk ona kısmet gününde verilmiştir. Zahit ise, bu gerçeği görmekten uzaktır.

Da'vâda âşıkâ sanemâ terk-i ser yeter

Meydân-ı aşk içinde ere bir hüner yeter (Hayâlî, G/135-134-1)

"Ey güzel, aşk davasında âşığa başından geçmesi yeter, aşk meydanında er olana bir hüner yeter." Âşığın aşk meydanında başından geçmesi, onun sadık bir yâr olduğunun göstergesidir.

Merd isen fîg- i mahabbetle şehîd-i ışk ol

Yohsa bu yolda hemân bî-hûde ser virmezler (Mezâkî, G/365-138-7)

³ (Rind ve Zahit tipleri için bkz. : Şentürk, 1996- Mengi, 2000: 203)

"Mert isen muhabbet kılıcı ile aşk şehidi ol; yoksa bu yolda hemen beyhude ser vermezler." Âşığın aşk yolunda istekli olduğu hallerden biri de, sevgilisi uğrunda şehitlik mertebesine ulaşmaktır.

Gerçek âşık olan, bu yolda sevgi kılıcı ile şehit olur.

Vücûdî âşıkun hâlf degüldür dūd-ı âhından

Ayândur ekseriyâ ulu taglardan duman gitmez (Yahyâ Bey, G/180-24-4)

"Âşığın vücudundan, ahının dumanı ayrılmaz; herkesçe bilinir ki, ulu dağlardan çoğu zaman duman gitmez." Âşık, aşk yoluna düşmekle çetin ve büyük bir davaya atılmıştır. Bu sebeple ulu dağların kışının eksik olmadığı gibi, âşığın da ahı, sıkıntısı eksik olmaz.

Âşık odur ki ışk yolında ceres gibi

Kendin belürde nâle vü âh u figân ile (Yahyâ Bey, G/250-59-4)

"Âşık, aşk yolunda inleyerek, ah ederek, feryat ederek çan gibi kendisini belli eden kişidir." Sefere çıkmış kabile, nasıl çandan çingiraktan belli olursa, âşık da aşk yolunda kendini feryat ve figanları ile belli eder.

Âşıkım aşkın yolunda hasta gönlüm sırrını

Eylesen bin kez cefâ dil-dâr senden dönmezem (Nesîmî, G/253-289-7)

"Ey sevgili, senin aşkının yolunda âşığım, bin kez cefa etsen de hasta gönlümün sırrını söylemem, bu yoldan vazgeçmem." Aşk, âşık ile sevgili arasında gerçekleşen bir hâdise olduğu için seven, bu sırrı canı pahasına da olsa saklamak durumundadır.

Kâm-ı dünyâyı Neşâtî gibi nâ-çiz gören

Devlet-i ışkda her vech ile kâm-âver olur (Neşâtî, G/105-27-5)

"Dünya arzularını Neşâtî gibi değersiz gören, aşk devletinde her yönden mutlu olur." Dünya zevklerini değersiz görüp ondan uzaklaşan âşık, aşk yolunda kazandıkları ile adeta devlete nâil olur.

Taş Bağrılı Sevgiliye Katlanmak Gerekir

Âşığa dert çektirmekten zevk alan, onu daima imtihana tabi tutan sevgili, ömrünü bu yolda harcamış âşığına değer vermez. Âşığın bakış açısına göre sevgili tipi şöyledir:

Âşık öldürmek tutalım muktezâ-yı hüsn imiş

Tig-i hicrân ile katl etmek kimin fermânıdır (Ahmed Paşa, G/162-89-5)

"Farz edelim ki, âşık öldürmek güzellik gereği imiş, ayrılık kılıcı ile katletmek kimin fermanıdır." Sevgili, sevenlerini öldürmeyi âdet edinmiştir. Diğer taraftan

âşık, sevgilinin elinden ölmeye dünden razıdır; fakat sevgilisinin onu ayrılık kılıcı ile katletmesine itiraz eder.

Yolunda ömrünü sarf eyleyeni zülfü gibi

Ayıklara salar ol şüh-ı dilsitân bilirim (Necâtî, G/312-363-2)

"Gönül çalıcı o şuh sevgilinin uğrunda ömrünü harcayan âşıklarını saçı gibi yere saldiğını, kıymet bilmez olduğunu bilirim." Vefasız sevgili, âşıklarına değer vermez, onları hakir görür.

Bî-vefâlıklar eder yoluna cânlar verene

Acebâ böyle m'olur dünyede hep bu begler (Necâtî, G/180-67-4)

"Sevgili, yolunda canlar verene vefasızlık gösterir; acaba dünyada bu işler hep böyle mi olur?" Sevgili, âşğın rakipleriyle ilgilendiğı halde, yolunda canını veren âşğına bir türlü yüz vermez.

Güzeller taş bağırlı olmayınca

Binâ-yı aşk inen de muhkem olmaz (Necâtî, G/249-219-3)

"Güzeller taş yürekli olmayınca; aşk binası, pek sağlam olmaz." Sevgili, âşğına ne kadar sıkıntı verir, acımasız davranırsa aşk binası o ölçüde sağlam olur. Dolayısıyla âşık, ulaşmaya çalıştığı sevgilinin böyle bir vasfının bulunduğunu kabullenmesi ve ona göre hareket etmesi gerekir.

Sonuç

Aşk yolu ve bu yolun hususiyetleri, divan şirinde geniş ve zengin bir hayal içinde pek çok şair tarafından dile getirilmiştir. Farklı yüzyıllarda yaşamış divan şairlerimizin bakış açısına bağlı olarak ele aldığımız aşk yolu ile ilgili söylenenleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

Aşk yoluna giren, heves eden âşık (sâlik, ehl-i aşk), bu yolun zorluklarını baştan bilerek hareket etmelidir. Sevgilisine kavuşmak, vuslata ermek isteyen bu yolun yolcusu, Mecnûn, Ferhat; Hallâc-ı Mansûr ve Şems-i Tebrizî gibi dönülmez bir istikamete girmiştir. Dolayısıyla bu yolda nazlıların, çile çekmek istemeyenlerin işi yoktur.

Türlü çile ve ıstırapla dolu olan, seveni vatanından ayıran, onu fizikî yönden hasta ve zayıf düşüren aşk yolu; manevî yönden ise âşğa merhaleler katettirir. Aşğıyla adeta cihan halkı tarafından hor ve hakir görülen âşğın adı, bu yolun sonunda sultanlarla beraber anılır. Aşkı sebebiyle dünya nimetlerinden uzak kalan âşık, yine aşkı sayesinde aşk devletine kavuşur ve her istediğine nail olur.

Yukarıda da anlatıldığı üzere divan şairinin bu konu üzerinde sözü bitecek gibi değildir. Ortaya koyduğumuz çalışmanın, bu konuda yapılacak benzer inceleme ve araştırmalara katkı sağlaması temennisiyle sözümüzü Yahya Bey'in aşk yolunun hususiyetlerini çarpıcı bir şekilde ifade eden ve "Âşık olmak, bir demir

dağı delip boynuna almak gibidir; âşıklık kolay olsaydı, herkes âşık olurdu." anlamındaki aşağıdaki beytiyle noktalayalım:

Bir demür tağı delüp boynına almak gibidür
Her kişi âşık olurdu eğer âsân olsa

KAYNAKÇA

- AKKUŞ, Metin, (1993), *Nefî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- AYAN, Hüseyin, (1990), *Nesîmî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- AYVAZOĞLU, Beşir, (1999), *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken.
- BEYATLI, Yahya Kemal, (1984), "Aşk (Lirizm)", *Edebiyata Dair*, İstanbul: Fetih Cemiyeti.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, (1983), *Yahyâ Bey ve Divanından Örnekler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1992), *Divan-ı Kebir*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- İSEN, Mustafa-KURNAZ, Cemal, (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- KAPLAN, Mahmut, (1996), *Neşâtî Divanı*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- MENĞİ, Mine, (2000), "Eski Edebiyatımızda Bazı İnsan Tipleri", *Divan Şiiri Yazıları*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- MERMER, Ahmet, (1991) *Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği Ve Divanı'nın Tenkidli Metni*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- ONAN, N. Halil, (1941), *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Ankara: MEB. Yay.
- PALA, İskender, (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, (1995), *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Rakib'e Dair*, İstanbul: Enderun.
- ....., (1996) *Sûfî Yahut Zâhid Hakkında*, İstanbul: Enderun.
- TARLAN, Ali Nihat, (1992), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ....., (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- ULUDAĞ, Süleyman, (1996), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları.
- ÜZGÖR, Tahir, (1991), *Fehîm-i Kadîm, Hayatı, Sanatı, Divanı, ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- YILMAZ, Mehmet, (1992), *Edebiyatımızda İslâmî Kaynaklı Sözler*, İstanbul: Enderun Kitabevi.

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'I İŞGAL SÜRECİ VE SONRASINDA AZERBAYCAN'DA YAŞANAN ZORUNLU GÖÇLER VE SORUNLARI

Dr. Rehman SEFEROV
Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Bilim Dalı
rahmansel@yahoo.com

Dr. Adalet İBADOV
Kafkas Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü
enazer2002@yahoo.com

Özet

Azerbaycan jeopolitik konumu ve sahip olduğu zengin yeraltı yatakları ile günümüzde önemli bir stratejik konum arz etmektedir. Ancak Ermenistan'ın Karabağı işgal süreci ve sonrasında Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiştir. Bu da ülkede zorunlu göç hareketlerinin çok hızlı bir şekilde cereyan etmesine sebep olmuştur. Zorunlu göç olgusu göç alan yerleri olumlu ve olumsuz olmak üzere çift yönlü etkilemektedir. Özellikle dış ülkelerden ve ülke içi savaş nedeniyle bir bölgeden diğerine zorunlu göç eden insanlara konut ve iş temini gereklidir. Azerbaycan'da görülen iç göçlerin başlıca dikkat çekici özelliği meydana gelen göçlerin % 90'ının Karabağ ve çevresinden savaş nedeniyle olarak gerçekleşmesidir. Azerbaycan'da göç konusunda zorunlu dış göç de dikkat çekicidir. Ülkede zorunlu dış göçün en önemli nedeni Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakılmalarıdır. 1988'de başlayan Karabağ Savaşı dolayısıyla Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri (220.000) baskı altında oldukları ve toprakları ellerinden alındığı için Azerbaycan'a göç etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Karabağ, işgal süreci, zorunlu göç, Azerbaycan.

THE COMPULSORY MIGRATIONS AND PROBLEMS REALIZED IN AZERBAIJAN DURING AND AFTER THE INVASION PROCESS OF KARABAG BY ARMENIA

Abstract

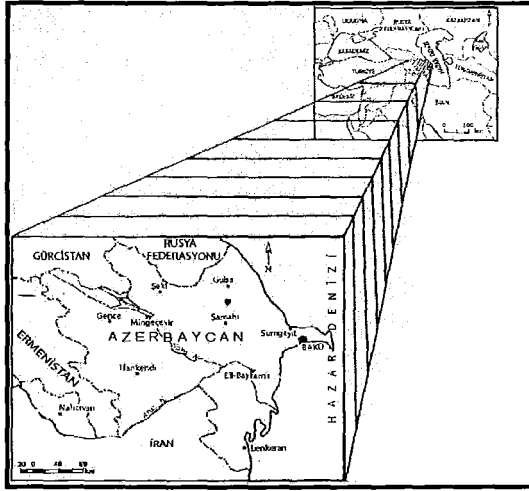
In recent time, Azerbaijan has a great strategic importance in terms of geopolitical location and rich natural resources. On the other hand, Azerbaijan has gone into very complex process in every respect during and after the invasion of Karabag by Armenia. This has caused the compulsory migrations which were happened very fastly in country. Compulsory migration act has affected both positively and negatively the places where the migrants go. It is, particularly, necessary to provide job and residence to people who has forced to migrate from foreign countries and one place to others because of intra-country wars. 90% of the migration occurred in Azerbaijan encompasses the forced migrants from Karabag and its surroundings. In Azerbaijan, migration also attracts attention in subject of migration. The most important cause of emigration in country, is made Azerbaijanian Turks obligated to migrate to Azerbaijan who were living in Armenia. Because of Karabag War which has begun in 1988, Azerbaijanian Turks (220.000) living in Armenia, migrated to Azerbaijan who were under pressure and lost their places.

Key Words: Karabag, invasion process, compulsory migration, Azerbaijan.

Giriş

Çalışma sahası olan Azerbaycan, Kafkasya Bölgesi'nin güneydoğusunda 38°24'-41°54' kuzey enlemleri ile 44°46'-50°50' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Ülkenin toplam yüzölçümü 86.600 km²'dir. Azerbaycan'ın doğusunda Hazar Denizi, kuzeyinde Rusya Federasyonu, kuzeybatısında Gürcistan, batısında Ermenistan, güneyinde İran ve güneybatısında Türkiye bulunmaktadır (Şekil 1).

Günümüzde yaklaşık 8.5 milyon nüfusu olan Azerbaycan'da bir milyon dolayında insan göçmen (kaçkın*) statusündedir. Çünkü Azerbaycan topraklarının % 17'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir ve bu nedenle ülke nüfusunun yaklaşık % 13'ü kendi tarihsel yurtları içerisinde göçmen durumundadır.

Şekil 1. Azerbaycan'ın Lokasyon Haritası

Göçler, ülkenin nüfus değişiminde etkili olan başlıca faktörlerdendir. Çünkü, hem ülkedeki nüfusun artışı ve azalışında, hem de yöreler ve idari birimler arasında farklı nüfus dağılışı ve yoğunluk özelliklerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır (Karabağ ve Şahin, 2003). Sosyal sistem içinde uyum süreci olan göç, üretimi daha etkin kılacak biçimde iş gücünün mekansal dağılımını yeniden düzenler. Böylece sosyal yapı ve kurumlar arasında geçerli olan görece dengelere ulaşmasını sağlar (Gürtan, 1969). Ancak, bütün ülkeler ve ülke içindeki yerleşim birimleri için aynı sonuca varmak olanaksızdır. Örneğin, Bakü gibi çok fazla göç alan yerleşim birimlerinde iş gücünün etkin dağılımı söz konusu olmayabilir. Aksine, bu gibi yerlerde mevcut sosyo-ekonomik dengelerde bozulmalar gözlenebilir.

* Azerbaycan'da zorunlu göçmen nüfusa kaçkın denilmektedir.

Nüfusun devamlı yaşama bölgelerini kişisel olarak, aileler veya gruplar halinde terk edip, geçici veya sürekli olarak yaşamak amacıyla bir başka yere gitmesi hareketine göç denir. Göç eden nüfusa, göçmen nüfus denirse de, terim daha çok bir ülkeden başka bir ülkeye gelip yerleşen nüfus için kullanılmaktadır (Doğanay, 1997). Bu durumda **göç**, değişik nedenlerle bir yerden bir başka yere, ülke içi ya da ülkelerarası, kısa veya uzun süreli olarak insanların yer değiştirmesi şeklinde tanımlanabilir.

Amaç

Araştırma, Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal sürecinden günümüze Azerbaycan'da yaşanan zorunlu göç hareketleri ve sorunlarının çözülmesinde gelinilen aşamaları değerlendirmektedir. Azerbaycan'da yaşanan zorunlu göç hareketinde, özellikle işgal (Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali) sürecindeki değişimin, günümüze nasıl bir etkiye yol açtığına da anlaşılabilmesine dönük yapılacak araştırmalara zemin oluşturulması göz önünde bulundurularak böyle bir çalışma yapılmıştır. Kuramsal olarak genel bir bakış açısıyla böyle bir araştırmanın gerekliliğine inanılmıştır.

Özellikle, Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiş, ağır ekonomik durum ve Ermenistan ile süren savaş, bu karmaşık süreci daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Bu nedenle bu dönemlerde zorunlu göç hareketleri de çok hızlı bir şekilde cereyan etmiştir. Ancak, Azerbaycan söz konusu süreçten yılmadan, etkin plan ve programlarla çalışarak büyük ölçüde kurtulmayı başarmıştır.

Diğer taraftan, göç hareketi ile ilgili çalışma yapan bazı araştırmacıların da ortaya koyduğu gibi, önemli nüfus parametrelerinden biri olan göç hareketi, değişik sosyal, ekonomik, siyasal ve doğal nedenlerden kaynaklanır. Konuya zorunlu göçler çerçevesinde baktığımızdan, Azerbaycan açısından bu göç hareketini, **zorunlu iç göçler** ve **zorunlu dış göçler** şeklinde iki grupta incelemek mümkündür.

Yöntem

Bu araştırma sırasında öncelikle, bu konu ile ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmalar da göz önünde bulundurularak, elde edilen istatistiki verilerin analizi detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Öte yandan, Azerbaycan'da bu sürecin işleyişinin iki ülke (Ermenistan-Azerbaycan) arasındaki savaşın başlama aşamasında ve sonrasında ne gibi değişim gösterdiği, bu değişimin sorunlarıyla birlikte gelişimi ne şekilde etkilediği ele alınmıştır.

Sonuçta bu araştırma, Azerbaycan'da yaşanan zorunlu göçler ve sorunlarına ilişkin çalışmaların incelenmesini içermektedir. Bu inceleme, kaynak kitaplara, güncel bilimsel yayınlara ve istatistik verilere bakılarak, onlardan çıkarılabilecek bulguların değerlendirilmesi genel bir kuramsal çerçevede ele alınmıştır.

ZORUNLU İÇ GÖÇLER

Ülke içinde nüfus kesiminin doğdukları yer ile en son oturdukları yerler arasındaki fark, bu nüfusun bölgesel yurt içi göçlerini gösterir (Başol, 1994). Bir başka ifade ile iç göçler bir ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşen nüfus hareketi olup, araştırma sahasında daha çok savaş nedeniyle insanların Karabağ ve çevresindeki bölgelerden zorunlu göç ederek, Azerbaycan içerisinde bir başka yerde yerleşmesidir. Tabii ki sahada bu bölge dışında görülen iç göçlerde vardır.

Savaş Nedenli Zorunlu İç Göçler: 1988 yılında silahlı çatışmaya dönüşen Karabağ sorunu kısa süre sonra Karabağ'ın sınırları dışına taşmış ve cephede kazanılan askeri başarılar Ermenilerin Azerbaycan'ın ilçelerine kadar sokulmalarına olanak sağlamıştır. Sonuç itibarıyla Azerbaycan topraklarının % 17'si Ermenistan tarafından işgal edilmiştir (Eliyev, V., 1998). Buna bağlı olarak inceleme sahasında göç eden nüfusun % 90'ı Karabağ ve çevresinden Azerbaycan'ın diğer bölgelerine göç etmiştir. Böylece, Karabağ sorunu ile ilgili olarak sosyal, ekonomik ve siyasi sorunlardan bütün ülke vatandaşları etkilenmiştir. Azerbaycan'da savaş nedeniyle zorunlu iç göçün çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi;

- 1988-1995 döneminde Ermenistan'la savaşa bağlı olarak Karabağ ve çevresinden Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine olan zorunlu göçlerdir.

Ermenistan'ın Karabağ'ı işgali nedeniyle Karabağ ve çevresindeki idari yerleşim merkezlerinden 600 bin dolayında Azerbaycan Türkü göç etmek zorunda kalmıştır. Bu bölgelerden göç etmek zorunda kalan insanların daha önce yaşadıkları idari yerleşim merkezleri ise 2 ana grupta toplanabilir.

a) Karabağ Bölgesinden zorunlu göçün yaşandığı merkezler: **Hankendi, Şuşa, Hocalı ve Hocavend'** dir.

b) Karabağ çevresinden zorunlu göçün yaşandığı diğer merkezler: **Laçın, Kelbecer, Gubadlı, Zengilan ve Cebrayıl'** dir (Tablo 1). Ayrıca, **Ağdam** ve **Fizuli** yerleşim merkezlerinin de bir kısmı (işgal nedeni ile) bu dönemde göç etmek zorunda kalmıştır.

Karabağ bölgesi ve çevresindeki yerleşmelerden göç eden 600 bin dolayındaki Azerbaycan Türkünün göç ettiği yerler incelendiğinde; göç hareketine katılan nüfusun yaklaşık 200.000'inin Apşeron Yarımadası'na göç ettiği görülmüştür (göçlerin de yaklaşık 148 bini Bakü'ye, 43 bini Sumgayıt'a, 8,5 bini ise Apşeron'a olmuştur).

Azerbaycan yönetimi göçmenleri Bakü dışında diğer bölgelerde yerleştirme politikası gütsede bunda pek başarılı olamamıştır. Zira başkent Bakü'nün yaşam ve geçim koşulları açısından daha uygun şartlarda bulunması sebebiyle göçmenler bir şekilde başkentte veya ona yakın Sumgayıt'a yerleşmeye çalışmışlardır (Oğan, 2001). Öyle ki, göçmenlerin yaklaşık % 35'i Bakü'ye ve Sumgayıt'a yerleşmiştir.

Ülkede, en çok göç alan bölgeler; Apşeron ve Kura-Aras'dır. Bu bölgelerde, Bakü, Berde, Sumgayıt, Bilesuvar, Ağdam ve İmişli idari yerleşim merkezleri başta gelmektedir. Bu yerleşmelerin her biri 20.000 kişiden fazla göç almıştır (Şekil 2). Kısacası, Apşeron ve Kura-Aras Bölgesi'ndeki idari yerleşim merkezleri, Karabağ ve çevresinden göç eden nüfusun büyük çoğunluğunu barındırmaktadır.

Bu göç dalgası araştırma sahasında diğer idari merkezleri de etkisi altına almıştır. Böylece Fizuli, Sabirabad, Ağcabedi, Mingeçevir, Beylegan, Terter ve Gence de önemli oranlarda göç alan yerleşmeler olmuştur. Ayrıca, Karabağ göçü orta ve düşük yoğunlukta da olsa ülkede diğer yerleşim merkezlerinde de görülmüştür. Bu yerleşmelerden, Apşeron, Gazah, Goranboy ve Şeki'de (5-10 bin arasında) de önemli oranlarda göç yaşanırken, Hacıgabal, Nahçıvan ve Lenkeran gibi yerleşmelerde ise düşük yoğunlukta (2 binden az) göç gerçekleşmiştir. Göçmenlerin ilk dönemlerde karşılaştıkları en önemli sorunlar;

- Konut Temini, - İş Temini, - Eğitim ve Sağlık'tır.

Öte yandan ülkede, çok fazla göç alan yerlere karşılık çok az miktarda göç alan yerler de vardır. Bölgesel anlamda; Guba-Haçmaz, Lenkeran-Astara ve Şeki-Zagatala az göç alan yerlerdir. İdari yerleşmeler çerçevesinde baktığımızda ise 500 kişiden az göç alan merkezler, Masallı, Gobustan, Hızı, Deveçi, Neftçala, Gedebey, Zagatala, Guba, Balaken, Siyazen, Astara, Tovuz, Gusar, Lerik ve Yardımlı'dır (Tablo 1). Kısacası, Guba-Haçmaz, Lenkeran-Astara ve Şeki-Zagatala Bölgesi 'ndeki idari yerleşim merkezlerinin çoğu, Karabağ göçünü çok az miktarda barındırmaktadır.

Söz konusu göçler, nüfusun pek çok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bunlardan en önemlileri beslenme barınma gibi temel ihtiyaçlara dayalı sorunlardır. Öyle ki, yapılan araştırmalarda göçmen ailelerin % 70'inin gıda yardımı almasına rağmen, gıda ve gıda dışı ihtiyaçlarını karşılayamadıkları anlaşılmaktadır. Göçmenlerin bir kısmı Azerbaycan toplumu içerisinde yoksul kesimin en alt tabakasında bulunmaktadır. Toplumun bu kesimindeki mevcut yoksulluk Azerbaycan toplumunda bazı sosyal erozyonlara da sebep olmaktadır. Özellikle, göçmen ailelerde genç nüfus arasında ciddi bir tehlike olarak ortaya çıkan bu durum, klasik Azerbaycan ailesinin gelecek yapılanması üzerinde ciddi sorunlara yol açabilecek niteliktedir.

Tablo 1. Zorunlu iç ve dış göçe tabi olan Azerbaycan Türklerinin yerleşim merkezlerine göre dağılışı.

Yerleşim Merkezi	Zorunlu Dış Göç*	Zorunlu İç Göç**	Yerleşim Merkezi	Zorunlu Dış Göç	Zorunlu İç Göç
Apşeron Bölgesi			Dağlık Şirvan Bölgesi		
Bakü	91.554	147.598	Şamahı	4.110	1.370
Sumgayıt	18.281	42.910	Ağsu	304	1.708
Apşeron	3.327	8.535	İsmayılı	2.823	3.011
Hızı	2.669	430	Gobustan	155	452
Kura - Aras Bölgesi			Gence - Gazah Bölgesi		
Mingeçevir	3.379	17.470	Gence	17.759	14.587
Eli-Bayramlı	291	4.753	Şemkir	11.400	1.830
Yevlah	881	11.144	Gazah	773	6.570
Göyçay	60	2.310	Hanlar	20.473	5.208
Berde	873	52.496	Tovuz	1.118	35
Salyan	375	1.656	Ağstafa	1.982	1.320
İmişli	97	20.011	Daşkesen	2.751	1.328
Ağcabedi	268	18.028	Gedebey	49	366
Ağdaş	112	3.461	Goranboy	3.447	5.982
Bilesuvar	232	21.339	Samuh	1.983	1.864
Sabirabad	2.887	18.721	Naftalan	-	40
Saatlı	3.849	13.731	Guba - Haçmaz Bölgesi		
Kürdemir	470	2.630	Haçmaz	2.621	515
Neftçala	26	366	Guba	2.054	288
Ucar	83	993	Gusar	600	17
Beylegan	577	16.367	Deveçi	1.680	375
Zerdab	-	1.118	Siyazen	229	218
Hacıgabal	648	1.944			
Şeki - Zagatala Bölgesi			Lenkeran - Astara Bölgesi		
Şeki	1.630	5.800	Lenkeran	9	509
Zagatala	302	350	Celilabad	-	1.390
Gebele	312	2.146	Masallı	11	455
Gah	151	1.042	Astara	-	60
Balaken	108	237	Lerik	-	13
Oğuz	2.570	2.644	Yardımlı	-	10
Yukarı Karabağ Bölgesi			Nahçıvan Bölgesi		
Tertər	2.571	15.358	Nahçıvan Top.	3.990	946
Ağdam	16	20.660	(Şerur, Babek, Ordubad, Culfa, Şahbuz, Sederek)		
Fizuli	-	51.462			
Zorunlu Göç Eden Merkezler					
<i>Karabağ Bölgesindeki Merkezler</i>			<i>Karabağ Çevresindeki Merkezler</i>		
Hankendi, Hovavend, Hocalı, Şuşa.			Kelbecer, Laçın, Gubadlı, Zengilan, Cebrayıl.		
Ülke Toplamı				218.920	558.177

Kaynak: ADİK***, 2001'den yararlanılarak (yerleşim merkezleri için şekil 2'deki haritaya bakın).

* Ermenistan'dan Azerbaycan'a zorunlu göç eden Azerbaycan Türkleri.

** Ermenistan'ın işgali nedeni ile, Karabağ bölgesi ve çevresindeki idari yerleşim merkezlerinden göç eden Azerbaycan Türkleri.

*** Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi.

ZORUNLU DIŞ GÖÇLER

Araştırma sahasında Ermenistan'dan gelerek Azerbaycan'a yerleşen Azerbaycan Türkleri dış göç hareketinin büyük çoğunluğunu oluşturur. Azerbaycan'a doğru olan bu göç hareketinin asıl sebebi, 1988-1995 yılları arasında Ermenistan'la olan Karabağ Savaşı'dır. Bu savaşla beraber Ermenistan'da yaşayan tüm Azerbaycan Türkleri Azerbaycan'a göç etmiştir. Kısacası, bu nüfusun Azerbaycan'a göç etmesinin ana nedeni, bu insanların baskı altında oldukları ve topraklarına Ermeniler tarafından el konulmasıdır (Hesenov, 2002).

Savaş Nedenli Zorunlu Dış Göçler: Azerbaycan'da bölgesel dış göçün çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunun en önemlisi, Karabağ Savaşı nedeniyle Azerbaycan-Ermenistan arası nüfus değişimi olmuştur. Böylece,

- Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türkleri Azerbaycan'a,

- Azerbaycan'da yaşayan Ermenilerin de büyük çoğunluğu Ermenistan'a göç etmiştir. Ancak karışık nikahtan olan Ermeni aileleri hala Azerbaycan'da yaşamaktadır.

Karabağ Savaşı Sürecinde Azerbaycan Türklerinin Ermenistan'dan Göçü

Ermenistan'ı diğer halklardan ve öncelikle de Azerbaycan Türklerinden temizleyerek *monolit* bir toplum haline getirmek için 1988 yılından itibaren Karabağ'da gelişen olaylara paralel olarak Ermenistan'ın bütün bölgelerinde ve özellikle de Azerbaycan Türklerinin yoğun yerleştiği yerleşmelerde Ermeni önde gelenleri çeşitli toplantılar düzenleyerek, Azerbaycan Türklerini "korku" ve "sindirme" politikalarıyla kovma faaliyetlerine başlamıştır. Ermenistan Parlamentosu'nun 22 Kasım 1988 tarihli gizli oturumunda, Ermenistan içerisinde tamamı Azerbaycan Türklerinden ibaret 170 yerleşim biriminden ve Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin karışık yaşadığı 94 yerleşim biriminden Azerbaycan Türklerinin bir hafta içerisinde güç tatbik edilerek göç ettirilmeleri konusunda bir karar alınmış ve bu karar titizlikle uygulanmıştır (Memmedov ve Esedov, 1992; Eliyev, V., 1998). Birçok bürokrat, aydın, öğretmen, öğrenci ve yerleşik halktan oluşan 220 bin dolayında Azerbaycan Türkü birkaç ay içerisinde Ermenistan arazisindeki tarihi topraklarından zorla kovulmuştur.

Böylece Ermenistan'dan ilk göçmenler 1988 yılı Şubat ortalarında gelmeye başlamıştır. Ermenistan'dan kovulan Azerbaycan Türkleri önce Karabağ'a yöneldiler. Ancak, o dönemde Karabağ'a kabul edilmeyen göçmenler başta başkent Bakü olmak üzere Sumgayıt ve diğer büyük şehirlere doğru gitmiştir.

Sonuçta, Azerbaycan'ın Ermenistan'la arasında olan Karabağ Savaşı dolayısıyla Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin tamamı zorunlu olarak Azerbaycan'a göç etmiştir. Göç eden nüfus, ülkenin değişik idari yerleşim merkezlerinde barındırılmıştır. Ancak, Ermenistan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin de (zorunlu iç göçte olduğu gibi) büyük bir kısmı Apşeron Yarımadası'nda yerleşti-

rilmıştır (Seferov, 2004). Şöyle ki, göç eden nüfusun yaklaşık 115 bini (Bakü'de 92 bin, Sumgayıt'da 18 bin, Apşeron'da ise 4 bin) bu bölgede ikamet etmiştir.

Ülkede, Ermenistan'dan göç eden Azerbaycan Türklerinin en fazla yerleştikleri bölgeler; Apşeron ve Gence-Gazah'dır. Bu bölgelerde de Bakü, Hanlar, Sumgayıt, Gence ve Şemkir en çok göç alan idari yerleşmeler olmuştur. Diğer taraftan, hemen hemen diğer tüm idari yerleşim birimleri de Ermenistan'dan zorunlu göç eden nüfusu barındırmakta olup, almış oldukları göç miktarı 5 bin kişiden azdır. Böylece Şamahı, Nahçıvan, Saatlı, Goranboy, Mingeçevir, Apşeron, Yevlah, Gazah, Zagatala, Eli-Bayramlı, Gah, Balaken gibi yerleşmeler; Bakü, Hanlar, Sumgayıt ve Gence gibi yerleşmelerle kıyaslandığında çok düşük yoğunlukta göç almıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Zorunlu iç ve dış göçe tabi olan toplam Azerbaycan Türklerinin ülke içindeki coğrafi dağılışı (ADGHK* haritalarından ve ADİK verilerinden yararlanılarak. Haritada boş kalan idari merkezler**).

Ermenistan göçmenlerinin en az bulunduğu bölgeler ise, Lenkeran-Astara, Kura-Aras ve Şeki-Zagatala'dır. İdari yerleşmeler çerçevesinde baktığımızda ise en az göç alan merkezlerin İmişli, Ucar, Göyçay, Gedebev, Neftçala, Ağdam, Masallı ve Lenkeran olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Diğer taraftan, Azerbaycan'ın o dönemdeki cumhurbaşkanı Heyder Eliyev, "işgal edilmiş bütün bölgelerden kovulmuş, şimdi göçmen durumunda yaşayan vatandaşların sorunları bizim için bir numaralı sorundur" diyerek, Azerbaycan'ın göçmenlere verdiği önemi belirtmiştir. Böylece, Azerbaycan hükümeti 17 Eylül 1998 yılında kabul ettiği "Kaçkınların ve Mecburi (Zorunlu) Göçmenlerin Sorunla-

* Azerbaycan Devlet Geodezya ve Haritaçekme Komitesi.

** Ermenistan'ın Karabağ'ı ve yakın çevresindeki merkezleri işgal etmesi nedeni ile bu bölgedeki Azerbaycan Türklerinin tamamı göç etmiştir. Böylece, Azerbaycan'ın güneybatısında Ermenistan sınırında yer alan yerleşim merkezleri haritada boş bırakılmıştır.

rının Çözülmesi Üzerine Devlet Programı” ile göçmen sorunları konusundaki politikasını “devlet programı” şeklinde hayata geçirmeye çalışmaktadır (Eliyev ve Budagov, 2003). Bu da göçmenler açısından olumlu ve çok önemli bir gelişmedir.

ERMENİSTAN'IN KARABAĞ'I İŞGAL SÜRECİ SONRASINDA KARABAĞ SORUNU VE ÇÖZÜMÜNÜ ENGELLEYEN UNSURLAR

Karabağ Sorununa Genel Bir Bakış

Sovyetler Birliği'nin 1985 yılında seçilen cumhurbaşkanı Mihail Gorbaçov'un Glastnost ve Perestroika (şeffaflık ve yeniden yapılanma) politikaları büyük ekonomik ve sosyal sorunlar yaşayan ülkede, bir arada yaşamaya zorlanmış halkların bastırılmış duygularının dışa vurumunu da geciktirmedi. Ermenistan, Gorbaçov ile başlayan bu yeni dönemin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına doğru giden sürecinde bastırılmış düşmanca duyguların dışa vurumunu şiddet yoluyla gerçekleştirdi (Oğan, 2001). “Muhtar Cumhuriyet” statüsünde bulunan Dağlık Karabağ'ın bağımsızlık istekleri 1987 yılından itibaren Ermeniler tarafından çeşitli platformlarda seslendirilmeye başlandı.

Daha sonra Ermenistan ve Azerbaycan Karabağ anlaşmazlığı yüzünden savaşıma başladı. Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı saldırıları şiddetlenince Rusya ve İran tarafından iki ülke arasında arabuluculuk girişimleri başlatılmıştır. Tüm bu çabalara rağmen Ermeniler özellikle 25-26 Şubat 1992'de Hocalı'ya büyük bir saldırı gerçekleştiren Rusya askerleri onlara yardımcı olmuştur. Çatışmalar önce Ruslar tarafından teşvik edilmiş, daha sonra bu saldırıları durdurmak için, askerlerini Azerbaycan'a yollayan Rusya bu yolla Azerbaycan'ı kontrolü altına almak istemiştir. Yani, Rusya sorunu çözmek yerine bundan yararlanma yoluna gitmiştir.

Böylece Moskova'nın da desteğini arkasına alan Ermeni birlikleri Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer topraklarına karşı saldırılarını artırarak 1993 yılı başında Kelbecer ve Laçın koridorunu ele geçirdiklerinde Karabağ'ı Ermenistan'a fiilen bağlamış oldular. Bununla da kalmayarak işgallerini daha sonra Zengilan, Gubadlı, Cebrayıl ve Fizuli'ye doğru genişletmişlerdir.

Azerbaycan, Karabağ üzerinde önceden olduğu gibi devlet otoritesini yeniden kurmak istemektedir. Bu nedenle, Ermenistan ve Karabağ Ermenilerinin Karabağ'ın ya bağımsız, özgür bir devlet olması, ya da Ermenistan'la birleştirilmesi yolundaki isteklerine şiddetle karşı çıkmaktadır. Ermenistan'ın tarihsel ve etkin bağlarla yakın olduğu Karabağ Ermenileri ile birleşmesi ulusal çıkarları açısından önemlidir. Buna karşılık Azerbaycan yönetimi Karabağ'ın Azerbaycan'dan alınıp Ermenistan'a verilmesinin mümkün olamayacağını, çünkü böyle bir durumda Azerbaycan toprakları üzerinde ikinci bir Ermeni devletinin kurulmuş olacağını söylemektedir. Azerbaycan yönetimi Ermenistan'ın bu konudaki ısrarcı tutumunu sürdürmesi karşısında savaşı bile göze almaktadır.

Azerbaycan Ermenistan'ın aksine Karabağ'ın coğrafi ve ekonomik açılarından Azerbaycan'la bütünlük oluşturduğunu söylemektedir. Aynı zamanda Karabağ Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün korunması açısından da önem taşımaktadır. Bu nedenle Azerbaycan hükümeti, ülkenin toprak bütünlüğünün sağlanmasına, Karabağ'a Azerbaycan'ın içinde üst düzeyde özerklik verilmesine, Karabağ halkının güvenliğinin güvence altına alınmasına dayalı bir çözümden yana olduklarını ifade etmiştir. Karabağ'ı Ermenistan'la birleştirmekten yana olan Ermenistan ise Karabağ'a özerklik verilmesine karşıdır. Ermenistan'ın Karabağ'la birleşme isteğine karşı Azerbaycan hükümeti, Uluslararası Hukuk'a göre Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilemeyeceğini belirtmiştir (Eliyev, H., 1998). Ermenistan ise hala işgali altında tuttuğu Karabağ'ın gelecekte Azerbaycan'a bağlanacağına ihtimal vermektedir. Bu konuda, Ermenistan hükümeti, bölge halkının bunu istemediğini iddia etmektedir. Bugün halen yasal olarak Azerbaycan toprağı olan Karabağ'da 11 Ağustos 2002'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini destekleyen Ermenistan, bu tutumuyla Karabağ'la ilgili bağımsızlık iddialarından vazgeçmediğini ortaya koymuştur.

Karabağ Sorununun Çözümünü Engelleyen Unsurlar

Karabağ Savaşı'nın ardından 1994'te yürürlüğe giren ateşkes antlaşmasından günümüze kadar geçen süreçte taraflar genelde ateşkese uymaktadır. Ancak, 822, 853, 874 ve 885 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararları olmasına karşın bölgede Ermeni işgali halen devam etmektedir. Bölgenin statüsüyle ilgili nihai bir çözüme ulaşılamadığı için bu sorun bugün de devam etmektedir.

Sorunun çözümünü engelleyen unsurlardan en önemlisi ise Ermenistan halkının konuya duygusal olarak yaklaşımıdır. Ermenistan için Karabağ'ın anlamı, ülkenin 2000 yıllık tarihsel geçmişi içinde hayal edilen ancak gerçekleşmemiş olan "Büyük Ermenistan" için komşu ülkelerden elde edilen somut bir örnek olmasıdır. Ermenistan Karabağ'ı güç kullanarak, Uluslararası Hukuk kurallarını çiğneyerek işgal etmiştir (Eliyev ve Budagov, 2003; Erdoğan, 2004). Aynı şekilde bu konuda alınmış BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak hem Karabağ'dan, hem de Azerbaycan'ın işgal edilen diğer topraklarından geri çekilmemektedir.

Karabağ'ın Azerbaycan için ifade ettiği anlam ise çok daha farklıdır. Bu savaş'ta birçok kayıp veren, bir milyon dolayında insanı göçmen durumuna düşen, Karabağ dahil kendi ulusal topraklarının % 17'sini kaybeden Azerbaycan Türkleri için Karabağ'ın kaybı Azerbaycan'ın bölgedeki otoritesinin zayıflamasını ve Azerbaycan halkının ulusal duygularının zedelenmesini ifade etmektedir. Başta göçmenler olmak üzere Azerbaycan'da çoğu insan sorunun barışçı yollardan çözümüne ilişkin ümitlerini büyük ölçüde artık kaybetmişlerdir.

Karabağ sorununun çözümünü zorlaştıran etkenlerden biri de, bu sorunla ilgilenen bölgesel ve bölge dışı güçlerin Kafkasya'daki ulusal ve stratejik çıkarlarıdır. Halen bölgede en büyük siyasal güç olan Rusya, Sovyet sonrası dönemde bölgede Hazar petrolü için verilen paylaşım kavgasında Karabağ sorunundan

kendi ulusal çıkarları doğrultusunda yararlanmak istemiştir. Bunun için Ermenileri desteklemiş ve Azerbaycan topraklarının % 17'sinin işgalinde rol oynamıştır (Hesenov, 2002; Erdoğan, 2004). Böylece, iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginliğinden yararlanmak ve bunu Azerbaycan'a karşı koz olarak kullanıp Azerbaycan ve Hazar petrollerini kontrol etmek istemiştir. Bu nedenle, Rusya sorunun çözümsüz kalmasını kendi çıkarları açısından yararlı görmektedir.

Bölge dışı güçlerden ABD'nin de konuya destek vermesi halinde olumlu bir sonuca ulaşılabilir. Bölge dışı bir güç olması nedeniyle ABD ve Rusya arasında Güney Kafkasya'da bir rekabet yaşanmaktadır. ABD Ermenistan'ı bölgede genelde ekonomik, politik çıkarlarının gözetilmesi konusunda kendine dost bir ülke olarak görmektedir. Ancak Ermenistan ile Türkiye arasında çözülmemiş birçok sorunun mevcut olması, Ermenistan'daki Rus üslerinin varlığı ve Karabağ sorununun bölgede istikrarsız bir ortam yaratarak Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın güvenliğini tehdit eden bir unsur olarak varlığını sürdürmesi ABD'nin bölgedeki stratejik çıkarlarını gerçekleştirmesini engellemektedir. Bölgede bu petrol boru hattının güvenliğinin sağlanmasını Kafkas politikasının öncelikleri arasına koyan ABD, Azerbaycan petroleri ve Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye'yi desteklerken, diğer yandan da Hazar petroleri ve boru hattı güvenliğini korumak için Ermenistan'a ekonomik yardımlarda bulunmaktadır.

Rusya ve Fransa da Karabağ sorunun çözümünde daha çok Ermenistan'ı desteklemektedir. Yine bölgenin önemli devletlerinden İran da Karabağ konusunda ulusal çıkarları doğrultusunda pragmatik bir politika izlemektedir. Karabağ sorununun çözümünde Rusya, İran ve Ermenistan'ın stratejik çıkarları birbiri ile örtüşmektedir. Sorunun çözümünde, bölgede yalnız kalan Azerbaycan'ın Türkiye'ye olan gereksinimi gittikçe artmaktadır. Ancak Türkiye bu konuda arabuluculuk girişimlerinde öne çıktığında bu durum Ermenistan tarafından olumlu karşılanmamaktadır.

Karabağ sorununun çözümsüz kalmasının bölge açısından sakinlerinden bir tanesi, bölgede Mayıs 1994'te yürürlüğe giren ateşkesin devam etmesine karşın bunun zaman zaman Ermenilerce ihlal edilmesidir. Ateşkesin sürdürülmesi bölgenin güvenliği açısından önemli olduğu için, Azerbaycan hükümeti özellikle bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. Çünkü Kafkaslar zengin enerji kaynakları, boru hattı projeleri ve tarihi İpek Yolu'nun canlandırılması için düşünülen projelerin odak noktasındaki konumuyla stratejik bir öneme sahiptir. Bu projelerin sürdürülmesi açısından bölgede güvenlik ve istikrara gereksinim duyulmaktadır. Oysa Karabağ sorunu bütün bölgenin güvenliğini tehdit etmektedir. Türkiye Hazar geçişli petrol ve doğalgaz boru hatlarının güvenliği açısından Kafkasya'yla yakından ilgilenmektedir (Erdoğan, 2004). Ancak, Karabağ'da belirsizlik devam ettiği sürece Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı için de tehdit oluşturmaktadır.

Karabağ sorunu bugünkü çözümsüz haliyle kaldığı sürece her iki ülkedeki koyu milliyetçiler ve yöneticiler tarafından hep tahrik unsuru olarak kullanılmaya devam edecektir. Bundan sonra, bölgede Karabağ'la ilgili bir savaş çıkacak olursa,

artık bu savaş iki ülkeyle sınırlı kalmayarak, birçok ülkeyi içine alma olasılığı taşıyacağından çok geniş kapsamlı olacaktır. Ayrıca, ateşkes sonrası hem Azerbaycan, hem de Ermenistan ordularının oldukça gelişmiş ve güçlendiğini düşünürsek, olası bir savaşın nereye varacağı önceden kestirilemez.

Diğer taraftan, bugüne kadar Karabağ'la ilgili gerek AGİT Minsk Grubu, gerek ABD ve Fransa tarafından sunulan çözüm önerileri içinde tarafların uzlaşabileceği en uygun seçenek; "Nahçıvan ve Karabağ'a koridor" açılması olasılığıdır. Bu önerinin gerçekleşmesi için Ermenistan'ın İran sınırındaki Megri Kasabası'nın koridor olmasıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan'a bağlanacak, buna karşılık Laçın koridorunun açılması ile de Karabağın Ermenistan'a kara yolu bağlantısı olacaktır. Nahçıvan sınır koridorunun açılmasıyla birlikte Azerbaycan, kendine bağlı özerklik statüsündeki Nahçıvan aracılığıyla ortak sınırının bulunmadığı Türkiye'ye bağlanmış olacaktır. Bu nedenle, Nahçıvan koridorunun açılması Türkiye açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Çünkü Nahçıvan yolu açıldığında Türkiye karayolu ile Azerbaycan'a ve onun başkenti Bakü'ye, oradan da Orta Asya Cumhuriyetlerine ulaşma olanağına kavuşacaktır. Sonuçta bu durum da Türkiye ve bu bölge ülkeleri açısından büyük önem arz etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Azerbaycan hem jeopolitik konumu ve hem de sahip olduğu zengin yeraltı yatakları ile günümüzde önemli bir stratejik konum arz etmektedir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beraber uluslararası sistem yeni bir oluşum süreci içine girmiştir. Nitekim Ermenistan'ın Karabağ'ı işgal süreci ve sonrasında Azerbaycan her yönüyle karmaşık bir süreç içerisine girmiş, söz konusu süreçte yaşanan ağır ekonomik durum, karmaşıklığı daha da içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Sonuçta, bu da ülkede zorunlu iç ve dış göç hareketlerinin çok hızlı bir şekilde cereyan etmesine sebep olmuştur.

Azerbaycan'daki iç göçün dikkat çekici yönü, savaş nedeni zorunlu göç olmasıdır. Şöyle ki, Azerbaycan topraklarının % 17'sinin Ermenistan işgalı altında olmasından dolayı ülkede yaşanan göç hareketinin % 90'ını (yaklaşık 600 bini), Karabağ ve çevresindeki merkezlerden olan zorunlu göçler oluşturmuştur. Göçe tabi olan bu nüfus; Bakü, Sumgayıt, Gence, Berde, Mingeçevir, Bilesuvar, İmişli ve Fizuli gibi daha birçok merkeze yerleştirilmiştir. Sahadaki bu göç hareketi zorunlu iç göçü oluşturur.

Zorunlu göç olgusu genellikle olumsuz olup, göç alan yeri olumlu ve olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle, dış ülkelerden ve ülke içi savaş nedeniyle bir bölgeden diğerine zorunlu göç eden insanlara konut ve iş temini gereklidir. Böylece Karabağ Savaşı sonucunda, ülke topraklarının bir kısmının kaybedilmesiyle Karabağ ve çevresindeki merkezlerden Azerbaycan Türkleri zorunlu olarak ülkenin diğer bölgelerine göç etmiştir. İşte asıl sorun da tüm bu insanlara konut ve iş temini konusunda ortaya çıkmıştır.

Gelen göçmenlerin büyük bir kısmı (yaklaşık % 40'ı) daha önce tarım sektöründe çalışmıştır. Bu nedenle, günümüzde bunların çoğunun yaşadığı büyük şehirlerde kendi yeteneklerine göre iş bulabilmeleri son derece güç olmaktadır. Göçmenler arasındaki işsizliğin yüksek seviyede olması onların bir kısmının yasa dışı yollara sapmalarına da sebep olmaktadır. Tek işle geçimini temin edemeyen, hala çok zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren göçmenler, Azerbaycan'a sosyo-ekonomik yönden ek bir yük getirmiştir. Çok sayıda göçmenin yaşadığı şehir merkezlerinde istenmeyen bazı olayların meydana gelmesi doğaldır. Ancak son yıllarda devlet bu konuda çalışmalar yaparak insanların can ve mal güvenliğini sağlamaya çalışmaktadır.

Karabağ sorununun çözüme kavuşamaması nedeniyle, göçmenlerin geri dönme süreleri uzamakta ve böylece bunlar için yeni sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Çünkü yaklaşık 12-14 yıldır göçmen durumunda yaşayan bu insanlar yaşamın doğal süreci içerisinde hem bir taraftan ölümler sebebiyle oransal bir azalma söz konusu iken diğer yandan yeni doğumlar sayesinde göçmen nüfusuna yeni üyeler de katılmaktadır. Göçmen olarak doğan bu çocukların geçinme, barınma gibi diğer sorunlarının yanı sıra eğitim sorunları da gündeme gelmektedir. Azerbaycan bu sorunu çözmek için ülkede faaliyet gösteren yaklaşık 4.600 okuldan 700'ünü göçmenlere ayırmıştır. Bu okullarda yaklaşık 100 bin'e yakın göçmen çocuğu eğitim görmektedir.

Göçmenlerin en önemli sorunlarından biri de sağlık sorunlarıdır. Oldukça kötü şartlar altında yaşamalarını sürdürmek durumunda kalan göçmenler sıkça enfeksiyonel salgın hastalıklara yakalanmaktadır. Göçmen çocuklarının yaklaşık % 35'i yetersiz beslenme sebebiyle başta anemi olmak üzere birçok hastalığa yakalanmıştır. Göçmenler arasında var olan fiziksel hastalıkların yanı sıra savaşın ve kötü yaşam koşullarının getirdiği, önemli oranda psikolojik rahatsızlıklar da mevcuttur.

Diğer taraftan, Azerbaycan'da göç konusunda zorunlu dış göç de dikkat çekicidir. Ülkede zorunlu dış göçün en önemli nedeni Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'a göç etmek zorunda bırakılmalarıdır. 1988'de başlayan Karabağ Savaşı dolayısıyla Ermenistan'da yaşayan yaklaşık 220.000 dolayında olan Azerbaycan Türkleri baskı altında oldukları için Azerbaycan'a göç etmiştir. Bu göçün bir başka nedeni de bu insanların ellerindeki topraklara Ermeniler tarafından el konulmasıdır. Sonuçta, baskı gören ve toprakları ellerinden alınan Azerbaycan Türkleri Ermenistan'dan göç etmek zorunda kalmıştır.

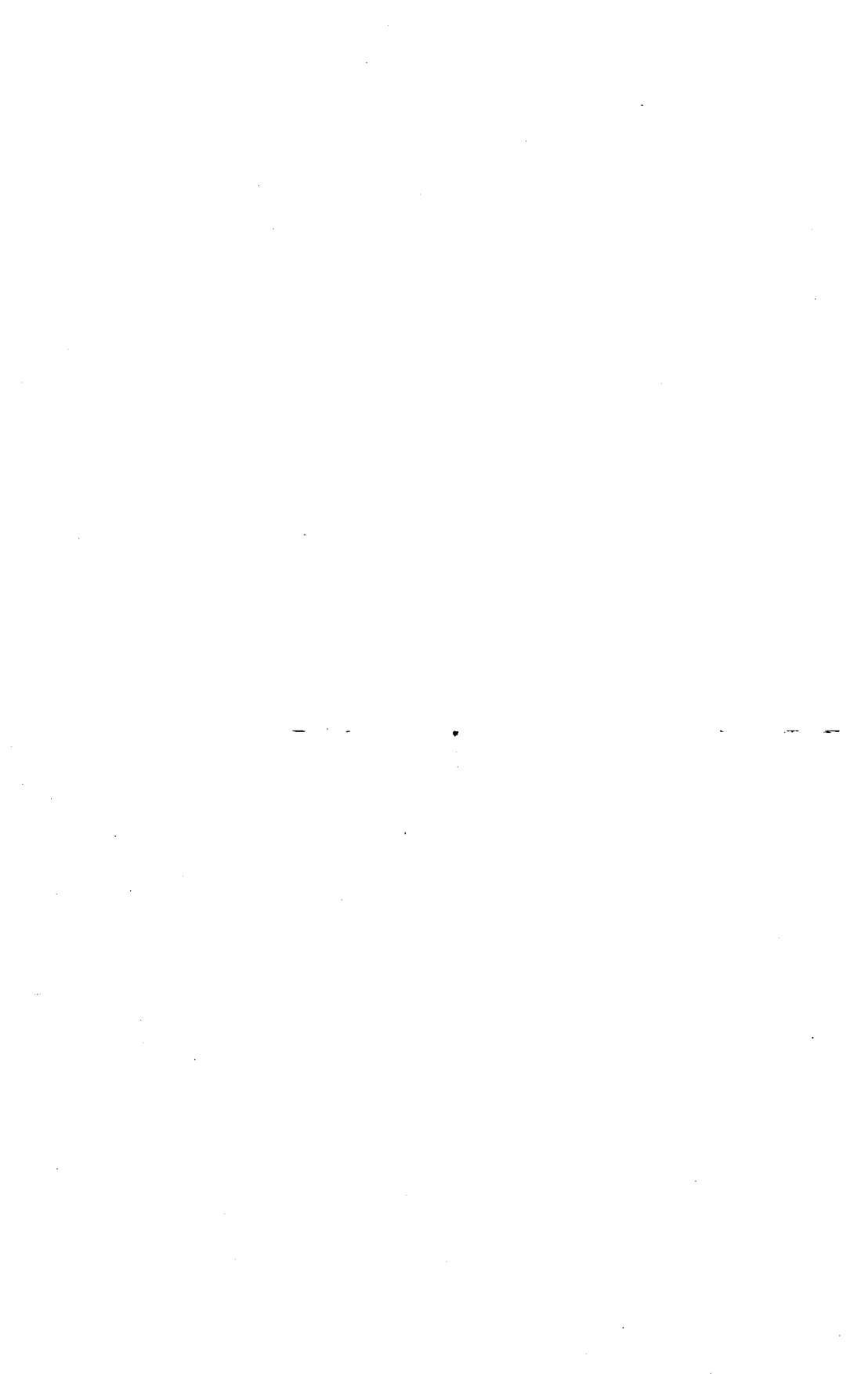
Bununla birlikte, dünyanın diğer ülkelerinde yaşayan Azerbaycan kökenli insanlar da uygun koşullar sağlandığı takdirde Azerbaycan'a göç edecektir. Ancak Azerbaycan için en büyük gelecek sorunların başında Rusya'da yaşayan 2 milyon dolayında Azerbaycan Türklerinin (özellikle Rusya vatandaşı olmayanların) Rusya ile ilişkilerin bozulabileceği dönemde geri gönderilebilecekleri ihtimalinin çok yüksek olmasıdır.

Sonuçta, Azerbaycan iç göçte olduğu gibi dış göçü de durdurmanın yollarını bulmalıdır. Bunun için gerekli olan projeler ülkenin öz kaynaklarına bağlı olarak üretilebilir. Bunları yapmak için ülkenin iyi eğitim görmüş insanlarına başvurulmalıdır. Bilhassa, Azerbaycan çok çeşitli doğal koşullar içinde ve çok farklı kültürler arasında yaşam biçimini kurmuş ve 70 yıl süren kapalı bir sistemden sonra bugün dış dünya ile ilişkilerini geliştirme çabası içerisinde yer alarak sosyal, kültürel ve ekonomik sorunlarını çözmek için kısa sürede çok yol kat etmiştir. Bu da ülkenin çok istikrarlı şekilde gelişimi açısından olumlu sayılacak bir durumdur.

KAYNAKÇA

- ADGHK, (1995-2005), *Azerbaycan Respublikası'nın Atlas ve Haritaları*. Azerbaycan Devlet Geodezya ve Haritaçekme Komitesi Neşriyatı, Bakü.
- ADİK, (2001), *Azerbaycan'ın Regionları*. Seda Neşriyatı, Bakü.
- ADİK, (2006), *Azerbaycan Rakamlarda* (<http://www.azstat.org>), Bakü.
- AKKUŞ, Akif, (1998), *Türkiye ve Türk Dünyası Coğrafyası*. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No:15, Konya.
- ASLANLI, Araz, (2001), "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu". *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*. Asam Yayınları, C:7, No:1, Ankara.
- BAŞOL, Koray, (1994), *Demografi*. Anadolu Matbaası, İzmir.
- BUDAGOV, Budag ve GERİBLİ, Yagub, (2002), *Azerbaycan Respublikası'nın Fiziki Coğrafyası*. Tehsil Neşriyatı, Bakü.
- DOĞANAY, Hayati, (1997), *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları:2982, Eğitim Dizisi:10, İstanbul.
- ELİYEV, Heyder, (1998), *Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü*. Çeviren: Abdullah Çiftçi ve Ergün Kocabıyık, Sabah Yayınları, İstanbul.
- ELİYEV, Vilayet, (1998), *Deportasiya*. Elm Neşriyatı Yayınları, Bakü.
- ELİYEV, Celal ve BUDAGOV, Budag, (2003), *Türkler, Azerbaycanlılar, Ermeniler, Tarihi Hegigetin Soygırımı*. Azerbaycan Neşriyatı, Bakü.
- ERDOĞAN, Nuray, (2004), *BTC (Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattı'nın Siyasi Boyutu*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi,
- GÜRTAN, Kenan, (1969), *Demografik Analiz Metodları*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1479, Sermet Matbaası, İstanbul.

- HESENOV, Tapdıg, (2002), *Azerbaycan Erazilerinin Ermenistan Terefinden İşgalının Ağır Sosyal - İktisadi Neticeleri*. Çarşıoğlu Neşriyatı, Bakü.
- İBADOV, Adalet, (2007), *Azerbaycan Dış Politikasında Ermeni Sorunu ve Dağlık Karabağ Sorunu: Çözümler, Öneriler*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir.
- KARABAĞ, Servet ve ŞAHİN, Salih, (2003), *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara.
- MEMMEDOV, İ. ve ESEDOV, S, (1992), *Ermenistan Azerbaycanlıları ve Onların Acı Taleyi*. Elm Neşriyatı Yayınları, Bakü.
- OĞAN, Sinan, (2001), "Yüzyılın Dramı Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu". *Avrasya Dosyası, Azerbaycan Özel*. Asam Yayınları, Cilt:7, Sayı:1, s. 431-453, Ankara.
- SEFEROV, Rehman, (2004), *Azerbaycan Nüfusunun Yapısal Özellikleri ve Eğitim Açısından Analizi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- SEFEROV, Rehman ve AKIŞ, Ayhan (2006), "Karabağ Savaşı ve Bağımsızlık Sonrası Yaşanan Sorunların Azerbaycan'daki Göç Etkileri". *TİKA Avrasya Etüdleri Dergisi*, Sayı: 29-30, s.207-223, Ankara.
- World Almanac Books, (2005), *The WORLD ALMANAC And Book Of Facts 2005*. A Division of World Almanac Education Group, Inc. A WRC Media Company, New York.

FETİHNÂME-İ KIBRIS'IN MÜELLİFİ OLAN "ŞERİFİ" KİMDİR?

Arş. Gör. Sadık YAZAR
Fatih Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
syazar@fatih.edu.tr

Özet

Bu makalenin amacı, elde olan bir eserin (Fetihnâme-i Kıbrıs) -üzerinde üç çalışma yapılması- na karşın- müellifi hakkındaki bilgi eksikliğinin giderilmesi ve eserin Şerifi'ye aidiyetinin kanıtlanması olacaktır. Bu amaç doğrultusunda, evvela müellifle aynı mahlası taşıyan çağdaş şairler daha sonra ise hayatı hakkında bilgi verilecektir. Bunun sonucunda; müellifin Hz. Peygamber'e dayanan ve XIV. asrın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen köklü bir aileden olduğu, dedeleri ve babasının Zeyniyye tarikatının Eğirdir'deki kolunun önemli temsilcileri olduğu, oğlu Şerif Mehmed ve yeğeni Allâme Şeyhi'nin ise Osmanlı devletinde kazaskerlik ve nakibüleşraflik gibi önemli görevlerde buldukları tespit edilecektir. Bu makalede Şerifi'nin 1520 sularında doğduğu, 1542 tarihlerinde evlendiği ve -ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de- III. Murad döneminde vefat ettiği görülecektir. Divanı ve Hilye'si de tanıtılan bu çalışmada; Fetihnâme-i Kıbrıs'ın Şerifi'ye aidiyeti, hayatı hakkındaki bilgilerden ve eserleri arasındaki mukayeseden anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şerifi, Şerifi'nin ailesi, Fetihnâme-i Kıbrıs, Hilye.

WHO IS SHERİFİ; THE AUTHOR OF "FETİHNÂME-İ KIBRIS"?

Abstract

The purpose of this article is to remove the deficiency of knowledge on an available work (Fetihnâme-i Kıbrıs) however there are three works done on the issue so far, and try to prove that it belongs to Sherifi Mehmed Efendi. To this end, first of all, the information will be given about the contemporary poets with the author who bear the same appellation with him and about his life. As a result of this, the things which are going to be clarified are as follows: The author who is descending from prophet (peace be upon him) and a prominent family that came to Anatolia in the second half of the XIV. century, his grandfathers and father were the significant representatives of Zeyniyye sufi order's branch which is in Eğirdir, and then we will try to demonstrate that his son Sherifi and his nephew Allâme Şeyhi in Ottoman State were holding the positions like being Kazasker and Nakibüleşraf. In this article, it will be seen that Sherifi was born in 1520s and got married in 1542s, though his death date is certainly unknown- we will also see that he passed away during Murad III. The article in which we are trying to introduce his **Diwan** and **Hilya** too, Fetihnâme-i Kıbrıs's belonging to Sherifi will be understood as a result of the comparison to be done between his works and the information about his life.

Key Words: Sherifi, Family of Sherifi, Fetihnâme-i Kıbrıs, Hilya.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı ile ilgili çalışmalarda karşılaşılan zorluklardan birisi de, elde bulunan bir eserin müellifinin belirlenmesi ve söz konusu eserin kendisine aidiyetinin kanıtlanmasıdır. Birtakım sebeplerden ötürü müellif, ya kimliğiyle ilgili somut hiçbir bilgi vermez ya da kullandığı mahlasını vermekle iktifa eder. Eğer yazarın kullandığı mahlas, kendi çağında tekse –bu durum sıklıkla karşılaşılan bir durum değildir- bir sorun yoktur; ancak birkaç çağdaş şair aynı mahlası kullanmışsa, önümüzde eserin gerçek sahibini bulmak gibi bir mesele ortaya çıkar ki bu ancak ciddi araştırmalar sonunda ortaya çıkartılabilir.

1570-71'de yazılmış *Fetihnâme-i Kıbrıs*¹ adlı eserin müellifinin kimliği de - yukarıda anlatılan sebeplerden ötürü- muğlak kalmıştır. Söz konusu eser üzerinde şu ana dek –ulaşılabilirdiği kadar- üç çalışma yapılmıştır.² Bunlardan ilki, İst. Üniv. Tarih Bölümünden bir öğrencinin yaptığı lisans tezidir. Bu çalışmada “Önsöz” başlığı altında Kıbrıs ve Kıbrıs'ın fethi ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra “F. K.”nin müellifi ile ilgili olarak, müellifin eserin sonunda kendisiyle ilgili verdiği bilgiler özetlenerek şunlar söylenmiştir:

“Müellif bu kısa malumat dışında kendi hakkında bir açıklama yapmamakta, ancak eserde yer yer manzum parçaların bulunması dolayısıyla şairliği olduğu da anlaşılmaktadır.

Şerîf'nin hayatı hakkında bütün araştırmalara rağmen maalesef kesin bir bilgi edinmek kabil olmamıştır

Biyografik mahiyetteki eserler içinde Sicil-i Osmanî, Kamûsul-âlâm ve Osmanlı Müellifleri'nde Şerîf adını taşıyan birkaç şahsa rastlanmakta ise de bunlar arasında hiçbirinin Kıbrıs'ın fethine mahsus bir eseri bulunduğu dair kayıt yoktur.

Bir övgü mahiyetinde yazılan eserde, Kıbrıs'ın fethinde padişah bulunan II. Selim, Lalası Mustafa Paşa, II. Selim'in damadı Piyâle Paşa ve padişahın babası Kanunî için medhiyeler yer almakta, hatta II. Selim adetâ fahr-ı âleme eşit tutulmaktadır. H.978 (m.1571) de kaleme alınmış bulunan eser II. Selim'e sunulmuş olmalıdır. Şu halde müellifimiz Şerîf'nin II. Selim devrinde yaşayan, Eğridir kasa-basından Şerif Mehmet Çelebi (Şerîf) olması kuvvetle muhtemeldir.

Hicrî X. Yüzyılda yaşayan, şüara ve kıyâttan olan Şerif Mehmed Çelebî, III. Murad devrinde vefat etmiştir. ” (Gül, 1974:X-XI)

Söz konusu çalışmalar içinde Şerîf ile ilgili en fazla bilgi vermesi bakımından önemli olan bu çalışmada, hareket noktası doğru olarak tespit edilmesine

¹ Fetihnâme-i Kıbrıs, makalenin ilerleyen bölümlerinde F.K. olarak kısaltılacaktır.

² Hilmi Gül, “Şerîf, Fetihnâme-i Kıbrıs” (Mezuniyet Tezi), İst. Üniv. Edebiyat Fakültesi, 1974; Özcan Mert, “Şerîf'nin ‘Fetihnâme-i Kıbrıs’ı”, *İ.Ü. Edeb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, s. 49-78.; Numan Külekçi - Turgut Karabey, “Fetihnâme-i Kıbrıs”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*: S.2: Erzurum: 1995 s.81-102.

karşın -makalenin ilerleyen bölümlerinden de anlaşılacağı üzere- eserin gerçek müellifi, oğlu Şerif Mehmed ile karıştırılmıştır. Söz konusu çalışmada "Önsöz"den sonra "F.K."nın metni verilmiştir.

İkinci çalışma ise yine bir tarihçi olan Özcan Mert tarafından yapılmıştır. Mert çalışmasında, genel olarak fetihnâmelerden bahseden bir bölümden sonra eserin muhtemel yazılış tarihi üzerinde durmuş ve söz konusu fetihnâmenin, Kıbrıs'ın fethini ele alan ilk fetihnâme olması gerektiğini belirtmiştir. Daha sonra ise eserin müellifi hakkında bilgi veren yazar, müellifin fetihnâmenin sonunda (27a ile 28a varakları arasında geçen) kendisiyle ilgili verdiği bilgileri şu şekilde özetlemiştir:

"Fetih-nâme-i Kıbrıs'ın yazarı olan Şerîfî bu eserde kendi hayatı hakkında kısa bir bilgi vermektedir. Verdiği bilgiye göre Şerîfî, Kanûnî Sultan'ın damadı olan sadrazam Rüstem Paşa'nın (öl. 1561) imamı olan Seyyid Mehmed'in oğludur. Şerîfî bir medresede müderrislik ve yedi kazada kadılik yapmıştır. Yazar Fetih-nâme-i Kıbrıs'ı yazdığı sırada Mısır'daki Menzele kazası kadılığından yüz otuz akça gündelik ma'zul bulunmaktaydı." (Mert: s.50)

Verilen bu bilgilerden sonra müellif hakkında başka bir bilgi verilmemiş ve eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Birer edebiyatçı olan Numan Külekçi ve Turgut Karabey'in beraber yaptığı üçüncü çalışmada ise, yine genel olarak fetihnâmeler hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra eserin müellifi hakkında şu ifadeler kullanılmıştır: "16. yüzyılda yazılan bu eserin müellifi Şerîfî hakkında bilgi bulamadık." (Külekçi-Karabey, 1995:82)

Yukarıda bahsi geçen üç çalışmada da, Fetihnâme-i Kıbrıs müellifi Şerîfî hakkında çok az bilginin verildiği, bu bilginin de müellifin kimliğini ortaya koymakta yeterli olmadığı görülmüştür. Daha önce yapılan çalışmaları tamamlayıcı mahiyette olması arzulanan bu makalede, kendisinden çeşitli sebeplerden ötürü bahseden kaynaklardan hareketle Şerîfî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilip Fetihnâme-i Kıbrıs'ın kendisine aidiyeti konusunda eldeki tanıklar maddeler halinde sunulacaktır.

1. XVI. YÜZYILDA YAŞAMIŞ ŞERİFİ MAHLASLI ŞAİRLER

Tezkireler ve diğer biyografik kaynaklar tarandığında XVI. yüzyılda yaşamış beş "Şerîfî" mahlaslı şairle karşılaşılmaktadır. Bunlardan ilki, Tuhfe-i Nâilî'de vefat tarihi 1532 olarak verilen Diyarbakırlı Şerîfî'dir ki Şehnâme'nin nazmen tercümesini yapmıştır. Mısır'da medfûndur. (Tuman, 2001:486)

İkinci şair, bu makalenin konusu olan Şerîfî Mehmed'dir. İlerde kendisinden uzun uzadıya bahsedilecektir. Üçüncü şair ise Tuhfe-i Nâilî'de, "Hüsâm-zâde Seyyid İbrahim Efendi. Germiyânî Hüsâm Efendi'nin oğludur. Seyyid Şerîfî dinmekle ma'rûfdur. Müderris. 980/1573 tarihinde doğdu. Vefatı Zilkâde 1016/1607.

İstanbul'da Şerîfe Hatun mescidinde medfûndur." (Tuman, 2001:487) kaydıyla verilen şairdir.

Dördüncü şair ise Şerîfî-zâde diye anılan Şerif Mehmed'dir. 1553-1631 yılları arasında yaşamıştır. Bu makalede bahis konusu olan Şerîfî'nin oğlu olduğu için makalenin ilerleyen bölümlerinde onun üzerinde de durulacaktır.

Söz konusu yüzyılda yaşamış bir diğer Şerîfî de Seyyid Abdülkerim Efendi'dir. Kefeli olup 1629'da vefat etmiştir. (Tuman, 2001:487)

2. ŞERİFÎ'NİN HAYATI

a. Adı, Mahlası, Doğum Yeri ve Tarihi

Şerîfî, Hz. Peygamber'in soyundan geldiği için aldığı isim ve mahlas konusunda bu özelliği etkili olmuştur. Onun adı ve mahlası hakkında en net bilgi, oğlu Şerif Mehmed'in yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Burhaneddin*³'de geçmektedir: "*Vâlidüm Seyyid Mehmed Efendi merhûmuñ ekber evlâdı idi. Ehl-i 'ilm ü şâhib-i ma'rifet, şâfi-çalb ü Hâtem-sîret şahî kimesne olup Şerîfî tağalluş iderdi.*" (Şerif Mehmed Efendi [yz], ist. h.1231/1814:47a)

Buna göre şairin adı *Mehmed* olup *Seyyid Mehmed Efendi* diye tanınmaktadır. Mahlası ise çoğu seyyid şairin kullandığı *Şerîfî*'dir.

Kınalı-zâde'de Şerîfî'nin doğum yeri için, "*Vilâyet-i Hamîd'de sağır ü kebîr meyânında Egridir dimekle meşhûr olan şehri-bî-nazîrdendir.*" (Kınalızâde Hasan Çelebi, 1997:172) ifadesi kullanılmıştır. Şerîfî'nin doğum yeri hakkında ittifak eden kaynaklar, onun doğum tarihi hakkında kesin bir şey söylememişlerdir. Babası Şeyh Burhaneddin'in doğum tarihi 1494, kendisi ise 1542 tarihlerinde evlendiğine (Köseoğlu, 1943:105) göre Şerîfî'nin 1520 civarında doğduğu düşünülebilir.

b. Ailesi⁴

Şerîfî'nin mensup olduğu aile; seyyid bir aile olması, *Zeyniyye*⁵ tarikatının birçok şeyhini yetiştirmesi ve aile üyelerinin müderris, kadı, kazasker ve nakîbüleş-râf gibi görevlerde bulunması hasebiyle önemli bir ailedir. Dolayısıyla XIV. asrın ikinci yarısından XVII. asrın ilk yarısına kadar geçen dönemde aile üyeleri hakkında çeşitli kaynaklarda bilgi bulmak mümkünse de, ailenin bir üyesi olan Şerif Mehmed'in yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Burhaneddin* adlı eser, aile hakkında ayrıntılı bilgiler vermesi bakımından birinci dereceden bir kaynaktır. Bu bölümde gerek bu eser, gerekse diğer biyografik kaynaklardan hareketle Şerîfî'nin ailesi hakkında ayrıntılı bilgiler verilecektir.

Menâkıb'da verilen şecereye göre, Şerîfî'nin ailesi; *Nevâdirü'l-Usûl, Hatmü'l-Euliyâ* gibi eserlerin sahibi Hâkim et-Timizî (ö.932) üzerinden Hz. Pey-

³ Eserin tenkitli metni tarafımızdan hazırlanmaktadır.

⁴ Bu bölümde anlatılacak olan Şerîfî'nin babası ve dedeleri hakkında kapsamlı bir çalışma için bkz. (Açikel: 2000)

⁵ Bu tarikat hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Öngören:2003)

gamber'e dayanmaktadır.⁶ Hâkim et-Tirmizî'den sonra takip edilebilen aile üyesi Şeyhülislam⁷ Berda'î'dir. Lakabından da anlaşılacağı üzere Berda'lı olan Şeyhülislam Berda'î'nin Anadolu'ya gelişi *Menâkıb*'da anlatılmıştır. Buna göre "*muhıbb-i ulemâ' u meşâyih*" olan Hızır Bey⁸, hacca gider. O sene hacda olan Şeyhülislam Berda'î ile karşılaşır ve onun sohbetlerinden etkilenir. Şeyhülislam Berda'î'nin hakiki bir müşit olduğunu anlayan Hızır Bey,

"*Vilâyet-i Rûmda Hamîd ili dimekle ma'rûf vilâyetüñ vâlisiyem, ol diyâr-ı kemâl-mertebe âb u hevâsı mu'tedil ve bilâd u kurâsı bâğ u dağ ile ma'mûr memleketdür. Lâkin halkını tarîk-i Hağka irşâd ider müşid-i kâmil yokdur. Ol cihetden halkı hevâ vü dalâletden hâlî degüldür. 'Acabâ sulţânüm, ihsân idüp ol diyârüñ halkını ıslâh u irşâd için ol diyâra hicret buyurursañuz olmaz mı? Şevâb-ı bî-hisâb u ecr-i bî-kiyâs ihrâz itmeñüzde şüphe yoğ-idi. Eger huzûr-ı şerîfüñüzde bu me'mûluñ huşûlı câ'iz görölür ise ben kuluñuz, sulţânüm için kaşaba-i Egridir civârında âb u hevâsı mu'tedil (7a) bir mahalde bir mağâm bünyâd idüp du'â-ı hayrîñuzuz maşhar olalum*". (Şerif Mehmed Efendi [yz], ist. h.1231/1814:6b-7a)

diyerek kendisini Anadolu'ya davet edince, Şeyhülislam Berda'î istihareye yattıktan sonra Hızır Bey'e "*İnşallâh Ta'âlâ bu def'a Berda'da mağâmumuza varalum, gelecek sene bi-'inâyeti'l-lâhi Ta'âlâ taraf-ı Rûma teveccüh idelüm.*" (Şerif Mehmed Efendi [yz], ist. h.1231/1814:7a) cevabını verir.

Hızır Bey bu cevaptan sonra Eğridir'e dönüp *Yazla* denen mahallenin yakınında *Mezar-ı Şerîf*⁹ adlı mevzide bir zaviye¹⁰ inşa edip şeyhi beklemeye koyulur. Öte taraftan Şeyhülislam Berda'î de ertesi sene, "*on altı oğlı ve dört menkûhası ve kırık dervişleriyle*" Anadolu'ya hicret eder. Hoy'a uğrayıp "*Hoy'da bir h'âcenüñ oğlu olup bezzâzistânda oturup 'araқиyye dikmek daği bilürmiş*" Pir Mehmed Hoyî'yi de yanına alıp "*...menâzil ü merâhilde bez-i feyz ü irşâd iderek altı ayda Ankaraya*

⁶ Ailenin şeceresi makale sonunda ek olarak verilecektir.

⁷ Berda'î'nin "Şeyhülislam" lakabı ile anılmasının sebebinin büyüklük ve saygı anlamında olduğunu düşünüyoruz.

⁸ Söz konusu Hızır Bey'in kimliği tartışmalıdır. Bu konuda *Eğridir Ansiklopedisi*'nde şu bilgiler bulunmaktadır:

Şeyhülislam Berda'î'nin Eğirdir'e gelişi hakkında kaynaklarda hayli zıtlıklar vardır. Menâkıb'a göre Şeyhülislam Berda'î'yi Eğirdir'e davet eden Hamidoğlu Hızır Beydir. Hızır Bey 1328 tarihinde Beylik yapmıştır. Yine Menâkıb'a göre Şeyhülislam Berda'î Eğirdir'e gelmeden önce Ankara'ya uğramış, Hacı Bayram Veli ile görüşmüştür. Hacı Bayram Veli 1430 da öldüğüne göre aynı yaşlarda olması gereken Şeyhülislam Berda'î'nin Hamidoğlu Hızır Beyle Hicaz'da karşılaşması mümkün değildir. Bu Hızır Bey Osmanlı subaşı Hacı Hızır Bingöl Bey olması gerekir. Öğretmen Etem Kartal Eğirdir Gölgesi gazetesinde yazdığı yazıda Şeyhülislam Berda'î'nin H. 800 Miladi 1398 yılında Eğirdir'e geldiğini yazar. Kaynak olarak da Ispartalı Böküzade Osman Efendi'nin Şeyhülislam Berda'î'nin mekâdine yazdığı yazıdan bahseder. Şöyle yazdığını belirtir: "Şeyhülislam Şeyh Berda'î Hazretleri Eğirdir'e Hicretin 800. tarihinde buyurmuşlardır." Öğretmen Cemal Tosun da aynı gazetede yazdığı bir yazıda Şeyhülislam Berda'î'nin Eğirdir'e geliş tarihini 1398 olarak belirtir. Davetin de Eğirdir subaşı Hacı Hızır Bey tarafından olduğunu yazar. Şeyhülislam Berda'î'nin ölümünü de H.835 Miladi 1432 olarak verir. (Veziroğlu, 2005: 208-209)

⁹ Yazla mahallesindeki Burhaneddin Camii imamı Hasan Dikmen'den alınan bilgiye göre, bugün bu yerin *Mezâr-ı Şerif* diye bir adının olduğu bilinmemektedir.

¹⁰ Bugün bu zaviye ortada yoktur; ancak bunun yerine 1883 tarihinde bugün varlığını sürdüren Burhaneddin Camii'nin inşa edildiğini düşünüyoruz. (Bkz. Resim 1)

gelürler.” Ankara’da Hacı Bayram Veli (1352-1429) hazretleri ile görüşüp Eğridir’de Hızır Bey’in hazırladığı makamlarına gelip yerleşirler. Şeyhülislam Berda’î buraya yerleştikten sonra kızı Zeynep Hatun’u Pir Mehmed Hoyî ile evlendirir ve bir süre sonra vefat eder.¹¹ Yerine Pir Mehmed Hoyî geçer. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:7a-9a)

Pîrî Halife, Hamîdî, Halife Sultan gibi lakaplarla da bilinen **Pir Mehmed**, - hangi tarikata mensup olduğu tespit edilemeyen- Şeyhülislam Berda’î’nin yanında tasavvufî terbiyeyi aldıktan sonra, zahîrî ilimlerde de kendisini geliştirdi. Konya’ya gelen Abdüllatif Kudsî (ö.1452) hazretlerine intisap edip bir müddet hizmetinde bulundu. (Mecdi Mehmed, 1989, 130) Şeyhinin kendisine hilafet vermesinden sonra *Yazla*’daki zaviyesine dönüp Zeyniye tarikatının Eğridir’deki kolunu teşkil etti. (Öngören, 2003:118-119) *Menâkıb*’da Pir Mehmed ile ilgili şu bilgiler geçmektedir:

“Aşılları vilâyet-i ‘Acemde Hoy şehrendendir. Şahîhü’n-neseb evlâd-ı Resûldür. Nevâdir-i Uşûl şâhibi Şeyh ‘Alî Tirmizî neslindedir. ‘Âlim ü fâzıl-ı rabbânî vü mürşid-i kâmil-i şamedânî olup Şeyhülislâm Sulţānuñ ve hem Şeyh ‘Abdullaţif Kudsi hazretleriniñ mürebbâsı vü halîfesidir.” (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:10b)

Pir Mehmed Hoyî’nin Sadreddin Konevî’nin *en-Nusûs* adlı eserine *Zübdetü’t-Tahkîk ve Nüzhetü’t-Teufîk* isimli bir şerh yazdığı kaydedilmiştir. (Öngören, 2003:118) Pir Mehmed vefat ettikten sonra tekkenin başına oğlu Şeyh Mehmed Çelebi geçmiştir.¹²

Şeyh Mehmed Çelebi, gençliğinde kimya ilmine merak sarmış ancak babasının nasihatlerinden sonra bu işi bırakıp tasavvuf yoluna girmiştir. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:11b) Babasından sonra seccadeye geçen Şeyh Mehmed Çelebi, *kutbu’l-evliyâ* ve Hızır (a.s) ile sohbet eden biri olarak bilinmiştir. Gerek *Menâkıb*’da kendisine atfedilen menkıbelerde gerekse *Hızırnâme*¹³ ismini verdiği divanındaki şiirlerinde Hz. Hızır ile hemhal olması sık sık söz konusu edilmiştir. Şeyh Mehmed’in evliya arasındaki lakabı **Tolı** imiş. Bu durum *Menâkıb*’da şöyle ifade edilir:

“Ve ma ’lüm-ı şerîfleri ola ki Sulţān Şeyhüñ lakabları evliyâ ’ullāh içinde “Tolı” imiş. Hızır Hān ‘aleyhi’s-selām “Tolı” diyü ad virmişler.” (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:31a)

Eğridir Ansiklopedisi’nde Şeyh Mehmed’in çocukları ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

“Şeyh Mehmet Çelebi Sultan’ın iki oğlu, üç kızı oldu. Oğlunun birinin adı Ahmet, diğerinin Haşim’dir. Ahmet üç dört yaşında, Haşim daha küçükken ölmüştür.

¹¹ Berda’î’nin türbesi için bkz. (Resim 2, 3)

¹² Pir Mehmed Hoyî’nin türbesi için bkz. (Resim 4, 5)

¹³ *Hızırname* hakkında detaylı bilgi için bkz. (Alay:2005; Bulut:2003)

Kızları Şehribanu, Cihanbaht, Ruzbaht idi. Kızlarından birini Atabey'e, diğerini Ulu-borlu'ya gelin etmiştir. Küçük kızı Şehribanu'yu da Dünder Bey medresesinde Müder-ris Tokatlı Muhittin Efendi'yle evlendirmiştir." (Veziroğlu, 2005: 213)

Şeyh Mehmed Çelebi, 1493 tarihinde vefat edince¹⁴ Eğridir'deki tekke bir aralık boş kalır. Açık kalan makama önce Yunus daha sonra ise İbrahim adında şeyhler gelirlerse de harikulade şekillerde vefat ederler. (Köseoğlu, 1943:104) Nihayet Şeyh Mehmed Çelebi'nin torunu olan Şeyh Burhaneddin gelip tarikatın başına geçer.

Şerifi'nin babası **Şeyh Burhaneddin** hakkında *Menâkıb*'da birçok bilgi ve-rilmiştir, hatta kitabın yarısı ona ayrılmıştır denebilir. Söz konusu eserde Şeyh Burhaneddin'in doğum tarihi h.900/m.1494 olarak verilmiş ve bu tarih, onun **kutub** olduğunun bir delili olarak gösterilmiştir.¹⁵ Şeyh Burhaneddin'in annesi, dedesi Şeyh Mehmed Çelebi'nin kızı Şehribanu'dur. Babası ise Tokatlı Akçe Muhyiddin diye bilinmektedir. *Menâkıb*'ta babası ile ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"Vâlidleri Akçe Muhyiddin Efendi dimekle meşhûr bir seyyid-i ehl-i fazl olup Tokatda ve Amasyada olurlar imiş. Elli akçe müder-ris olup ba'de Sultân 'Alemsâha h'âce olup Tokatda vefât itdüklerinde Burhân Efendi on beş yaşında tâze kalup..." (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:31b)

Alıntidan da anlaşıldığı üzere Şeyh Burhaneddin hem anne hem de baba tarafından seyyiddir. Babası vefat ettikten sonra Eğridir'e gelip tarikatın başına geçmek isteyince, tarikatın ileri gelenleri bu işin böyle olamayacağını, kendisinin zâhiren bir şeyhten icazet alması gerektiğini söyleyip Şeyh Burhaneddin'i Bursa'da Şeyh Tâceddin zaviyesinde bulunan Şeyh Nasûh'a gönderirler. Kısa sürede gerekli merhaleleri aşan Şeyh Burhaneddin 20 yaşlarında iken şeyhinden icazet alıp tari-katın başına geçer. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:41b-43a) Şeyh Burhaneddin'in şeyhleri şu şekilde verilmiştir:

İmdi ma'lûm ola ki şeyhüm ve sultânüm, sâlik-i kâmil ü mürşid-i mükemmel, kûtbu'l-evliyâ vü zuhrü'l-etkiyâ, kelâmı devâ vü nazarı kîmyâ, şeyhü's-şüyûh Şeyh Burhâneddîn Mu-ğammed bin Muğammed ez-Zeyniyyü'l-Hüseynî -kuddise sırruhu-nuñ feyzi vü fethi (6a) bâttınan kendünüñ ecdâdi Şeyhülislâm Sultân ve Pîrî Halîfe ve kûtbu'l-evliyâ vü gavşü'l-etkiyâ, şâhibü'l-Hızru'n-nebî ve vârişü'l-'ilmü'l-ledünnî, Şeyh Mehmed Celebî Sultân ervâh-ı tayyibelerindendir. Ve zâhiren mürşidi, sâlik-i kâmil ve mürşid-i mükemmel Şeyh Nasûh Tosyevî hazretleridir. Anlaruñ şeyhi, Şeyh Tâceddin anuñ şeyhi Şeyh'Abdüllatif Kudsi hazretleridir. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:5b-6a)

Şeyh Burhaneddin, Eğridir'de irşad faaliyetlerine devam ederken Kanu-nî'nin damadı Rüstem Paşa (1500-1561) Teke sancağında iken İstanbul'a davet

¹⁴ Şeyh Mehmed Çelebi'nin türbesi için bkz. (Resim 6, 7)

¹⁵ Bu iddianın kaynağı Muhyiddin İbni Arabî'nin naklettiği bir hadistir. Bu hadis ve açıklaması *Menâkıb*'da şu şekilde geçmektedir: "ان الله ليعت لهذه الامة على رس كل مائة من بجد دينهم" Ya'ni Allâhü ta'âlâ benim ümmetüme her yüz yıl başında anlaruñ dinleri emrine nazm u revnak virüp tecdîd ü işlâh ider bir kişi gönderür. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:31b)

edilince bir an endişelenip Şeyh Burhaneddin'in himmet ve duasına müracaat eder. Rüstem Paşa vezir-i azam olunca Şeyh Burhaneddin'i unutmamış, Şeyh İstanbul'daki oğullarını ziyarete gittiğinde ona Küçük Ayasofya zaviyesini vermiştir. Şeyh Burhaneddin burada irşad faaliyetlerine devam eder ve ilmiye sınıfından birçok müridi olur. Ancak bir yıl İstanbul'da kaldıktan sonra Eğridir'deki tekkenin boş kalmasına gönlü razı olmamış ve Rüstem Paşa'ya giderek:

"Oğul biz tağ civârında büyüyüp 'uzlete mu'tād olmuştuz. İstābulda keşrete dü-şüp ekābir üşmekle olanca hālümüz daği zāyi' idiyoruz. Bizüm hayr-ı du'āmuz isterseñ yine mekānumuza gönder." (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:32a) deyince;

Rüstem Paşa şeyhin kalbini kırmaz ve padişahla görüşerek gayrı Müslimlerin yaşadığı Nis¹⁶ adasının haracından kendisine maaş bağlatılmasını sağlar. Mezar-ı Şerif'teki makamına geçen Şeyh Burhaneddin etraf köy ve kasabalara yaptığı seyahatler ile halkı irşad etmiş ve Zeyniye tarikatının özellikle ilmiye sınıfının arasında yayılmasını sağlamıştır. 1563 tarihinde vefat etmiştir.¹⁷

Şeyh Burhaneddin'in Seyyid Mehmed (Şerifi), Seyyid Ahmed ve Seyyid Mahmud adında üç erkek çocuğu ve Menâkıb'da bahsi geçen bir kızı vardır.¹⁸ (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814) Seyyid Ahmed tasavvuf yoluna devam etmiş ve babasından sonra bir müddet tarikatın başına geçmiştir. Seyyid Mahmud ise müderris ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Şeyh Burhaneddin vefat etmeden önce ona:

"Benden soñra bir kağılığdan gayrı kuđā olursañ rızām yokdur. Ziyān görürsın. Hemān gel seccādeye otur." (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:47a) diyerek tarikatın başına geçmesini emretmişse de Seyyid Mahmud kadılığa devam etmiş ve Rumeli'den bir kadılıktan dönerken bir köyde bütün elbiseleri yanıp büyük ziyana uğramıştır. (Şerif Mehmed Ef. [yz], ist. h.1231/1814:47a) Yine Menâkıb'dan anlaşıldığına göre Şeyh Burhaneddin'in Mehmed Çelebi isminde bir kardeşi de vardır.

Şerifi'nin kendisine kadar takip edilebilen aile üyeleri bunlardır. Kendisinden sonra ise meslekleri ve sanatçı kişilikleri dolayısıyla, oğlu Şerif Mehmed (Şerifzâde) ve yeğeni (Seyyid Mahmud'un oğlu) Allâme Şeyhî çeşitli kaynaklardan hareketle takip edilebilmektedir. Bu kişilerin hayatlarından uzun uzadıya bahsetmek bu makalenin sınırlarını aşacağı için bunların hayatları üzerinde kısaca durulup geçilecektir.

¹⁶ Bugün de bu adla bilinen adanın gayrı Müslimlerden kalıntısı olan Ayestefanos Kilisesi için bkz. (Resim 8)

¹⁷ Şeyh Burhaneddin'in adına 1883'te inşa edilen cami, kendisinin ve dedelerinin türbelerinin yanındadır. Türbesi için bkz. (Resim 9,10)

¹⁸ Şeyh Burhaneddin türbesinde "Zatın Çocukları" başlığıyla iki mezar daha bulunmaktaysa da çocukların isimleri zikredilmemiştir. Bkz. (Resim 11) Türbelerin toplu görünüşü için bkz. (Resim 12)

Şerîfî'nin oğlu Şerif Mehmed, 1553'te doğmuş, ilk tahsilinden sonra Şeyhülislam Zekeriya Efendi'nin hizmetine girmiş ve kendisinden mülâzemet almıştır. 1592'de Zekeriya Efendi'nin bina ettiği medresede müderrislik görevine başlayan Şerif Mehmed, Zal Paşa (1598), Gazanfer Ağa (1599), Sahn-ı Semân (1600), Vâlîde Sultan (1602) ve Süleymaniye (1603) medreselerinde bu görevine devam etmiştir. Müderrislikten sonra ise Halep (1604), Galata (1606), Şam (1608) ve Mekke (1610) gibi yerlerde kadılık yapan Şerif Mehmed, dört sene mazûlen ömür sürdükten sonra 1615'te Edirne, 1616'da Mısır, 1618'de de İstanbul kadılıklarında görev yapmıştır. 1618'de Anadolu kazaskeri olup 1621'de bu görevinden emekli olup kendisine Rodusçuk kazası arpalığı verilmiştir. 1623'te, "Fatih Camii Vak'ası"nda yer almasından dolayı vazife ve arpalıkları geri alınıp Bursa'ya nefy edilmiştir. IV. Murad döneminde tekrar İstanbul'a gelen Şerif Mehmed, 1624'te tekrar Anadolu kazaskeri olur. Bu görevine devam ederken 1625'te nakîbüleşraf olduğu gibi aynı yıl içinde Rumeli kazaskeri de olur. 1630'da amca oğlusu Allâme Şeyhî adına nakîbüleşraflıktan feragat edip bütün görevlerinden azade bir sene geçirip 1631'de vefat etmiştir. (Ahmed Nazîf [yz.], ist.1253/1837; Işın, 1965:77-81; Şeyhî Mehmed Ef.,1989:18-20; Köksal-Yüksel, 1998:72-74)

Şerif Mehmed'in babası gibi **Şerîfî** mahlasını kullanarak Arapça ve Türkçe şiirler yazdığı da kaynaklarda belirtilmiştir. (Kınalızâde Hasan Çelebi, 1997:174; Köksal-Yüksel, 1998:72-74) Bu makalenin de kaynaklarından biri olan *Menâkıb-ı Şeyh Burhanneddin* adlı eseri yazıp ailesi hakkında önemli bilgiler vermesi bakımından da önemli bir yere sahiptir.

Şerîfî'nin yeğeni Allâme Şeyhî (ö.1634) ise XVII. yüzyılda yaşayıp müderris, kadî ve nakîbüleşraf olarak çeşitli görevlerde bulunmuş divan sahibi bir şairdir.¹⁹

Görüldüğü üzere Şerîfî, birkaç nesil takip edilebilen köklü bir aileden gelmektedir. Ailenin seçeresi için bkz. (**Şekil 1**)

c. Evliliği

Isparta'da bir dergide çıkan yazıya göre, Şerîfî 949/1542'de Edirne'de Dârü'l-hadis'te müderris olan Abdülcebbar Efendi²⁰'nin kızıyla evlenmiştir. Aynı kaynağın dipnotunda adı geçen Abdülcebbar Efendi'nin 1557'de Şehzâde Bâyezîd'in hocalığını yaptığı kaydedilmiştir. (Köseoğlu, 1943:105) Bu durumda Şerîfî'nin, *Hilye-i Şerîfe* isimli mesnevisini kayınpederi vasıtasıyla Şehzâde Bâyezîd'e sunduğu düşünülebilir.

d. Öğrenimi, Meslek Hayatı ve Memuriyeti.

Kaynaklarda, Şerîfî'nin öğrenimi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunamamıştır. Ancak eserlerinden hareketle birtakım tahminlerde bulunmak mümkündür. Şerîfî'nin müderris ve kadılık görevlerinde bulunduğu göz önünde bulundurulduğun-

¹⁹ Allâme Şeyhî hakkında tarafımızdan "XVII. Asır Şairlerinden Allâme Şeyhî, Divanı ve Bir Kasidesi" başlıklı bir makale hazırlanmış olup neşredilmeyi beklemektedir.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. (Yıldırım, 2001:106)

da, onun bu görevleri yapmak için belli bir öğrenim gördüğü muhakkaktır. Nitekim Hilye'sinde senelerce medreselerde ilim tahsiliyle meşgul olduğunu şu şekilde ifade eder:

Tarîk-i 'ilme çok yıl fâlib oldum
Fünûnı nice yıl kâsib oldum (H.234)*
Mevâlî-i 'izâmıyla nice yıl
Medârisde iderdüm 'ilmi taḥṣîl (H.235)

Oluḫ baḫr-i ma'ârif içre pür-sûz
Geçerdi 'ilim ile 'ömrüm şeb u rûz (H.236)

Ancak Şerîfî'nin ilk tahsilini nerede aldığı, kimden/ne zaman/nerede mülazemet aldığı eldeki bilgilere göre meçhuldür.

Divandaki birkaç Türkçe-Arapça mülemma gazeli ve kullandığı birçok Arapça ibareden anlaşıldığına göre Şerîfî -kadılık görevinin de gereklerinden olan- iyi derecede Arapça bilmektedir. Yine şiirlerindeki bilgilerden hareketle de en azından başlangıç derecesinde Farsça bilgisinin de olduğu muhakkaktır. Örnek olması bakımından kullandığı iki Arapça atasözünü aşağıya alınmıştır:

İller içre söylenür bu ²¹ الحسود لا يسود (D.85/5)

Kim dimişler dostum ²² لا خير إلا في الوسط (D.171/2, Yazar:2006)

Şerîfî, gerek kaynakların bildirdiğine gerekse şiirlerinde ifade ettiğine göre müderris ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Bu durum divanı ve mesnevisinde şu şekilde geçmektedir:

Müderris dâ'ilerden bir naḫîfem
Ḳavî bî-çâreyem mest ü za'îfem (H.233)

Bu Şerîfî-i ḫaḳîrî ḳâḫî-yı şer' eylemiş
Ḳullarına Ḳâsimu'l-erzâḳ yazduḳda keḫâf (D.187/17)

Dâ'i-i kemter ḳuzâtuñdan Şerîfî-i ḫaḳîr
Pâdişâhum bî-riyâ eyler senâñu Ḫaḳ 'alîm (D.232/5)

Şerîfî'nin memuriyet hayatının nerelerde geçtiği konusunda da elde kısırlı bilgi bulunmaktadır. Kınalı-zâde, bu konuda "Rumilinde ba'z-ı kasabâta kadı vü

* Buradaki kısaltma ve numaralandırmalar tarafımızdan yapılan master tezine göre yapılmıştır. H. kısaltması Hilye, D. kısaltması da Divanı göstermektedir. Bkz. (Yazar:2006)

²¹ Kin güden kişi lider olamaz.

²² Her şeyin hayırlısı ortasıdır.

hâkim olduktan sonra..." (Kutluk, 1978:515) ifadesini kullanır; ama muayyen bir yer ismi zikretmez. *Menâkıb*'in birkaç yerinde geçtiğine göre onun görev yerlerinden biri İstanbul'dur. Fetihnâme-i Kıbrıs'ta kendisiyle ilgili bilgi verdiği bölümde de yüz otuz akçe ile Menzile kazasından ma'zûl olduğunu ve bir medrese ve yedi kazada müderris ve kadı olarak görev yaptığını şu şekilde ifade eder:

... 'arz-ı hâl-i bende-i dâ'rfegende oldur ki hâlâ yevmî yüz otuz akçe ile Menzile kazâsından ma'zûl ve evlâd-ı Resûl dâ'müz merhûm u mağfûrun leh Sultân Süleymân -'aleyhi'r-rahmetü ve'l-gufrân- dâmâdı ve aşdağ-ı 'ibâdı merhûm Rüstem Paşa شاء الله في الجنة ما يشاء bendeñizüñ imâmî merhûm Seyyid Muhammed du'â-güyüñuzuñ oğlı bende-i güzün sâbıkâ şeref-i selâtin-i 'izâm ve hâliyâ peder-i pâdişâh-ı İslâm olan hâzret-i 'âlî-rütbetüñ evâmîr-i celîletü'l-iktidâr u ahkâm-ı cemîletü'l-âşârları ile bir medrese ve yedi kazâda müderris ü kâdı olup...(Şerîfî: 27a-b)

e. Ölümü

Şerîfî'nin vefatı konusunda da kaynakların verdiği belli bir tarih yoktur. Ancak onun vefatının Sicill-i Osmanî'de de belirtildiği gibi, III. Murad'ın saltanatı sonlarında olması gerekir.²³ (Süreyya, 1996:141) Zira şairin eldeki divanı, III. Murad'a yazılmış kaside ve gazelleri barındırmaktadır. Dolayısıyla şairin en azından III. Murad devrinden önce vefat etmediği kesindir. Oğlu Şerîf Mehmed'in *Menâkıb*'da anlattığı bir hikayede Şerîfî'nin vefat tarihi hakkında şu bilgiler verilmiştir:

"*Fi'l-vâkı' vâlidüm merhûm Şeyh (Burhaneddin Efendi)den şofıra ancak iki yıl mu'ammer oldı.*" (Şerif Mehmed Efendi [yz], ist. h.1231/1814:47b) Bu bilgiye göre Şerîfî'nin vefat tarihi 1565 civarındadır. Ancak bu bilgi ya müstensih hatası ya da anlatılan menkıbenin sahilliğini güçlendiren bilinçli bir yanlış. Zira bu tarih, Şerîfî'nin ölüm tarihi olarak kabul edilirse; kendisine ait olduğu güçlü delillerle kanıtlanmış olan "Fetihnâme-i Kıbrıs" ve Divan'ın müellifinin başka bir Şerîfî olması gerekir ki makalenin ilerleyen bölümlerden bunun zor bir ihtimal olduğu anlaşılacaktır.

3. ESERLERİ

a. Divan²⁴

Bir nüshasına ulaşılabilen Şerîfî'nin divanı, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümünde T.696 no'da kayıtlıdır. 78 varaktan oluşan divan harf sırasına göre müretteb olmakla beraber nazım biçimlerine göre müretteb değildir. Divanda, 7 varaklık uzunca bir dîbâceden sonra her harften bir kaside ve gazeller yer almıştır. Divanın sonunda ise tamamlanmadığı anlaşılan mensur bir hâtime bölümü vardır. Divanda 29 kaside ve 304 gazel bulunmaktadır. Bunların dışında

²³ "Eğridirli Şair Şerîfî", *Ün: Isparta Halk Evleri Dergisi*, C.1, S.7, s.104-105 ünvanlı kaynak bu bilgiyi yanlış buluyorsa da eserlerindeki bilgilere göre bu bilginin doğru olması gerekir.

²⁴ Divan hakkında detaylı bilgi için bkz. (Yazar:2006)

başka nazım biçimi divanda yer almamaktadır. Divandaki kasideler istisnasız III. Murad'a yazılmıştır.

b. Hilye-i Şerife²⁵

Biri eksik iki nüshasına (**Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Buhârî 330; Fatih Üniversitesi Kütüphanesi, Şefik Can Nadir Eserler Bölümü**) ulaşılabilen hilye –şu ana kadar yapılan çalışmalara göre- Türk edebiyatında ilk manzum hilye olma özelliğini taşımaktadır. Şerîfî'nin, Kanûnî'nin oğlu Şehzâde Bâyezid (1526-1562)e sunduğu bu eseri, en azından 1562'den evvel yazdığı anlaşılmaktadır ki bu Fetihnâme-i Kıbrıs'ın kendisine aidiyetini güçlendiren en önemli delildir. Tarafımızdan yapılan tenkitli metnine göre, içindeki kasidelerle birlikte bu mesnevi 267 beyitten oluşmaktadır.

c. Fetihnâme-i Kıbrıs

Şerîfî'nin 978/1570-71'de yazdığı bu eser, Kıbrıs'ın 1571 tarihindeki fethini ele alan, edebî değeri yüksek olan manzum-mensur karışık bir eserdir. 28 küçük varaktan oluşup sayfaları 9 satırdan oluşmaktadır. Eser, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi TY 3851 numarada bulunmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalarda, F. K.'nın metni verilmiştir. Özellikle iki edebiyatçı (Numan Külekçi, Turgut Karabey) tarafından yapılan çalışmada daha evvel, eserin edebî yönünün dikkate alınmadan okunmasından kaynaklanan birçok hata düzeltilmiştir. Dolayısıyla bu makalede eserin metni verilmeyecektir. Ancak bahsi geçen üç çalışmada da, eserin edebî yönü üzerinde durulmamıştır. ---

Fetihnâme-i Kıbrıs, tarihî bir vakayı kuru kuruya anlatan bir eser değildir. O mensur bölümleriyle bir divan dibacesini aratmayacak derecede uzun cümleleri, secilerle sağlanan ahengi ve başvuru edebî sanatlarıyla edebî yönü ağır basan bir eserdir. Nitekim aşağıda söz konusu mensur bölümlerin şairin divanındaki dibaceyle olan benzerliği üzerinde durulacaktır. Eserde manzum parçalar da yer almaktadır; ancak mensur bölümlerin manzum parçalardan daha sanatlı olduğu söylenebilir.

Fetihnâme-i Kıbrıs'ın Şerîfî'ye Aidiyeti Üzerine Birkaç Not

Bu bölümde Fetihnâme-i Kıbrıs'ın yukarıda hayatı ve eserleri söz konusu edilen Şerîfî'ye ait olduğu birkaç madde halinde kanıtlanmaya çalışılacaktır.

- I. Fetihnâme-i Kıbrıs'ın telif tarihi 1570-71 olup müellifi **Şerîfî** mahlaslı bir şairdir. Burada eserin telif tarihi ve müellifi dikkate alınarak yukarıda adı geçen birkaç Şerîfî mahlaslı şair elenebilir.

²⁵ Detaylı bilgi için bkz. (Yazar:2006). Ayrıca bu konuda, tarafımızdan "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve Hilyesi" başlıklı bir makale yazılmış olup neşredilmeyi beklemektedir.

- II. Biyografik kaynakların verdiği bilgilere göre 1570 tarihlerinde yaşaması mümkün olan iki **Şerîfî** mahlaslı şair vardır. Bunlardan biri yukarıda hayatı ve eserlerinden bahsedilen Seyyid Mehmed, diğeri de onun oğlu Şerîf Mehmed (Şerîfî-zâde) (1553-1630)dir. Bu durumda söz konusu eserin müellifi, bu iki Şerîfî'den biri olmalıdır.
- III. Fetihnâme-i Kıbrıs'ın müellifi birkaç açıdan Şerîf Mehmed (Şerîfî-zâde) olmaz.
- 1570'te 17 yaşlarında olması gereken Şerîf Mehmed'in Fetihnâme-i Kıbrıs gibi edebî değeri yüksek bir eseri yazacak olgunlukta olması güç bir ihtimal görünmektedir.
  - Fetihnâme-i Kıbrıs'ın müellifi, eserde kendisiyle ilgili şu bilgiyi vermektedir:

"... 'arz-ı hâl-i bende-i dâ'î-efgende oldur ki hâlâ yevmî yüz otuz akçe ile Menzile kazâsından ma'zûl..." (Şerîfî: 27a) 1570'te henüz icâzet bile almayan Şerîf Mehmed'in yevmî yüz otuz akçe ile çalışması mümkün olmadığı gibi Menzile'de çalıştığına dair bir bilgi de elde bulunmamaktadır.

- IV. Yukarıda verilen bilgilere göre, Fetihnâme-i Kıbrıs müellifinin Seyyid Mehmed olduğu tarihî realite açısından sabittir. Ancak söz konusu eserin ona aidiyetini güçlendiren hatta kesinleştiren asıl deliller, onun diğer eserlerinde saklıdır. Bu açıdan bakıldığında F.K.'nın aşağıdaki sebepler dolayısıyla Seyyid Mehmed'e ait olması gerekir:
- V. Seyyid Mehmed'in hayatıyla ilgili kaynaklarda verilen bilgilerle eserlerindeki bilgiler örtüşmektedir.
- VI. Seyyid Mehmed'in yukarıda bahsi geçen üç eserinde de kullandığı kelime kadrosu ve mazmunların yani üslubunun benzerlik gösterdiği rahatlıkla görülebilmektedir. Bu anlamda divanının dibacesi ile Fetihnâme-i Kıbrıs'ın mensur bölümlerindeki üslubun benzerliğine aşağıdaki ibareler tanık olarak gösterilebilir:

"*Ammâ vezâyif-i nezâyif-i senâya ve leâyif-i şerâyif-i hamd-i iktizâya ser-nâme-i mübîn-i nazm-ı şerîf-i* رب الحمد لله *dür.*" [Şerîfî Divanından (Yazar,2006:113)]

"*Şerâyif-i leâyif-i şükr-i bî-had vezâyif-i nezâyif-i hamd-i lâ-yu'ad ol Hallâk-ı halâyık u ahlâk ve Mu'fî vü Münfik ü Kâsimü'l-erzâk için olsun ki...*" [F.K'dan (Şerîfî,1570:1a)]

Seyyid Mehmed'in eserlerinde, üslup benzerliğinin ötesinde ortak bir kullanım vardır ki bu, Fetihnâme-i Kıbrıs'ın ona ait olduğunu kanıtlayan en güçlü delildir. Şerîfî; Ahmed Paşa'nın "güneş" redifli kasidesine yazdığı nazireyi, üç eserinde de aynen veya küçük değıştirmeler ve kısaltmalarla –kasidesini sunduğu padişahın ismini değıştirerek- kullanmıştır. İlk eseri olan Hilye'de Şehzâde Bâyezid'e, ikinci

eseri Fetihnâme-i Kıbrıs'da II. Selim'e ve son eseri olan divanında da III. Murad'a aynı kasideyi –redifini değiştirerek- sunmuştur.

*Fülk-i sîme bâdbân idi siyâh atlas hilâl
Zer hümâya sûrh vâlâ eyledi yâ per güneş* (H. 254)

*Zer hümâya sûrh vâlâ eyleyüp gün perr ü bâl
Fülk-i sîme bâdbân itdi siyâh atlas hilâl* (F.K. 12a)

*Fülk-i sîme bâdbân itdi siyâh atlas hilâl
Zer hümâya sûrh vâlâ eyledi per âf-tâb* (D. 21/12)

Yukarıda da görüldüğü gibi şair, aynı beyti küçük değişikliklerle farklı eserlerinde kullanmıştır.

*Nâme-i çarhuñ seher dîbâcesin tezhîb idüp
Nâm-ı şâhı anda 'ünvân eylemek ister güneş* (H.255)

*Nâme-i çarhuñ idüp ser-nâmesini zer-nişân
Pâdişâh-ı heft-kişver nâmına çekdi nişân* (F. K. 20b)

*Nâme-i çarhuñ seher dîbâcesin tezhîb idüp
Nâmın anda şehryârûñ yazmak ister âf-tâb* (D. 21/18)

Aşağıdaki tanık beyit ise divan ve F.K.'da ikinci mısraı farklı olarak yer almaktadır.

*Destine alsa kalem la 'I-i Bedağşân yağdırur
Dür için deryâlara bārân-ı Nisân yağdırur* (F.K. 23a)

*Destine alsa kalem la 'I-i Bedağşân yağdırur
Şanki dürler olmağa bārân-ı Nisân yağdırur* (D. 5a)

Şerîfî'nin söz konusu üç eseri karşılaştırıldığında, yukarıda verilenlere benzer birçok tanık bulunmaktadır; ancak bunların hepsini buraya almak bu makalenin sınırlarını aşacaktır. Nitekim verilen tanıklar, F.K. müellifinin Seyyid Mehmed olduğunu ispat etmeye kâfidir.

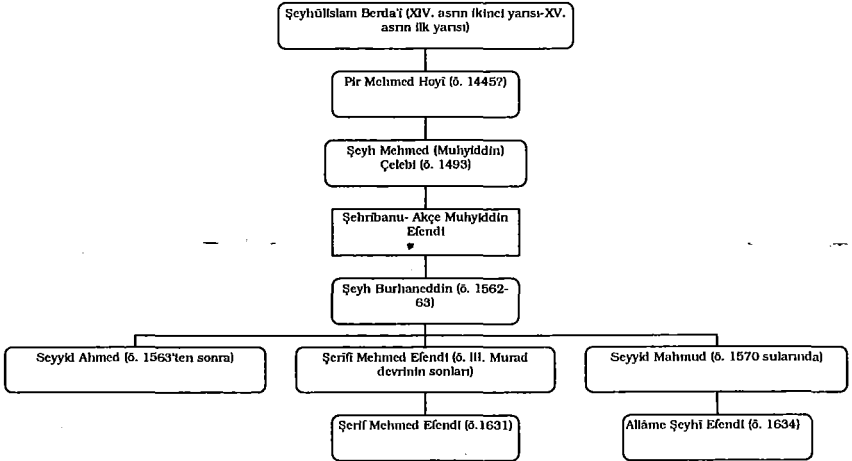
Sonuç

Bu makalenin amacı, elde olan bir eserin (Fetihnâme-i Kıbrıs) -üzerinde üç çalışma yapılmasına karşın- müellifi hakkındaki bilgi eksikliğinin giderilmesi ve eserin Şerîfî'ye aidiyetinin kanıtlanmaya çalışılması idi. Bu amaç doğrultusunda;

evvela müellifle aynı mahlası taşıyan çağdaşı şairler, daha sonra ise hayatı hakkında bilgi verilmiştir. Bunun sonucunda; müellifin Hz. Peygamber'e dayanan ve XIV. asrın ikinci yarısında Anadolu'ya gelen köklü bir aileden olduğu, dedeleri ve babasının Zeyniyye tarikatının Eğridir'deki kolunun önemli temsilcilerinden olduğu, oğlu Şerif Mehmed ve yeğeni Allâme Şeyhi'nin ise Osmanlı devletinde kazaskerlik ve nakübüleşrâflık gibi önemli görevlerde buldukları tespit edilmiştir. Bu makalede Şerifi'nin 1520 sularında doğduğu, 1542 tarihlerinde evlendiği, -ölüm tarihi kesin olarak bilinmese de- III. Murad döneminde vefat ettiği görülecektir.

Divanı ve Hilye'si de tanıtılan bu çalışmada; Fetihnâme-i Kıbrıs'ın da Şerifi'ye aidiyeti, hayatı hakkındaki bilgilerden ve eserleri arasındaki mukayeseden anlaşılmıştır.

Şekil 1

Resim 1

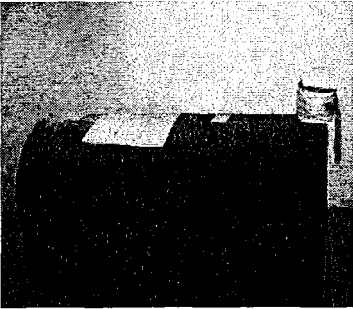
Resim 2

Resim 3

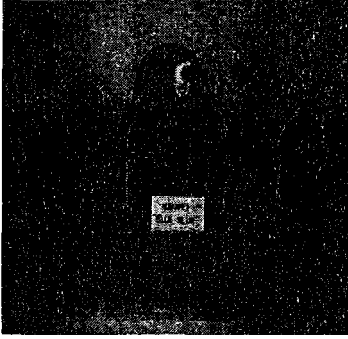
Resim 4

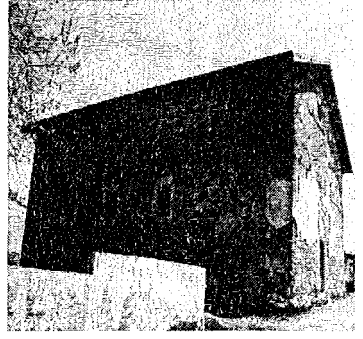
Resim 5

Resim 6

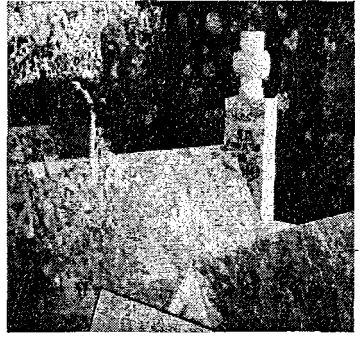
Resim 7

Resim 8

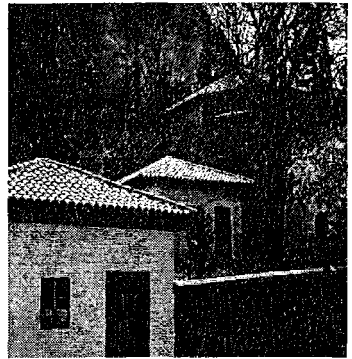
Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

KAYNAKÇA

- AÇIKEL, Yusuf, (2000), "XIV-XVI. Yüzyıllarda Eğirdir Yazla Mahallesinde Yaşamış İnanç Önderleri", Hoşgörü Yılı ve İnanç Turizminde Göller Bölgesi Sempozyumu, 07-08 Eylül 2000, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, s. 108-129.
- Ahmed Nazîf, (ist. 1253/1837), *Riyâzu'n-Nukabâ*, Süleymaniye/Hacı Mahmud 4590
- ALAY, Zehra, (2005), *Muhyiddin Çelebi'nin Hızır-Namesi (inceleme-metin)*, Konya: Selçuk Ün., SBE.
- BULUT, Muhammed Ali, (2003), *Eğirdirli Şeyh Mehmet Dede Sultan'ın Hızırname'si (inceleme-metin)*, Erzurum: A.Ü, Sosyal Bilimler.
- GÜL, Hilmi, (1974), Şerîfî, *Fetihnâme-i Kıbrıs*, İstanbul: İst. Ün. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi).
- İŞİN, Bür, (1965), *XVII. Asrın İlk Yarısında Payeli ve Bilfil Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri*, İstanbul: İst. Ün. Edebiyat Fakültesi, (Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi).
- KÖSEOĞLU, Neşet, (1943), "Eğirdirli Şair Şerifi ve Babası ile Oğlu", *ÜN: Isparta Halk Evleri Dergisi*, C.1, S.7, s.104-105.
- KÜLEKÇİ, Numan-KARABEY, Turgut, (1995), "Fetihname-i Kıbrıs", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* S.2, s.81-102.
- Mecdî Mehmed, (1989), *Hadâiku'ş-Şakâik*, (hzl. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- MERT, Özcan, (1973), "Şerîfî'nin 'Fetihnâme-i Kıbrıs'ı", *İ.Ü. Edeb. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.4-5, s. 49-78.
- ÖNGÖREN, Reşat, (2003), *Tarihte Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul: İnsan Yayınları. ←
- PEKOLCAY, Necla, (1994), *İslami Türk edebiyatı*, İstanbul: Kitabevi.
- Şerif Mehmed Efendi, *Menâkıb-ı Şeyh Burhaneddin*, Süleymaniye/Hacı Mahmud 4552
- Şerîfî, *Fetihnâme-i Kıbrıs*, İ.Ü. Kütüphanesi, Nadir Eserler TY. 3851.
- Şeyh Mehmed Efendi, (1989), *Vakâyu'l-Fuzalâ*, C.I (hzl. Abdülkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Topal Ahmed Rifat Efendi, (1998), *Devhatü'n-nukaba : Osmanlı toplumunda Sâdât-ı Kıram ve Nakîbüleşraf* ; (haz. Hasan Yüksel, M. Fatih Köksal.), Sivas : Dilek Matbaası.
- TUMAN, M. Nail, (2001), *Tuhfe-i Nâilî*, (haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- VEZİROĞLU, Nuri Güngör, (2005), *Eğirdir Ansiklopedisi ve Hamidoğlu Tarihi Oyun*, Isparta.
- YAZAR, Sadık, (2006), *Seyyid Şerifi Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, İstanbul: Fatih Ün., SBE, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi).
- YILDIRIM, Selahattin, (2001), *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dâruhadîsi ve Müderrisleri*, İstanbul:Dâruhadîs Yayınları.

ÜÇ ROMAN ÇERÇEVESİNDE YAZMA ZAMANI YABAN-KÜÇÜK AĞA-YORGUN SAVAŞÇI

Yrd. Doç. Dr. Selim ALTINTOP
Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
selimaltintop@hotmail.com

Özet

XIX. yüzyıl başlarından günümüze uzayan süreç içinde gittikçe daha fazla önem kazanan ve popüleritesini arttıran roman, bilindiği gibi birtakım unsurlardan meydana gelmektedir. Bunlardan biri de zaman unsurudur. Bu unsur, romanda çeşitli boyutlarda bulunmakla beraber, roman teorilerinden pek haberdar olmayanların dikkatlerinden kaçırıldıkları “yazma zamanı” boyutu da romanın oldukça önemli unsurlarından biridir. En azından bazı romanlar için bu böyledir. Biz bu makalemizde Türk edebiyatının, İstiklâl Savaşı yıllarını konu alan üç romanda –*Yaban*, *Küçük Ağa* ve *Yorgun Savaşçı*’da– yazma zaman unsurunu araştırarak bu unsurun romanların içeriğine nasıl bir derinlik kattığını ortaya koymağa çalışacağız. Bu örneklerle yazma zamanının romanı bir zar gibi nasıl sarıp sarmaladığı gösterilmiş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: roman, yazarın niyeti, anlatıcı zamanı, okuma zamanı, yazma zamanı.

WRITING TIME FROM THE PERSPECTIVE OF THREE NOVELS: THE NOVEL OF YABAN, KÜÇÜK AĞA, YORGUN SAVAŞÇI

Abstract

There are some elements in the novel. These elements are: the event, characters, place and time. The novel is a harmonious procession of these elements. The element of time is quite important. There is also a saying that the novel is an art of time. There are usually four different kinds of time in a novel. The first one is the time in which the novel is actually (physically) written. The second is the time of narration in which the story takes place. The third is the time of the narrator, and the fourth is the time of the reader in which a novel is read.. The time in which the events of the novel are taking place also reflects the intention of the author in the sense that the author portrays this specific time period through his or her own intentions. The novel is never free of such intentions therefore it is always bound to be understood along with the intention of the author. In this sense the time in which the author writes becomes quite crucial. In the length of this study, three novels shall be discussed accordingly, which are: *Yaban* by Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Küçük Ağa* by Tarık Buğra and *Yorgun Savaşçı* by Kemal Tahir.

Key Words: the novel, intention of the author, time of the narrator, the time of the reader, the time of the writer.

1.Giriş

Roman vaka, kişiler, mekân ve zaman gibi unsurlardan oluşur. Bu unsurların ahenkli bir birleşimi romanı meydana getirir. Romanın başarısı unsurlarının ustaca kompozisyonundan geçer. Roman her şeyden evvel bir zaman sanatıdır.

Malumdur ki gök cisimlerinin uzaydaki hareketleri zamanı doğurmaktadır. Dolayısıyla söz konusu hangi gök cismi ise ona bağlı zamandan söz edilebilir. Güneş sistemi içinde zaman kavramı güneşle de bağlıdır. Dünyamızda zaman ise kendi ve güneş etrafında dönmesiyle ortaya çıkmaktadır. Dünya zamanına bağlı olan insan hayatı, kişilere özgü ve onunla birlikte topluma/lara ait bir akış içinde sürüp gitmektedir. Zaman geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç boyutta cereyan etmektedir. Gerçekte ise şimdi dediğimiz zaman parçası çabuk geçen bir andan ibarettir. Ancak insanın geçmişe ait zaman aralığından bir kısmını şimdi gibi algılaması sebebiyle böyle bir zamandan daima söz edilegelmiştir. Böyle bir kabul, mazi ile istikbali birbirinden ayırabilmek için de şarttır. Toplumun şimdisiyle kişinin arasında fark bulunsa da bu ikisi bütün bütün ayrı da değildir.

Zamanın roman ortamında nasıl yerleştirildiği roman teorilerinde ele alınmış bir konudur. *Edebiyat Teorisi* adlı kıymetli eserde **fabl zamanı, tahkiye zamanı** (Wellek - Warren, 1993: 194) gibi zamanlardan bahsedilirken *Roman Dünyası ve İncelemesi* adlı teorik kitapta ise romanda **maceranın kendi zamanı, yazıya geçirme zamanı, lektür zamanı** olmak üzere üç türlü zaman bulunduğundan söz edilmekte, **yazıya geçirme zamanı** ile ilgili bilgi verilirken “Yazar, içinde yaşadığı zaman birimine, maceranın cereyan ettiği zaman biriminden daha fazla önem verdiği anlamda ve derecede yazıya geçirme zamanı önem kazanır.” (Bourneuf-Quellet, 1989: 134) sözlerine yer verilmektedir. *Roman Teorisi* adlı eserde de romanın okunduğu zamanla kendi zamanı arasında önemli bir fark olabildiğinden söz edildiği gibi, yazarın içinde yaşadığı zamanla bağlantısından bahsedilmektedir. Şu ifadeler ve devamındaki alıntı konumuz bakımından ilginçtir: “... en büyük yazarlar bile çağlarının mahsulüdürler, hatta onların bakış açıları, tarihî olayları yorumlarken, çağdaşlarının görüşleriyle değişikliğe uğrayabilir. “Tarihî roman, geçmiş bir zamanın gerçeklerini ve şahsiyetlerini konu ettiği halde, sadece kendi zamanının fazilet ve kötülüklerini tasvir eder” (Stevick, 1988: 234) *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş* adlı kitapta edebî eserde zaman değerlendirilirken yazma zamanı şu ifadelerle yer alıyor: “Yazma zamanı, gönderici durumundaki sanatkârın eserine vücut vermek üzere harcadığı süreye verilen addır. ... takvim ve saatle ölçülebilen cinstendir.” (Aktaş, 1984: 103) *Hece* dergisi roman özel sayısında yer alan bir makalede ise roman unsurlarından zaman hakkında bilgi verilirken, romanda **metin dışı zaman** ve **metin içi zaman** olmak üzere iki türlü zamanın bulunduğundan söz edilmektedir. Konu hakkında bilgi verilirken **yazma zamanı**yla ilgili olarak Şerif Aktaş Beyin söylediğini tekrar eden şu ifadeye yer verilmektedir: “Yazma zamanı gönderici durumundaki sanatkârın, eserine vücut vermek üzere harcadığı süreye

verilen addır.” (Sağlık, 2002: 135) Anlatma ve anlatı zamanları metin içi, yazma ve okuma zamanları da metin dışı zamanlar olarak nitelendirilmektedir. Mehmet Tekin Bey ise aynı alandaki kitabında “... adına “anlatı” dediğimiz “inşa edilmiş sistem” zaman içinde vücut bulur. Zaman romanın ruhudur ve bu ruh kaliteli romanların satır aralarında kendini sürekli hissettirir. Sonra unutmayalım: Roman nasıl zamana bağlı ise, onu telif eden romancı da zamana bağlıdır.” demektedir. (2002: 116) *Roman Çözümleme Yöntemi* adlı eserde ise nesnel zaman, vaka zamanı ve anlatma zamanından söz edilmekte, sonuncu ile ilgili bilgi verilirken şu ifadeler yer verilmektedir: “Romanda geçen olayların birisi tarafından öğrenilip anlatıldığı, aktarıldığı, okuyucuya sunulduğu zaman. Romanın yazıldığı zaman.” (Çetin, 2003: 162). Bu sözlerin devamında vak’a zamanının içine yeni şeyler katıldığını ima eden sözler bulunmaktadır.

Roman teorisinden söz eden eserlerin genelinden çıkan sonuç şudur: Romanda üç türlü zamandan söz etmek gerekir: Yazma zamanı, anlatı zamanı, okuma zamanı. Bunlara, hiç olmazsa bazı romanlar için, bir dördüncü zaman olarak anlatıcı zamanını da eklemek gerekir. Bunlardan ilki romanın yazıldığı zamandır, ikincisi romanda anlatılan olayların geçtiği zamandır. Üçüncüsü de okuma zamanıdır. Dördüncüsü ise romanda yaşanan olayları, durumları, kişileri, çevreyi anlatanın bunları anlattığı zamandır. Bu zamanlar araştırmalarla ortaya konulabilecek bir mahiyet taşımaktadır.¹

Bizim asıl konumuzu teşkil eden **yazma zamanı**yla ilgili olarak araştırılması gereken, yazarın romanını yazmaya karar verdiği an civarı ve nihayet onu yazıp bitirdiği vakte kadarki süreçtir. Yani romanın yazılma ortamı araştırmaya konu edilecektir. Çünkü romanın yazılmasını sağlayan kuvvetli dürtü, o ortamın ürünüdür. Roman hangi olay ve olguların, hangi gündemlerin sevgiyle yazılmıştır? Bu, romanın doğru anlaşılmasında önemli bir anahtardır.

Romanda yansıtılan hayatı içine alan **anlatı zamanının** araştırılması, bu zaman çeşidi roman içinde somut olarak yer alacağı için, araştırılması nispeten daha kolaydır. İyi bir romancı, romanına yerleştirdiği zamanın olay ve olgularını doğru bir şekilde yansıtarak o zaman yaşantıları konusunda okuyucusunu aydınlatır. Araştırmacı açısından da devirler içinde gelişen, değişen hayat anlayışlarını tespit etmek, eskilerin deyimiyle hem merakâverdir, hem de insanlık tarihi açısından önemlidir.

Okuma zamanı ise, romanın okunmasından sonra onun hakkında yapılan değerlendirmeler hâlinde ortaya çıkar. Bir romanın değeri de muhtelif zamanlarda gerçekleştirilen okumalar sonrası yapılan değerlendirmelerin ortasında bir yerdedir. Dolayısıyla, bir romanın değeriyle ilgili hüküm vermek isteyen araştırmacının, romanın yayımlandığı tarihten, böyle bir araştırmayı yaptığı zamana kadar yapılan değerlendirmelerin bir bileşkesini alması gerekir. Aksi

¹ Küçük Ağa romanındaki anlatı zamanıyla ilgili yapılan bir inceleme için bk. Doç. Dr. Sema Uğurcan “Küçük Ağa’da Zamanın Kullanılmasına Dair Bir Deneme”, *Türk Dili*, C. 2, S. 526, 1995.

takdirde romanın değeri hakkında verdiği hüküm, indî bir görüş olacaktır. Her sanat eseri gibi, bir romanın değeri de yayımlandığı andan itibaren gördüğü alâka ile ölçülür. Sanat değeri bakımından üstün olan eserler, zamana karşı dayanıp çağlar boyunca eksilmeyen bir ilgi görürlerken, değersiz eserler ise zaman tüneli içinde yok olur giderler.

Anlatıcı zamanı ise bir kısım romanlarda, anlatı zamanından da, yazma zamanından da ayrı bir şekilde yer alabilir. Söz gelimi Sevinç Çokum *Hilal Görününce* romanında anlatıcı kişi olarak Felekzede Ârif Çelebi diye birisine yer verir; onun roman kurgusu içinde yaşanan olayları anlatması, anlatı zamanından yaklaşık yetmiş yıl sonraya, yazılma zamanından da yaklaşık yetmiş yıl önceye aittir. Yine Oğuz Atay *Bir Bilim Adamının Romanı* adlı eserinde ise anlatıcı kişi, roman kahramanı Mustafa İnan'ın mesai arkadaşlarından bir profesör; onun anlattıklarını yazıya geçiren ise Fen Fakültesine kayda gelmiş bir öğrencidir. Bunların zamanı, anlatı zamanından da, yazma zamanından da farklıdır.

2. Yaban'da Yazma Zamanı

Yukarıda anılan zamanlardan **yazma zamanı** pek fazla dikkat çekmeyen, ama romanın var olmasında önem taşıyan bir roman unsurudur. Romanı, yazılma zamanından soyutlayarak anlamaya çalışmak eksik bir anlamlandırma ile sonuçlanacaktır. Çünkü yazar bir roman zemini oluşturmaya yeltendiğinde, çoğunlukla, onu buna sevk eden, tespit edilebilir veya kestirilebilir bir haricî uyarıcı bulunur. Bu etken, bazen bütün roman atmosferini yoğun bir şekilde kaplarken, bazen de daha az hissedilir durumdadır; ama mutlaka var olan bir roman-boyutudur. Söz gelimi 1932 yılında basılan *Yaban* romanında bu o kadar belirgindir ki, yazar, bu romanda anlattığı vakaların cereyan ettiği zamanın reel karşılığı olan dönem yazılarında farklı şeyler söylerken, *Yaban*'da o zaman söyledikleriyle atmosfer olarak taban tabana zıt bir yaklaşım gösteriyor. Berna Moran, yazarın bu iki tutumunu tespit etmiş; İstiklal Savaşı yıllarında yazdıklarının üzerinden yaklaşık on sene geçtikten sonra, aynı düzlemde romanda yazdıkları arasındaki büyük farkın, sadece yaşanan olayların sıcaklığını kaybetmesinden kaynaklanmadığını, *Yaban*'daki görüşlerin 1930'lu yıllardaki yazarın içinde bulunduğu *Kadro* ekibinin niyetleriyle yakından bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. (Moran, 1997: 163-164)

Buna göre köylünün geri, hatta ilkel, her türlü kötülükler, sakatlıklar içinde uç veren cahil bir kitle olarak gösterildiği köylü karşıtı olarak algılanabilecek romandan yükselen genel atmosfer, bir anlam kazanmaktadır. Eğer romanını yazdığı zamanlarda yazarın içinde bulunduğu ortam, buna bağlı olarak taşıdığı niyetleri, düşünceleri, hedefleri iyi anlaşılmasa, onun o günler toplum hayatının nerdeyse yüzde sekseninin yaşantısı ile ilgili çok aykırı bir tutum sergilediği kanısına varılabilir. Gerçi yazarın anılarında toplum hayatıyla ilgili izlenimlerini ifade etmede olumsuz bir duruş içinde olduğu sezilmektedir. Ancak onun bu genel

pesimist tutumu bile², her ne kadar *Yaban* romanında bu tutumunun izleri de bulunmakta ise de, köylü karşıtlığını izaha yetmez. Yazarın *Yaban*'daki bu tutumunu, onun 30'lu yıllarda *Kadro* hareketi içinde bulunmasıyla ilişkilendirmek daha doğru olacaktır. Yakup Kadri, bu yıllarda, *Kadro* dergisi etrafında toplanan arkadaşlarıyla birlikte, ülkenin uygarlaştırılmasına kafa yormakta, uygarlaşmanın etkili yolunun aydınların ortaya koyacağı projelerin, yine aydınlar yönetiminde hayata geçirilmesinden geçtiğini öngörmektedir. (Bostancı, 1990: 15 vd.) Ülkede uygar hâle getirilecek hedef kitlenin büyük çoğunluğu ise köylüdür. Köylünün dışında da medenileştirilmeleri gereken bir kitle vardır elbette, bunları da kasaba ahalisi, kenar mahalle insanları olarak ifade edebiliriz. Yazar bunlarla ilgili düşüncelerini başka romanlarında, bilhassa *Ankara*'da ortaya koyar. *Yaban* gözlüğü ile *Ankara* romanına bakıldığında bu açıkça görülür.³

Medenileştirilecek kitle ne durumdadır? İşte *Yaban* romanında asıl mesele budur. Romanda anlatılan zaman dilimi, uygarlaştırılması gereken geniş halk kesimi hakkında çok şeyler anlatmaya uygun gelen olay ve olgularla dolu olduğu için seçilmiştir. Roman boyunca roman kahramanı Ahmet Celal'le köylülerin arasının gittikçe açılması, bir gerekliliğin altını çizmek için başvurulmuş bir anlatım tarzıdır.⁴ Bu gereklilik, geri ve bağnaz bir durumda bulunan geniş halk kitlelerinin ancak aydınların projelendirdiği bir medenileşme hamlesinin, devlet erki tarafından hayata geçirilmesidir. Bu bir gerekliliktir; çünkü asırlar süren aydın ihmalkârlığı nedeniyle halk, Nuh nebi zamanından kalma bir yaşam biçimi sürmektedir. Halk hurafelere, düşman propagandalarına, dinî duygularını istismar edip kendini kandırmaktan başka marifeti olmayan sahte şeyhlere, millî mücadele kadrolarının değil, bu mücadeleyi engellemeye çalışan odakların telkinlerine daha fazla açıktır. Çünkü çağlar boyu halk aydın tarafından ihmal edilmiştir. Bu bağlamda şu ifadeler ne kadar anlamlıdır:

“Eğer bilmiyorlarsa kabahat kimin? Kabahat benimdir. Kabahat, ey bu satırları heyecanla okuyacak arkadaş, senindir. Sen ve ben onları yüzyıllardan beri bu yalçın tabiatın göbeğinde herkesten, her şeyden ve her türlü yaşamak

² Yakup Kadri'nin genelde karamsar bir tutum içerisinde olduğu için bk. Rıza BAĞCI, “Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Çocukluk Hatıralarına Göre Manisa”, Manisa Şehri Bilgi Şöleni –Bildiriler- 29-30 Eylül 2005, Manisa 2006.

³ *Ankara* romanı köylülerin, kasaba ahalisinin medenileşme vetiresinde ne acemilik ve zorlular çektiklerinin eğlenceli, bazen de düşündürücü yaşantı levhaları içerir.

⁴ Yoksa, İstiklal Savaşı yıllarında yazarın köylüler karşısındaki duygu ve düşünceleri daha farklıdır. Onun konuyla ilgili görüşlerinin anlatıldığı, “Barbarların Yaktığı Köyler Ahalisine” başlıklı makalede, ki ikinci baskıdan itibaren *Yaban* romanının baş tarafına konulmuştur, yer alan şu sözler, roman kahramanı Ahmet Celal'den farklı bir tutumu ifade eder: “*Şu dakikada sizi ve köylerinizi hep birbirine karıştırıyorum. Hanginiz daha az sefil idi? Hanginiz daha merhamete layıktı? Bilmiyorum; bildiğim bir şey varsa o da sizin gözleriniz benim gözlerime değdikçe başımın önüme eğilmesi ve yüzümün kızarmış olmasıdır.*”..... “*...felâket ve sefalet karşısında sefahat ve rahat denilen şeylerin ne kadar kaba, ne kadar adi olduğunu hissettiğim içindir ki, sizin aranızda kaçmak, sizin aranızda kaybolmak, kendimi sizinle beraber görmek istiyordum; o dakikada zannediyordum ki, hayatın en büyük zeuki, neşvesi ve en büyük şerefi sizin gibi olmak ve sizin aranızda katılmaktır.*” (Karaosmanoğlu, 1996: 25 ve 27)

zevkinden yoksun bir avuç kazazede hâlinde bırakmışız. Açlık, hastalık ve kimsesizlik bunların etrafını çevirmiştir ve cehalet denilen zifirî karanlık içinde ruhları her yanından örülü bir zindanda gibi mahpus kalmıştır.” ..... “Bu iklimin çoraklığı ruhlarını kurutmuştur.” (Karaosmanoğlu, 1996: 202–203).

Roman atmosferinin bize hissettirdiği gerçek şudur: Böyle laf anlamaz, söz dinlemez bir halkın medeniyet yoluna sokulması için, aydın önderliği ve icap ettiği hâllerde devlet gücünün kullanılması, durumun gerektirdiği bir zorunluluktur.

Takdir edileceği gibi bu meseleler, romanda anlatılan Millî Mücadele dönemi olaylarının geçtiği zamana değil, bu olayların yaşanmasından en az on yıl geçip onların sıcaklığının nispeten geçtiği, artık zihinlerin ülkenin geleceği adına topluma yön vermeyle daha fazla meşgul günlere aittir.

3. Küçük Ağa' da Yazma Zamanı

1964'te yayımlanan *Küçük Ağa* romanı **anlatı zamanı** olarak *Yaban* romanıyla aynı yılları işlemesine rağmen, dönem olaylarını farklı bir mantalite ile ele alır. Bu romanda da *Yaban*'da olduğu gibi Millî Mücadele'nin içinde yer alanlar ve buna karşı çıkanlar vardır. Hatta daha da ötede Çakırsaraylı çetesi gibi işi eşkıyalığa vuranların, hatta Çerkez Ethem gibi Millî Mücadele'nin düzenli ordularıyla karşı karşıya gelenlerin hikâyesi bile bulunmaktadır. Fakat bütün bu olayların anlatılmasından okuyucunun aldığı izlenim, *Yaban* romanından çok farklıdır. Bunda Tanık Buğra'nın Anadolu'nun bağrından çıkmış ve hâliyle bu halkı içinden tanıyan ve seven bir yazar olmasının katkısı olduğu söylenebilir. Ancak yazarın, roman içinde olayları anlatırken hep, “Esasen bu insanlar iyi niyetliydi, hatalıydılar ama hatalarını anladıklarında çoğunluğu bundan döndü ve ülkeye yararlı oldu.” der gibi bir havası vardır adeta.

Peki yazar, yanlış yapanları suçlayıcı bir tutum takınmak yerine, neden böyle anlayışlı bir tavır gösteriyor?

İşte bunun en iyi cevabı romanın yazılma zamanında saklıdır. Çünkü *Küçük Ağa* 27 Mayıs 1960 İhtilali'nden sonra yazılmıştır. İhtilal yapan kadrolar en çok millî birliğe vurgu yapmışlardı; hatta ihtilal sonrası ülkeyi yönetmek üzere kurmuş oldukları heyete Millî Birlik Komitesi adını koymuşlardır. Söylemlerinin önemli bir bölümünü halkın arasında var olan ikiliği ortadan kaldırmak teşkil etmiştir. Bu söylemlerin kamuoyunda çokça tekrarlandığı, millî birliğin sağlanmasına çok fazla vurgu yapıldığı böyle bir ortam elbette yazarı etkileyecektir ve bu dönemde yazılmış olan *Küçük Ağa*'nın içeriğinden yükselen bir atmosfer hâlinde kendisini kuvvetle hissettirecektir. Yani **yazma zamanı** *Küçük Ağa* romanının da önemli bir unsurudur. Bu romanı yazılma zamanını göz önünde bulundurmadan değerlendirmek, mutlaka eksik bir değerlendirme olacaktır. *Küçük Ağa*'yı yazıldığı zaman itibarıyla değerlendirsek neler görebiliriz? Birkaç cümleyle buna temas etmek istiyorum:

Tarık Buğra roman entrikasını üçlü bir çatı üzerine kuruyor: Romanda İstanbul, Ankara ve nihayet çeteler tarafı var. Tabii, romanda gerilimi sağlayan bu taraflar arasında mücadeleler de var. İşte yazar **yazma zamanı** hakim söylemi olan “millî birlik” temini, bu mücadeleleri sathî bir şekilde değil de, yaşanan bütün içsel boyutuyla tasvir etmek suretiyle ortaya koyuyor. İstanbul tarafındaki İstanbullu Hoca insanları oraya bağlı tutmak için bütün talakatini kullanırken, Millî Mücadele hareketine Mehmet Reşit Efendinin verdiği zarara ve bu sebeple hakkında ölüm kararı çıkmış olmasına rağmen, onu ortadan kaldırma görevi alanların bu işi yapmaya adeta ellerinin varmaması, hele Çolak Salih’in, Hoca’yla kendi arasına tabancayı koyarak “Ya bunu yap, ya da beni vur.” (Buğra, 1999: 311) sözleriyle onu millî mücadele saflarına katılmaya davet hususundaki kararlılığı –ki Hoca’nın Millî Mücadele safında yer alanların haklı olduğu noktasına varmasında Salih’in bu davranışının önemli bir payı vardır- eskilerin deyimiyle ne kadar manidardır. Reis Beyin Çakırsaraylı karşısında gösterdiği tavır ve bunun sonucu bir kısım çete mensuplarının Kuvâ-yı Milliye’ye katılmaları, Küçük Ağa’nın gayretleriyle Çerkez Ethem’in adamlarının önemli bir kısmının düzenli ordu tarafına geçmeleri, hep millî birlik düzleminde büyük anlamlar ifade ederler.

Yani *Küçük Ağa* romanı, adeta bize der ki, Millî Mücadele’yi destekleyeniyse, kösteklemeye kalkarıyla, hatta hasbelkader eşkıya olmuşlarıyla insanımız toprağını, vatanını sever; ülkesinin yüksek çıkarlarına zarar gelsin istemez. Yüreklarının derinliklerinde bir “birlik” zaten vardır. Birilerine düşen, hata edenleri kazanmaya çalışmak olmalıdır. Halkın belli bir kitlesini vatan, millet sevgisi, ülkesine sadakat duygusu gibi hususlarda sakıncalı muamelesine ĩmarüz bırakmak vicdanî değildir. Bu tema da yine halkın bir kesiminin çok fazla itilip kakıldığı 27 Mayıs 1960 sonrası hâkim atmosferine bağlanabilir.

Romana konulan önsöz, önemli bir gerçeği dillendirir: “*Bu millet, her zaman olduğu gibi o devirde de vatan sevgisini, devlet şuurunu dini ile iç içe duyardı. Her savaş bir cihat olagelmişti. Vatan, millet sembolleri din sembolü ile birleşiyordu: Bir bayrakta üç kutsallık.*” (Buğra, 1999: 6).

Tarık Buğra’nın da isabetle belirttiği gibi İstiklal Savaşı esnasında yanılanları anlayışla karşılamak gerekir. Zira asırlar boyu bir merkezden cihada çağrılmaya alışmış olan ahalinin, yeni bir merkezin ülke için bir kurtuluş savaşı yapmak üzere çağrısı ile karşılaşınca trajik bir tereddüt geçirmesinde pek de yadırganacak bir taraf yoktur. Çünkü, ‘birden, herkesin, kurtuluşun Ankara’dan vaki davetle gerçekleşeceğini sezmesi, kavraması kolay bir şey değildir. Bu romanda Küçük Ağa’nın yaşadığı ağır tereddüt trajedisinin anlatılması bu açıdan oldukça değerlidir. Çünkü roman atmosferi içinde Küçük Ağa öncesi ile, Küçük Ağa sonrasıyla İstanbullu Hoca’nın, nâmı diğer Mehmed Reşid Efendinin vatanseverliği hakkında hiç kimsenin en ufak bir kuşkusu yoktur. Millî Mücadele’yi yöneten kadro, İstanbullu Hoca’nın vücudunu ortadan kaldırma kararını verdikten sonra bu görevi alanlar, onu öldürmek istemezler, “*Haber alıp da kaçıp gitse ne olur, diye dua*” ederler. (Buğra, 1999: 241) Yine şu cümle romanın ruhu olan

sözlerdendir: “Şöyle kimse kimseye yan bakmadan, rahat gönülle, herkesi yine kardeş bilerek, burası hepimizin diyerek” aynı ortamlarda bulunabileceğimiz günler gelecek mi?⁵ (Buğra, 1999: 40) Bütün bunlardan hareketle, romancının böyle bir kurgulamayla “millî birlik” tilsiminin nerede saklı olduğunu anlatmayı yeğlediğini ifade edebiliriz. Yani yazar, eserinde, millî birliği sağlamanın yolunu göstermek için iyi bir roman damarı yakalamış, böyle bir amaca ulaşmanın vesilelerini ifade etmekte etkili bir atmosfer yaratmıştır.

4. *Yorgun Savaşçı*'da Yazma Zamanı

Bir belgesel roman diyebileceğimiz *Yorgun Savaşçı*'da bile **yazma zamanı** önemli bir unsur olarak yer alır. Hatta bu romana söz konusu unsuru dikkate almadan bakacak olursak niçin, nasıl başlıyor ve niçin, nasıl bitiyor soruları boşlukta kalır. Roman 1965'te yayımlanır. Cihan Harbinden yenilgiyle çıkmanın yol açtığı büyük kayıpların faturası, bütünüyle kendilerine kesilen İttihatçılarla ilgili görüşleri⁶ tadil edebilecek bir sağduyu ortamının oluşması ve nihayet İstiklal Harbinin anlamı ile ilgili farklı yorumların yapılabildiği bir döneme varılması bu romanda anlatılanların temel anlatılma saiki olduğunu söyleyebiliriz. Yani yazar, eserini oluşturduğu 60'lı yılların ortalarındaki bir zaman diliminde, Kurtuluş Savaşı yıllarında geçen bir kısım yaşantıları durduğu yerde anlatmıyor.⁷ Bu yaşantıları anlatmasına yol açan birtakım dürtüler var. Bunları romanın yazıldığı günlerin konuşulan meselelerinden ayrı düşünemeyiz. Yazar, romanın genelinden yükselen atmosferi sebebiyle tepki çekmiştir. Senaryo hâline getirilip film yapılan *Yorgun Savaşçı*'nın sakıncalı bulunarak yok edilmek istenmesinde, bu atmosferin etkili olduğu söylenebilir.⁸

Kemal Tahir bu romanla sanki bize anlatmak istiyor ki, İttihatçılar, Cihan Harbi'ne girişimizdeki rolleri dolayısıyla, savaş sonrası ortaya çıkan büyük kayıplarımızın kendi paylarına düşeni kabul etmekle birlikte, bu konuyla ilgili söylemlerdeki ağır ifadeleri hak etmemektedirler. Onlar, bu işteki veballerinin, yaptıkları hataların, kendileri de farkındadırlar, ama vatanseverdiler. Romanda geçen şu ifadeler bu açıdan epey anlamlıdır:

“Neriman'ın farkında olup olmadığını düşündü bir an, yüreği sıkıştı: -Oğlu var... Yedi yaşında ... Ne dese beğenirsin demin bana? “Kendini vuran ittihatçıymış... İttihatçılar da gâvurmuş...” dedi. Yaşitlarından birçoğu Kuşdillerinde, Fenerbahçelerde bıyık büküp boy gösterirken, Balkanlarda komitacı

⁵ Tımtaktan sonrası, sözün ifade ettiği anlamı tamamlayacak bir şekilde tarafımızdan eklenmiştir.

⁶ Bu görüşler için bk. M.Şerif Onaran, “Yorgun Savaşçı”, Türk Dili, sayı 298, Temmuz 1976: 68.

⁷ Konuyla ilgili olarak Cevdet Kudret şöyle demektedir: “Kemal Tahir, toplumsal ve tarihsel birtakım bilgileri –kendi kafasında kuramsal olarak çözümlediği bu bilgileri- okuyucuya aktarmak için o duruma uygun düşecek yolda hazırladığı roman kişilerine söyler. Bunlar, ... sahibinin sesini aktarırlar.” (Ünlü – Özcan, 1991: 300)

⁸ Romanın bu muhtevasına Olcay Öner toy şu cümlelerle işaret ediyor: “Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından büyük üzüntü duyan Kemal Tahir, tarihsel konulu romanlarında her zaman için tartışılabilir, kendine özgü ilginç yorumlar getirmiştir. (Daha geniş değerlendirmeler için bk. Olcay Öner toy, *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, 1984: 99)

kovala sen, dağlarda hürriyet ara... Yetmiyormuş gibi yirmi altı yaşındayken, kaybedilmiş bir savaşta alınından vurul... On sekizinde gebe karını dul koy... Sonra oğlun sana "İttihatçı gâvuru" desin." (Kemal Tahir, 1986: 28)

Yukarıdaki ifadelerle, *Küçük Ağa* romanının destinatör (roman olaylarını etkileyen ikinci ana kahraman) kahramanı Çolak Salih'in Cihan Harbi'nin Güney Cephesinden dönüşte Akşehir'deki yaşadıkları arasında paralellik kurulabilir. Zira, savaşta yarı vücudunu kaybettiği hâlde, başarısızlık ona ve onun gibi cepheleden dönenlere mâil edildiğinden, katlandıkları onca fedakârlıkların karşılığını, hiç olmazsa, "Siz üzerinize düşeni fazlasıyla yaptınız, neylersiniz devran böyle sonuçlandı" tarzında görmek yerine, aşağılayıcı bakışlar, tahkirler tarzında gördüğü için psikolojisi fena zedelenmiş, bunun neticesinde de sorumsuz, hatta arsız, serseriyane bir hayata yönelmiş; gerçekten ağır bir trajedi yaşamıştır.

Romanın önemli kişisi Cemil ve arkadaşlarının yaşadıkları dikkate alındığında, onların İstanbul'da bir suçlu olarak izlenmelerinden kaynaklanan bir ızdırarı kaçış neticesi de olsa, Anadolu'ya geçip İstiklal Harbine katılmaları onların vatansever olduklarının önemli bir göstergesi değil midir?

Kurtuluş Savaşının anlamı ve genel kabul görmüş büyük değeri hakkında da Kemal Tahir tepki çekecek birtakım imalarda bulunur. Bu imalara bakacak olursak, İngiltere, Rusya'nın sıcak denizlerine inmesi için Kafkaslarda bir tampon bölge meydana getirmeye çalışmış, ancak bu bölgenin istikrarsız bir yapısı olduğu için, bölgede tampon olmaya en elverişli yer olarak Anadolu'yu görmüş, bundan dolayı Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına bazı şartlarla taraftar olmuştur. Kemal Tahir romanın bir yerinde şunları söylüyor:

- "...Böylece ya eski devleti kurtaracağız ya da bir yenisini kuracağız.

-Yenisini kurmak neye gereksin! Şimdilik devlete dokunan yok!

-Ben senin kadar emin değilim Paşa Emmi. Kuşkuluyum!

-Neden?

-1917'de Cemal Paşa'ya İngilizlerin bir teklifi olmuş... (Kemal Tahir, 1986: 109)

.....

...Anadolu'da yeni bir Türk devleti kurmakla yetinirsiniz...

-Anadolu'yu parçalamayacaklar da öyle mi?

Parçalamaları bir tek şarta bağlı bence Paşam!... İngilizler, Bolşeviklerle Batı arasında sokmak istedikleri tampon bölgeyi Kafkasya'da kurabilirlerse, bunu Bolşeviklere, geçici de olsa kabul ettirebilirlerse, belki Anadolu da parçalanır, bölüşülür! Yok Bolşevikler böyle bir durumu, geçici olarak bile kabul etmezlerse, Türkçe'si direnecek gücü bulurlarsa, o zaman Bolşeviklerle Batı dünyası arasında, tampon mintika Anadolu'ya kayar..." (Kemal Tahir, 1986: 110)

(...)

Batıyla Bolşeviklik arasında tampon bölge Anadolu'ya kayarsa, dedindi geçende... Kaydı gibime..." (Kemal Tahir, 1986: 142)

Yani Kemal Tahir'e göre İstiklal Mücadelesindeki başarımız, bir maksada matuf, konjonktürel bir başarı olmuştur. Kemal Tahir'e göre, takdim edilmeğe kalkıldığı gibi Anadolu'da yediden yetmişe herkesin vatan müdafaasına koşması ile vatan kurtarılmış değildir; devrin emperyal gücü İngiltere başka yol bulamadığı için Türkiye'nin kuruluşunu uygun bulmuşlardır.

Kemal Tahir'in bu değerlendirmelerini, dünyada cereyan eden olayların, bakış açılarına göre, bu olayları yorumlayanlara nasıl farklı argümanlar sunduğunun bir delili gibi görebiliriz. Tabii bir kısım görüşleri biz beğensek de beğenmesek de birileri dile getirmeye devam edecektir.

Kemal Tahir'in romanında ortaya koyduğu bu yaklaşımların, Türkiye'deki genel kabule ne kadar aykırı düştüğü açıktır. Hele, istiklal mücadelemizin bütün esir milletlere ilham kaynağı oluşuna, bizim bu şanlı mücadelemizden sonra yaptıkları mücadelelerle bağımsızlıklarını kazanan bütün dünya uluslarının başarılarına hep böyle kılıflar mı bulacağız?

Yorgun Savaşçı'nın, İttihatçılar ve Millî Mücadele ile ilgili yaklaşımları yanında **yazma zamanı** bakımından dikkati çeken bir yönü de Osmanlı mülkiyet rejimi ile ilgili değerlendirmelerinde görülmektedir. Kemal Tahir'e göre, Osmanlı, her şeyin sahibi devlet anlayışından vazgeçerken, elindekileri bir kısım kimselere vererek zenginler yaratmış, ancak bu tasarruf, Batı'daki gibi toplumsal gelişmelere yol açmamıştır. Yazar, devletçi bir sistemi, Marksist dünya görüşü gereği, daha fazla yeğlemesi dolayısıyla 1960 sonrası serbest kalan sosyalist dünya görüşü de romanın atmosferinde kendini hissettirir. Gerçi Kemal Tahir Marksizm'in bizde Batı'dakinden farklı algılanması gerektiğini, bizim tarihî gelişim çizgimizin farklı olduğunu düşünür. Ancak bu anlayışı Marksizm'in devletçi dünya görüşünden farklı bir yere götürmez onu. Şu satırlara bakalım:

"...İkinci padişah Sultan Orhan'dan bu yana, modern anlamıyla devletçidir sizin devlet... Tersanelerini, baruthanelerini, dökümhanelerini, madenlerini işleten; tarım topraklarının mülkiyetini elinde tutan, bayındırlık işlerini, yol şebekesini, postayı, kervansaraylar sistemini, okulları, üniversiteleri, merkezden idare edilen bütün imparatorluğa yaygın yargılama örgütlerini, loncaları, hatta dini bile devletleştirip devletçilikle yürüten, ana tüketim maddeleriyle besin maddelerini tekele alan, iç ticareti, dış ticareti mütemediyen denetleyen, pazarda fiyatları belli bir çizgide tutan bir ekonomik, sosyal örgüt..." (Kemal Tahir, 1986: 148)

"... Osmanlılar görmüşler ki, devlet fakirleşip güçsüz düştüğünden eski ödevlerini halklara karşı başaramayacak... Sorumluluğu devletin üstünden atıp Batı'da olduğu gibi sınıfların omzuna yüklemek istemişler. Oysa Doğulu zengin

başka, Batı'nın burjuvası başka... Bizim zengin burjuvalaşamaz mı? Hayır!" (Kemal Tahir, 1986: 149)

"... Siz, farkına varın varmayın, her şeyi devletten beklersiniz. ... Batı'da, ilkçağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal olduğu hâlde, sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur." (Kemal Tahir, 1986: 147)

Yani Türkiye kendine mahsus şartlara sahiptir; çözüm de onun bu şartlarını iyi etüt etmekten geçer.

Sonuç

Bizim söylemeğe çalıştığımız, romanda anlatılanların anlamlandırılmasında, eğer, romanın yazılma zamanındaki devir değerlendirmeleri, yazarın bunlardan aldığı etkiler göz önünde bulundurulmazsa, romanla ilgili yapılacak yorumlarda önemli bir şeylerin eksik kalacağıdır. Romanda yazarın niyeti dediğimiz şey, **yazma zamanı**yla bağlı bir şeydir ve yazma zamanı, romanın tamamına bir ruh gibi yayılır. Yani bir şeyin ne zaman söylendiği önemli olduğu gibi, elbette romanın da ne zaman yazıldığı önemli bir meseledir. Yoksa *Yaban* 1932'de, *Küçük Ağa* 1964'te - *Küçük Ağa Ankara*'da 1966'da, *Yorgun Savaşçı* 1965'te yazıldı demenin tek başına önemli bir anlamı yoktur.

Yukarıdaki değerlendirmelerden yeterince anlaşılmıştır ki, bu üç romanda da yazıldığı zamanın güncel meselelerinin roman ruhuna bir sirayeti söz konusudur ve bu oldukça belirgindir. Hatta denebilir ki yazarlarını bu romanları yazmaya yönelten dürtü, zamanlarının olaylarından ve meselelerinden aldıkları etkidir.

Roman unsurları içinde **yazma zamanının**, romanın doğru anlaşılıp onunla ilgili isabetli yorumlarda bulunulabilmesi bakımından yadsınamaz bir önemi vardır. Bu nedenle bir roman incelemesinde göz önünde tutulması gereken bir noktanın da yazıldığı zamanın onun atmosferine nasıl yansıdığına bakmaktır.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif, (1984), *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Ankara: Birlik Yayınları.
- BAĞCI, Rıza, (2006), “Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Çocukluk Hatıralarına Göre Manisa”, *Manisa Şehri Bilgi Şöleni – Bildiriler- 29-30 Eylül 2005*, Manisa.
- BOSTANCI, Naci, (1990) *Kadrocular ve Sosyo-Ekonomik Görüşleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BOURNEUR, R.- QUELLET, R, (1989), *Roman Dünyası ve İncelemesi*, (çev. Hüseyin GÜMÜŞ), Ankara: Kültür Bakanlığı.
- BUĞRA, Tarık, (1999), *Küçük Ağa*, 18. Baskı, İstanbul: Ötügen Neşriyat A.Ş.
- ÇETİN, Nurullah, (2003), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara: Öncü Basımevi.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, (1999) *Ankara*, 8. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, (1996), *Yaban*, 26. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kemal Tahir, (1986). *Yorgun Savaşçı*, 9. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi
- MORAN, Berna, (1997) *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, 6. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ONARAN, Mustafa Şerif, (1976), “Yorgun Savaşçı”, *Türk Dili* (Türk Romanında Kurtuluş Savaşı Özel Sayısı), Sayı: 298, Temmuz, s. 68 – 78.
- ÖNERTOY, Olcay, (1984), *Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- SAĞLIK, Şaban, (2002), “Kurmaca Âlemin Kurmaca Sözcüklerinden Romanda Zaman-Mekân-Tasvir”, *Hece* (Türk Romanı Özel Sayısı), Yıl: 6, Sayı: 65/66/67, Mayıs/Haziran/Temmuz, s.130 – 163.
- STEVICK, Philip, (1988), *Roman Teorisi*, (çev. Sevim KANTARCIOĞLU), Ankara.
- TEKİN, Mehmet, (2002), *Roman Sanatı (Romanın Unsurları) 1*, İstanbul.
- UĞURCAN, Sema, (1995), “Küçük Ağa’da Zamanın Kullanılmasına Dair Bir Deneme”, *Türk Dili*, Sayı: 526, Ekim, s. 1085 – 1101.
- ÜNLÜ, Mahir- ÖZCAN, Ömer, (1991), *20. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- WELLEK, Réne – WARREN, Austin, (1993), *Edebiyat Teorisi*, (çev. Ömer Faruk HUYUGÜZEL), İzmir: Akademi Kitabevi.

AVRUPA'DA OKUL MÜDÜRLERİNİN HAZIRLANMASI¹

Angela THODY - Zoi PAPANAOUM - Olof JOHANSSON - Petros PASHIARDIS

Çevirenler: **Abdurrahman ILGAN²**
Hilmi SÜNGÜ³
Semra KIRANLI⁴

Özet

Amaç- Bu makale, Kıbrıslı, İngiliz, Yunan ve İsveçli okul müdürlerinin seçilmesi ve yetiştirilmesine yöneliktir. Bu makale 2001-2002 yılında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve okul müdürleri için uzaktan eğitimi sağlayan CD ROM'un ortaya çıkmasını sağlayan araştırmanın bir bölümüdür.

Tasarım / yöntem / yaklaşım- Milli eğitim sistemleri, okul müdürlerinin seçilmesi ve yetiştirilmesi; veriler kullanılarak, odak grup görüşmeleri, okul müdürleri ile görüşmeler yapılarak ve uluslar arası seminer düzenlenip analiz edilerek karşılaştırılmıştır.

Bulgular- Yunanistan ve Kıbrıs'ta yönetim sistemi daha merkeziyetçidir. Yunanistan ve Kıbrıs'ta, daha az merkeziyetçi olan İsveç ve İngiltere'ye göre, okul müdürünün seçiminde daha az hazırlama (yetiştirme) söz konusudur ve okul müdürlerinin seçimi konusunda devletin müdahalesi daha fazladır.

Orijinallik / değer- İyi bir liderin yetiştirme yoluyla gelişiminin sağlanabilecek olmasına ve okul müdürlerinin resmi olarak yetişme açısından eksiklikleri konusunda kaygı duymalarına rağmen yetiştirmenin kapsamının doğru kişinin seçilmesi ile ilgili olduğu ve başarılı liderlikle ilgisinin daha az olduğu algılanmaktadır.

Anahtar Kelimeler- okul müdürleri, okullar, İngiltere, Kıbrıs, İsveç, Yunanistan.

SCHOOL PRINCİPAL PREPARATION İN EUROPE

Abstract

Purpose – This article seeks to centre on Cypriot, English, Greek and Swedish selection and training of principals. This was part of a 2001–2002 European Union (EU) funded study which created a distance learning CD ROM for principals.

Design/methodology/approach – National education systems and principals' selection and training were analysed and compared using documents, focus groups, principals' interviews and an international seminar.

Findings – The most centralised systems of Greece and Cyprus had less principal preparation, and more government involvement in principal selection, than the less centralised Sweden and England.

Originality/value – The extent of training was perceived to matter less in successful principalship than selecting the right people, although even a good leader can be improved through training and principals were concerned about their lack of formal training.

Key Words: principals, schools, England, Cyprus, Sweden, Greece.

¹ Bu makale, International Journal of Education Management Vol.21, No.1, 2007 pp. 37-53 dergisinde; Angela Thody, Zoi Papanaoum, Olof Johansson ve Petros Pashiardis tarafından yazılan makalenin, yazarların izniyle yapılan çevirisidir.

² Celal Bayar Üni. Demirci Eğitim Fak. Eğitim Bilimleri Bölümü

³ Ankara Üniversitesi Eğitim Yön. ve Teftişi Bölümü

⁴ Ankara Üniversitesi Eğitim Yön. ve Teftişi Bölümü

Avrupa'da Okul Müdürlerinin Hazırlanması

Bu makale, 2001-2002 yılında Avrupa Birliği tarafından finanse edilen ve İngiltere, Yunanistan, Kıbrıs ve İsveç'te okul müdürlerinin hazırlanmasıyla ilgili bir makalenin bir kısmına ait rapordur. Bu girişim Avrupa Birliği'ne uyum hareketlerinin bir kısmını içermektedir. Araştırma tekniğimiz makalenin ikinci kısmında açıklanmakla birlikte, açıcı bir tekniğe dayanmaktadır, çünkü eğitim liderliğinde çok kültürlülükle ilgili (kültürlerarası) kavramsal çerçeve yetersiz olup (Dimmock and Walker, 1998; Richmon and Allison, 2003), henüz gelişme aşamasında ve karşılaştırmalı çalışmalar oldukça nadir olup örnekler henüz ortaya çıkmaktadır.

Bu makalenin sonraki kısmı, çıktısı okul liderlerinin uzaktan eğitimle hazırlanmaları için öğrenme materyalleri olan araştırma için toplanmış materyallerden oluşmaktadır. Bu türden uluslar arası araştırmaların yapılması oldukça zor olduğu için saygıya değer bir iştir (Van den Branden and Lambert, 1999). Bu nedenle bu durumla baş etmek için çalışma gurubu, öğretim liderliği konularında durumlarını yeterliklerini / tutumlarını ortaya koyma ve değerlendirmeye karar vermiştir. Bu değerlendirmeler bu projenin çıktısı (ürünü) olarak ortaya konulan herhangi bir Avrupa ülkesinde okul müdürleri için yüksek lisans derecesi programının modülü olan CD ROM'da başlıklar olarak ortaya çıkmıştır.

Bu makale bu konulardan biri olan, okul müdürlerini hazırlama sistemlerine odaklanmıştır. Araştırmacılar, liderler için uygulanabilir yetiştirme ve ülkeye özgü milli konularda okul liderlerine yardımcı olmaya yönelik olarak ülkelerin eğitim sistemlerinde ne gibi benzerlikler olduğunu inceleyerek araştırma sürecini başlatmışlardır. Belirtilen dört ülkenin eğitim sistemlerinin karşılaştırılması ile ilgili sonuçlar makalenin üçüncü bölümünde özetlenmiştir.

Üçüncü bölümden sonra, belirtilen ülkelerde okul müdürlerinin nasıl yetiştirildiği ve görüşme yapılan müdürlerin müdürlük için nasıl seçilip yetiştirildikleri konusundaki görüşleri incelenmiştir. Bu bölüm makalenin 4. ve 5. kısımlarında rapor edilmiştir.

Liderlerin nasıl yetiştirileceği konusundaki değerlendirmemiz, bizi başarılı liderlik konusunda CD ROM'da bir bölüm yazmaya yöneltmiş, liderlerin rollerinin ne olduğu sorusunu ortaya çıkartmıştır. Buradan hareketle okul örgütünde demokrasi ve hiyerarşi kavramları arasında uzlaşma sağlayan yeni bir arabulucu liderlik kavramı geliştirmeye yöneldik. Sonunda, proje boyunca Avrupa eğitim liderliği için ortak bir tanım üzerinde anlaşmaya doğru, CD ROM konularını tartıştık, değerlendirme yaptık ve analiz ettik.

Avrupa dışındaki okurlar bu çalışmayı kendi liderlik hazırlama sistemleriyle bu araştırma kapsamındaki ülkelerin sistemlerini karşılaştırma olanağı açısından faydalı bulacaklardır. Bu çalışmadaki dört ülkenin eğitim sistemleri aşırıdan, makul ve zayıfa kadar merkezileşmeye sahiptir. Bu tiplerden birisi ülkeniz veya iliniz için

ve zayıfa kadar merkezileşmeye sahiptir. Bu tiplerden birisi ülkeniz veya iliniz için benzer özelliklere sahip olması dolayısıyla uygulanabilir kavramlar veya kaçınmak isteyebileceğiniz yaklaşımları sunar. Yazarlar, tepkilerinizi memnuniyetle karşılayacaklardır. Araştırma ekibi birbirlerinin eğitim sistemlerini öğrenme yolunda büyüleyici bir yolculuğa çıktılar. Sizin de bu yolculuktan hoşlanacağınızı ümit ederiz.

Araştırma Kaynağı: Avrupa Entegrasyonu

Okul müdürü hazırlamada oldukça yoğun bir literatür olmakla birlikte, bunlar daha çok Kuzey Amerika, Avustralya ve Birleşik Krallık ağırlıklıdır. Avrupa'da alanı geliştirmeye yönelik farklı çabalar olmakla birlikte, liderlik seçme ve yetiştirme yaklaşımlarında ortak ve uzlaşmış bir girişim de mevcut değildir (Pashiardis, 1995, 1997; Pashiardis and Orphanou, 1999). Eğitimle ilgili diğer mesleklerin deneyimleri ışığında, çözüm önerileri iç karartıcı görünmektedir (bkz. Budge'ın müfettişlik hakkındaki görüşleri), fakat Avrupa Birliği muhtemel bir Avrupa Birleşik Devletleri olma yönünde gelişme gösterdiğinden önemlidir.

Proje on Avrupa Birliği ülkesinin 2002'de tek para birimine geçmesiyle başlamıştır. 2003'te Avrupa Yasası taslaklarının hazırlanmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu makale Avrupa Birliği'nin on yeni üye ülkenin katılımıyla genişlediği bir zamanda yazılmıştır. Bütün bu gelişmeler, 1947'de savaş sonrası mahvolmuş Avrupa ekonomisini ayağa kaldırmak için A.B.D.'nin Marshall Planı kapsamında, gönderilen yardımı nasıl kullanılacaklarını Avrupa devletlerinin bir araya gelerek kendilerinin karar vermesi şartıyla yardım göndermesiyle başlayan birleşme sürecinin parçalarıdır. Bu başlangıç noktasında 1950'lerde altı Avrupa ülkesi Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunu (ECSC), Avrupa Atom Topluluğunu (EURATOM) oluşturmuştur.

Belirtilen dört ülke aktif olarak Avrupa Birliği'ne üye olmuşlardır. Avrupa Birliği hareketlerinin başlangıcında aktif olmamalarına rağmen bugün Avrupa Birliği'ne üye olan dört ülke (İngiltere, Yunanistan, İsveç, Kıbrıs) aktif olarak Avrupa Birliği'ne üyedirler (England, 1973; Greece, 1981; Sweden, 1995; Cyprus, 2004). Avrupa Birliği'ne üye olmayı takiben, çok farklı mesleklerde çalışan gruplar müşterek politika, standartlar, nitelik kazandırma ve süreçlerde hükümet düzeyinde standartları karşılamaya başlamışlardır. Bu üyelik sürecindeki çabalar, eğitim ve okul sistemleri hariç balık teknelerinin boyunu, et tenekelerinin boyunu, tıbbi dereceleri, traktör lastiklerini, insan haklarını, kıyafet büyüklüklerini, çikolata paketlerini vb. neredeyse her şeyi kapsamıştır.

Eğitim Avrupa Birliği'nde milli devletlere bırakılan sorumluluk ve haklardan biri olmakla birlikte, Avrupa Birliği sosyal politika görevleri boyunca eğitime bakışta kademe kademe ilerleyen politikalar izlemiştir. Bu şekildeki eğitim gelişmelerini ve ülkelerin eğitim uygulamalarında birbirlerinden öğrenmelerini teşvik etmede İngiliz Eğitim Liderliği, Yönetim ve İdare Derneği (BELMAS), Kıbrıs Eğitim Yöneticileri Derneği (CEAS), Eğitim Yönetiminde Avrupa Forumu (EFEA)

liderlerini bir araya getirerek olumlu bir atmosfer oluşmasını sağlamışlardır. Böyle örgütler okul müdürlerinin hazırlanmalarına odaklanmayı teşvik etmiştir. Bu gelişmeler bu projenin yapılmasını motive etmiştir. Alanımızdaki gelişmeler ve Avrupa Birliği'nde uyumun daha kapsamının genişletilmesi bu araştırma projesinin yapılmasını teşvik etmiştir.

Araştırma Tekniği

Proje gurubu, her biri farklı bir ülkede olan dört üniversiteden araştırmacı ile iki günlük toplantı sonucu oluşturulmuştur. Araştırma yaklaşık 12 hafta (üç ay) her ülkede de yaklaşık dört hafta şeklinde devam etmiştir. Görüşmeler arasında araştırmacılar, araştırma çerçevesinde kendi ülkelerindeki okul müdürlerinin hazırlanmaları konusundaki birincil ve ikincil verileri toplamışlar ve bunları uygulamadaki perspektifleri görebilmek amacıyla okul müdürleriyle her ülkede yapılan e-mail ve yarı yapılandırılmış görüşmelerle topladıkları verileri birleştirmişlerdir. Proje nihayet, Kuzey Amerika ve birçok Avrupa ülkesinden katılımcıların olduğu ve araştırma sonuçlarını tartıştıkları uluslar arası bir konferans ile son bulmuştur.

2001 yılında İsveç'te yapılan ilk grup toplantısının bir bölümünde teyp kayıtları yapılmış, ardından kayıtlar metne aktarılmış, analiz edilmiş ve son toplantıda tekrar gözden geçirilmiştir. Avrupa geleneklerine uygun olması için 2003 yılındaki en son seminer, (şarap ve üzüm eşliğinde) İtalyan-Yunan sempozyumu şeklinde düzenlenmiştir. Bundan ve Prof. Paul Bredeson'un mükemmel başkanlığından dolayı seyirçi katılımı olağanüstü gerçekleşmiştir. Bu oturum sesli ve görüntülü olarak kaydedilmiş, konuşmalar çözümlenip analiz edilmiştir.

Pan Avrupa eğitim liderliği araştırmaları oldukça açıcı olup, araştırmaların süreçte model alabileceği önceki araştırmaların mevcut olmadığı söylenmektedir. Yine araştırmacılar yaygın kullanılan kavramlardan veya betimlemelerden emin değillerdir. Yine araştırmacılar araştırma alanında hem düşüncelerini hem de çalışma alanıyla ilgili anlambilim çalışmalarını geliştirme ihtiyacı içinde olduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca araştırmacılar daha önce grup olarak beraber çalışmadıkları için, birbirlerini tanıyabilmek amacıyla zamana ihtiyaç duyduklarını belirtmişlerdir. Birbirinin devamı niteliğindeki dört odaklanmış grup içinde olabilecek fikirlerin birlikte gelişimi bunu gerçekleştirmenin en iyi yolu gibi gözükmektedir. Kahve ve çikolataların verdiği enerjiyle konuşmalar hedefinden sapmadan akıcı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu konuşmalardan elde edilenler şunlardır:

...yargılamanın (değerlendirmenin) otomatik yapılmadığı bir çevrede bireysel bakış açıları ... ilişki temelli ve katılımcı düşünme tarzı ... Her katılımcının ... bir gurubun kavrayışını harekete geçirme ve gurup çevresindeki anlamı kavrayacak daha ince zekası ve hassasiyet sorumluluğu vardır.

Bu tartışmalar Morgan'ın (1980) odak grup için şartları konusundaki, "katılımcıların söyleyecek bir şeyleri vardı ve bunları söyleyecek imkana sahiptirler" sözünü doğrular niteliktedir. (Cohen, Manion and Morrison, 2000, p. 288).

Katılımcıların sayısı altı değil de beş kişi olduğu için (sayı daha sonra dörde düşmüştür) kendimize Kreuger'in (1988) odak grup kriterlerini uygun bulduk. Fakat Morgan (1988) 4-12 arasındaki sayıyı herhangi bir standart sayı kabul etmektedir. Kreuger'in önerdiği gibi tek bir uzlaşma kullanmak yerine; hepimiz katılımcı uzlaşımçı olarak çalıştık. Bu durum bu koşullarda en ideal durum idi. Önceden belirlenmiş kapsamlı konularımız olmadığı için konularımız grup etkileşimiyle ortaya çıkmıştı. Böyle etkileşimler odak grup araştırmalarının kalbidir ve toplantı sonuca bağlanmamış ancak hedefe yönelinmiştir (Cohen,2000:288).

Yazarlar tarafından gerçekleştirilen yarı-yapılandırılmış görüşmeler her bir ülkeden koşullar doğrultusunda örneklem olarak kamu ilköğretim ve ortaöğretim okullarında birer okul müdürü alınarak (İsveç'te yalnızca bir müdür) 2002 yılının başında yapılmıştır. Karşılaştırılabilir örneklem elde etmek pek mümkün olmamıştır. Fakat veriler uygulamacıların (okul müdürlerinin) algılamalarına yönelik önemli görüşler sağlamıştır. Araştırma ekibi görüşme yaptıkları okul müdürlerine teşekkür ettiklerini ifade etmektedir. Bazı müdürler isimlerinin yazılmasını istemezken, bazıları istemişlerdir. Bu rapor hazırlanırken onların bu isteklerine saygı gösterilmiştir. Okul müdürlerinin talepleri muhtemelen eğitim sistemlerinin bir sonucudur. İngiliz ve İsveçli okul müdürleri başarının okullarıyla ilişkilendirileceğini varsayarak isimlerinin yazılmasını isterken; Yunanlı ve Kıbrıslı müdürler ise, başarının merkezi sisteme uyum olarak algılanacağını varsayarak isimlerinin gizli kalmasını istemişlerdir.

Okul müdürleriyle ilk iletişim, telefon, e-mail veya mektupla sağlanmıştır. İlk iletişimin olumlu geçmesini takiben, sorular ve görüşmenin amaçları belirtilmiştir. Görüşmelerden beş tanesi okul müdürlerinin ofislerinde gerçekleşirken, İngiliz müdürlerle yapılan görüşmeler telefon yoluyla yapılmıştır. İsveçli müdürler ile yapılan görüşmeler ise, e-mail yoluyla yapılmıştır. Okul kütüphanesi ise, Yunanlı bir müdürle yapılan görüşmeye ev sahipliği yapmıştır. Tüm görüşmeler aynı temada olmakla birlikte yarı yapılandırılmıştır. Fakat farklı ülke deneyimleri ve farklı dillerden dolayı verilerin tamamının karşılaştırılması yapılamamıştır. Bir ülkede önemli olan, diğer bir ülkede aynı önemde olmamıştır. Görüşmeciler, düşünce ve hislerini açıkça ifade etme konusunda teminat vermişlerdir. İngiltere ve Yunanistan'da her görüşme yaklaşık bir saat sürerken, Kıbrıs'ta 90 dakika sürmüştür. Zamanlama görüşmeciyile okul müdürünün karşılıklı anlaşmalarına göre düzenlenmiştir.

Kıbrıslı ve Yunanlı müdürlerin görüşmeleri kaydedilmiş ve yazıya aktarılmıştır. İngiliz görüşmeci ise telefonla yaptığı görüşmede, görüşmeyi dışarıya ses veren mikrofon ile kayıt altına almıştır. Görüşmede bazı kelimelerin sonu yutulmuş (yani kavranmamış) kelime işlemecisinin (kayıt cihazının) gürlütsü

bazen duymayı güçleştirmiştir. Yazıyı aktarılmış teyp kayıtları, okul müdürlerine yapmak istedikleri düzeltmeler, eklemeler ve incelemeler için fırsat sunmuştur. İsveçli müdür ile yapılan internet görüşmesi, e-maillerin tekrar gönderilmesiyle görüşülen kişi tarafından tekrar kontrol edilmiştir.

Milli Eğitim Sistemlerimiz

Dört farklı ülkede okul müdürlerinin rollerini anlamaya çalışırken, 1970'lerden sonra Avrupa'da, okulun kendi kendini yönetmesi konusundaki uygulamalar nedeniyle onların özerkliğine odaklandık. Yunanistan ve Kıbrıs her bakımdan oldukça merkezi sistemlere sahiptirler. Tüm İngiliz okulları kendi yönetimini sağlamakla birlikte, müfredat konusunda merkezi hükümetin güçlü bir kontrolü söz konusudur. İsveç ise bu iki uç noktanın arasında İngiltere'den daha az özyönetime ve Yunanistan ve Kıbrıs'tan daha az merkezi yönetime sahip olmakla birlikte, eğitimde diğer üç ülkede olduğundan daha fazla yerel hükümet sorumluluğu vardır.

Dört ülkede okul liderliği daha karmaşık ve talep edilen bir konuma gelmiştir. Müfredata yönelik talep artmakta; velilerden ve hükümetten daha etkili okul konusunda talepler artmakta ve çocuk ve yetişkinlerin nasıl öğrendikleri konusundaki tutumlarda değişimler meydana gelmektedir. Yerel temelli yönetim, okul müdürlerini okul kalitesi ve performans konusunda sorumlu kılmış, ayrıca İngiltere ve İsveç'te veliler ve toplum liderleri okul kurullarında ve hükümet organlarında daha güçlü olmuşlardır.

Dört ülke zorunlu eğitim konusunda milli programa sahiptirler (İsveç ve Yunanistan'da 9 yıl, Kıbrıs'ta 10 yıl, İngiltere'de ise 11 yıldır). Dört ülkede okul müdürlerinin rolleri İsveç'tekine benzerdir. Birincisi, okul müdürleri milli eşitlikçi eğitimi garanti ederler; her okul bulunduğu konum ve koşullar göz önünde bulundurulmaksızın, milli standartları karşılamakla yükümlüdür. İkincisi, okul müdürleri öğrenci ve velilerin haklarını ve verdikleri eğitimin milli standartları karşıladığını garanti ederler. Üçüncüsü, okul müdürleri okullarındaki eğitim faaliyetlerini geliştirirler.

Kıbrıs, Yunanistan ve İngiltere'de milli müfredatın egemenliği devlet tarafından yapılan sınavlarla güçlendirilmiştir. Yunanistan ve Kıbrıs'ta devletin zorunlu kıldığı sınav kitaplarıyla güçlendirilmiştir. İngiltere'de 7, 11, 13 yaşlarında yapılan sınavlar milli standartlar bakımından oldukça yaygındır; 16 ve 18 yaşlarında yapılan kamu sınavları milli ancak bağımsız sınav komisyonlarınca hazırlanmış milli standartları oldukça yoğun sınavlardır. Kıbrıs ve Yunanistan'da ortaöğretimin sonunda yapılan milli sınavlara kadar, okullar kendi sınavlarını yürütmektedirler. İngiltere'de merkezi sınavlar okullar için milli derecelendirme tablosu oluşturup bunun da medyada da yayınlanması nedeniyle okul müdürleri okullarının sınav sonuçlarıyla özellikle ilgilenmektedirler. İngiltere'de okul müfettişleri oldukça güçlü olup, onların olumsuz raporları okulların öğrencileri geliştirmede başarısız olduğunu ortaya koyduğu anda okulun kapatılmasına sebep

olabilir. Kıbrıs'ta müfettişler okul müdürlerine not verir ve terfi durumlarını değerlendirirler. Yunanistan ve İsveç'te ise, okul denetimi tavsiyede bulunma yaklaşımına yakındır.

Okul yönetimi bağlamında İngiliz okul müdürleri diğer ülkelerdeki meslektaşlarına oranla daha fazla özerkliğe sahiptirler. Bu durum atama sistemini güçlendirilmiştir. İngiliz okul müdürleri kendi okullarının bireysel yönetim yapıları tarafından seçilir, işe alınırlar ve işten çıkarılırlar. İsveçli okul müdürleri kendilerini atayan belediyeye bağlı iken Yunan ve Kıbrıslı okul müdürleri ise, merkezi şekilde atanmaktadır. Ayrıca her İngiliz okulunun bütçesi özerk olup, okul müdürünün okulunun bütçesini yönetmesi gerekmektedir. Diğer ülkelerde mahalli ve merkezi kaynaklardan sağlanan okul bütçelerinde İngiltere'de olduğu gibi bir uygulama söz konusu değildir.

Okul müdürleri çalışanlarına ve hükümete geri bildirimde bulunmak zorundadır. İsveç'te geleneksel olarak öğretmen özerkliği güçlü olduğundan okul müdürü hem merkezi ve yerel hükümetlerin hem de öğretmenlerin talepleri tarafından baskı altında kalmaktadır. Kıbrıs'ta öğretmen sendikalarının etki alanı geniştir. Yunanistan ve İngiltere'de öğretmenler diğer iki ülkeye oranla daha güçsüz olmakla birlikte, İngiltere'de okul müdürü okulu için öğretmenin atanmasını, terfisini ve disiplinini sağlayan kişidir. Fakat diğer ülkelerde belirtilen sorumlulukları yerel veya merkezi hükümetler yaparlar. Öğretmen sertifikasyonu her dört ülkede de devlet kurumları tarafından düzenlenmektedir. İngiltere'de okul müdürünün öğretmen performansını değerlendirmesi İngiliz eğitim sisteminin olağan kanuni bir gereği iken, Kıbrıs'ta bu durum İngiltere'ye oranla daha az organize olmuş biçimdedir.

Liderlerin Yetiştirilmesine Genel Bir Bakış

Kendi sistemimizdeki merkezileşme farklılıklarının, liderlik hazırlama koşullarına yansdığı görülmektedir. Okul müdürünün temel rolünün az bir özerklikle birlikte devlet politikalarını uygulamasının istendiği ülkelerdeki müdürlerin yetiştirilmesi, okulu yönetme bakımından bireysel olarak daha fazla özerkliğe sahip okul müdürlerine oranla daha azdır. Böylece yakın zamanlarda, 1990'ların sonlarında Yunan okul müdürlerine eğitim bakanlığı tarafından hizmet içi eğitim kursu önerilmiştir. Ayrıca bazı okul müdürlerine Milli Okulların Kamu Yönetimi tarafından gönüllü olarak ilgili kurslara katılmaları sağlanmıştır. Kıbrıs'ta okul müdürlerinin hazırlanmasına yönelik bir program olmamakla birlikte, okul müdürlüğüne atanarlara Kıbrıs Pedagoji Enstitüsü'nde Eğitim Bakanlığı tarafından bir yıl süreli yönetim kursu verilmektedir. Kıbrıs'ta eğitim yönetimi alanında üniversitede programlar olmakla birlikte, okul müdürlüğü için gereken kıdem beklenmesi durumundan dolayı, bu programları bitirenlerin müdür olma olasılığı düşüktür. İsveç'te okul müdürü seçildiği zaman hazırlanma yerel kaynaklar tarafından sağlanır, eğitim yönetimi üniversite derecesinin bir unsuru olarak algılanabilir. İngiliz okul müdürleri milli bir koleje, hizmet öncesi milli eğitime, göreve getirme ve hizmet içi eğitim kurslarına ve kal itelendirme ve hizmet öncesi

okul müdürünü değerlendirme süreçlerine katılmışlardır. Yaklaşık 40 yıldır üniversitede eğitim yönetimi eğitimi verilmekte olup, okul bölgeleri kapsamında kısa süreli hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim verilmektedir.

Resmi olarak okul müdürü hazırlamadaki farklılıklar okul müdürünün faaliyetleri için gereklilikleri de etkilemektedir. Kıbrıslı okul müdürlerinin görev ve sorumlulukları Eğitim ve Kültür Bakanlığı tarafından belirlenmekteyken, Yunanlı okul müdürlerinininki ise eğitim kanunları tarafından belirlenmektedir. İngiltere üzerinde uzlaşmış yoğun bir milli okul müdürleri yeterlikleri betimlemesine sahiptir. İsveç'te ise üzerinde uzlaşmış kısa bir roller listesi vardır.

2001 yılındaki birinci odak grup tartışması okul müdürlerinin yetiştirilmesinde eğitim sistemlerinin etkilerinin olduğunu göstermiştir. Bundan sonraki tartışmada, etkili liderlerin hazırlanmasında yetiştirme, deneyim ve kişilik değerleri konusunda kesin olmayan bir uzlaşma yer almaktadır.

Bundan sonraki konuşmacılar, Olof Johansson, İsveç – O; Zoi Papanaoum, Yunanistan – Z; Petros Pashiardis, Kıbrıs – P; Angela Thody, İngiltere – A, şeklinde sıralanmıştır.

Z: Liderlikte mükemmellik şüphesiz, yalnızca yetiştirme sorunu değildir.

P: [Fakat] Kıbrıs'ta gördüğüm iyi liderler ... eğitim yönetimi alanında yetiştirilmemişlerdir. Bunu söyleyeceğimi düşünmemiştim yine de yönetmek için doğmuşlar. Söylediğim şey şudur ki, böyleleri var olabilmıştır.

Z: Güçlü bir eğitim felsefesine sahipler ... Teorik ve politik düşünceleri gelecek nesli 21. yüzyılın vatandaşları olarak tasavvur ederler ... insanlara ilham olurlar.

P: Ve davranış gözlemcisidirler. Kıbrıs'ta okul müdürlerine hazırlanmalarıyla ilgili sorduğum zaman ... [onlar] ... diğerlerinin hataları yoluyla öğrendim... "onlar öğretmen iken ve kendi okul müdürlerini gözler iken", bu onları tekrar etmek demek değildir. Bir kısım müdürler ise, mükemmel bir okul müdüründen esinlendiği ifade etmiştir. Şunu itiraf etmek gerekirse, "görüşme yaptığım okul müdürlerinin hiçbirisi resmi eğitim almamıştı".

A: Bana öyle geliyor ki, Kıbrıs ve Yunanistan'da okulda iyi liderlerin var olduğunu, bunların da yetiştirilmediklerini söylemek, İngiltere'nin 1970'lerde bulunduğu duruma benziyor. Yetiştirme 1970'lerde farklı biçimlerde geçerliliği onaylanmış belge verilmeyen kısa süreli kurslarla başladı. Bu durum 1980'lerde ve 1990'ların başında lisansüstü eğitim programlarına, mentorluğa ve atanma sonrası yetiştirme kurslarına kadar uzanmıştır. 1990'ların sonunda milli hazırlama ve atanma sonrası mesleki gelişim vardı ... öyleyse bu yetiştirmeye gerçekten ihtiyacımız var mıdır? Oldukça yerinde bir soru, çünkü Yunanistan ve Kıbrıs'ta eğitim liderleri için oldukça açık bir biçimde hâlihazırda yetiştirme eğitimi geliştiriliyor ve yetiştirme konusundaki farklı milli yaklaşımlarımızı Avrupa çapında uyumlaştırmak için grup olarak bir araya geldik. İsveç ve İngiltere koşullara

önceden sahiptirler. Tüm bu yetiştirmelere gerçekten ihtiyacımız olup olmadığını soruyoruz? Hepimiz liderlikte yetiştirmeyle yerine konulamayan “bir şey” olduğu konusunda hemfikirmişiz gibi görünüyoruz.

P: Belki yetiştirmeye ihtiyacımız var çünkü, bin tane okul müdürümüz var ve bunların muhtemelen yalnızca 10 tanesi iyi eğitim örgütleri için tanımladığımız gerekli becerilere ve öngörü becerisine sahiptir...

Z: Evet fakat herhangi birisi tüm bu eğitim felsefesine nasıl sahip olabilir...? Bu uzun bir süreçtir. Bu, altı ay ve bir yıllık yetiştirmeyle elde edilemez.

O: İsveç'te geçmiş 20 yıldaki uygulamalarımızdan öğrenme konusunda güçlü bir geleneğimiz vardır. Temel olarak ... liderlik pozisyonundakiler, ne yaptıkları ve bu durumdan nelerin öğrenilebileceği konusundaki değerlendirmelerini, tepkilerini, düşüncelerini belirtmek için bir araya gelirler ... [fakat] uygulamalarımızdan elde edebileceğimiz öğrenmelerimizde bir limit olacaktır ... [ve] bir üçüncüsü ... -araştırma hem kendimizin hem de diğer ülkelerin uygulamaları üzerinde çalışmayı gerektiriyor ... birleştirilmiş bu üç alandan yeni bilgi ortaya çıkıyor... iyi öğretim liderleri bunun farkına varırlar çünkü onlar birbirlerinin öğrencileridir, birbirlerinden öğrenirler.

A: Buna tamamen katılıyorum. İngiltere'de büyük ölçüde eylem araştırması yönteminden ortaya çıkan uygulamacılara yönelik güçlü bir geleneğe sahibiz. 1990'lardan sonra hükümetimiz finans bakımından uygulamacıların araştırmasını desteklemiştir. Okul müdürleri Eğitim ve Beceri Bölümü'nden okullarında araştırma yapma üzere bir “en iyi uygulama” ödeneği alma ve diğer okullarda, İngiltere'deki ve yurtdışındaki okullara gitme ve buralarda karşılaştırmalı araştırmalar yapma olanaklarına sahiptirler.

Kıbrıs, İngiltere, Yunanistan ve İsveç Müdür Yetiştirme Sistemleri

Bir sonraki görevimiz birbirimizin ülkelerindeki müdür yetiştirme sistemlerindeki örneklerden öğreneceğimiz ihtimallere açık olmak. Aşağıda topladığımız bilgilerin bir özeti bulunmaktadır. Dört ülkenin sistemi de, okul müdürünün okul yönetimi konusunda merkezi hükümetin beklentilerine bağlı kalırken, kendi başına görevini etkili olarak yerine getirebileceği bir rolü üstlendiğini kabul etmek gibi bir ikilem içerisindedir.

Kıbrıs'ta, ilköğretim ve orta öğretim seviyesindeki okul müdürleri, müdür yardımcıları ve bölüm başkanları Pedagoji Enstitüsü tarafından verilen haftada bir ve bir yıl boyunca süren zorunlu hizmet içi eğitime katılırlar. Bu kurslar okul yönetimi için Eğitim ve Kültür Bakanlığının önemli gördüğü görevler ve sorumluluklar ile ilgilidir. Genel olarak birisinin idari bir göreve atanması için herhangi bir eğitim sertifikasına (yüksek lisans derecesi gibi) gerek yoktur, danışmanlar ya da yerel eğitim otoriteleri tarafından verilen kısa süreli kurslar bulunmamaktadır. Kıbrıs'ta bu uygulamaların altında yatan varsayım, iyi

öğretmenlerin iyi yönetici olmaları ve liderlik eğitimine gerek duymadığı düşüncesidir (Pashiardis, 1997).

Müdürlerin terfi etmesi ile ilgili kararlar görev yılı, bir öğretmen olarak çalışmaları, diplomalar, diğer belgeler, akademik nitelikleri göz önüne alarak, bunlara göre yeni müdür yardımları ve müdürleri seçen Kıbrıs Eğitim Hizmetleri Komisyonu tarafından yapılmaktadır. Fakat herkesin aşağı yukarı aynı akademik niteliklere sahip olması ve iyi bir öğretmen kabul edilmesinden dolayı, en önemli farklılık hizmet yılından kaynaklanmaktadır- kıdem sistemi müdürlük için yeterlik ve uygun olma gibi bir değerlendirme yapılırken dikkate alınmaktadır. Ayrıca müdür olarak atanan kişilerin belirli bir partiye üye olduklarına dair kanıtlar etik ilkeleri olmayan bir meslek ve yaratıcılığı olmayan, durgun okullar ortaya çıkardığı için müdürler, akademisyenler ve UNESCO tarafından eleştirilmektedir (Drake et al, 1997, s. 26, 56-58; Pashiardis ve Ribbins, 2000). Bu durum ilk atanma sırasındaki ortalama müdür yaşının 55 civarında olmasına neden olmaktadır. 60 yaşında da zorunlu emeklilik ile karşı karşıyadırlar.

O zaman atamalar nasıl yapılmaktadır? Bir kaç yıl önce, bir keresinde yeterli puana sahip olan bir müdür adayı başvuru yapmaksızın ismini terfi edecekler listesinde görmüştü. Artık başvuru yapmak zorundadırlar ve Eğitim Hizmetleri Komisyonu tarafından yapılan bir mülakattan geçmektedirler. Adaya göreve atanmadan çok kısa bir süre önce hangi okula atandığı haber verildiği için hazırlanması için vakit kalmamaktadır. Atandıktan sonra müdürler kendi başlarına ya başarılı ya da başarısız olmaktadır. Eğitim Bakanlığı göreve geldikten sonra bazı seminerler düzenlese de bunlar çok yararlı olmamaktadır. Genelde yeni müdürler iki yıllık bir süre için merkez okullara gelmeden önce kırsal alana göreve gönderilmektedirler. Emekliliklerine ne kadar zaman kaldığına bakılarak aynı okulda iki-dört yıl kalabilmektedirler.

İngiltere'deki okul müdürleri mesleki nitelikler, eğitim liderliği açısından kıdemli, üniversite yüksek lisans ya da doktora derecesine veya hükümet onaylı eşdeğer bir belgeye sahip (Müdürler için Ulusal Mesleki Nitelikler Belgesi-NPQH) ya da hizmet içi kurs ve iş piyasası veya yerel eğitim otoriteleri tarafından verilen kurs belgeleri olan kişilerdir (Tomlinson ve diğerleri, 1999; Brundett, 2001). Müdürler içerisinde yalnızca çok azı, öğretmenlikte çok tecrübesi olan değişik liderlik sorumluluklarını aldıkları aşamalardan geçerek müdür yardımcılığı yaparak bu aşamaya gelmektedirler (Öm. İlköğretim okullarındaki koordinatörlük, Bölüm başkanlığı veya ortaokullarda çalışma gibi).

Okul liderleri için ulusal bir koleje 2000 yılında hizmete açılmıştır ve böylece müdürlerin çoğunluğunun geçtiği ulusal yeterlikler için düzenlenmiş testler ve eğitsel nitelikler için standartlar oluşturulmaktadır (TTA, 1997). Bu durum yaklaşık 20 yıl süren müdür adaylarının ulusal, zorunlu, yeterliğe dayalı ve geçerliliği onaylanmış belgelendirilmiş bir yetiştirme çalışmasının sonucudur (Thody, 1998; Brundett, 1999) ve 1997 yılından sonra hız kazanmıştır. Çalışma

merkezi talimatlara uygun olarak işyerleri yöneten müdürlerin yanı sıra diğer meslek dallarında da yeterlik esasına dayanan gelişmelere de uygundur.

Üniversiteler 1970'li yıllardan başlayarak eğitim yönetimi alanında yüksek lisans programları açmışlar ve okul yöneticiliğinin iş dünyasına uyumu ile işletme yüksek lisans programları ile çeşitliliği artırmışlardır. Eğitim liderliği konusundaki doktora çalışmaları 1990'lı yılların başında ortaya çıkmıştır. Bu alanlardaki dersler ülke çapında standardize edilmemiştir. Yöneticilik için üniversite derecesi önemli ancak az sayıda kişinin tercih ettiği bir yol olmuştur.

Bütün bu akademik çalışmalar öğrendiklerini yansıtan stajyerlere yetiştirmeleri için liderlik teori ve pratik sağlayarak geniş bir eğitim hizmeti vermektedir (Schon, 1987). Değerlendirme derslerde yapılan çalışmalara bakılarak gerçekleştirilmektedir ve derslerdeki çalışmalar katılımcıların kendi ihtiyaç duydukları konularda kendileri tarafından seçilmektedir.

2002 yılından beri yöneticilik yolunda çaba gösterenler NPQH (Müdürler için Ulusal Mesleki Nitelikler) kurslarına kesinlikle katılmaktadırlar. Bu kurslar uzmanların bir değerlendirme merkezinde, katılımcıları yetenekleri açısından değerlendirdiği yöneticiliğe uygunlukları konusunda önerilerde buldukları bir dönemi de içermektedir. Eğer bu değerlendirme sonunda onay alırlarsa, yönetim yeterlikleri ve strateji geliştirme ve hesap verme sorumluluğu, öğretme ve öğrenme ölçme teknikleri, insan ilişkileri ve finansal ve fiziki kaynakların etkili yönetilmesi konusunda kursa katılırlar (Bush, 1998). Burada amaç öğrencilerin başarıları değerlendirebilecek seviyede kamuya* hesap verme sorumluluğunun bilinçinde müdürler yaratmaktır.

Kursun bitiminde veya NPQH Müdürler için Ulusal Mesleki Nitelikler kursları sırasında ulusal basında yer alan yöneticilik kadrolarına başvururlar. Her okulun yönetim kurulu müdürü seçer, mülakatı yapar ve atamasını gerçekleştirir. Kimin seçileceği konusunda ne yerel (okul bölgesi) ne de merkezi hükümetin herhangi bir etkisi yoktur.

Atanır atanmaz bütün yeni yöneticilere iki yıl boyunca kendilerini yetiştirmeye ayırmaları için bir fon tahsis edilir çünkü, hangi alanda yetiştirilmeye ihtiyacı olduğuna (kısa süreli kurslar, akademik derece veya mentorluk ya da danışmanlık) her müdür kendisi karar verir. Yerel Eğitim Otoriteleri de göreve getirilenlere yetiştirme kursu verirler, bu kurslar resmidir ancak içerikleri kursun verildiği bölgeye göre değişmektedir.

1990'lı yılların sonunda kıdemli müdürlere bilgilerini tazelemek için ulusal bir program, Görevdeki Yöneticilere Yönelik Liderlik Programı –LPSH (Green, 1998; TTA, 1998) başlatılmıştır. Program değerlendirmeciler, müdür, personel ve hükümet yöneticileri tarafından müdürü okulunun değerlendirilmesinin yapılmasıyla başlar. Daha sonra LPSH kişisel gelişime odaklanır ama daha önceden belirlenmiş bir müfredat, merkezi olarak hazırlanmış materyaller,

standartlaştırılmış değerlendirme kriterleri, standart öğretim materyalleri ve eğiticiler için ortak yetiştirme süreci yoluyla merkezi bir yönlendirme vardır.

Yunanistan'da şu anda yeni başlayacak, yeni atanmış, uzun süredir çalışmakta olan müdürler için sistematik bir eğitim ve yetiştirme planı uygulanması söz konusu değildir. Okul liderlerinin çoğunluğu özel olarak herhangi bir kursa tabi tutulmamışlardır (Mavroskoufis, 1992, Papanaoum, 1995, Saitis et al., 1997). Sistematik bir eğitim yerine rollerini kendi tecrübelerine ve önsözlerine bağlı olarak gerçekleştirirler (Saitis and Gounaropoulos, 2001: s.87). 1990'lı yılların sonundan itibaren müdürlerin çoğuna isteğe bağlı olarak Eğitim Bakanlığı tarafından kısa süreli kurslar verilmektedir ve müdürlerin bir kısmı da Ulusal Kamu Yönetimi Okuluna gitmeye gönüllü olmuşlardır.

Okul yöneticileri iş tanımı ve uzmanlaşma gibi iki temel noktanın olmamasından dolayı yönetsel yeteneklerine göre değil de mesleki kıdeme göre seçilmektedirler. (Saitis et al, 1997, s. 67). 1990'lı yılların başından itibaren eğitim ve özellikle de eğitim yönetimi alanındaki yetiştirme gibi ek seçme kriterlerine göre okul müdürlerinin belirlenmesi düşünülmüştür. Eğitim yönetimi alanındaki yetiştirme konusu liderlik özelliklerinden ziyade yasal bir düzenlemeyi içerir. Öğretmen yetiştirme, eğitim sisteminin yönetiminin tam bir tarifinin yapıldığı ve eğitim fakültelerinin pek çok Avrupa ülkesine benzeyen eğitim yönetimine ilişkin yasal çerçeveyi içermektedir (Lainas, 2000, s. 32).

Buradaki problem eğitim liderlerinin yetiştirilmesinde bütüncül ve uzun dönemli bir planın olmamasıdır. Ülke çapında yetiştirme ile ilgili işlemleri yapacak ve mesleki nitelikleri garanti altına alacak bir ulusal eğitim yönetimi okulu kurmak makul gelmektedir. Bununla birlikte yetkilileri ve onların sorumluluklarının yasal olarak net bir şekilde belirlenmesi ve yeni bir seçme sisteminin oluşturulması gerekmektedir (Saitis, 1997). İsveç'te müdürlerin liderliğe hazırlanmalarını sağlayan sistem okul müdürlüğüne yeni bir yaklaşımı benimseyen ve 2002 yılında aceleci olmayan bir başlatılan düzenlemelerle 25 yıldan daha uzun bir süredir işlemektedir (Nygren and Johansson, 2000). Okul müdürleri, müdürlük için Ulusal Yetiştirme Programı'nda belirtilen ulusal standartlara sahip olmaları için yetiştirilmektedirler (Heimer, 1998):

- Okul müdürü olmak ve yetiştirmeye giriş programına katılmak isteyen kişiler için kabul ve yetiştirme programı, yönetim uygulamaları ve pedagojik bir lider olarak yöneticinin rolü konusuna vurgu yaparak yeni başlayan müdürlere yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Dersler yerleşim bölgelerine göre değişmektedir.

- Ulusal Müdür Yetiştirme programı ise görevde iki yılını tamamlayan bütün müdürler için üniversitede verilmektedir. Bu iki yıllık program müdürlere ulusal okul sistemi, okulun milli amaçları ve toplumda okulun rolüyle ilgili bilgi, anlayışlarının gelişmesini sağlamak üzere düzenlenen yaklaşık 30 günlük seminerden oluşmaktadır. Ulusal Eğitim Ajansı tarafından finanse edilmekte ve

yönetilmektedir. Okul ve okulun toplumla olan ilişkisinin bütüncül olarak ele alınmasına dayanmaktadır. Yetiştirme yansıtıcı liderliğe önem vermektedir.

- Görevdeki Okul Liderlerine Yönelik program okul müdürlerine verilen üniversite derslerini içermektedir ancak çok popüler değildir.

Yetiştirme kurslarına giriş okul müdürünün de üyesi olduğu okul yönetim kuruluna danışıldıktan sonra mümkün olmaktadır. Her yönetim kurulu her katılımcıya kendi çalışmalarını tamamlayabilmek için yeterli zaman ve maddi desteği sağlamakla yükümlüdür.

İsveç yetiştirme sisteminin amacı demokratik, öğrenen, iletişimi esas alan bir liderlik şekline sahip olması ve bunları uygulamasıdır. Sistem İngiltere'deki okullardaki liderliğe yönelik takım çalışması ve iletişim becerilerinin önemini vurgulayan yapıya benzemektedir. İsveç yetiştirme sistemi ayrıca öğrencilerin okulun ulusal ve yerel hükümetle ilgili amaçlarını anlayıp, tartışarak destek verirken bireysel olarak amaçlarını gerçekleştirmelerine vurgu yapmaktadır. Derslerin içerik ve formatları dersi veren üniversiteye göre değişmektedir ama örnek uygulamaların Amerika'daki stajyerliğe benzeyen yönleri bulunmaktadır.

Yetiştirilme Sistemleri Üzerine Müdürlerin Düşünceleri

Bir sonraki adımımız yapılan mülakatlar yoluyla müdürlerin yukarıda ana taslağı belirtilen sistemleri nasıl gördüklerini tespit etmektir. Resmi hazırlıklarla ilgili tüm belirtilen görüşler "temel ve can alıcı"dır (G2). Çünkü "bugünün toplumu ve ebeveynleri iyi eğitimliler ve onların okul müdürlerinden artan talepleri kendileriyle orantılıdır (C1). Oysa sadece İsveçliler devletin desteklediği tam zamanlı resmi eğitim kurslarının var olduğu dönemlerde müdürlük için hazırlık yapmışlardır. İngiliz resmi hazırlık deneyimleri müdür görüşmelerinde çok geniş yer almıştır, fakat derme çatma düzensiz ve yönetimle yerince ilişkili değildi. Yunan ve Kıbrıslı cevaplayıcılar gerçekte resmi hazırlık olmadığını belirtmişlerdir. Yorum yapmak kolay olmamasına rağmen, göze çarpan, İsveçliler tarafından bu konu üzerinde yapılan birkaç yorumun dikkate değer olmasıdır.

2002 yılında müdürlerle yapılan görüşmeler metinde tanımlandığı şekilde aşağıda yer almaktadır:

Mr. Chatzios, Ortaokul (11-18); Kıbrıs- C1; Mr. Georgiou; Ortaokul (11-18), Kıbrıs -C2; Dr. Daley, Çocuk (7-11); England -E1; Mr. Lyng, Ortaokul (11-18); England -E2; Mrs. Arlestig, Müdür Gelişim Merkezi, İsveç-S1; Mr. Vassilis; Ch?- (İlk ve Ortaokul), Yunanistan -G1; Mrs. Anna P. ilkököl (6-12), Yunanistan-G2.

Lütfen gerçek isimlerin saklı kalmasının istendiğini dikkate alın. Bu yüzden, yukarıdaki isimler tümüyle ya da kısmen değiştirilmiştir.

Okul Müdürlerinin Seçimi

Soru sorulan her dört ülkeden müdürlerin, müdürlük makamına atanmadan önce uzunca bir süre çoğunlukla müdür yardımcılığında olmak üzere öğretmenlik deneyimleri bulunmaktadır. İngiliz müdürlerin ise deneyim süresi diğer ülke müdürlerinden daima biraz daha kısadır.

25 yıllık öğretmen olan G1; aynı zamanda 4 yıllık başkan yardımcısıdır. G2 kendi okulunda 12 yıldır çalışmaktadır. Daha önce yurtdışındaki Yunan göçmenlerinin öğrenim görmekte olduğu okulda 5 yıl ve 5 yıl da engelli çocukların okulunda öğretmen olarak görev yapmıştır. Kariyerinin başlangıcında okulda Yunanca öğretmiştir. Bir İngiliz ve bir Yunan okul müdürü; müdür muavini olarak veya vekil müdür olarak çalıştıkları okula okul müdürü olarak atanmışlardır. Bir tanesi hala okul müdürü olduğu halde öğretmenliğe devam ettiğini belirtmesine rağmen diğerlerinin tümü müdür yardımcılıkları sırasında öğretmenliğe devam etmişlerdir. Kıbrıslı okul müdürleri müdür yardımcılıklarını şöyle belirtmişlerdir:

Liderlikte çıraklığın değerini keşfettiğimde; düşünmek için kapasitem vardı ve diğerleri benim fikirlerimi savundular. Böylece ilerlemek için güven kazandım, bu bana kişisel inanç sağladı. Bu sadece bir eğitim kursu değildi (E1).

İngiliz ve İsveç okullarında yönetici güçleri daha geniş şekilde devredildiği ve yayıldığı için İngiliz ve İsveç görüşmeciler liderlik kazanmada Yunan ve Kıbrıslı katılımcılara göre daha yatkındılar.

Görüşmecilerimizin farklılıkları müdürlüklerinde ilerlemelerine göre ortaya konmuştur. Kıbrıslıların gelişmeleri şöyledir:

...otomatik şekilde. Öğretmen iken müfettişlerimizden iyi derece aldığınız zaman onlar sizi terfi etmeniz için otomatik olarak Eğitim Hizmetleri Komisyonuna davet edeceklerdir. (C1)

Bir okul müdürü doğru sıralamada olmalıdır:

...listede olmak için yükselmek zorundasınız. Ben ilk önce 50 kişi içinde 43.sıradaydım ve hiç şansım yoktu. İki kere benimle görüşme yapıldı. İkinci defada listede ismim en önlereydi (C2).

Genellikle bir katılımcı 50. sıranın sonunda oluncaya dek listeye yeterli puanı toplamak mümkün değildir fakat görüşmecilerden bir tanesi " benim önceki 50'lerde olduğum yere atanışımın şans" olduğunu bildirmekten mutluyum, dedi. (C2).

Bu puanlar Kıbrıs'ta hala gereklidir fakat uzun otomatik listeler artık yoktur. Görülüyor ki adaylarla yapılan mülakatlar adayın özel bir okul isteyip istemediğini veya adayın okula uygun olup olmadığını ortaya çıkarmaktadır. İngiliz görüşmecilerimiz ulusal haftalık öğretmen gazetesindeki ilanlara cevap verdi. E2 müdür olmadan önce 5 farklı işte görüşme için seçilmiştir.

İngiliz okullarının yönetim kademesiyle görüşme yapıldı, referansları kabul edilenler ele alındı ve kısa bir liste yapılarak bunların arasından atama yapıldı.

Aşağıdaki diyalog Kıbrıslı katılımcıların özellikle yıldırılmaya çalışıldıkları görüşmelerle çok fazla karşılaştıklarına ilişkin deneyimlerini göstermektedir:

Görüşme berbattı. Şaşırdım. Büyük bir odaya giriyorsunuz. Masa ve birkaç sandalye ve size bakan birkaç kişiden başka bir şey yok. Benim görüşmem 25 dakika sürdü. Bazıları 5 dakika kaldı. Neden böyle bir farklılık olduğunu bilmiyorum (C2).

Görüşmeler İngiltere'de Kıbrıs'takinden daha uzundu; katılımcılar aynı zamanda sunu yapmak ve sıklıkla rol oynama ve çember içi alıştırmalarına katılmak zorundaydılar. Bu yıldırıcı olacaktır fakat en azından daha önce yapmış olacaklar. Bir görüşme kariyerlerindeki her yükselme (atama) için bir basamak olacaktır. Bu yöntem dikkate değer olabilir. Çünkü;

Sonra fark ettim ki, ... yöneticiler benim düşündüğüm gibiydiler. Yöneticiler bu alandaki tüm çevrelerde olduğu gibi yaratıcıydılar (E1).

Böylece alışılmış İngiliz uygulamalarında olduğu gibi atanmak isteyenler başvuru sahiplerinin kendi aralarında açık bir şekilde rekabet edeceği mevkiler için başvuruda bulunurlar. Farklılıklara rağmen, başvuru sahiplerinin her yerde deneyimleri konusunda karşılaştıkları soruları örnekleyecek şekilde bir Kıbrıs'ın cevabı göstermektedir ki:

Sordukları sorular: "İşe ilk atandığında okulda adının ezberlenmesi için ne yapmak zorunda kalacaksınız?", "İyi örgütlenmiş okula sahip olmak için bir okul müdürü ne yapmak zorundadır?" (C2).

Okul Müdürlerinin Yetiştirilmesi

Öncelikle, bizim gibi akademik liderlik eğitimi sağlayanlar için biraz rahat görünmekle beraber dört ülkenin katılımcılarının cevapları deneyimlerinden nasıl öğrendiklerini, müdürlerini izlediklerini ve sonra kendileri müdür olduğunda neleri taklit ettiklerini veya nelerden kaçtıklarını önemle vurgulamaktadırlar.

Benim eğitimim neredeyse tesadüf idi. Kariyerimi geliştirdiğim sırada müdürüm bana rehberlik ettiği için şanslıyım. Öğretmen olmadan önce orduda benim başkanlığım için hazırlık olan özel bir liderlik ve yönetim eğitimi veren eğitim kütüphanesiydim. Tamamen işi yaparken öğrendim (E2).

İşe başlamadan önce deneyimim yoktu... İyi öğrenme tecrübem var...kendi okul müdürümden...nasıl çalıştığını, düşündüğünü, bir şeyleri nasıl kontrol ettiğini, toplantı gibi şeyleri nasıl başardığı...müdürüm kendi düşüncelerini benimle paylaştı. Okul müdürlüğü hakkında ne öğrendiysem tamamen ondan öğrendim (C2).

Bu kişisel öğrenme örneği idi:G2 "kendimden öğrendim". S1: kendi öğrenmenizin sorumluluğunu anladığınızda başardığınızı vurguladı. C1'in dediği gibi:

Ben gerçekten yalnız başardım. Sendikaya katıldığımda ve sendikacı olduğumda çok şey öğrendim ve hazırlandığımı hissettim. Kendim için okumaya devam ettim, diğer meslektaşlarımla konuştum, görüşlerimizi paylaştık ve başka da bir şey yapmadım.

İngiliz görüşmeciler Yunanlı okul müdürleri gibi, yöneticilik dışındaki alanlarda yüksek lisans derecesine sahiptiler. Yunanistan'da yaygın uygulamalar nedeniyle ne G1 ne de G2 resmi yönetim eğitimi almışlar fakat G1 Üniversitenin düzenlediği okul merkezli personel gelişimi hazırlık seminerine katılmışlardır. G2'de seminerlere katılmıştır fakat öğretmenlikle ilgilidir. E2 Kıbrıslı okul müdürlerinin devam ettiği kısa yönetim kursundan farklı bir şekilde personel, maliye ve müfredat değerlendirmesi gibi konularda bir dizi konularda bir dizi yönetim kurslarına katılmıştır. Bunun tersine E1'drama eğitimi sertifika kursuna katılmıştır. Bir konuda devam etmek için hazır olduğunuzu hissettiren drama kişisel saygı için büyük bir destektir. Kıbrıslı görüşmeci yüksek lisans derecesini alması sayesinde terfi hakkı kazandığını belirtmiştir. İsveçli okul müdürleri atandıktan sonra eğitim almışlardır. Müdürlük eğitimi vermeden önce iyi lider olabilecek kişileri seçmek önemli olduğundan müdür olmadan önce kişilere müdürlük ile ilgili eğitim verilmediğini söylemiştir.

İş Başında Eğitim

Kişisel farklılıklar olmasına rağmen tüm cevaplayıcılar tarafından bunun önemi vurgulanmıştır. Örneğin, S1, "deneme-yanılma" idi dedi. G1 bu ifadeyi daha genişleterek, şunları belirtti:

Böyle bir görevde ne kadar yeterli olacağıma dair şüphelerimin yanı sıra öğretmenlik rolünden müdürlük rolüne geçiş zordu ve arkadaşlarımı tutmak zorundaydım. Okulun gücünü dengede tutmak için değişiklikleri istemesem de kabul etmek durumundaydım.

Güveni arttırmak için bütüncü eğitimin farklı şekilleri vardır. İngiliz yöneticiler 10 günlük yerel hükümetin sağladığı "bütçeleme, ders planları, kişisel bilgisayar kullanımı (müdürlerin katılımı zorunlu değil)" konulu uygulama odaklı kısa süreli kurslara müdürler atandıkları ilk yıl katılmışlardır (E1). Böyle bir tamamlama doğrultusunda önce, İngiliz okul müdürleri her yıl yönetim kademelerindeki kişilerle aynı amaçları paylaşma ve bunları başarma için gerekli eğitimler konusunda hem fikir olmalıydılar. E2 yöneticilerin bu konuda nasıl destekçi olduklarını belirtmişlerdir. Yerel konferanslarla diğer yöneticilerin deneyimleri elde edilebilir fakat, "ben bunlardan nefret ediyorum... onlar aynı zamanda üzüntü vericidir... herkes üzülüp, inleyenin etrafına oturur (E1). Liderlikte doktora için onlara çoğu alındı veya alınmaktalar.

...daha geniş fikirler ve bu benim stres yönetimime de yardımcı oldu... grubun dışından kişilerle görüşmek beni bundan kurtardı. Kendimi düşünce alanına dahil etmenin en iyi yolu buydu- bana kendimi yenileme fırsatı verdi ve kişisel saygımı yükseltti...(E1).

E2'nin "liderliğin öğrenmeyi ve öğretmeyi nasıl geliştirdiği" ile ilgilenmesine rağmen, İsveçli deneyimi daha büyük kapsamlıydı. "Ben müdürler için ulusal bir programa katıldım ve hizmet içi eğitim konusunda daha çok şey öğrendim"(S1). Liderlik mesleki gelişimi dışındaki kurslarda tümüyle yer almamaktadır. Son 20 yıldır, İngiltere'de profesyonel araştırmacılar kabul edilmektedir. E2 öğretme ve öğrenme konusunda kendi kişisel gelişimini yerel üniversitelerin öğretmen eğitimi kurslarıyla sağlamıştır. Bu 1990'lı yıllarında sonundan itibaren yaygınlaşmıştır. Eğitim ve Beceriler Bölümü müdürleri araştırmalarında yurtiçi ve yurtdışı araştırma gezilerinde kullanmak üzere karşılıksız mali destek vermeye ve araştırma sonuçlarının yayımlanması için fonlar oluşturmaya başladı.

Hazırlıkları Geliştirme Konusunda Fikirler

Kıbrıslı okul müdürleri eğitimlerinin değiştirilmesi konusunda birçok öneride bulunmuşlardır. İngiltere ve İsveçli okul müdürleri kendi uluslarının programlarındaki mevcut değişimlerin aldıkları hazırlanma eğitimi açısından yeterli görmektedir. Fakat S1 eğitimin pekiştirilmesi gerektiğini eklemiştir.

... bize tabi olan çalışanların yüksek beklentilerine, öğrencilere ve sonuçlara... öğrencilerin katılımına, sorumluluk almasına ve etkilerine olan ihtiyaç .... Hissedarların neyi, nasıl ve niçin yaptığımızı anlamaları için iletişim gereklidir.

Kıbrıslı meslektaşlar hem hizmet içi hem de derece yükseltme kursları hakkında aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuşlardır:

Bu kurslar insan ilişkilerini, personel ve ebeveynlerle iletişim şekillerini kapsayıcı olmalıdır, çünkü personel ve öğrencilerle doğru işbirliği içinde bulunmazsanız, okulun genel görüntüsünü algılayamazsınız.

Daha ayrıntılı bir şekilde şunları ifade etmişlerdir:

Müdür konumunun gerektirdiği vazifeleri, disiplin konularını, personel ve öğrencilerle ilgili kuralları bilmelidir. Bütün bunlar bu konumun temelleridir, çünkü her günü bunlarla iç içedir. Sonra psikoloji ve pedagoji bilmelidir. Velileri ve toplumu tanımalıdır. Bakanlıkla yazışmayı bilmelidir. Sıklıkla topluluklara hitap edeceğinden topluluğa hitap etme becerilerine sahip olmalıdır (C1).

Sonuç

Bu son yorum, okul müdürlerinin okullarını tanıtmaya yönelik sorumluluklarının, ülkelerimizdeki yasaların gereği olduğunu göstermektedir. Demokratik sorumluluğun bu yönü eğitim sistemlerinin dördünde de bulunmuş olup, "Avrupalılık" olarak kavramlaştırılabileceğimiz genel bir eğitim liderliği felsefesi bulma doğrultusunda bir ipucu verebilecek gibi gözükmektedir. Son seminerimizde bunun Amerikan demokrasinden farklı özelliklerinin olup olmadığı üzerinde düşündük.

Olof: ABD'de insanların sahip olduğu haklar konuşulur.[Avrupa'da] ...konuşulanlar ortak bir toplumun nasıl oluşturulacağı hakkındadır. Böylece [bizde] ..... daha toplumcu ..... Amerika'da ise daha bireyseldir.

Petros: Amerika'da .... bu bireysel başarıdan kaynaklanan bazı taşmalar olacaktır. .... toplumun iyiliği yönünde ... Avrupa toplumlarının çoğunda öncelik toplumdadır ve bu bireyler için taşma etkisine [sahip olacak] .... kurum demokratik olacaktır.

Maalesef ki burada varsayımsal fikirleri geliştirmek için yer yoktur, ama okurlar yazarları bu konuda daha ileri düzeyde tartışmaya dâhil etmek için ürün olarak ortaya çıkardığımız CD-ROM'u kullanabilirler. Bu makalede ele alınan konuların bir yansıması olarak bulgumuz, daha az merkezîyetçi sistemlere kıyasla daha merkezîyetçi sistemlerde müdürlük için hazırlık daha azdır. Vardığımız ortak görüş müdürlük için doğru insanı bulmanın, onları nasıl eğittiğiniz kadar önemli olduğudur. Fakat şu da var ki iyi bir lider dahi eğitimle kendini geliştirebilir. Bütün müdürler resmi bir müdürlük eğitimi almadıklarını ama bunu yaşayarak aldıkları dersler ve hizmet içi eğitimler yoluyla aştıklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Yine de görünen odur ki müdürlerin aldıkları hazırlık eğitimi ne kadar azsa makamlarındaki tedirginlikleri o oranda daha fazladır.

KAYNAKÇA

- ACKERMAN, R.H. (1998), "A Conversation On The Rocks", in Van Der Bogert, R. (Ed.), *Making Learning Communities Work: The Critical Role of the Leader as Learner*, Jossey-Bass, San Francisco, CA.
- BRUNDRETT, M. (1999), "The Range Of Provision Of Taught Higher Degrees In Educational Management In England And Wales", *International Studies in Educational Administration*, Vol. 27 No. 2, pp. 43-59.
- BRUNDRETT, M. (2001), "The Development Of School Leadership Preparation Programmes In England And The USA: A Comparative Analysis", *Educational Management and Administration*, Vol. 29 No. 2, pp. 229-46.
- BUDGE, D. (1999), "There's No Euro For School Inspectors", *Times Educational Supplement*, Issue 4316, p. 22.
- BUSH, T. (1998), "The National Professional Qualification For Headship: The Key To Effective School Leadership?", *School Leadership and Management*, Vol. 18 No. 3, pp. 321-33.
- COHEN, I, MANİON, L. and MORRISON, K. (2000), *Research Methods in Education*, RoutledgeFalmer, London, New York, NY.
- DİMMOCK, C. and WALKER, A. (1998), "Comparative Educational Administration: Developing A Cross-Cultural Conceptual Framework", *Educational Administration Quarterly*, Vol. 30 No. 4, pp. 558-95.

- DOOLITTLE, G. and BARNETT, B. (Eds) (2003), "Innovative Practices In Educational Leadership Preparation: What Are We Doing And How Are We Influencing Students And Schools?", *Journal of School Leadership*, Vol. 13 No. 6 (special issue).
- DRAKE, P., PAİR, C., ROSS, K., POSTLETHWAİTE, T. and ZİOGAS, G. (1997), Appraisal Study on the Cyprus Educational System, *International Institute for Educational Planning*, Paris.
- GREEN, H. (1998), "Training For Today's School Leaders", *Education Journal*, Vol. 21, p. 11.
- GRONN, P. (1999), *The Making of Educational Leaders*, Cassell, London.
- GUNTER, H. and RİBBİNS, P. (2002), "Leadership studies in education: towards a map of the field", *Educational Management and Administration*, Vol. 30 No. 4, pp. 387-416.
- HEİMER, J. (1998), "Rektorsutbildningens Historia Och Morgondagens Krav İn", in Johansson, O. and Lindberg, L. (Eds), *Rektor en språ ngbra" da fo"r utveckling?*, Centrum fo"r skolledarutveckling, Umea° universitet, Umea°, s. 107-126.
- KREUGER, R.A. (1998), *Analyzing and Reporting Focus Group Results*, Vols 1-6, Sage, Thousand Oaks, CA.
- LAFOND, A. (1995), "The European Dimension Of Educational Management As Seen Through Networking", *European Journal of Education*, Vol. 30 No. 3, p. 317.
- LAINAS, A. (2000), "Management And Work Planning Of Schools: Scientific Perspectives And Grek Reality", İn Papanaoım, Z. (Ed.), *The Planning of Teaching Work in the School*, Thessaloniki (in Greek), pp. 23-40.
- MAVROSKOUFİS, D. (1992), "Aspects İn The İssue Of Evaluation, The Selection And The Role Of Principals İn Secondary Education", *Contemporary Education*, Vol. 64, pp. 24-36.
- MORGAN, D.L. (1988), *Focus Groups as Qualitative Research*, Sage, Beverly Hills, CA.
- NYGREN, A. and JOHANSSON, O. (2000), "Den Svenske Rektorn Efter 1945 – Kvalifikationer, Arbetsuppgifter Och Utmaningar", in Moos, L., Carney, S., Johansson, O. And Mehlbye, J. (Eds), *Skoleledelse i Norden – En Kortlægning Af Skoleledernes Arbejdsvilka° R, Rammebetingelser Og Opgaver, En Rapport Til Nordisk Ministerra°d, Nord 2000:14, Ko"penhamn.*
- PAPANAOU, Z. (1995), *School Management: Theoretical Analysis and Empirical Research*, Kiriakidis, Thessaloniki (in Greek).
- PASHİARDİS, P. (1995), "Cyprus Principals And The Universalities Of Effective Leadership", *International Studies in Educational Administration*, Vol. 23 No. 1, pp. 16-27.

- PASHIARDIS, P. (1997), "Towards Effectiveness: What Do Secondary School Leaders In Cyprus Need?", *Journal of In-service Education*, Vol. 23 No. 2, pp. 267-82.
- PASHIARDIS, P. and ORPHANOU, S. (1999), "An Insight Into Elementary Principals In Cyprus", *The International Journal of Educational Management*, Vol. 13 No. 5, pp. 241-51.
- PASHIARDIS, P. and RIBBINS, P. (2000), "On Cyprus: The Making Of Secondary School Principals", Paper Presented At The Conference Of ACEA, CCEAM, NZEAS, PNGEA, TSPA on Education: The Global Challenge, Hobart.
- RICHMON, M. and ALLISON, D. (2003), "Towards A Conceptual Framework For Leadership Enquiry", *Educational Management and Administration*, Vol. 31 No. 1.
- SAITIS, Ch. (1997), "The Reform Of Educational Management In Greek Education, 1976-1996", *New Education*, Vol. 81, pp. 109-20.
- SAITIS, Ch. and GOUNAROPOULOS, G. (2001), "The Necessity Of Planning For The Creation Of Administrative Staff In Education", *New Education*, Vol. 99, pp. 75-89 (in Greek).
- SAITIS, Ch., TSIAMASSI, F. and CHATZI, M. (1997), "The School Director: Manager-Leader Or Traditional Bureaucrat?", *New Education*, Vol. 83, pp. 66-77 (in Greek).
- SCHON, D.A. (1987), *Educating the Reflective Practitioner: Towards a New Design for Teaching and Learning in the Professions*, Jossey-Bass, London.
- THODY, A.M. (1998), "Training School Principals, Educating School Governors", *International Journal of Education Management*, Vol. 12 No. 5, pp. 232-9.
- TOMLINSON, H., GUNTER, H. and SMITH, P. (1999), *Living Headship: Voices, Values and Vision*, Paul Chapman, London.
- TTA (1997), *National Standards for Principals*, TTA, London.
- TTA (1998), *TTA National Leadership Programme for Serving Headteachers*, TTA, London.
- Van den BRANDEN, J. and LAMBERT, J. (1999), "Cultural Issues Related To Transnational Open Anddistance Learning In Universities: A European Problem?", *British Journal of Educational Technology*, Vol. 30 No. 3, p. 251. Further reading
- WOLTRING, C., CONSTANTINE, W. and SCHWARTE, L. (2003), "Does Leadership Training Make A Difference?", *Public Health Management in Practice*, Vol. 9, CDu/UC Public Health Leadership Institute, University of California, Los Angeles, CA..

TÜRKMEN ŞAİRİ MAHTUNGULİ FIRAGİ'NİN DÜŞÜNCELERİ ÇERÇEVESİNDE BİRİNCİ ULUSLARARASI BİLİM KONGRESİ VE ANMA ETKİNLİKLERİ ARDINDAN

Yrd. Doç. Dr. Ali TEMİZEL
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü
Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
temizel46@yahoo.com

Özet

İran'ın Gurgan ve Gunbed-i Kâvus şehirlerinde 17-18 Mayıs 2007 tarihlerinde düzenlenen Türkmen Şairi Mahtunguli Firagi'nin Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi'nin ve Mahtunguli Firagi'yi Anma Etkinlikleri'nin konu edinildiği bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "Türkmen Şairi Mahtunguli Firagi'nin Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi" hakkında bilgi verilmektedir. Bu bölümde, bu kongrenin yapılış tarihi, yeri, sekretaryası, konusu ve katılan ülkeler ve sunulan bildiriler hakkında çeşitli bilgiler aktarılmaktadır. İkinci bölümde ise "Mahtunguli Firagi'yi Anma Etkinlikleri" çerçevesindeki gözlemler yansıtılmaktadır. Burada bu etkinliklerin ne zamandan beri, ne amaçla, nerede ve ne zaman yapıldığına işaret edilmekte ve bu etkinliklerdeki Türkmen halkının sevinci ve coşkusu dile getirilmektedir. Bu ikinci bölümün içinde zaman zaman Türkmen Sahrası'nın tarihi, coğrafyası, kültürel durumu, sosyal yapısı ve ekonomisi hakkında bazı açıklamalar yapılmaktadır. Ayrıca Mahtunguli Firagi'nin anıt mezarının yeri, yapılış tarihi, özelliği hakkında kısa bilgilerle birlikte Mahtunguli Firagi'nin mezarından iki resim sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mahtunguli Firagi, Türkmen şairi, Gunbed-i Kâvus, Türkmen Sahra, Gülistan Eyaleti.

WITHIN THE FRAMEWORK OF THOUGHTS OF TURKOMEN POET MAHTUNGULI FIRAGI FIRST INTERNATIONAL SCIENCE CONGRESS AND COMMEMORATIVE ACTIVITIES

Abstract

This study, which covers the the First International Science Congress and Commemorative Activities of Mahtunguli Firagi, held in the cities of Gurgan and Gonbed-i Kâvus between May 17-18 within the framework of thoughts of Turkomen poet Mahtunguli Firagi, is composed of two main sections. In the first section, explanation is given about the "First International Science Congress within the framework of Turkomen poet's Mahtunguli Firagi's thoughts". In this section, the organization date, place, secretariat, subject and participant countries in the congress are largely dealt with. As for the second section, observations based upon "Commemorative Activities of Mahtunguli Firagi" are exhaustively covered. Here, for how long, for what aim where and when these activities have been organized as well as the joy of The Turkomen community in these activities is thoroughly pointed out. In this second section, some explanations about history, geography, cultural situation, social structure and economy of Turkomen desert are partially explained. Also, the location of Mahtunguli Firagi's tomb, construction date, feature are shortly described besides two pictures of his Tomb.

Key Words : Mahtunguli Firagi, Turkomen poet, Gonbad-e Kâvus, Turkomen desert, Golestan Province.

Giriş

Milletlerin ve devletlerin var oluşlarından itibaren onların devamlılıklarını sağlayan bazı unsurlar vardır. Bunlardan biri de bir milletin bağrından çıkmış, milletin değerlerini, yaşantısını, inancını, folklorunu, töresini, geleneklerini, duygu ve düşüncelerini kendi sanat ve edebi eserlerinde, şiirlerinde muhafaza eden şairler, filozoflar, düşünürler, yazarlar, devlet adamları ve benzeri önderlerdir. Mahtumguli Firağı¹ de Türkmen Sahrası'nda yaklaşık 250 yıldır, Türkmenler ve bölgenin diğer insanları için bir abide olmaktadır. Zira Türkmen ileri gelenlerinin, "Biz Türkmenlerin bugüne kadar kendi dilimizi, kültürümüzü ve dinimizi kaybetmeden yaşamışsak, bunda en büyük etken Mahtumguli Firağı olmuştur." sözleri bunu en iyi şekilde açıklamaktadır. Bu yüzyılda da sadece Türkmen Sahrası'na değil; Türkiye, Türkmenistan, İran, Azerbaycan, Tacikistan, Özbekistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan gibi dünya coğrafyasında stratejik önemi olan bölge ülkeleri arasında kültür, şiir ve edebiyat köprüsü olarak yerini korumaktadır.

Kuzey İran'da Türkmen Sahra'da yüzyıllardır yaşayan Türkleri unutmamak ve Türkiye'deki genç araştırmacılara buradaki Türkmenleri yeniden hatırlatman gerektiğine inanıyorum. Bundan dolayı, gezip gördüğüm bu bölge hakkındaki gözlemlerimi Türklük bilimi üzerine çalışanlarla paylaşmak istiyorum.

1. Türkmen Şairi Mahtumguli Firağı'nin Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi

Tarih: 17-18 MAYIS 2007 Perşembe-Cuma

Yer: Gurgan², Gunbed-i Kâvus

Kongre Genel Sekreteri: Dr. Gulamrıza Mutazari³

¹ Büyük Türkmen şair ve arifi Mahtumguli Firağı, 1153/1740 yılında Gunbed-i Gavs'un Hacı Koşan köyünde doğdu. Babası Devlet Muhammed Azadi ve annesi Orazgül'dür. Mahtumguli Firağı, ilköğrenimi babasının yanında yaptıktan sonra öğrenimi tamamlamak için İdris Baba-yi Kızıl Ayak Medresesine devam etti. Daha sonra Buhara'ya gitti. Buhara'da Nuri Kâzım b. Bahir isimli alimle tanıştı. Mahtumguli Firağı, bu alimle Afganistan ve Hindistan gibi ülkelere yolculuk yaptı. Buralarda ilmi tecrübelerini artırarak tekrar Buhara'ya döndü. Hive Şir Gazi Dini İlimler Medresesinden mezun oldu. Mahtumguli Firağı, ömrünün sonuna kadar Türkmenlerin arasında yaşadı ve onların dertleriyle, sevinçleriyle hemhal olarak Türkmenlerin eğitim öğretim işleriyle meşgul oldu. Süngü Dağ eteklerinde Çeşme Ayasari yakınlarında 1210/1795 yılında vefat etti. Cenazesini ak bir devenin sırtında Ak Togay köyüne getirdiler ve babasının türbesinin yanına defnettiler. "Türkmen Edebiyatının Babası" olarak bilinen Mahtumguli Firağı'nin Divan'ı Farsça, İngilizce, Almanca ve Rusça gibi dillere tercüme edilip yayımlanmıştır

² Daha önceleri Mezandaran Eyaletine bağlı olan Gurgan ve Gunbed-i Kâvus, 22 Haziran 1997 tarihinde Gülistan adıyla yeni bir Eyalet olmuş ve eyalet merkezi Gurgan'dır. Bu eyaletin, kuzeyinde ve kuzeybatısında Türkmenistan Devleti ile Hazar Denizi ve batısında Mezandaran, güneyinde Semnan, doğusunda ise Horasan eyaletleri bulunmaktadır. İran'ın Orta Asya Cumhuriyetleriyle olan önemli deniz ve kara yolu ulaşımı bu eyaletin sınırları içinden geçmektedir. Ilıman, nemli Akdeniz iklimi görülür.

³ Gülistan Eyaleti Kültür ve İrşad-ı İslam Genel Müdürü= Mudur-i Küllü Ferhang ve İrşad-ı İslâmî-yi Ostân-i Golistan.

Kongre Sorumlusu: Hüseyin Sebûti⁴

Bilim Komisyonu

Dr. Gulamrıza Mutazari,

Dr. Araz Muhammed Sarlı⁵

Dr. Muhammed Ali Halidiyân,

Dr. Ali Asgar Cabbârî,

Dr. Tovak Geldi Gülşâhî,

Dr. Taki Eminî Müferrid,

Dr. Meliha Mehdî⁶

Açılış

Gurgan: Fahreddin Esed-i Gurgani Konferans Salonu: 17 Mayıs 2007,
saat: 09.00-12.30

Açılışta, Gülistan Eyaleti Valisi, İrşadı İslam ve Kültür Genel Müdürü, Gurgan Cuma İmamı ve İrşadı İslam ve Kültür Bakanı birer konuşma yaptılar. Daha sonra Hindistanlı bir akademisyen, Mahtumguli Firağı hakkındaki makalesini sundu. Ayrıca 31 kişilik koro ile Türkmen halk müziğinden örnekler sunuldu.

Buradaki protokol ve diğer konuşmalardan ve öğle yemeğinden sonra Gunbed-i Kâvus'a gidildi. Gunbed-i Kâvus'da saat 15.00'te başlaması beklenen esas bilimsel kongre saat 17.00'de yine protokol konuşmalarıyla başladı.

Kongre

Gunbed-i Kâvus: İrşad-ı İslam Kültür Sanat Kompleksi: 17 Mayıs 2007,
saat: 17.00-20.00

Kongrede İran'ın Türkmenistan Büyükelçisi Muhammed Rıza Furgani ve Türkmenistan Milli Kütüphanesi Başkanı'nın konuşmalarından sonra yapılan konuşmalardan bazıları da şunlardı: Gunbed-i Kâvus'dan Durdu Azami Rad isimli emekli edebiyat öğretmeni, "Mahtumguli Firağı'nın tasavvufu ve aşkları" isimli makalesini, Azerbaycan'dan Doç. Dr. Firuze Ahmedave⁷, "Mahtumguli Firağı'nın şiirlerinde süfiliğe yöneliş" başlıklı makalesini sundu.

Konuşmalar zaman zaman Türkmenceye tercüme ediliyordu. Türkmence yapılan konuşmalar da Farsçaya çevriliyordu.

⁴ Gülistan Eyaleti Kültür ve İrşad-ı İslam Genel Müdür Yardımcısı.

⁵ Mahtumguli Firağı, Uluslar arası Kültür, Edebiyat, Sanat ve Toplum Dergisi İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdürü.

⁶ Mahtumguli Firağı, Uluslar arası Kültür, Edebiyat, Sanat ve Toplum Dergisi Baş Yazarı.

⁷ Baku Devlet Üniversitesi Türk Toplulukları Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Bu kongreye Türkiye, İran, Türkmenistan, Azerbaycan Özbekistan ve Tacikistan'dan bilim adamları tarafından toplam doksan altı makale gönderilmişti ve makale gönderenlerin arasında Türkiyeli üç bilim adamının adı vardı.

Gurgan'dan Gunbed-i Kâvus'a ve Perşembe günü öğleden akşama kadar gidilecek yerlere dostlardan birinin arabasıyla gittik⁸. Yol boyunca Türkmen köylerini⁹ görebilmem için, Gurgan'dan sonra Akkale¹⁰ (İlçe), Tana, Kankırma, Sakar Yılgı, Kızıllı, Üç Tepe, Hiveli, Geri Deveci, Badrak (Turfan tayfası), Eymür, Tur Molla, Bağlama Mara, Hiveci, Saklı ve Akçalı güzergâhıyla Gunbed-i Kâvus'a ulaştık.

Burada, Gunbed-i Kâvus ve çevresi hakkında bazı bilgilerin verilmesinin faydalı olacağına inanıyorum. Gunbed, Timurluların ve Moğolların saldırısıyla yıkılan eski Curcan şehrinin kalıntılarının 3 km yakınına kurulmuş ve 1316/1937 yılında Gunbed-i Kâvus adını almıştır. Şehrin adı Âl-i Ziyar hükümdarlarından Kâbûs b. Veşmgîr (ö. 403/1012)'e kadar dayanmaktadır¹¹. İklimi ılımandır. 17 köyü bulunan şehrin merkez nüfusu 150.000 kişidir ve bunun % 80'i Sünni Türkmen'dir. Nahye-i Seyahat-i Han Bibin, İmamzade Yahya b. Zeyd Türbesi, Makbere-i Kabus b. Veşmgîr (Yapılış tarihi: 397/1006), Atlı Spor Kulübü, Talar-i Acı Göl, eski Curcan şehrinin kalıntıları, Kafir, Kübra, Tepe ve Sultan Ali kaleleri gibi mekanlar, şehrin görülmeye değer yerleridir. Gunbed-i Kâvus'da yağ, tekstil, pamuk, süt, deri, tuğla, un, makarna ve CD (Syma marka) fabrikaları vardır. Gunbed-i Kâvus ve köylerinde Göklen, Yumund, Teke gibi Türkmen aşiretleri yaşamaktadır. Bunlardan Teke aşireti¹² mensup Türkmenler, sadece Gunbed-i Kâvus ilçe merkezinde ikamet etmektedir¹². Ayrıca şehir merkezinde, Payam Nur Üniversitesi¹³, Muctemi'-i Amuşiş-i Âlî-yi Gunbed-i Kâvus¹⁴, Danişgah-i Azâd'ın Ziraat bölümü ve hipodrom gibi alanlar ve tesisler de yer almaktadır.

Gunbed-i Kâvus ve çevresinde kültür ve edebiyatla ilgili olarak yapılan bazı faaliyetler de şunlardır: Yaprak (Uluslar arası Kültür, Edebiyat ve Toplum Dergisi) ve Mahtumguli Firağî (Uluslar arası Kültür, Edebiyat, Sanat ve Toplum Dergisi)¹⁵ gibi dergiler, üç ayda bir yayımlanmaktadır¹⁶. Türkmen tarihi, edebiyatı, folkloru ve benzeri konularda ulusal ve uluslar arası düzeyde zaman zaman toplantılar

⁸ Öğretmen Nurkılıç'ın arabasında Mehmet Gocugı ve ismini hatırlamadığım bir dostla birlikteydik.

⁹ Bu köylerin geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır.

¹⁰ Akkale ve çevresinde, Tâlâr-i Akkale, Sedd-i Tarihî-i Veşmgîr ve Pol-i Akkale gibi görülmeye değer yerler bulunmaktadır.

¹¹ Ahmet Güner, "Kâbûs b. Veşmgîr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXIV, İstanbul, 2001, s. 43-44.

¹² Nuhunlu aşiretine bağlı Türkmenlerin Horasan eyaletlerinde olduğunu söylediler.

¹³ Payam Nur Üniversitesi'nin 18 bölümü ve 5000 öğrencisi vardır.

¹⁴ Gunbed-i Kâvus Yüksek Öğrenim Kompleksi.

¹⁵ Bu derginin 25. sayısı, "Türkmen Şairi Mahtumguli Firağî'nin Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi" ile ilgili bazı haberlere yer vermekte ve bu kongreye gönderilen makalelerden 50 tanesinin kısa özetini içermektedir.

¹⁶ Her iki dergi de, Farsça, Türkmençe (Latin ve Arap harflı) ve Türkiye Türkçesiyle hazırlanmış Türkmen tarihi, edebiyatı, folkloru ve benzeri konulardaki çalışmalara ve haberlere yer vermektedir.

veya kongreler düzenlenmektedir¹⁷. Yine benzer konularda Farsça veya Türkmençe çalışmalar yapan entelektüel bir grup da bulunmaktadır. Bunlar, yukarıda adı geçen dergilerde yazılar yazmakta, kitaplar yayımlamakta, söz konusu konferans ve kongrelerin düzenlenmesine öncülük etmekte ve bu mekanlarda bildiriler sunmaktadırlar. Kemaleddin Nedimi¹⁸, Kurban Saht Bedaşan¹⁹, Musa Curcani²⁰, Eman Kılıç Şadmıhr²¹, Abdurrahman Ovnukk²², Araz Muhammed Sarlı²³, Mesud Diyeci²⁴, Mehmet Gocugi²⁵, Doç. Dr. Abdülhamid Nazari, Dr. Rahmet Gaziyani (Dahiliye Uzmanı)²⁶, Anna Durdu Kerimi²⁷ gibi isimler, sadece bunlardan bir kaçıdır.

2. Mahtumguli Fıragı'yi Anma Etkinlikleri

Bu anma etkinlikleri Mahtumguli Fıragı'nın doğum günü münasebetiyle Mahtumguli Fıragı'nın anıt mezarında yedi sekiz yıldan beri düzenlenmektedir.

Mahtumguli Fıragı'nın anıt mezarının yeri

Anıt mezar, İran'ın kuzeyinde Hazar denizine kıyısı olan Gülistan Eyaletinde²⁸ Gunbed-i Kâvus'dan Taşlıburun²⁹ yoluyla doğu tarafına Merave Tepe kasabasına doğru giderken 150. km'de sol tarafta Etrek³⁰ ırmağının kıyısında Ak Togay köyü yakınlarında ve Türkmenistan sınırına 10 km mesafededir. İçerisinde Mahtumguli Fıragı'nın babası Devlet Muhammed Azadi'nin de kabri bulunan bu

¹⁷ Gurgan'da 11 Eylül 2005/ 20 Şehrıver 1384'te düzenlenen "Birinci Uluslararası Türkmen Tarihi Konferansı", bu tür etkinliklerden biridir. Bu konferansta sunulan 31 bildirinin özeti, Müessesesi Ferhengi ve İntişârâti-yi Mahtumguli Fıragı- Merkezi Dairetu'l-Maarif-i Turkmen tarafından *Hulasa-i Makâlât-i Târîh-i Turkmen* adıyla Farsça olarak yayımlanmıştır.

¹⁸ Kemaleddin Nedimi, *Pejuhişhâyi ber- Ferheng ve Temeddun-i Merdum-i Golistân*, Cild-i evvel, Muessesesi-i Ferhengi ve İntişârâti-yi Mahtumguli Fıragı, 1378/1999.

¹⁹ Kurban Saht Bedaşan, *Seyri der- Edebiyât-i Şifâhi-yi Turkmen*, Gunbed-i Gavs, 1379/2000 (Farsça-Türkmençe). Yine aynı araştırmacı, *Rubâğilar- Amman Geldi Amman-*, Gunbed-i Gavs, 1382/2003 (Arap harfli Türkmençe).

²⁰ Musa Curcani, *Der-Rah-i İrfânî*, Gurgan, 1382/2003 (Farsça).

²¹ Eman Kılıç Şadmıhr, *Halvet-nişîn-i İşk -Pîrâmûn-i şî'r ve irfân-i Mahtumguli Fıragı*, Tehran, 1379/2000 (Farsça).

²² Abdurrahman Ovnuk, *Râz-i Hâyir Hoca*, Tehran 1377/1988 (Farsça roman).

²³ Araz Muhammed Sarlı, *Pejuhişhâyi der- Edebiyât-i Turkmen*, Gunbed-i Gavs, 1377/1988 (Farsça makaleler).

²⁴ Mesud Diyeci, *Ateş zîr-i hakester*, Tehran, 1383/2004 (Farsça hikayeler).

²⁵ Gunbed-i Kâvus Mahtumguli Fıragı Demeği Başkanı Mehmet Gocuki, bu yaz derneklerinde Türkiye Türkçesi kursu düzenleyeceklerini, bunun için de kitap ve benzeri malzemeye ihtiyaçları olduğunu, belirtti.

²⁶ Gunbed-i Kâvus Mahtumguli Fıragı Demeği yönetim kurulu üyesi.

²⁷ Anna Durdu Kerimi'nin, Neberd-i Malazgird ve Feth-i İstanbul gibi Türkiye tarihi ile ilgili Farsça makaleleri vardır.

²⁸ Gülistan Eyaleti'nin merkezi, Gurgan'dır.

²⁹ Anıt mezara, ikinci bir yol olarak da yine Gülistan Eyaletinde Gunbed-i Kâvus'dan Kelâle yoluyla doğuya doğru gidilerek ve Merave Tepe kasabasından dönülerek gidilmekte ve bu mesafe 120 km.dir.

³⁰ Yaklaşık 500 km uzunluğundaki Etrek Irmağı, İran topraklarından doğuyor ve Hazar Denizi'ne dökülüyor.

anıt mezar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından ve Türkmenistan'ın bağımsızlığını elde etmesinden sonra İran tarafından 1376/ 1997 yılında yapılmıştır ve açılışına Türkmenbaşı Niyazof da katılmıştır. Gülistan Eyaletine bağlı Kelâle³¹ ilçesinin sınırları içinde yer alan bu anıt mezarın mimarıyla³² yapılan görüşmede, mezarın alanın 20x20 metre, projelendirme esnasında yüksekliğinin 25 metre olduğunu, ancak yapım aşmasında bazı sebeplerle 20 metreye kadar alçaltıldığını söyledi³³. Anıt mezar, dört halifeyi temsil eden dört sütun üzerinde dört lale yaprağı motifli bir yapıdır³⁴. Her sütunun arası, Etrek vadisine ve çevresindeki step dağlara hakim olarak açılan büyük bir kapıya benzemektedir.

Bu yılki Mahtumguli Firağ'ı'yi Anma Etkinlikleri, Gülistan Eyaleti Kelâle ilçesi Mahtumguli Firağ'ı'yi Anma Komitesi tarafından düzenlenmektedir. Altında yukarıdaki komitenin isminin de yer aldığı bez afişlerde Mahtumguli Firağ'ın şiirlerinden bazı örnekler sunulmuştu. Ben, burada o afişlerden bir örneği naklediyorum:

“Mahtumguli ol mekanda meks attı,

Şıhlar turdi yiğitler dey raksetti.

Her eşyadan yar cemâlin aksetti.

Ab kaysıdır, şarab kaysı bilemedim³⁵.”

17 Mayıs 2007 Perşembe günü öğleden itibaren Gurgan, Gunbed-i Kâvus, Akkale ve çevre köylerden binlerce insan, arabaları, çadırları ve yiyecekleriyle birlikte Mahtumguli Firağ'ın mezarına doğru yola koyuldu. “Bu anıt mezar bu topraklarda var olduğu sürece, Türkmen Sahrası'nda Türkmenler de var olmaya devam edecektir.” diyen bu insanlar, bu geceden itibaren Mahtumguli Firağ'ı'yi Anma Etkinlikleri'ni başlatmak, 18 Mayıs 2007 Cuma günü yapılacak bu etkinlikleri daha yakından izlemek ve Mahtumguli Firağ'ın mezarına daha yakın bir yer bulabilmek amacındaydılar.

17 Mayıs 2007 Perşembe günü Gurgan'da düzenlenen Türkmen Şairi Mahtumguli Firağ'ın Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslar arası Bilim

³¹ Önceki adıyla, Ay Derviş

³² Anıt mezarın proje mimarı olan Anna Muhammed Niyazi, 1972 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesinden mezun olmuştur ve Gunbed-i Kâvus'da bir dönem Belediye başkanlığı yapmıştır.

³³ Anıt mezarın proje mimarı, Anıt Mezarın yapım projesinde mezar alanının daha büyük olduğunu ve Türkmen folklorunu yansıtan motiflerle süslemelerin bulunduğunu, ama bunların daha sonra yapılmadığını açıkladı.

³⁴ Bu lale çiçeğinin yaprakları, Türkmen Sahrasındaki lâlelerin çokluğunu temsil etmektedir.

³⁵ Mahtumguli ol mekanda durdu,
Şeyhler ayağa kalktı yiğitler gibi raksetti,
Her eşyada Allah'ın cemâli gözüktü,
Su hangisidir, şarap hangisidir bilemedim. (“Mihrab Kaysı Bilemedim” başlıklı şiirinin son dördlüğü: Mahtumkulu Divanı, Himmet Biray, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, Ankara, s. 98).

Kongresi'nin sabah oturumuna katılan dinleyicilerin bazıları da aynı gün anıt mezara doğru yola koyuldular.

17 Mayıs 2007 Perşembe günü Gunbed-i Kâvus 'da düzenlenen ikinci oturumdan sonra, ben ve bana mihmandar olarak yardımcı olan dostlarla³⁶ birlikte, saat 21.00'de Mahtumguli Fırağı'nın mezarına hareket ettik.

Oraya ulaştığımızda saat 23.00 olmuştu. Kimileri kamyonlarla, bazıları özel arabalarıyla, bazı gençler de motorlarıyla grup halinde gelmişlerdi. Anıt mezarın etrafı ve yaklaşık 10 km. karelik bir alan insan kaynıyordu. Yediden yetmişe, çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek, herkes oradaydı. Belki de burada yediden yetmişe kelimesi az gelir. Çünkü saat gecenin 00.30'unu gösterirken ve yavaş yavaş gecenin serinliği Türkmen Sahrası'nda kendisini hissettiren anıt mezarın başında, Mahtumguli Fırağı'ya ve babasına, kucağında bir-iki yaşlarındaki çocuklarıyla dua eden kadınlar ve o anda çevre stantlardan gelen Türkmen müziğinin manevi havası asla unutulmamalıydı. Bir festival, bir karnaval coşkusuyla kutlama, daha akşamın ilk saatlerinden itibaren başlamıştı. Bir yandan yeni gelenler tarafından mezarın başında sürekli dua ve Kur'an okunmaktaydı. Diğer taraftan ise anıt mezarın 10-15 metre yakınında Türkmen bozkırının mahalli şairleri ve aşıkları tarafından Mahtumguli Fırağı'nın şiirleri, bazen yalın, bazen de bir müzik aleti eşliğinde Türkmençe olarak seslendirilmekteydi. Daha önceden çadırlarını kurmamış olanlar, yine bu saatlerde bir taraftan çadırlarını kurmaya çalışıyor, diğer taraftan da yemek için bir şeyler hazırlamaktaydılar. Biz, Gunbed-i Kâvus'da iken burada buluşmak için sözleştiğimiz birkaç kişiyi arama telaşına düştük. Büyük yerleşim yerlerinden epeyce uzakta olan anıt mezarın çevresinde cep telefonları çekmiyordu. Anıt mezar alanında buluşmak için sözleştiğimiz arkadaşları bir süre aradıktan ve bazı tanıdıklarına sorduktan sonra oradaki şiir okunan stanttan da anons ettirdik, ama yine de bulamadık.

Bu arada saat gece 02.00'ye doğru yaklaşmıştı, ama her taraf capcanlıydı. Dostlarla birlikte biraz acıktığımızı hissetmeye başlamıştık. Arkadaşların yanlarında getirdikleri Türkmen böreğini ve karpuzumuzu yedikten sonra, biz de çadırımızı kurduk. Yanımızda yatmak için gerekli malzemeler vardı. Arkadaşlar, kurduğumuz çadırda iki-üç saat yattılar. Ben de bir battaniye alıp, dostların arabasında biraz kestirdim. Aslında gözümden uyku akıyordu. Çünkü bir gece önce Tahran'dan Arjantin Meydanındaki şehirlerarası otobüs terminalinden gece saat 02.00'de hareket etmiş, hiç uyuyamamıştım ve sabah saat 09.10'da Gurgan'a ulaşmıştım. Tahran'da Arjantin Meydanındaki şehirlerarası otobüs terminalinde saat 23.00'te Tebriz'e hareket etmeye hazırlanan bir otobüsün ön camında ve penceresinde Türkiye bayraklarını görünce heyecanlandım. Şöföre Türkiye'ye mi gidiyorsunuz, bu Türkiye bayrakları nedir? diye sorduğumda, şöförlün bunlar bizim kardeşlerimizin bayrakları diye cevap vermesi, Türkiye'deki bazı çevrelere örnek

³⁶ Doç. Dr. Abdülhamid Nazari (Payam Nur Üniversitesi Gunbed-i Kâvus Bölge Müdürü) ve Mehmet Gocugi (Emekli Tarih Öğretmeni ve Gunbed-i Kâvus Mahtumguli Fırağı Demeği Başkanı; Tarih ve kültürel konulardaki çalışmalarıyla tanınıyor).

olacak anlam ve duygu dolu bir atmosferdi. Otobüse hayırlı yolculuklar diyerek biz, tekrar Mahtumguli Fırağı'nın anıt mezarına dönelim.

Bu birkaç saatlik ayaküstü dinlenmeden sonra, gün ağardı ve güneşin ilk ışıkları Etrek vadisini yeniden aydınlatmaya başladı. Böylelikle bizim gibi yarım uykulu insanlar, yeniden canlandılar. Zira birçok insan gece sabaha kadar hiç uyumamış; geceleynin anıt mezarı, Etrek vadisini ve ay ışığını doyasıya seyretmişti.

18 Mayıs 2007 Cuma sabahı erkenden kalkıp arkadaşlarla birlikte, 15 km ilerideki Merave Tepe kasabasına kahvaltı yapmaya gittik. Bu kasabada Mahtumguli Fırağı'nın heykeli ve meydanı var. Kahvaltıdan sonra *Mahtumguli Fırağı'yi Anma Etkinlikleri*'nin yapılacağı yere dönmeden önce Etrek ırmağı ve vadisi boyunca yaklaşık 50 km'lik bir alanda gezi yaptık.

Bu gezide bir bakıma şanslıydım. Çünkü bana mihmandarlık ve misafirperverlik yapan dostlardan birisi araştırmacı-yazar ve emekli tarih öğretmeni, diğeri ise coğrafyacı bir akademisyen ve aynı zamanda bu bölgenin ıslah çalışmalarının proje sorumlusuydu. Bu 50 km'lik Etrek ırmağı ve çevresinde yapılan erozyondan koruma çalışmalarından örnekler gösterdi. Bölgede aşırı derecede erozyon görülüyordu. Şu anda bölgenin ıslahı için yirmi yıl sürecek bir projenin hazırlandığını ve uygulanabilmesi için yetkililerin onayının beklendiğini söyledi.

Merave Tepe kasabası yakınlarında ırmak boyunda oluşan kanyonlar, 3-4 metre derinliğe sahipken 50 km aşağıda Korend³⁷ köyü yakınlarında bu derinlik 18-20 metreye kadar ulaşmaktadır. Bu kanyonların bazıları Mahtumguli Fırağı'nın mezarının yakınında da görülmektedir.

Saat 10.00'a doğru Mahtumguli Fırağı'nın mezarına bugünün etkinliklerine katılmak için tekrar geldiğimizde, her tarafın mahşeri andıran bir kalabalığa dönüştüğünü; dağların, tepelerin, ovaların, derelerin, tarlaların insan kaynağığını gördük. Trafik iyice sıkışmıştı. Biz, bu yüzden aracımızı 2 km. uzağa bırakarak ve yürüyerek tarlaların arasından anıt mezarın alanına ulaştık. Bu normal bir şeydi, zira bizim gibi binlerce insan da arabalarını daha uzaklara bırakıp yürümektedirler.

Anıt mezar çevresinde protokol konuşmaları ve diğeri etkinlikler için yerler hazırlanmıştı. Türkmen çadırlarında zaman zaman küçük ikramlar veriliyordu. Seyyar satıcılar da yerlerini almışlardı. Su, kola, meyve suyu ve benzeri içeceklerle, sandviç, bisküvi ve benzeri kuru yiyecekler; Türkmenlere mahsus çeşitli eşyalar, kitaplar alıcılarını bulmaktaydı. Özellikle sulu içeceklerin müşterisi oldukça çoktu. Çünkü öğleye doğru hava iyice ısınmıştı. Öğleynin buradaki insan sayısı, 30 bini bulmuştu.

Cuma günü saat 12.30 sıralarında biz, *Mahtumguli Fırağı'yi Anma Etkinlikleri*'nin yapıldığı alandan ayrılarak Türkmenlerin yaşadığı diğeri yerleşim

³⁷ Türkmenler, "Korend" kelimesinin Türkmen Türkçesinde "Hamman yeri ve köyün ortak meydanı" anlamına geldiğini söylediler.

alanlarını da görmek istedik. Bu kez Merave Tepe kasabasından başlayıp Kelâle ilçesi üzerinden Gunbed-i Kâvus'a gelmeyi planladık. Yolumuz, Sarıkamış ve Şarlık (Şelâle) köylerinden başlayıp, Merave Tepe kasabasından güney batıya yönelerek, Çınaran, Keçik, Arap Karra Hacı, Kerim İşan³⁸, Çatal, Kapan Bala, Kara Beş, Kapan Payın, Paşayî, Hacı Beyk Bala, Kara Said, Gökçe, Kelâle, Yanak, Hacılar Kale, Polli Hacı köylerinden geçip Gunbed-i Kâvus'a ulaştı.

Bu bölgede, yukarıda adı geçen yerleşim alanlarından başka, diğer Türkmen köylerinin adlarını ve Türkçe yer isimlerini şu şekilde kaydedebiliriz³⁹: Gurban Paykar, Taşlı Burun, Düzolum, Çapar Koyma, Eğri Boğaz, Hacla, Göklen, Çınarlı, Sûfiyan, Güllü Dağ, Minudeşt (Hacılar), Gümüştepe, Hocanefes, Baylar, Beşsuska, Omçalı, Kütüklü⁴⁰. Ayrıca Ak Togay (Mahtumguli Firağı'nın köyü), Akkaya, Gedemabâd ve Kalenderabâd. Etrek ırmağı boyunca da Alagöl, Almagöl, Acıgöl gibi göl isimleri.

Bu köylerden Keçik, Çatal, Arap Karı, Göklen, Çınarlı, Hacı beyle, Sûfiyan, Yanak ve Baylar köylerinin ve Kelâle ilçesinin geçim kaynakları, ipek böcekçiliği, tarım (çoğunlukla arpa, buğday) ve azda olsa hayvancılıktır. Diğer köylerin geçim kaynakları ise tarım ve hayvancılıktır.

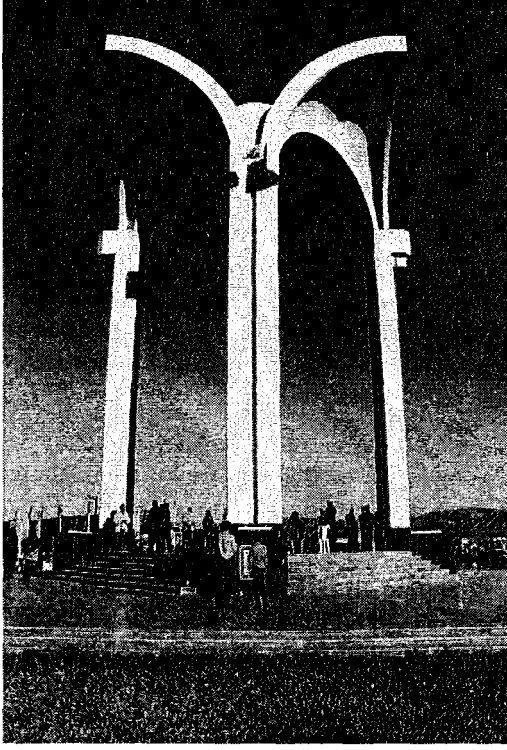
Türkmen Şairi Mahtumguli Firağı'nın Düşünceleri Çerçevesinde Birinci Uluslararası Bilim Kongresi ve Anma Etkinlikleri başlıklı bu çalışmada, fiziki olarak Türkiye'den uzaklarda; fakat kültür, dil, edebiyat, folklor ve din bakımından Türkiye'nin çok yakınında olan bir kültür coğrafyasının Türk bilim ve edebiyat çevrelerine daha yakından tanıtılmasına çalışılmıştır. Bu çalışmanın, Türkmenler, Mahtumguli Firağı, Gunbed-i Kâvus, Türkmen Sahrası'nın tarihi, coğrafyası, kültürel etkinlikleri, sosyal ve ekonomik durumu ve benzeri alanlarında çalışma yapacak bilim adamlarına katkı sağlamasını ummaktayız.

³⁸ Kerim İşan kasabasında yaklaşık yüz yıldır Sünni akidesi üzerine eğitim öğretim yapan Kerim İşan Medresesi gibi bazı tarihi mekanlar da vardır.

³⁹ Köylerin tamamına yakınının isminin Türkçe olması dikkat çekicidir.

⁴⁰ Bu köylerden Beşsuska, Omçalı, Kütüklü köyleri birleştirilmiş ve adı Siminşehr olarak Farsçaya dönüştürülmüştür.

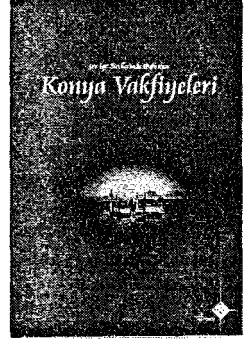
Resim 1: Mahtunguli Firagi' nin anıt mezarından bir görüntüm

Resim 2: Mahtunguli Firagi' nin mezarından bir görünüm

ŞER'İYE SİCİLLERİNDE BULUNAN KONYA VAKFİYELERİ (1650-1800)

Yazar : SAK, İzzet
Yayınevi : Kömen Yayınları
Yer &Yıl : Konya, 2005
Sayfa : 226 s.

Arş. Gör. Cemal ÇETİN
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
c_cetin17@hotmail.com

Türk-İslam ülkelerinde VIII. yüzyıl ortalarından XIX. yüzyıl sonlarına-kader önemini koruyan dinî, hukukî, sosyal ve iktisadî müesseseler olan vakıflar, bilhassa Osmanlı toplumunda sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî hayatın gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan Osmanlı tarihçileri vakıflara özel bir ilgi göstermektedirler. Vakıfların incelenmesi için ana çıkış noktası ise vakıf kuranların vakfettikleri arazi, bina, mal, eşya ve paraların hangi amaçlar doğrultusunda kullanılacağını belirttikleri vakfiyelerdir. Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, öğretim üyelerinden Yard. Doç. Dr. İzzet Sak da Osmanlılar Devrinde en büyük şehirlerden birisi olan Konya'da, 1650-1800 yılları arasında, vakfiyeler yoluyla kurulmuş olan vakıfları inceleyerek, Osmanlı toplum hayatının bu yönüyle analiz edilmesi hususunda iyi bir hizmet sunmuş bulunmaktadır.

Söz konusu eserin metin kısmı, Önsöz ve Giriş'ten sonra, iki ana bölümden müteşekkil olup, 180 sayfadır. Birinci Bölüm'de Konya şer'îye sicillerinden tespit edilebilen 70 adet vakfiye, mevkufları ve vâkıfları açısından, belirli bir tasnife tabi tutulmuştur. Bundan sonra tarih sırasına göre sadeleştirilerek, sistematik olarak metinleştirilmiştir. İkinci Bölüm'de ise söz konusu vakıflar kuruluş şekilleri, kurucularının cinsiyet ve sosyal statüleri, vakfedilen malların cinsleri ve vakfedildiği yerler gibi çeşitli açılardan tahlil edilmişlerdir. Son olarak da vâkıfların amaçlarına göre araştırmaya konu olan vakıflar amaç ve kapsam bakımından kısa bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Ayrıca, eserden faydalanacak olanların istedikleri bilgiye

kolayca ulaşmalarını sağlamak düşüncesi ile kitabın sonuna bir de dizin ilave edilmiştir.

Yazar çalışmasının önsözünde vakıfların İslâm Tarihinin ilk devirlerinden itibaren sosyal dayanışma ve yardımlaşma müessesesi olarak ortaya çıktığını, Türk Tarihinin önemli devirlerinden olan Selçukluların iktidarı sürecinde gelişmesini sürdürdüğünü, Osmanlılar döneminde ise bu gelişimin son safhaya ulaştığını belirtmektedir. Yine vakıf müessesinin, fertlerin hayatında olduğu gibi Osmanlı cemiyet hayatında da önemli bir yere sahip olduğu ifade edilmek suretiyle çalışmanın önemi vurgulanmıştır. Önsözde vurgulanan ikinci husus da XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin önemli merkezlerinden birisi olan Konya'da, ülkenin genelinde olduğu gibi, hayırsever devlet adamları ve Konyalılar tarafından pek çok vakıf tesis edildiği ve toplumun hizmetine sunulduğudur.

Bu çalışma, önsözden sonra giriş ve iki ana bölümden meydana getirilmiştir. Giriş Bölümü'nde, okuyucuyu çalışmanın ana bölümlerine hazırlamak için oluşturulmuş, Vakfın Tanıtımı, Vakfın Meşruluğu, Osmanlı Toplumunda Vakfın Rolü ve Kaynakların Tanıtımı başlıkları altında dört alt bölüm bulunmaktadır. İlk alt başlık altında vakfın etimolojik, hukukî ve sosyal açıdan kısa bir tanımı yapılmıştır. Sonraki alt başlık olan Vakfın Meşruluğu isimli bölümde vakfın, İslâm âlimlerinin ekserisinin görüşüne göre, meşru bir uygulama olduğu, ancak bunun için vakfın bizzat hizmet sunması ve hizmet sunan müesseseye gelir teşkil etmesinin gerekliliği ifade edilmiştir. Sunduğu Hizmete Göre vakıflar “aynıyla intifa olunan” yani bizzat kendisinden yararlanan vakıflar ve “aynıyla intifa olunmayan” ancak aynıyla intifa olunan vakıfların sürekli ve düzenli hizmet verebilmelerini sağlamak için bina, arazi, para ve bunun benzeri gelir kaynaklarını teşkil eden vakıflardır. Yine vakıflar hizmet sundukları topluma göre “ammeye yapılan vakıflar” ve “özel cihetlerde yapılan vakıflar” olmak üzere iki başlık altında değerlendirilmektedir. Bu başlık altında bahsedilen diğer bir husus da herhangi bir vakfın oluşum sürecidir. Bu bağlamda Hanefî mezhebine göre vakıfta (vakfeden) ve mevkufta (vakfedilen) bulunması gereken hususlar ile vakfın tesis süreci ve idaresi hususunda kısa bir bilgi verilmiştir. Osmanlı toplum hayatında vakfın ne anlama geldiği ve vakıf eserlerinin topluma ne gibi hizmetler sunduğu da yine giriş bölümünde kısaca analiz edilmiştir. Son alt başlıkta yapılan kaynak tanıtımına göre, araştırmacı Konya Şer'iye Sicilleri serisinin 1650–1800 yılları arası hükümleri kapsayan 64 adet defteri (bunlar 6–67 numaralı defterlerdir) ayrıntılı bir biçimde taramış ve 37 sicilde çalışmaya temel teşkile edecek 70 adet vakfiyeye ulaşmıştır. Bunun yanında 27 defterde ise vakfiye kaydına rastlanılmamıştır.

Konya Vakıflarının Vakfiyeleri başlığını taşıyan Birinci Bölüm, 1650–1800 yılları arasında Konya'da kurulan vakıfların, vakfiye metinlerinde belirtilmiş olan hususlara göre, “Yeni Kurulan Vakıflar” ve “Mevcut Vakıflara Yapılan Vakıflar” olmak üzere iki ana bölümden oluşturulmuştur. Yeni kurulan vakıflar, vakıfların hibe etmiş oldukları gelir kaynakları ve eşyalara göre, gayr-ı menkul, gayr-ı menkul ile birlikte menkul mal, menkul mal, para, gayr-ı menkul ile birlikte para, kitap,

kütüphane ve kitap vakıfları olarak tasnif edilmiştir. Buna göre Konya'da vakfiye yoluyla 44 adet yeni vakıf kurulmuştur. Bu vakıflardan 26'sı gayr-ı menkul, ikisi gayr-ı menkul ile birlikte menkul, biri yalnız menkul, altısı para, beşi gayr-ı menkul ile birlikte para, dördü kitap ve birisi de kütüphane ve kitap bağışlanmak suretiyle kurulmuştur. Bunların yanında 25 kişi daha önceden mevcut olan vakıfların devamını ve daha iyi hizmet verebilmelerini sağlamak için vakıf kurma yoluna gitmiştir. Bunlardan 12'si mahalle avarızlarına yapılan vakıflar olmakla birlikte, 13'ü ise daha önceden muhtelif amaç ve hizmetler için kurulmuş olan vakıfların işlerliğine miktar, nakit ve mal ile katkı sağlamışlardır.

Birinci Bölüm oluşturulurken, vakfiyelerde metin halinde verilen bilgiler, okuyucuların daha rahat takip edilebilmesi açısından, sistematik olarak yeniden düzenlenmiştir. Buna göre öncelikli olarak vakıf kurucularının adlarına ve yaşadıkları mahallelere göre vakıflara isimler verilmiş ve bu suretle de başlıklar oluşturulmuştur. Bu başlıklar altında vâkıfın vakfetmiş olduğu mal ve eşyalar belirtilmiş, ardından da vâkıfın şartları maddeler halinde kaydedilmiştir.

Çalışmanın İkinci Bölümü olan Vakfiyelerin Değerlendirilmesi kısmı ise oldukça ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Bu bölümdeki ilk tespit, vakfedilmiş malların cinslerinin dağılımı ile ilgilidir. Buna göre 70 vakıftan 26'sı (oranı %37) gayr-ı menkul; ikisi gayr-ı menkul ile birlikte menkul (oranı %2,86); beşi gayr-ı menkul ile birlikte para (oranı %7,14), altısı para (oranı % 8,57) verilme suretiyle kurulmuştur. Geriye kalan dört (oranı %5,72) vakıf ise kitap verilmek suretiyle kurulmuştur.

Çalışmada incelenen vakıflardan 45 tanesi (oranı % 64,29) yeni oluşturulan vakıftır. Daha önceden kurulmuş olan vakıflara yapılan vakıfların sayısı 13 (oranı %18,57); avarız vakıflarının ise sayısı 12 (oranı %17,14)'dir. Bu vakıfların 49'u (oran % 70) şehir merkezinde kurulmuş olup, mahalleleri bellidir. Şehir merkezinde kurulmuş olmakla birlikte vakfiyelerde, mahalleri belirtilmemiş vakıf sayısı ise 16 "oranı % 22,86" dir. Şehir merkezinde gerçekleşen vakıfların oranı %92,86 (65 adet) ulaşmaktadır. Konya merkezi dışında kurulan vakıfların sayısı ise beştir (oranı ise % 7,14).

Araştırmadaki verilere göre 1650-1800 yılları arasında vakfiye yoluyla kurulan vakıfların 58'ini erkek (oranı %82,85), 10'unu kadın (oranı %14,29), ikisi ise erkek ve kadın birlikte (oran % 2,86) kurmuşlardır. Osmanlıda kadınların vakıf kurma ortalaması %20 civarındadır. Bunların % 90'ının yönetici ve elit tabakasının eşi, kızı veya annesi olduğu ve Konya'da vâkıf kuran kadınların ise yalnızca reayadan olduğu düşünüldüğünde Konyalı reaya kadınların vakıf kurma oranının ortalamanın oldukça üzerinde olduğu söylenebilir.

Vakıf kurucuların sosyal statüleri düşünüldüğünde, çalışmaya konu olan 70 vakıf kurucusundan 36'sının (oranı % 51,5) ehl-i örf veya ehl-i ilm zümresine dahil edilebilecek bir unvan taşımamaları sebebiyle reaya olmaları muhtemel görülmektedir. Reaya oldukları tahmin edilen bu vâkıflardan 26'sı (oranı %37,15) erkek, 10'u ise kadındır. Herhangi bir unvan ile zikredilmeyenlerin içinde "el-Hâc" laka-

bıyla anılanların sayısı da bir hayli fazladır. Erkekler içerisinde 18'inin (%25,75) "el-Hâc", kadınlar içerisinde 3'ünün (%4,28), "el-Hâce" lakabı taşıdıkları görülmektedir. Ayrıca herhangi bir unvanla anılanlar arasında hem ehl-i örf, hem de ehl-i ilm içerisinde bu lakabı taşıyan 10 kişi (%17,35) daha bulunmaktadır. Bunlarla birlikte, toplamda, "el-Hâc" lakabını taşıyanların sayısı 31'e (% 44,28) yükselmektedir. Ehl-i örf olarak adlandırılan grubu teşkil eden vâkıfların sayısı ise 17, genel toplam içindeki oranları %24,25'dir. Bu vakıf kurucularından yedisi (oranı %10) paşa, ikisi beg (oranı %2,84), altısı ağa (oranı %8,57), birisi çavuş (oranı % 1,42) ve diğer de tatar (oranı %1,42) unvanını taşımaktadır. Bir diğer grubu da ehl-i ilm olarak tasnif edilen zümre teşkil etmektedir ki, bunların sayısı 17, oranı da 24,25'dir. Bunlar arasında efendi unvanını taşıyan yedi kişi (% 10 oranıyla) en kalabalık grubu teşkil etmektedir. Şeyh unvanını taşıyan vâkıfların sayısı dört (oranı %5,71); kadı unvanını taşıyanların sayısı üç "oranı % 4,28" dür. Ehl-i ilm olanların arasında birer tane de (her birinin genele oranı % 1,42) çelevi, halife ve mol-la unvanını taşıyan vâkıflar bulunmaktadır. Ehl-i örf ve ehl-i ilm zümresinden, yani askerî sınıftan, olanların toplam sayısı 34'(oranları ise % 48,50)dür. Bu rakamlar da göstermektedir ki, Konya'da vakıf kuranların yarısından biraz fazlası reaya denilen zümreye, yarısından biraz azı ise askerî sınıfa mensup kimselerdir. Çalışmada dikkat çeken bir husus da vakıf kurucuları arasında paşa unvanını taşıyan kişilerin de bulunmasıdır. İncelenen 70 vakıftan yedisi paşalar tarafından kurulmuştur ki, bunlardan üçünün vâkîfi Musâhib-i Şehriyârî Mustafa Paşa'dır. Geri kalanların vâkıfları ise ayrı ayrı paşalardır.

Gerçekleştirilen vakıfların mevkufları arasında gayr-ı menkuller, menkuller, paralar ve kitaplar bulunmaktadır. Gayr-ı menkul vakıflarında vakfedilen mallar arasında konaklama ihtiyacının karşılandığı hanlar; toplumun temizlik ihtiyacını karşıladığı hamamlar; ticarî faaliyetlerin yürütüldüğü dükkânlar; ev, arsa, bağ, bahçe, dolab ve tarlalar gibi ticarî değer taşıyan mülkler yanında eğitim ve öğretimi sağlayan mektep, medrese ve muallimhâneler; ibadetlerin ifa edileceği camiler ve mescitler; su ihtiyacının karşılandığı çeşmeler bulunmaktadır. Vâkıflar sadece vakıflar tesis etmekle kalmamışlar aynı zamanda onların yüzyıllar boyunca yaşabilmesi için gelir getirecek gayr-ı menkuller ve paralar vakfetmişlerdir. Para vakıflarında büyük miktarda para vakfeden zenginlerin yanında, küçük meblağlar da olsa hem tesis etmiş oldukları vakıflara hem de kendi mahallesi avârızına katkı yapmak düşüncesi ile vakıf yapanlara da rastlanılmaktadır. Vakfedilen paralar, umumiyetle "mu'acele-i şer'îye" adı altında işletilmekte, elde edilen gelirler vakfın giderleri ve görevlilerin ücretlerinin karşılanmasına harcanmaktadır. Ayrıca şehrin ilim ve kültür hayatına katkı yapmak düşüncesi ile kütüphane ve kitap vakıflarının yapıldığı da müşâhade edilmektedir. Vakfedilen gayr-ı menkuller yukarıda sayılanlarla sınırlı kalmayıp; kahveci, leblebici, kebabçı, gözlemeci, ekmekçi, katmerci, arpacı, kerdecî, duhâncı ve kasab gibi gıda ve ihtiyaç ürünleri satan dükkânların yanında berber, sarrac, kürkçü, semerci, demirci, neccâr, nalbant ve hallâc gibi zanaat iş yeleri ile yağhane, boyahane ve mutâb kârhâneleri de bulunmaktadır. Bu ticarethaneler genellikle, kurulmuş olan vakıflara gelir getirmek amacıyla, kiraya verilmek

üzere, vakfedilmişlerdir (Bunların ayrıntılı bir listesi s. 204-207 arasında Ek Tablo: I'de ayrıntılı olarak verilmiştir).

İslâm hukukunda vakıflar, kuruluş amaçlarına göre "hayrî", "zürrî/evlâdlık/ailevî" ve "yarı hayrî" olmak üzere üç kısımda incelenmektedir. XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde vakıf kuranların amaçları incelendiğinde % 33,54'ü ailevî ve % 43,45'i yarı ailevîdir. Yani XVII. yüzyılda tüm Osmanlı devri Türk toplumunda tesis edilen vakıfların %77'sinin gelirlerinin ya tamamı ya da bir kısmı vakıf kurucularının ailesi yararına tahsis edilmiştir. XVIII. yüzyılda tesis edilen Osmanlı vakıflarının da %7'sinin ailevî ve %75'inin yarı ailevî vakıflar olduğu kaydedilmiştir. Bu yüzyılda kurulan vakıflardan % 82'si bir şekilde vâkıflara ve onların öngördüğü yakınlarına gelir teşkil etmiştir. 1650-1800 yıllarında Konya'da yapılan vakıfların kuruluş amaçlarına göre sayısal ve oransal dağılımı hayrî vakıflar 36 (oranı 51,43), evlâdlık vakıflar 6 (oranı %8,57), yarı hayrî vakıflar ise 28 (oranı % 40) şeklindedir.

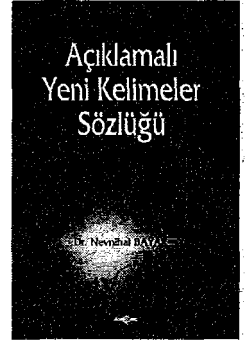
Vâkıfların, kurmuş oldukları vakfın yöneticiliğini genellikle kendilerine, ölümlerinden sonra ise çocuklarına ve nihayet onların neslinden gelecek olan kimselere şart koştukları görülmektedir. Onları bu şekilde davranmaya iten sebebin daha çok, hem kendilerine hem de evlatlarına iş ve aş imkânı sağlama ve onların istikballerini garanti altına alma düşüncesi olduğu düşünülmektedir. Ancak vâkıflar bu şekilde hem kendilerinin hem de evlatlarının istikballerini düşünürken, aynı zamanda yaptıkları vakıflarla yüzyıllar boyunca Konya'nın ihtiyacı olan her türlü altyapı hizmetlerinin karşılanmasını da sağlamıştır.

Sonuç olarak, *Şer'îye Sicillerinde Bulunan Konya Vakfiyeleri (1650-1800)* adlı kitap 64 adet Şer'îye Sicilinin taranması ve bu süreç sonunda tespit edilen 70 adet vakfiyenin tek tek okunup, sistematik olarak gruplandırılması ve analiz edilmesiyle oluşturulmuştur. Bu yönüyle oldukça fazla mesai gerektiren böylesi zahmetli bir işe giriştiği ve XVII.-XVIII. yüzyılda Konya sosyo-ekonomik hayatının daha iyi anlaşılması ve analiz edilebilmesi açısından oldukça önemli bilgi ve veriler sunmasından dolayı İzzek Sak'ı tebrik eder, yeni çalışmalarını merakla beklediğimizi ifade etmek isterim.

AÇIKLAMALI YENİ KELİMELER SÖZLÜĞÜ

Yazar : Dr. Nevnihal Bayar,
Yayınevi : Akçağ Yayınları/ 797
Yer&Yıl : Ankara & 2006
Sayfa : 395 s.

Arş. Gör. Mehmet Yastı
Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
myastı@selcuk.edu.tr

Dillerin geçmişten bugüne söz hazinesini ortaya koymak için yapılan çalışmaların başında sözlükler yer almaktadır. Türk dilinin ilk yazılı devresi olan Eski Türkçeden bu güne yapılan sözlükler dilimizin etkilediği ve etkilendiği kültürler ile dilin geçirdiği siyasi, tarihî aşamaları göstermesi bakımından bize önemli ip uçları verir. Bu yönüyle Dr. Nevnihal Bayar'ın meydana getirdiği eser, Cumhuriyet döneminde dilimizde türetilen yeni sözcükleri ve bunların türetme şekillerini göstermesi açısından dikkat çekmektedir.

Eser, *Ön söz'den sonra; Kısaltmalar, Giriş, Sözlüğün Düzeni ve Kullanışı, Sözlük, Bibliyografya, Türkçeden Osmanlıca'ya İndeks ile Osmanlıcadan Türkçeye İndeks* bölümlerinden meydana gelmiştir.

Nevnihal Bayar, *Ön söz'de* (s. 7-9) Türk dilinin kültürler arası alışverişte en çok Arapça ve Farsçadan sözcük aldığını, bunun sonucu olarak da dilimize birçok yabancı sözcük, terkip ve terimlerin girdiğini belirtmiştir. Türk dilinin sadeliğini kazanması için özellikle Tanzimat'tan sonra çeşitli Türkçecilik hareketlerinin başlatıldığını vurgulayarak, bunların "*Yeni Lisan, Milli Edebiyat*" gibi akımlarla 1908 yılından itibaren hızlandığını ifade etmiştir. Cumhuriyetten sonra türetilen sözcüklere yeni sözcükler dendiğini söyleyen Bayar, çalışmasının konusuyla ilgili şu açıklamayı yapar: "*1930'lu yıllarda özellikle Türk Dil Kurumu tarafından başlatılan çalışmalar sonucunda gerek kişilerin türettiği, gerekse gazete ve dergilerde yapılan*

anketler sonucunda teklif edilen, Arapça ve Farsça kelimelere karşılık olarak türetilen yeni kelimeler oluşturmaktadır.” Yazar, çalışmasında ayrıca eskiden kullanılıp dil devriminden sonra tekrar canlandırılan sözcükler ile başka dillerde karşılığı olmayıp, fakat bir kavramı karşılayan bazı sözcüklerin de yer aldığını ifade etmiştir. Yine Ön Söz’de, çalışmanın iki ana bölümden meydana geldiği belirtilmiştir. Araştırmacı, birinci bölümde sözcüklerin belirlenip listelendiğini, bunu yaparken Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya Cep kılavuzunu, Türk Dil Kurumunun sözlükleri ile kaynakçada işaret edilen eserlerin esas alındığını, bu eserlerin tek tek taranarak bulunan sözcüklerin etimolojilerinin verilerek, yanlış bir türetme olup olmadığının tespit edilmeye çalışıldığını vurgulamıştır. İkinci bölümde ise Türk Dil Kurumu dışında yeni sözcüklerle ilgili çalışmaların yapıp yapılmadığı, çalışma yapıldı ise bunlara kimlerin katıldığı gösterilmiş, başta üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı bölümleri olmak üzere çeşitli kurumların bu konu ile ilgili görüşlerinin incelendiği belirtilmiştir.

Kısaltmalar bölümünde (s. 11-12) eserde kullanılan terimlerim kısaltmaları verilmiştir: Geometri (geo.); jeoloji (jeo.); anatomi (anat.), askerlik (ask.); psikoloji (psik.); dil bilgisi (dilb.); astronomi (astr.)...gibi.

Giriş bölümünde (s. 13-23) yazar, Tanzimat döneminden itibaren Türk dilinin değişme ve gelişme dönemlerini irdelemiştir. Tanzimat döneminde Türk dilinin sadeleşmesinde bazı yazarlar -Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi, Ahmet Mithat, Ziya Paşa, Muallim Naci, Necip Asım, Şemseddin Sami, Süleyman Paşa- ile gazete ve dergilerin çalışmaları önemli rol oynamıştır. Daha sonra Servet-i Fünun, Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Ati dönemlerinde dilimizde Arapça ve Farsça sözcük- ve terkiplerin kullanımı artmış, dili sadeleştirme çalışmaları bu dönemlerde sekteye uğramıştır. Dildeki sadeleşme çalışmalarının II. Meşrutiyetle yeniden canlılık kazandığını görmekteyiz. Cumhuriyet dönemine kadar geçen bu sürede dilde sadeleşme fikri ön plana çıkmış, yazı dili konuşma diline yaklaştırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde dernekler kurulmaya başlanmış, dilde sadeleşmeyi savunanlar -Ahmet Hikmet, Veled Çelebi-Necip Asım- 1908 yılında *Türk Derneği*’ni kurmuşlardır. Ancak, bu dernek, üyeleri arasında çıkan anlaşmazlıklardan dolayı kısa sürede dağılmış. Bundan sonra 1911’de Selanik’te *Genç Kalemler Dergisi*’nde toplananların gayretleri dikkat çekmektedir. Bunlar, yazılarını “*Yeni Lisan*” başlığı altında yazdıkları için “*Yeni Lisancılar*” olarak ün yapmışlardır. Yeni Lisancılar dilde tasfiyecilikten ziyade, yazıda İstanbul ağzının kullanılmasına gayret etmişlerdir.

Meşrutiyet döneminin bir diğer dil hareketi de *Türkçeciler* olarak adlandırılan gruptur. Bunların başında dilde sadeleşmeyi savunan Mehmet Emin Yurdakul gelmektedir. 12 Mart 1912’de kurulan *Türk Ocağı*, Türk milliyetçilerinin toplanma yeri olmuştur. Türk Ocağı, *Türk Yurdu Dergisi*’nden başka *Türk Sözü*, *Halka Doğru Dergi*’lerini de çıkarmıştır.

1917 yılında Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından yayımlanan “*Yeni Mecmua*”, sade Türkçenin ve millî edebiyatın gelişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Bayar, burada Tanzimat’tan Cumhuriyete kadar yapılan dilde sadeleştir-

me hareketlerinin başarısızlığının dilin asırlarca hor görülüp ihmal edilmesinden kaynaklandığını ifade eder.

Cumhuriyet döneminde dille ilgili çalışmaların yeni bir aşamaya geçtiğini görmekteyiz. Türk dili ile ilgili komisyonlar kurulmuş, bunun sonucunda 1 Kasım 1928'de Latin harflerine geçilmiştir. Millî dil bilincinin yerleşmesi için millî bir şuurun olması gerektiği görülmüş; 1930 yılında "Türk Tarih Heyeti" kurulmuştur. Bu kurumun adı daha sonra "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" olmuştur.

Atatürk, tarih çalışmalarının yanında, Türk dili ile ilgili yapılan çalışmaları da bir disiplin altına almak için 12 Temmuz 1932 yılında ismi daha sonra "Türk Dil Kurumu" olan "Türk Dili Tetkik Cemiyeti"ni kurmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin amacı "Türk dilinin kendi öz güzelliğini ortaya koymak ve onu diğer Dünya dilleri arasında hak ettiği gerçek yere ulaştırmak" olarak ifade edilmiştir (s. 18). Kurumun aylık dergisi olan "Türk Dili", 1933 yılından itibaren yayımlanmaya başlanmıştır. Sonrasında Türk Dil Kurumu'nun dildeki yabancı unsurlara Türkçe karşılık bulma, sözcük türetme ile sözlük çalışmaları anlatılmıştır.

Sözlüğün Düzeni ve Kullanışı bölümünde (s. 24), okuyucunun çalışmadan daha kolay faydalanabilmesi için uyulan esaslar, çalışmanın metodu ve düzeni belirtilmiştir.

Sözlük bölümünde (s. 27-335) Araştırmacının belirlediği yeni sözcükler listelenmiştir. Çeşitli araştırmacıların -F. K. Timurtaş, Tahsin Banguoğlu, Cem Dilçin, Ahmet Cevat Emre, Nurullah Ataç, Hasan Eren, Peyami Safa, Necmettin Hacıminoğlu, Ağa Sırrı Levend, Ali Püsküllüoğlu, Ömer Asım Aksoy, Talat Tekin, Zeynep Korkmaz, Ahmet Bican Ercilasun, Muharrem Ergin, Doğan Aksan, Agop Dilaçar, Adnan Ötügen, Emin Özdemir, Özcan Başkan, Haydar Ediskun - sözcüklerle ilgili yorumları verilmiştir. Sözcük terimse hangi alanla ilgili olduğu parantezle gösterilmiştir: Eğik (mat.); etkinci (fels.); ettirgenlik (dilb.); ön tasım (mant.); ön takı (dilb.); yarbay (ask.); yaptırım (fels.); iletken (fiz.); insansı (zoo.); istem (psik.); kişileştirme (ed.); madensi (kim.); öncül (sos.); özsu (biyo.); salınım (fiz. ve astr.); subay (ask.); sekizgen (geo.); yarımada (coğ.)... örneklerinde görüldüğü gibi. Sözcüklerin çeşitli sözlüklerde geçen anlamları ortaya konulmuştur: Görü (<gör-ü): "Nezâret, manzara.", TOCK 1935: 1. Nazar. 2. Nezâret, manzara.// TDK 1945-59: Manzara, nezâket./83-98: 1. TDK 66 ile aynı. 2. Nezâret. 3. Dolaysız kavrama, birden kavrama.// AS 1956: Manzara, → görey.// AP1966: Görme yetisi (s. 143). Sözcüklerin olması mümkün etimolojileri parantez içinde gösterilmiştir: Ötüksüz (ötüm+süz), övgü (öv-gü), süreli (süre+li), yaratımcılık (yarat-ı-m+ci+lik), kanıtlanmak (kanıtla-n-mak), girişimcilik (<girişimci+lik), tersinmek (ters+i-n-mek), törelcilik (törel+ci+lik), ulusallaştırmak (ulusal+laş-tırmak), yatay (yat-ay), saylav (sayla-v), seçmecilik (seç-me+ci+lik)... gibi. Burada bazı hususlar dikkati çekmektedir:

a) Eserde sık sık gönderme yapılan Banguoğlu, Faruk Kadri Timurtaş, Ali Püsküllüoğlu...gibi araştırmacıların işlenen sözcük için öne sürdükleri görüşlere yer

verilmiştir. Fakat, bu görüşlerin araştırmacıların kaynakçada belirtilen eserlerinden hangisinde yer aldığına dair eser ve kısaltma göndermesi yapılmamıştır (s. 59, 61,136, 137...).

b) Bazı sözcüklerin etimolojileri köke kadar indirgenirken bazı sözcüklerin etimolojileri köke kadar indirgenmeden bırakılmıştır: diz-ge>dizge (s. 94), yok+almak>yoğalmak (s. 327), göç+men>göçmen (s. 140); başar-ı>başarı (s. 52), bildir-ge>bildirge (s. 59), savsak+la-mak>savsaklamak (s. 246), indir-ge-me>indirgeme (s.165)...gibi.

c) Gönderme yapılan bazı kaynakların kaynakça kısmında olmadığı görülmektedir: *Köprülü* (s. 142) gibi.

Bibliyografya bölümü, *Bibliyografya* (s. 337–343) ve *Taranan Eserler* (s. 344-348) olarak iki kısma ayrılmıştır. Burada yazar, çalışmada yararlandığı kaynakları vermiştir. Yazarın, çalışmasını meydana getirirken zengin bir kaynakçadan faydalandığı görülmektedir.

Türkçeden Osmanlıcaya İndeks bölümünde (s. 349–372) Osmanlı Türkçesinde karşılığı olan Türkçe sözcüklerin Arapça ve Farsça karşılıkları verilmiştir.

Osmanlıcadan Türkçeye İndeks bölümünde de (s. 373–395) Osmanlıcadaki Arapça ve Farsça sözcüklere karşılık olarak türetilen sözcüklerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bayar, Latince ve karşılığı olmayan sözcüklerin indekse alınmadığını ifade etmiştir.

Sonuç olarak büyük bir emek sonucu meydana getirilen eserin alanında bir boşluğu doldurduğu muhakkaktır. Eserde özellikle Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Türk dilindeki yabancı kökenli sözcüklere karşılık olarak türetilmiş Türkçe sözcüklerin etimolojilerinin verilmiş olması ve ayrıca bu alanda çalışan araştırmacıların konu ile ilgili yorumlarının kıyaslamalı bir şekilde ortaya konulması, esere kaynak kitap olma niteliği kazandırmıştır.

Böyle bir çalışmadan sonra, yeni kelimelerin dilimizin söz varlığına etkilerinin (deyimlerde ve atasözlerine girip girmedikleri, birleşik sözler türetmede ne kadar kullanıldıkları, kullanım sıklıkları vb.) de araştırılması gereken bir konu olarak bilim adamlarının ilgisini beklemektedir.

S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi Yayın İlkeleri

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Edebiyat Dergisi*, yılda iki defa yayınlanan hakemli ve bilimsel bir dergidir.

Amaç, İçerik ve Yazım Dili

Dergide sosyal bilimlerle ilgili bilimsel nitelikli makale, derleme, çeviri, inceleme, tanıtma yazıları ve bildiri metinleri gibi özgün çalışmalara yer verilir. Yazılarda araştırmaya dayalı olma, alana katkı sağlama, yeni ve farklı gelişmeleri irdeleme ölçütleri dikkate alınır. Derginin yayın dili Türkçe'dir. Ancak yabancı diller bölümüne mensup yazarlar kendi alan dillerini de kullanabilirler.

*Edebiyat Dergisi'*ne verilen makaleler, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ya da yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olmalıdır. Kongre ve sempozyum bildirilerinde toplantının adı, yeri ve tarihi belirtilmelidir. Bir araştırma kurumu/kuruluşu tarafından desteklenen çalışmalarda, söz konusu kurumun/kuruluşun ve projenin adı, varsa, tarihi ve sayısı dipnotla belirtilmelidir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Yazılar (çeviriler orijinal metinleriyle birlikte) üç nüsha halinde disket ya da CD'ye kaydedilerek editör veya yardımcılarına teslim edilir. Bunların ikisinde yazarı tanıtan isim ve akademik unvan yer almaz. Editörler tarafından ön elemeye tâbi tutulan yazılar, içerik ve biçim bakımından incelenmek ve değerlendirilmek üzere en az iki hakeme gönderilir. Gönderilen makalenin kime ait olduğu konusunda hakemlere, makaleyi değerlendiren hakemlerin kimlikleri hakkında ise yazar(lar)a bilgi verilmez. Hakem raporları gizlidir ve beş yıl süreyle saklanır. Hakemlerden olumlu rapor alamayan makaleler yayınlanmaz ve yazar(lar)ına geri verilmez; bu konuda idarî ve adli sorumluluk kabul edilmez. Hakemler tarafından düzeltilme istenen makaleler ise, gerekli değişiklikler için yazar(lar)ına gönderilir. Yazarlar, hakemlerin ve editörün istek, öneri ve uyarılarını dikkate alırlar; ancak katılmadıkları hususlara ve hakem kararlarına gerekçelerini belirtmek kaydıyla itiraz edebilirler. Bu durumda başka bir hakemin görüşüne başvurulur. Düzeltilmiş metni, belirtilen süre içinde dergiye ulaştırmak yazarın sorumluluğundadır. Editör, yayınlanacak yazılarda esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir. Hakem raporlarından birinin olumlu, diğerinin olumsuz olduğu durumlarda yazı üçüncü bir hakeme gönderilir.

Yayınlanan makalelerin her türlü telif hakkı Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Edebiyat Dergisi'*ne, hukukî ve ilmi sorumlulukları ise yazara aittir. Dergide yayınlanan yazı ve fotoğraflardan kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Makalenin Yapısı ve Yazım Kuralları

1) Başlık

Yazının içeriğini kısa, açık ve yeterli ölçüde yansıtacak nitelikte olmalı, büyük harflerle ve koyu yazılmalı, on beş kelimeyi geçmemelidir.

2) Yazar Ad(lar)ı ve Adres(ler)i

Yazının başlığını ortalayacak şekilde olmalı, soyadın tamamı büyük harflerle yazılmalı, yazarın unvanı, kurumu ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.

3) Özet ve Anahtar Kelimeler

Türkçe özet çalışmanın amacını, kapsamını ve sonuçlarını yansıtmalıdır. Özet, yüz-yüz elli kelime arası uzunlukta olmalı, özeti bir satır altına en az üç, en fazla sekiz kelimeden oluşan Türkçe anahtar kelimeler yazılmalıdır. Özet, başlık ve anahtar kelimelerin İngilizceleri de bulunmalıdır. Yabancı dilde yazılan makalelerde de Türkçe ve yazılan dilde başlık, özet ve anahtar kelimeler yer almalıdır. Yabancı dildeki özetlerde dil yanlışları olmamasına özen gösterilmelidir.

4) Ana Metin

Makaleler, IBM uyumlu bilgisayar ve Microsoft Word yazılım programı kullanılarak otuz sayfayı geçmeyecek şekilde yazılmalıdır. Sayfa yapısı A4 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten ve alttan 3 cm olmak üzere, 1,5 satır aralığıyla, iki yandan hizalı ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası 3 nk olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir. Makalede Times New Roman yazı karakteri kullanılmalı, satır sonunda heceleme yapılmamalıdır. Paragraf başlarında "TAB" tuşu yerine "ENTER" veya "RETURN" tuşu kullanılmalıdır. Noktalama işaretleri kendilerinden önceki kelimelere bitişik yazılmalıdır. Söz konusu işaretlerden sonra bir harflik boşluk bırakılmalıdır.

Çalışma, dil bilgisi kurallarına uygun olmalıdır. Yazıda en son çıkan TDK *İmlâ Kılavuzu* esas alınmalı, açık ve yalın bir anlatım yolu izlenmeli, amaç ve kapsam dışına taşan gereksiz bilgilere yer verilmemelidir. Makalenin hazırlanmasında geçerli bilimsel yöntemlere uyulmalı, çalışmanın konusu, amacı, kapsamı, hazırlanma gerekçesi vb. bilgiler yeterli ölçüde ve belirli bir düzen içinde verilmelidir.

Bir makalede sıra ile özet, ana metnin bölümleri, kaynakça ve (varsa) ekler bulunmalıdır. "Giriş", "Sonuç" gibi başlıklar kullanıp kullanmama, çalışmanın türüne ve konunun gereğine bağlıdır. Fakat makalenin bir sonuç paragrafı bulunmalıdır. "Sonuç" araştırmanın amaç ve kapsamına uygun olmalı, ana çizgileriyle ve öz olarak verilmelidir. Metinde sözü edilmeyen hususlara "sonuç"ta yer verilmemelidir. Belli bir düzen sağlamak amacıyla ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir.

Ana başlıklar: Tamamı büyük harflerle ve koyu yazılmalıdır.

Ara başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak her kelimenin ilk harfi büyük olacak ve başlık sonunda satırbaşı yapılacaktır.

Alt başlıklar: Tamamı koyu olarak yazılacak; ancak başlığın ilk kelimesindeki birinci harf büyük sonraki kelime/kelimelerin ilk harfi küçük olacak, başlık sonuna iki nokta (üst üste) konularak yazıya aynı satırdan devam edilecektir.

Şekil, tablo ve fotoğraflar: Şekil, tablo ve fotoğraflar yazım alanı dışına taşmamalı, gerekiyorsa her biri ayrı bir sayfada yer almalıdır. Şekil ve tablolar numaralandırılmalı ve içeriğine göre adlandırılmalıdır. Numara ve başlıklar, şekillerin altına, tabloların üstüne gelecek biçimde kelimelerin yalnızca ilk harfleri büyük olarak yazılmalı, ayrıca küçültmede ve basımda zorluk çıkarmaması için siyah mürekkeple, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydinger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Tablolar, "WORD" programındaki tablo komutuyla yapılmalıdır. Zorunlu durumlarda ise "EXCEL" tabloları kullanılabilir. Gerektiğinde açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında verilmelidir. Resimler, parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için belirlenen kurallara uyulmalıdır. Şekil, tablo ve resimler on sayfayı aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, tablo ve resimleri, aynen basılabilecek nitelikte olmak şartıyla metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, metin içinde bunlar için aynı boyutta boşluk bırakarak, içine şekil, tablo ve resmin numarasını yazmalıdırlar.

Kaynak Gösterme (Atıflar): Makalede yapılacak atıflar, ilgili yerden hemen sonra, parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası sırasıyla verilmelidir. **Örnek: (Okay, 1990: 28)**

- Birden fazla kaynak gösterileceği durumlarda eserler aynı parantez içinde, en eski tarihlili olandan yeni olana doğru, birbirinden noktalı virgülle ayrılarak sıralanır. **Örnek: (Gökyay, 1982: 120; Okay, 1990: 28)**
- İki yazarlı kaynaklarda, araya tire işareti (-) konulur. İki'den fazla yazarlı kaynaklarda ise ikinci yazarın soyadından sonra "vd." kısaltması kullanılmalıdır. **Örnekler: (Şafak-Öz, 2003: 15), (Barutçu-Aydemir vd., 2005: 157)**
- Yazarın adı, ilgili cümle içinde geçiyorsa, parantez içinde tarih ve sayfanın belirtilmesi yeterlidir. **Örnek: (1990: 28)**
- Yazarın aynı yıl yayınlanmış iki eseri, yayın yılına bir harf eklenmek suretiyle ayırt edilir. **Örnekler: (İlhan, 2003a: 25), (İlhan, 2003b: 58)**
- Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış olan eserleri, adların ilk harflerinin de yazılması yoluyla belirtilir. **Örnekler: (Demir, A., 2003: 46), (Demir, H., 2003: 27)**
- Ulaşılamayan bir yayına metin içinde atıf yapılırken, bu kaynakla birlikte alınmış yapıldığı eser şu şekilde gösterilmelidir: **Örnek: (Köprülü, 1911: 75'ten aktaran; Çelik, 1998: 25)**

- El yazması bir eser kaynak gösterilirken, müellif veya mütercim adından sonra [yz.] kısaltması konmalı, varak numarası örnekteki gibi belirtilmeli ve tam künye kaynakçada gösterilmelidir. **Örnek: (Ahmedî, [yz.], 1410: 7b)**
- Arşiv belgeleri kaynak gösterilirken, metin içindeki kısaltma örnekteki gibi olmalı, açılımı kaynakçada verilmelidir. **Örnek: (BCA, Mühimme 15: 25)**

Not: Alanlarında daha çok klasik atif sistemi esas alınan bilim dallarında, yazarların isteği üzerine söz konusu sistem de uygulanabilir.

Dipnotlar: Dipnotlar, sadece yapılması zorunlu açıklamalar için kullanılır ve "DİPNOT" komutuyla otomatik olarak verilir. Buradaki atıflar da parantez içinde yazarın soyadı, eserin yayın yılı ve sayfa numarası gelecek şekilde düzenlenmelidir. **Örnek: (Kaya, 2000: 15)**

Alıntılar: Makalede birebir yapılan alıntılar tımkak içinde verilmeli ve alıntının sonunda kaynağı parantez içinde belirtilmelidir. Beş satırdan az alıntılar cümle arasında italik olarak, beş satırdan uzun alıntılar ise sayfanın sağından ve soldan 1 cm içeride, blok hâlinde italik olarak verilmelidir. Birebir olmayan alıntılarının sonunda sadece parantez içerisinde kaynak gösterilmelidir.

Kaynakça: Makalede kullanılan bütün kaynaklar "Kaynakça"ya alınmalı, makalenin konusu ile ilgili olsa dahi, yazıda değinilmeyen belge ve eserler kaynakçaya dâhil edilmemelidir. Kaynaklar ana metnin sonunda yazar soyadlarına göre (Soyadı kanunundan öncekiler için yazar adı esas alınır.) alfabetik olarak verilmelidir. Eser adları italik yazılmalıdır.

a) Kitap ve kitap niteliğindeki eserler

- Yazarın soyadı, adı, (basım yılı), *Kitabın adı*, basıldığı şehir: yayınevi. **Örnek: ÖKE, Mim Kemal, (1983), İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambery'nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamit ve Dönemi, İstanbul: Doğu Matb.**
- Eserin hazırlayıcısı, editörü, çevireni varsa, kitap adından sonra parantez içinde aşağıdaki gibi verilir: Yazarın soyadı, adı, (basım yılı), *eserin adı*, [hazırlayanın (hzl.), editörün (ed.) veya çevirenin (çev.) adı soyadı], basıldığı şehir, yayınevi. **Örnek: Mevlana, (2005), Mesneviden Seçme Öyküler, (hzl. Selim Gündüz Alp), İstanbul: Zafer Yay.**
- Mülakat ve röportajlarda yazar adı olarak bunları yapan kişiler verilir. **Örnek: UYSAL, Sermed Sami, (1954), "Bayan Münire Dıranas Ahmed Muhib'i Anlatıyor", Cumhuriyet, 27.09.1954**
- Eserin cildi eser adından sonra, kaçınıcı baskı olduğu ise yayınevinden sonra belirtilir. **Örnek: KABAKLI, Ahmet, (1992), Türk Edebiyatı, C.3, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yay., 9. bs.**
- İki yazarlı eserlerde her iki yazar da verilir. **Örnek: ÖZÖN, M. Nihat - DÜRDER, Baha, (1967), Türk Tiyatrosu Ansiklopedisi, İstanbul: Remzi Kitabevi.**
- İki'den fazla yazarlı eserlerde yalnızca ilk yazar belirtilir, diğerleri için "vd." kısaltması kullanılır. **Örnek: AKPOLAT, Kemal - vd., (1960), Sezginin Gücü, İstanbul: Güneş Yay.**
- Aynı yazara ait birden çok eser kronolojik olarak sıralanır.
- Bir yazarın aynı yıl yayımlanan eserlerini ayırt etmek için harfler kullanılır. **Örnek: SÜREYYA, Cemal, (1991a), Şapkam Dolu Çiçekle, İstanbul: Yön Yay.; SÜREYYA, Cemal, (1991b), Üstü Kalsın, İstanbul: Broş Yay.**
- Kurum yayınlarında, yazar yerine kurumun adı yazılır. Yazarı belli olmayan eserlerde, yazar yeri boş bırakılır ve eser, ilk harfine göre alfabetik sıralamaya girer. Yalnızca editörü veya hazırlayıcısı belli olan eserlerde aynı uygulama geçerlidir. Ancak eser adından sonra parantez içerisinde editör veya hazırlayıcısının adı ve soyadı belirtilir. **Örnek: T.C. Konya Valiliği - İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2006), Mevlâna Bibliyografyası, (hzl. Adnan Karaismailoğlu - vd.), Konya: Damla Ofset.**
- Bölümlerini farklı yazarların oluşturduğu kitaplarda ve ansiklopedi maddelerinde şu örnek esas alınmalıdır. **Örnek: AKTAŞ, Şerif, (1998), "Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı", Türk Dünyası El Kitabı, C.3, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., 3. bs.**

b) Süreli yayınlardaki yazılar

- **Dergiler:** Yazarın soyadı, adı, (yıl, ay), "makalenin başlığı", derginin adı, cilt no, sayısı: sayfa aralığı. **Örnek: KORAY, Enver, (1983, Nisan), "Yeni Osmanlılar", Belleten, C.XLVII, S.186, s.563-582.**
- **Gazeteler:** Yazarın soyadı, adı, (yıl. ay. gün), "yazının başlığı", gazetesinin adı, (varsa) sayfa numarası. **Örnek: TALU, Ercüment, Ekrem, (1945.01.13), "Vah Velid", Son Posta, s.1,7**

c) Tezler

Yazarın soyadı, adı, (tarihi), tezin başlığı, şehir: üniversite ve enstitü adı: (yayınlanmamış lisans/yüksek lisans/doktora tezi). **Örnek: KURALAY, Emel, (1953), Yeni Osmanlılar Muharriri Ebüzziya, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, (Yayınlanmamış mezuniyet tezi).**

d) Bildiriler

Yazarın soyadı, adı, (yıl), "bildirinin başlığı", sempozyum, panel veya kongrenin adı ve tarihi, düzenleyen kurum, şehir: yayın evi, sayfa no. **Örnek: TEVFIKOĞLU, Muhtar, (1989), "Ahmet Muhip Dıranas Üzerine", I. Ahmet Muhip Dıranas Sempozyumu, 21 Haziran 1989, Sinop Valiliği, Sinop: Sinop Valiliği Yay., s.28-31.**

e) İnternette alınmış bilgiler

Yazarın soyadı, adı, (erişim tarihi), "internet belgesinin başlığı", internet adresi, (son güncelleme tarihi). **Örnek: BOZAN, Mahmut, (2004.02.01), "Bölge Yönetimi ve Eğitim Bölgeleri Kavramı", <http://yayim.meb.gov.tr>, (2004.01.01).**

NOT: Yazım kuralları hususunda, yukarıda belirtilenler dışında, karşılaşılabilecek özet durumlar için şu kaynaktan yararlanılabilir: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. baskı, İstanbul: Güzem Yayınevi, 2003, 368 s.

5) Yazıların Gönderilmesi

Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi *Edebiyat Dergisi*'nde yayınlanması istenen yazılar, biri orijinal, ikisi yazar isimleri ve adresleri kapatılmak üzere üç nüsha olarak, CD veya disketiyle (özel çeviri yazı işaretlerinin kullanıldığı yazılarda fontlar da CD veya diskete yüklenmek kaydıyla) birlikte dergi adresine gönderilir. Yayına kabul edilen yazıların son düzeltmeleri yapılmış bilgisayar CD/disketleri, yazının son çıktısı ve "Makale Telif Hakkı Devri Formu" editörlükçe belirtilen süre içinde dergi adresine ulaştırılır.